

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

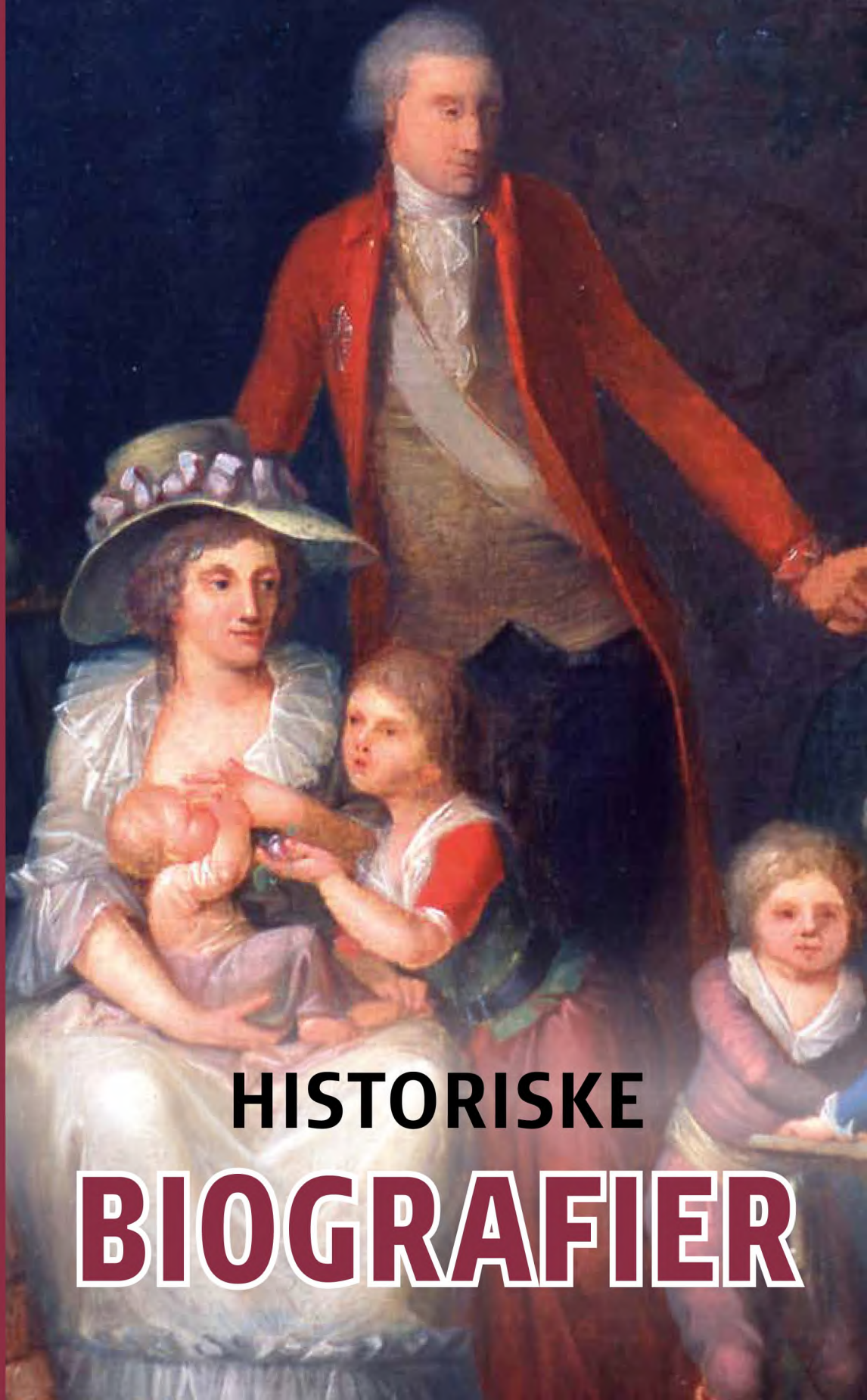
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

PERSONALHISTORISK TIDSSKRIFT

HISTORISKE BIOGRAFIER

2015

Historiske biografier

Historiske biografier

PERSONALHISTORISK TIDSSKRIFT

2015

SAMFUNDET FOR DANSK GENEALOGI OG PERSONALHISTORIE

Personalhistorisk Tidsskrift
2015

Samfundet for Dansk Genealogi og Personallhistorie

Personalhistorisk Tidsskrift

Udgivet af Samfundet for Dansk Genealogi og Personallhistorie siden 1880.

Redigeret af Ronja Hougner Vejdegren (ansv. redaktør), Cecilie Damgaard Carlsen, Birgitte Pantmann, Nina Etting Pentz, Christine Sonne-Jensen og Henriette Kragh Jacobsen (anmelderredaktør).

© 2015 by forfatterne og Samfundet for Dansk Genealogi og Personallhistorie.

Udgivet med støtte fra Statens Kunstfond (Tidsskriftstøtte).

Sats og tryk: Gullanders Bogtrykkeri

ISSN 0300-3655

Forsidebillede

Udsnit af maleren N. Wolffs forstudie til et i dag forsvundet maleri af familien Reventlow. Billedet er fra 1790-91 og hele billedet kan ses i Jesper Munk Andersens artikel: "Fodtur til Nordsjælland – Christian Detlev Reventlows hverdag og uddannelse 1784-86". (Foto: Museum Lolland-Falster).

Bagsidebillede

Gravsten over Hans Steensen, hans hustru og en af deres sønner. Læs mere om familien og gravstenen i temaartiklen: "Resten er historie" af Rasmus Agertoft. (Kilde: Nationalmuseet. Antikvarisk-Topografisk Arkiv).

Redaktionen har forsøgt at finde frem til alle rettighedsindehaverne i forbindelse med fotos og andre illustrationer. Skulle enkelte mangle, vil der ved henvendelse til redaktionen straks blive betalt for benyttelsen af billederne.

Indhold

<i>Forord</i>	7
<i>Historiske Biografier</i>	8

Temaartikler

<i>Rasmus Wichmann</i> : "Brug Biografien – Portrætter, nekrologer og erindringer i lokalhistorien"	13
<i>Jesper Munk Andersen</i> : "Fodtur til Nordsjælland – Christian Detlev Reventlows hverdag og uddannelse 1784-86"	35
<i>Rasmus Agertoft</i> : "Resten er historie. 1500-tallets adelige gravsten som biografi"	63
<i>Hanne Dal</i> : "Kraks Blå Bog – Danmarks mest citerede bog"	93

Øvrige Artikler

<i>Tommy P. Christensen</i> : "Slægt, jord og våben – om høj- og lavadel samt grænseland og grænseadel"	109
<i>Dion C.E. Maaneskjold</i> : " Fra stjerne til måne"	141
<i>Jørgen Mikkelsen</i> : " "Strengt fortroligt". Et signalement af (Danske) Politiefterretninger"	159
<i>Jørgen Mikkelsen</i> : "Dansk-norsk samhandel i årene omkring 1814"	171
<i>Torbjørn Pihl</i> : "Slægten Schorn fra Aachen"	181

Anmeldelser

<i>Louise Zeuthen</i> : "Krukke. En biografi om Suzanne Brøgger ". (Andreas Kragh Jacobsen)	193
<i>Karsten Fledelius, Kim Frederichsen og Anne Hedeager Krag</i> : "Storfyrstinde Olga i eksil". (Henriette Kragh Jacobsen)	194
<i>Kjell Stabell</i> : "Slægten von Ratlows historie". (Tommy P. Christensen)	195
<i>Lars Andersen</i> : "Scavenius-affæren. En historie om privatliv, politik og moral i 1800-tallets København". (Stella Borne Mikkelsen)	198

<i>Badeloch Vera Noldus</i> : "Philip de Lange. Københavns store bygmester". (Jørgen Mikkelsen)	199
<i>Anders Bøgh, Helle Henningsen og Kristian Dalsgaard (red.)</i> : "Nørre Vosborg i tid og rum. Borg og herresæde ", (Bind 1). (Henriette Kragh Jacobsen)	201
<i>Anne-Marie Glistrup</i> : "Mogens Glistrup. Fra Bornholm til Folketinget. En biografi – 1973-2008", (Bind 1). (Charlotte Lindhardt)	203
<i>Heinz Schilling</i> : "Martin Luther. Rebel i en opbrudstid". (Charlotte Lindhardt)	206
<i>Jørgen Magnus Sejersted og Sebastian Olden-Jørgensen (red.)</i> : "Historikeren Ludvig Holberg". (Jørgen Mikkelsen)	208
<i>Thomas Harder</i> : "Kryssing. Manden, der valgte forkert". (Peter Hertel Rasmussen)	210
<i>Tom Buk-Swienty</i> : "Kaptajn Dinesen. Il dog Blod". (Maria Hvid Kargaard)	212
<i>Birgitte Possing</i> : "Ind i biografien". (Tommy P. Christensen)	214
<i>Jørgen Hesseldahl</i> : "I Toldstrups tjeneste. En jysk students deltagelse i modstandskampen 1943-1945". (Peter Birkelund)	217
<i>Morten Møller</i> : "Ellen & Adam". (Flemming Borg Nielsen)	218
<i>Kurt L. Frederiksen</i> : Ejnar Mikkelsen – En biografi. (Jørgen Mikkelsen)	220
<i>Peter Dürrfeld</i> : "Den lille Carl Nielsen". (Stella Borne Mikkelsen)	222
<i>Lars Bisgaard og Morten Kragsig Jensen (red.)</i> : "Adel – Den danske adel efter 1848". (Tommy P. Christensen)	224
<i>Karin Kryger (red.)</i> : "Danske kongegrave", (Bind 1-3). (Charlotte Lindhardt)	226
<i>Anne Kathrine Gjerløff, Anette Faye Jacobsen, Ellen Norgaard og Christian Ydesen</i> : "Dansk Skolehistorie. Da skolen blev sin egen 1920-70". (Harry Haue)	229
<i>Jens Andersen</i> : "Denne dag, et liv. En Astrid Lindgren biografi". (Thit Birk Petersen)	233
<i>Lise Svanholm</i> : "Maleren Anna Ancher. Et kunstnerliv i lys". (Thit Birk Petersen)	234

Orientering fra bestyrelsen

Generalforsamling 2015	238
Årsregnskab 2014	247
Indkaldelse til generalforsamling	249

Register

Register til Personalthistorisk Tidsskrift 2015	252
---	-----

Forord

Med denne årbog har Samfundet for Dansk Genealogi og Personalhistorie dels skiftet redaktør, dels fået vor anden årbog på gaden. Bestyrelsen byder cand.mag. Ronja Hougner Vejdegren velkommen som vor nye ansvarshavende redaktør, og den foreliggende årbog lover godt for fremtiden. *Personalhistorisk Tidsskrift* udkommer i samme tidsvarende, gedigne udformning som i 2014 og med en god bredde i det faglige indhold. Årets tema er den historiske biografi og det kan man læse meget mere om i redaktørens velkomst på de følgende sider.

Vi er ved at være i mål med den første del af vort digitaliseringsprojekt af *Personalhistorisk Tidsskrifts* ældste årgange. Digitaliseringen sker i samarbejde med Det Kongelige Bibliotek og omfatter hæfterne fra årene fra 1880 til 1965. Interesserede kan følge med på www.genealogi.dk samt www.tidsskrift.dk hvor link vil blive lagt ud, når vi går i luften med den digitale version af *Personalhistorisk Tidsskrift*.

Allerede nu vil vi dog opfordre eventuelle bidragsydere til disse årgange, der ikke måtte ønske deres bidrag bragt i den digitale version af tidsskriftet, at de i så fald retter en henvendelse til Samfundets bestyrelse ved formanden, så vil vi prøve at finde en løsning i samarbejde med Det Kongelige Bibliotek, der kan tilfredsstille alle parter.

Det vil fortsat være muligt at købe den enkelte årbog i løssalg, men vor abonnementsordning er stadig bedre og billigere, da man automatisk får tilsendt den nyeste årgang umiddelbart efter udgivelsen til en fordelagtig pris, der også i 2015 kun er 250,- kr. (inkl. forsendelse i Danmark).

Til sidst skal bestyrelsen varsle den næste generalforsamling, der vil finde sted torsdag d. 2. juni 2016, kl. 19.00 med dagsorden i henhold til Samfundets love. Send meget gerne din mail-adresse, hvis du er medlem og vil have infomationer, tilbud og en indkaldelse til generalforsamlingen pr. mail. Send din mail-adresse til: kasserer@genealogi.dk

På bestyrelsens vegne

Tommy P. Christensen
Samfundets formand

Historiske Biografier

Personalhistorie vil altid have et biografisk islæt og på den måde har Personalhistorisk Tidsskrift altid været dedikeret til den historiske biografi som genre – en populær genre, der indenfor historievidenskaben er metodisk omdiskuteret.

Den gode biografi er kendetegnet ved at forfatteren har undersøgt alle relevante kilder og på samme tid har formået at indleve sig i den biograferedes liv. Det vil ej heller være til gene for en læsevenlig biografi, hvis forfatteren tilmed er begavet med en kunstnerisk fremstillingsevne. Den gode biografi giver læseren et fascinerende billede af, hvor forskelligt livet kan forme sig og kan samtidig skabe en indsigt i, hvordan verden og samfundet, gennem tiderne er blevet formet af det enkelte menneske. Det lyder godt, men det kan være vanskeligt, og metodisk udfordrende, at skrive biografier. Det kan være endnu mere vanskeligt at skrive historiske biografier. Ofte er der en naturlig begrænsning i relevant kildemateriale og forfatteren er for det meste adskilt fra hovedpersonen i tid og rum.

Siden Antikken har det være populært at skrive og læse samlinger af berømte mænds levnedbeskrivelser. Banebrydende i denne sammenhæng, var værket *De parallelle liv*, der blev forfattet af den græske filosof og polyhistor Plutarch (ca.45-120). Han fremlagde seksogfyrre parvist opstillede biografier om græske og romerske helte. Gennem Middelalderen flyttedes fokus til de vidtløftige, ofte ret urealistiske skildringer af helgeners liv. Det var også i denne periode at kvinder begyndte at blive biograferet. I Renæssancen forøgedes den akademiske interesse for det skabende menneske. Biografierne knyttede dels tråde tilbage til Antikkens levnedbeskrivelser og samtidigt anvendtes genren til at behandle arkitekters, billedhuggeres og ikke mindst maleres liv og levned.

Gennem 1700- og 1800-tallet fik biografien en ny opblomstring. Det blev populært at studere personer, der blev anset som værende banebrydende i kultur- og samfundslivet. Konger, kejsere, generaler, videnskabsmænd og store statsmænd kunne blive omdrejningspunkter for den gode historie. Den biograferedes persona kom til at spille en rolle i studierne, og blev i stigende grad en indgang til at forstå samfundets udvikling og historiske begivenheder. Netop det faktum, at det enkelte menneskes liv

og levned kan være en velegnet indgang til forståelsen af en epoke, eller vigtige samfundsbegivenheder betyder, at der kan skrives biografier om alle slags mennesker, hvilket også kommer til udtryk indenfor genealogisk forskning. Her bliver mikroperspektivet måske endda en personlig rejse for den pågældende forfatter.

Vi har valgt at bringe en række forskellige artikler, der relaterer sig til dette års tema.

Årbogen vil dermed sætte fokus på forskellige måder at skrive historiske biografier på – både i teori og praksis. Årbogens ganske fyldige anmeldersektion, har i denne udgave af *Personalhistorisk Tidsskrift* også haft særligt fokus på historiske biografier.

God læselyst!

På redaktionens vegne

Ronja Hougner Vejdegren

Tema artikler

Brug Biografien – Portrætter, nekrologer og erindringer i lokalhistorien

Af Rasmus Wichmann

Korte portrætter er lige så meget biografier som tykke bøger. Netop deres begrænsede omfang medvirker til at holde fokus på at præsentere en person.

Artiklen nævner først nogle af Nordens mest fremtrædende teoretikere indenfor biografien. Derefter gennemgås de sproglige figurer og stilarter man bør forholde sig til, når man selv skriver et portræt. Målet med denne artikel er at give læseren en indføring i den biografiske metode, med letgenkendelige eksempler taget fra lokalhistorien.

Biografien har mange former, men én metode

En "biografi" er i dag blevet ensbetydende med en tyk bestseller, nogle gange endda i flere bind. Umiddelbart er der ikke den store lighed imellem sådan et værk, og så de kortfattede portrætter, som vi finder i årbøger, sogneblade, medlemsblade og mere til. Begge dele er imidlertid skud på samme stamme, og præget af de samme grundlæggende spilleregler – og faldgruber! Faktisk så er det korte karakterportræt tættere på den oprindelige definition af biografien, end den lange, detaljerede biografi er det.

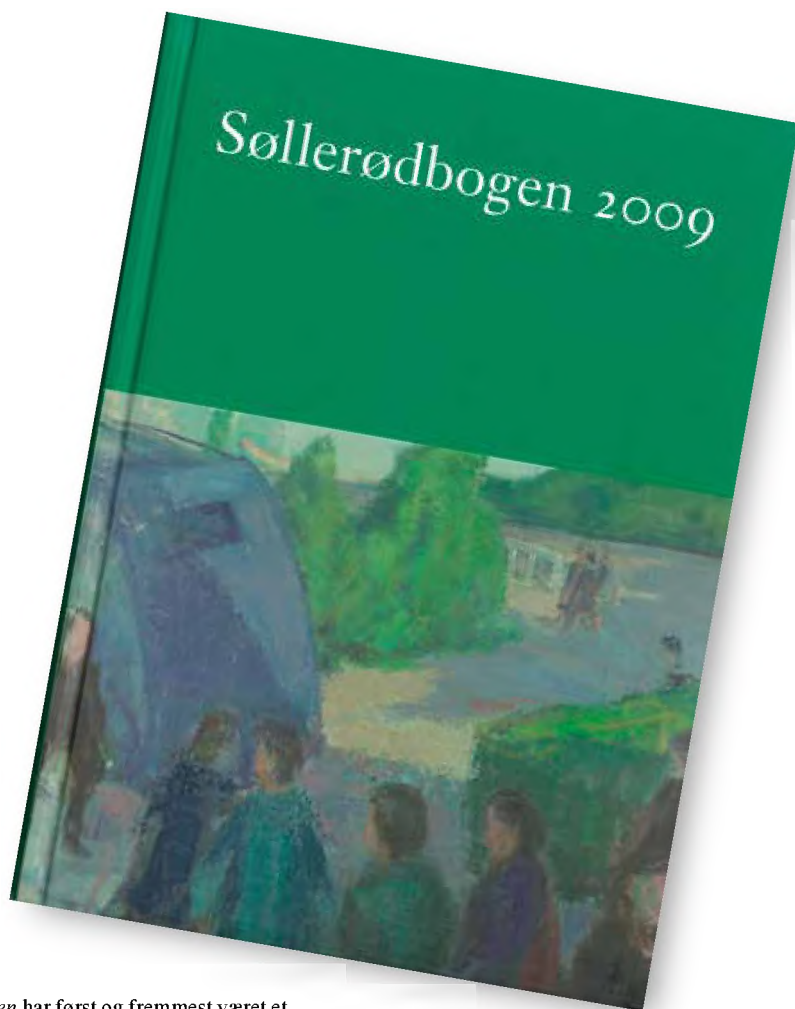
Når man beskæftiger sig med personalhistorie, så læser eller skriver man uundgåeligt biografi, og man kan roligt bruge "portræt" og "biografi" som synonyme. Nogle gange sidder man ganske vist med dagbøger eller brevsamlinger overleveret af et familiemedlem, andre gange med en sagsmappe fra lokalarkivet, og nogle gange med kunst eller personlige effekter. På trods af materialets forskellighed, så gælder de samme traditioner og regler indenfor den biografiske metode. Og disse er ikke lig med den kildekritik og snusfornuft, som alle historikere har terpet. Når man arbejder med biografien, så vejer ansvaret som formidler tungere, end ansvaret for at holde en neutral, objektiv forfatter-stemme. Jeg vil ikke gå i

detaljer med hvorfor, da det er en større diskussion. Som indføring i denne diskussion kan jeg dog anbefale adskillige teoretiske værker. Disse inkluderer Marianne Egelands *Hvem bestemmer over livet?* (2000), Stephen J. Waltons *Skaff deg eit liv!* (2008), samt antologierne *Att skriva människan* (1997) og *Med livet som insats* (2007). Birgitte Possing har bidraget med en oversigtsartikel til begge antologier. Disse værker kommer utroligt vidt omkring, men de er ikke svært skrevet – ej heller de norske eller svenske bidrag.

Derfor er det overraskende, at teorikerne ikke har haft den store indflydelse på de biografier der skrives i Norden. Som jeg har skrevet i mit indlæg "Biografien – en Kolos på Lærfødder" til Fagligt Forum (Dansk Magisterforening 2014), så kan forklaringen være, at teoretikerne tager udgangspunkt i meget (køns)specifikke emner eller forfatterskaber. Derfor er det utydeligt, at teoretikerne foreslår en teori og metode, der kan bruges uafhængigt af emnet, om det så er køn, kunst, politik eller erhvervsliv. Det er en skam, for de nordiske teoretikere har gjort store gennembrud. Marianne Egeland har påvist at "Biografien kom først, og fungerede som en model for romanen" (Egeland, Marianne: *Hvem bestemmer over livet? Biografien som historisk og litterær genre*, 2000, s. 53). Det er en vigtig iagttagelse, for det betyder at der ikke er noget "skønlitterært" over skarpere, enklere, eller endda mere ensidige personportrætter. Stephen J. Walton har påvist at biografien i det store og hele skrives som en tragedie, eller, med hans egne ord: "For at komme på tale som objekt i en biografi må du påviseligt have fået undgået for det privilegium det er at have levet et liv det er værd at fortælle om" (Walton, Stephen J.: *Skaff deg eit liv! Om biografi*, 2008, s. 162 og 187). Med andre ord, så er det næsten at betragte som et nybrud, hvis man kan undgå den fortærskede pointe, at den portrætterede person betalte en pris for ikke at være som os andre.

Selv om jeg i vidt omfang deler disse teoretikers standpunkter, så mener jeg ikke at de kan stå alene. Derfor jeg også den amerikanske teoretiker Hayden Whites fortærskede, men stadig brugbare, analysemodeller fra hans værk *Metahistory* (1973). Dette hovedværk indenfor metode er desværre aldrig blevet oversat til skandinaviske sprog, så mine oversættelser af hans begreber står for egen regning.

Søllerødbogen har først og fremmest været et væsentligt bidrag til lokalhistorien i Nordsjælland, men personallhistorien har fyldt meget igennem de fleste af årene. (Foto: Rudersdal Museer).

Jeg vil i det følgende fortrinsvis inddrage eksempler fra *Søllerødbogen*, som er årbog for Historisk-Topografisk Selskab samt Rudersdal Museer. Denne årbog har været den primære udfoldelsesmulighed for personallhistorikere i den gamle Søllerød Kommune siden 1942, sammen med de efterhånden tredive hæfter, som kommunebibliotekerne har produceret om lokale tegnere, malere og forfattere. Mine eksempler er derfor meget forankrede i det nordsjællandske, men jeg mener at *Søllerødbogens* portrætter af lokale politikere, kunstnere og forretningsfolk turde være ganske lig dem man finder i landets øvrige årbøger og medlemsblade. Det vil derfor være en smal sag for læseren at drage paralleller til sine egne lokal- eller slægtshistoriske undersøgelser.

Den oprindelige og den flertydige biografi

I oldtiden var biografierne blot en sammenfatning af en persons karakter. De var korte, og der var ikke nogen samlet fremstilling af livets forløb, andet end anekdoter. De allerførste biografier blev holdt som begravelsestaler, og derfor er nekrologer nok det tætteste vi kommer på den oprindelige biografi i vore dage. I slutningen af 1800-tallet kunne man finde korte biografier i tidsskrifter såsom *For Romantik og Historie* (1868-1890) og *Historisk Archiv* (1869-1888), og disse lignede nu mere en samlet fremstilling af et liv. I 1800- og 1900-tallet udkom så de monumentale biografier. De var gerne delt op i 2 bind, for at signalere forskellen i mellem "liv og værk", dvs. privatlivet og det offentlige liv. Først i 1900-tallet har man fundet det nødvendigt at inddrage et væld af samtidsstof. Nogle gange er det simpelthen nødvendigt for at få biografien til at fylde det ønskede antal sider. Faghistorikerne benytter også gerne biografens popularitet til at få almenviden banket ind i hovedet på læseren. Tag blot en titel som "Borgmester Erik Øjgaard – og lidt om de politiske forhold forud for ham", hvor den personlige vinkel bruges til at sælge det lokalpolitiske stof (Astrup, Erik: Borgmester Erik Øjgaard – og lidt om de politiske forhold forud for ham, i *Søllerødbogen* 2002, s. 95-148).

Der var en årrække – fra 1950'erne og helt op til 1990'erne – hvor antallet af biografier tog et dyk til fordel for skildringen af samfundsgrupper. Denne udvikling afspejles også i *Søllerødbogen*, hvor der er længere mellem portrætterne fra midten af 1960'erne og frem til midten af 1990'erne. Den afgørende forskel på tiden før og efter denne "døde" periode, var tilvæksten i flertydige portrætter. Herved mener jeg; portrætter hvor man ikke først og fremmest vil sammenfatte en persons liv til noget sammenhængende. Det er der for så vidt intet nyt i – som Birgitte Possing har påvist, har der eksisteret "afmytologiserede" biografier i næsten 100 år (Possing, Birgitte: Et kritisk blik på biografien, i *Med livet som insats. Biografien som humanistisk genre*, 2007, s. 35). Forskellen er dog, at flertydige portrætter nu bliver bemærket af forskningen. De er blevet til et reelt alternativ. Nu melder spørgsmålene sig nok: Alternativ til hvad? Og hvilken "mytologi" er det Possing mener? Et alternativ til den entydige biografi, hvis grundmyte er, at det er muligt at finde den røde tråd i ethvert menneskes liv. Denne grundmyte har holdt sig i årtusinder, og har været så stærk, at den holder ved, selv når en person bliver revurderet.

For, selv når helte pilles ned fra deres piedestaler og traditionelle skurke bliver humaniseret, så ændrer det ikke på idéen om at mennesker har en definerbar personlighed.

Om kravene til flertydige biografier

Spørgsmålet er hvorfor det flertydige portræt ikke er blevet mere populært end tilfældet er. Personligt tror jeg at det skyldes, at det ikke er alle personer man overhovedet kan lave et flertydigt portræt af. Det kræver nemlig at der er rige kilder til både en persons private og offentlige liv. Et flertydigt portræt sætter derfor særlige krav til materialet. Vigtigere endnu, er dog spørgsmålet om hvordan flertydigheden formidles, uden at portrættet mister sin røde tråd. Her findes ingen formler, men jeg vil dog påpege at adskilte kapitler eller artikler kan være særligt velegnede til at præsentere flere facetter af samme person. Således kan nævnes lokalhistoriker Ernst Goldschmidts to, selvstændige artikler om lokalpolitikeren Frederik Clausen fra Havarthigaarden (Goldschmidt, Ernst: "Frederik Clausen – en visionær sognerådsformand", i *Søllerødbogen* 2008, s. 75-94, samt "Frederik Clausen – en sognerådsformand i modvind", i *Søllerødbogen* 2009, s. 103-132). Til en vis grad bliver Clausen behandlet som to forskellige personer, dvs. at der er forskel på den opadstigende og nedadgående Clausen. Artiklernes forskellige fokus illustrerer fint, at hvis Frederik Clausen havde afsluttet sin karriere tidligt, så ville han kun blive husket

Frederik Clausen på Havarthi-gård, omgivet af sin familie. Dette foto sender signaler om Clausens selvforståelse, som ægtemand, familiefader og gårdejer. En biografi-skriver er nødt til at veje denne selvforståelse op med hans rolle som sognerådsformand (Foto: Rudersdal Museer. Arkivets Samling. "Anna Jacobsen, Frederik Clausen, sølvbryllup, Havarthigård". 25. oktober 1937).

for opførelsen af kommunens rådhus, og ikke for de politiske uenigheder i de sene år. Men selv disse to adskilte artikler, der dygtigt bestræber sig på at vise den samme politiker fra to sider, giver stadig ikke et fuldt afrundet portræt. Det haves kun, fordi Clausens egen datter har givet et meget personligt billede af ham som privatmand (Mortensen, Birthe: Erindringer om Frederik Clausen. Gårdejeren og sognerådsformanden fra Havarthigård, i *Søllerødbogen* 2004, s. 94-118). For at opsummere, så har det krævet i alt tre artikler og to forfattere at give ét flertydigt portræt. Pointen er selvfølgelig ikke at vi helt skal opgive at lave portrætter af personer, medmindre vi har masser af tid, materiale, og kolleger der også er engagerede i samme emne. Tværtimod kan det være frugtbart for lokalhistorikeren at minde sig selv om at, nej, man behøver ikke at have det sidste ord om en person. Man kan nøjes med at præsentere én facet af en person.

Om at skrive traditionelt i nutiden

Når man først har gjort sig det klart hvad et flertydigt portræt kræver, bliver det faktisk nemmere at skrive en traditionelt opbygget biografi, der skal give ét bestemt indtryk af en person. Blot man forbliver bevidst om at man altid præsenterer en facet, hverken mere eller mindre. Det bedste man kan gøre, er at være meget åbne omkring hvad vi eventuelt skærer fra, og hvorfor. Erkendelsen om at man altid foretager et bevidst udvalg eller fravalg er særlig vigtig at have i baghovedet, hvis der f.eks. frigives nyt materiale fra et arkiv. Ofte fristes man af tanker om, at ens nye fund sætter personen i et helt andet lys. Ja, det hænder at det lokale, socialdemokratiske koryfæ viser sig at have en fortid i DKP (Berg, Jørgen: Min røde ungdom, i *Søllerødbogen* 2006, s. 71-104). Men det betyder ikke at han i hele resten af sit liv har været en kommunist i forklædning, som nu endelig afslører sit "sande ansigt." Det betyder slet og ret at hans holdninger har ændret sig.

Som tidligere antydet, er det dog ofte et luksusproblem at skulle skære fra. Det hænder langt tiere at man f.eks. kun finder oplysninger om sognerådsformanden fra sagsakter og referater. Kommer man selv ud for et sådant problem, kan man med fordel bruge lidt kræfter på at forklare om der decideret er gået oplysninger tabt, eller om der blot aldrig er blevet nedfældet noget. Det kræver så få ord at skrive, men det er vigtigt for læseren at vide.

Fotograf Asta Lichtenberg Madsen er et godt eksempel på, at vi kun kender kunstneren igennem værkerne. Selv da kræver det en ekspert at identificere et billede som værende hendes. (Foto: Rudersdal Museer, Arkivets Samling. "Fotografier af Vedbæk Havn", Vedbæk Havn set fra havnen mod vest, Strandvejen 379).

Tag blot *Søllerødbogens* portræt af fotografen Asta Lichtenberg Madsen. Artiklen gennemgår samvittighedsfuldt hendes "værk", dvs. hvorfor hendes fotografier er så afgørende for kendskabet til Vedbæks fortid. Ikke alene gøres der tydeligt opmærksom på at vi mangler oplysninger om hendes privatliv, artiklen slutter endda med en bøn til læserne: "Helt fuldendt bliver billedet af hende ikke, før den sidste – og længste del – af Aastas liv er belyst, men her skal vi være mere end heldige for at få væsentlige oplysninger. Mon Søllerødbogens læsere kan hjælpe?" (Hansen, Harriet M.: Fotograf Asta Lichtenberg Madsen, i *Søllerødbogen* 1999, s. 61-73)

Indflydelsesrig eller enestående?

En person der bliver husket, bliver altid husket af nogen, der føler at personen havde betydning for en sag. Eller sagt med andre ord, så er en person ikke blot "kendt", men kendt for noget. For erhvervshistorien, litteraturhistorien,

eller for militærhistorien, for nu at nævne nogle hyppigt brugte kategorier. Man skal dog holde sig for øje, at mange portrætter slet ikke beskæftiger sig med mennesker der har fået noget politisk eller kunstnerisk gennembrud. Snarere tværtimod. Det er portrætterne af "de fleste kvinder, glemte forfattere og misforståede genier", som Birgitte Possing kalder dem (Possing, 2007, s. 34). Sådanne mennesker måler man ikke på deres indflydelse, men på at de var enestående. Deres betydning skal gøres op indenfor helt andre områder; kvindehistorie, rent litterære kvaliteter, psykologiske dybdestudier. Sagt på en anden måde: "Indflydelsesrige" mennesker er dem man ville portrættere som individer. Enestående mennesker er dem man ville portrættere som, ja, unika. Derfor må man som biografi-skriver spørge sig selv: Var min hovedperson indflydelsesrig eller enestående? Skriver man eksempelvis om en kunstner, fordi han har været uhyre populær, eller fordi hans unikke værker har været oversat indtil nu? Skriver man om en politiker, fordi hendes beslutninger har lagt grundlaget for kommunens politik, eller

Hanne Nielsen på Havarthigård, omgivet af elever. Hun blev et nationalt ikon i sin samtid, men hendes blivende betydning kan alligevel bedst måles på det store antal elever hun modtog. (Foto: Rudersdal Museer, Arkivets Samling. "Mejeristelever, Havarthigård, Hanne Nielsen," Ca. 1873 – Ca. 1875).

fordi hun var den første kvinde på sin post? Selvsagt kan en person have været såvel indflydelsesrig som enestående, men det er ingen selvfølge. Man behøver ikke at have været et usædvanligt menneske, for at have opnået usædvanlige resultater. Og man skal være påpasselig med ikke at efterrationalisere, og tilskrive sin usædvanlige hovedperson indflydelse han eller hun ikke har haft.

Tagtitler som "Hanne Nielsen, Danmarks dygtigste bondekone" (*Søllerødbogen* 1945) og "Jenny Blicher-Clausen, præstefru i Søllerød" (*Søllerødbogen* 2000). Hanne Nielsen var en pionér indenfor danske mejerier, og Blicher-Clausen var en kendt forfatter i sin levetid. Derfor er det dybt ironisk at de så stadig beskrevet som værende nogens "kone" eller "frue." Hvorfor? Fordi de gjorde sig bemærket på et tidspunkt, hvor det var usædvanligt at kvinder gjorde sig bemærket. Men ingen af de to biografier har en kvindehistorisk synsvinkel. Portrættet af Hanne Nielsen er et portræt af et nationalt ikon; "hun blev ogsaa den, der viste sine Standsfæller, ja, det hele Folk Vej" (Ellekilde, Hans: Hanne Nielsen. Danmarks Dygtigste Bondekone, i *Søllerødbogen* 1945, s. 114). Portrættet af Jenny Blicher-Clausen, er et indspark i en verserende debat om hvorvidt forfatterskabet bør tages op til genovervejelse – endnu en gang! Det skrives: "Den positive ånd der blev Jenny Blicher-Clausen og hendes værk til del omkring hendes død holdt ikke (...) men betragter man hendes bøger som selvbiografiske værker og hendes måde at bekæmpe sorgen på, kan man ikke tillade sig helt at underkende de litterære kvaliteter" (Søgaard, Torsten: Jenny Blicher-Clausen, præstefru i Søllerød, i *Søllerødbogen* 2000, s. 100-103). Med andre ord: Ingen har villet bestride at Blicher-Clausen var "indflydelsesrig", i den forstand at hun nød succes, hele debatten går på hvorvidt denne indflydelse nu også var så velfortjent endda.

Ganske omvendt forholder det sig med portrættet af billedhuggerinden Lolly Rotwitt Schmidt (*Søllerødbogen* 1989). Forfatteren skriver i indledningen, at han vil "tegne et billede af kvindens ærlige bestræbelser for at kæmpe for sin ret til at være udøvende kunstner" (Rechnitzer, Ady: Billedhuggerinden Lolly Rotwitt Schmidt, i *Søllerødbogen* 1989, s. 76). Portrættet er altså ikke kunsthistorisk, det er kvindehistorisk, det er hovedpersonens kamp, der er i fokus. Således er portrættet alt dét et portræt bør være; tydeligt, fokuseret og konsekvent.

Om anekdoter

En god historie bliver gerne bedre for hver gang, den fortælles – en fjer bliver til fem høns, om man vil. Derfor er der flere faldgruber man kan falde i, når man skal tage stilling til en anekdote.

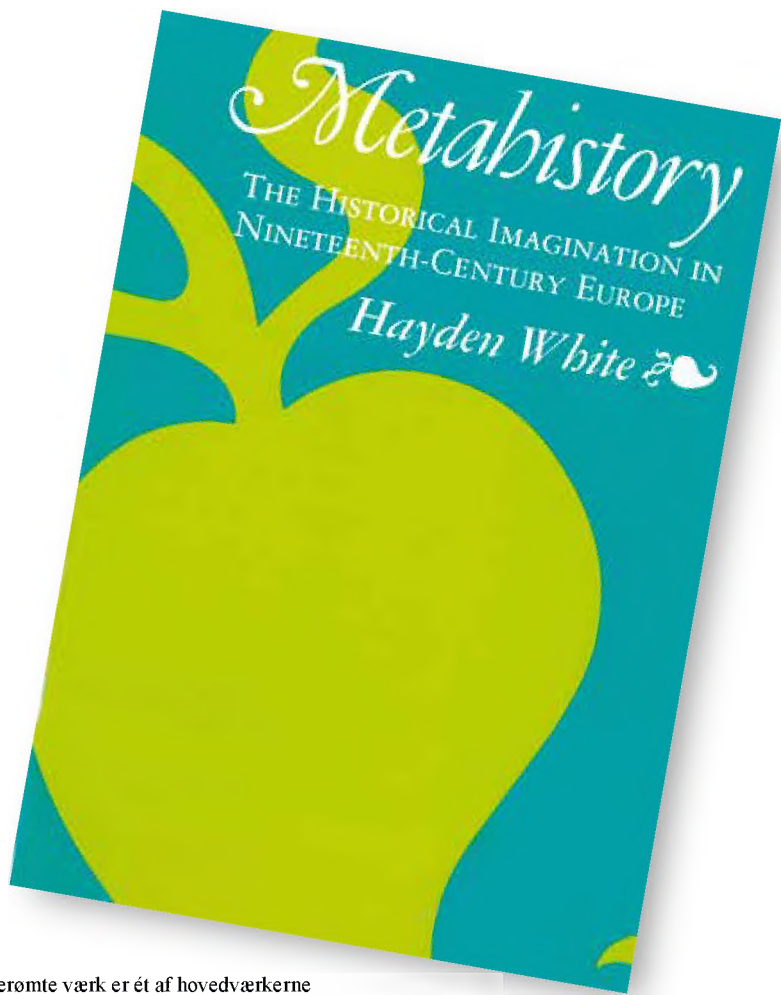
Den første er, at man genfortæller historien uden at tage stilling til den. En ting er at man sagtens kan gennemskue at anekdoter man hører om lokalpolitikere er just dét: Anekdoter. Men er man slægtsforsker, kan dette være noget sværere at erkende. Eksempelvis ved jeg at min egen morfader var i modstandsbevægelsen under krigen, derefter i Den Danske Brigade i Tyskland, og at han blev NATO-officer i Norge. Men detaljerne om disse begivenheder har jeg kun fået mundtligt overleveret af manden selv. Hans historier er højspændt dramatiske, og der findes ingen kilder der kan bekræfte dem. Jeg har altså været nødt til at erkende, at hans historier fortæller uhyre meget om ham selv, men næppe er brugbare som kilder til militæret.

Den anden store fejl, man kan begå, er at man helt udelader de historier, man ikke kan få bekræftet. Derved ribber man sin historie for underholdningsværdi, som ellers kan formidle stoffet til læseren. Derfor: Man bør genfortælle anekdoten – men man skal fortælle hvor man har den fra.

Hvis nu ens kilde ønsker at være anonym, eller der hersker usikkerhed om hvem kildens egen kilde er, så kan man brugeformuleringen "Det siges at..." Godt nok kan det virke taget ud af en sammenhæng. Men det signalerer at man ikke vil erklære noget for faktum, uden at være sikker i sin sag.

Decideret sladder og løgnehistorier kan også bruges i et portræt. Det siger nemlig noget om en persons humoristiske sans og selvscenesættelse. Det kan også bruges til at fortælle om hvordan en person huskes af venner såvel som fjender. Eksempelvis har stormandsfruen fra Søllerød, Marie de Coninck, i sine uudgivne dagbøger beskrevet digteren Peter Andreas Heiberg som en meget ondskabsfuld mand (Rudersdal Museer, Arkivets Samling, Marie de Conincks dagbøger 1-5 oversat af Torsten Søgård). Det er måske svært at forstå i dag, men Heiberg skrev satire om emner, der var kontroversielle dengang. Marie de Conincks kommentar er derfor meget sigende for på hvilken side af kontroversen hun befandt sig.

Hayden Whites mest berømte værk er ét af hovedværkerne indenfor de filosofiske retninger "postmodernisme" og "den sproglige vending." (Foto: John Hopkins University).

Biografiens sproglige figurer

Biografien falder indenfor nogle bestemte typer – eller "troper", som teoretikeren Hayden White benævnte dem (White, Hayden, *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, 1973). De inkluderer, at man skriver i overført betydning (metafor), at man beskriver en person i overført betydning (synekdoke), at man reducerer en person til stillinger og betegnelser (Metonymi), eller at man gør opmærksom på hvordan eftertiden måtte have modbevist en person ("historiens ironi"). Disse troper vil alle blive gennemgået i detaljer, i de følgende afsnit.

Jeg vil understrege at der ikke er kvalitetsmæssig forskel på den type biografi, man vælger at skrive. Det handler alene om at være selvbevidst, være

konsekvent, og om at fastholde hver ting til sin tid. Alle typer biografier har deres fordele og ulemper. Hvis man mere eller mindre utilsigtet blander nekrologens formildende syn på personen sammen med en trang til at "komme hele vejen rundt", så får man blot ulemperne fra alle sider.

Metafor og synekdoke: Et liv i overført betydning

Det er almindeligt at skrive biografier i overført betydning (metafor). Det kan være at den biograferede bruges til at konkretisere noget abstrakt såsom "En Visionær Sognerådsformand" (Goldschmidt, i *Søllerødbogen* 2008, s. 75-94). Det kan også bruges til at inkarnere en skurk, såsom en svindler i "En tragisk skikkelse" (Balsev, Svend: Landmåler Balle i Søllerød – en tragisk skikkelse, i *Søllerødbogen* 1991, s. 62-90), eller en morder i "Mordet i Øverød" (Strandsbjerg, Niels: Mordet i Øverød, i *Søllerødbogen* 2011, s. 71-96). Hvis man nogensinde tænker tanker såsom "sådan kunne det vel gå os alle", er man faktisk allerede i gang med at gøre den biograferede persons liv til en metafor. Dette gælder især de portrætter som skrives for at mane til eftertanke om de valg personen har truffet.

En figur man ganske ofte ser i biografiens begyndelse eller slutning, er når en lille del af livet gøres til et billede på hele livet ("synekdoke"). Hvor ofte

har man ikke læst en biografi, hvor dødsscenen er det allerførste, der beskrives? Tag blot titlen "Han faldt for fædrelandet", om kaptajn Ahnfeldt-Møllerup der døde i Shellhuset i 1945 (Ahnfeldt-Møllerup, C.C.: Han faldt for fædrelandet – Shellhuset den 21. marts 1945, i *Søllerødbogen* 2009, s. 133-156). Denne ene begivenhed

Jenny Blicher-Clausen på højdepunktet af sin karriere. et godt eksempel på at hendes personlige tragedie har vedligeholdt interessen for liv og værk (Foto: Rudersdal Museer. Arkivets Samling. "Motiv: Forfatterinden Jenny Blicher-Clausen", 1896).

synes at være blevet til en sammenfatning af kaptajnens liv og personlighed. Et andet eksempel, er at man gerne læser en kunstners værker som en kilde til privatlivet. Således med forfatteren Jenny Blicher-Clausen, hvis romaner kan læses som en bearbejdelse af hendes personlige sorg (Søgaard, i *Søllerødbogen* 2000, s. 56).

Der kan komme utroligt fængende historieskrivning ud af at finde sammenhæng i hovedpersonens liv på denne måde. I mange tilfælde vil man dog opleve et stort skel mellem det private og det offentlige liv, og i så tilfælde giver synekdommen ikke mening at bruge.

Metonymi: Brugen af reduktion i portrætter

Man oplever ofte at en person hæves til et ikon: Tag blot titlen "Danmarks dygtigste bondekone" (Ellekilde, i *Søllerødbogen* 1945, s. 86-115). Det sker dog lige så ofte at bi-personerne i en anden persons historie reduceres til en betegnelse. Dette kaldes for "metonymi." Vi oplever det konstant i vores egen hverdag, når vi hører, at "Sognerådet mener...", eller "Kommunen udtaler..." Vi bruger endda reduktion på os selv, hvis vi f.eks. skal understrege at vi ikke udtrykker vores personlige holdning.

Men uanset hvor ofte reduktion forekommer, så vil det altid være en grov forenkling. "Kommunen" er jo en ren abstraktion. Dens udtalelser og politik er udfærdiget af mennesker, som er ansat eller valgt af andre mennesker. Og hvert og ét af disse mennesker er lige så meget et individ, som en biograferet hovedperson er det. Men det er jo netop hovedpersonens historie, vi fortæller. Derfor kan det være strengt nødvendigt at reducere alle andre for at holde fokus.

Det forekommer lige så ofte at reduktionen vendes på hovedet, og at hovedpersonens liv gøres til et billede på mere end blot hans eller hendes eget liv. Vi ser dette når en persons navn bliver til et ord – "en napoleon" eller "en quisling" er to ret almindelige eksempler. Således kaldes artiklen om generalmajor Frederik Gotthold v. Müller for "Den Gamle General" (Ellekilde, Hans: *Den gamle General*, i *Søllerødbogen* 1947, s. 50-100). Det vi har med at gøre, er en person der har været så markant i lokalmiljøet, at det er underforstået, hvem "generalen" er. Alle andre generaler vil automatisk blive sammenlignet med ham. Det giver let indtrykket af, at det ikke er manden, men titlen

det kommer an på. Nogle historikere forsøger derfor at undgå dette standpunkt ved at understrege at vi alle sammen spiller talrige roller i løbet af livet: Som arbejder, chef, troende, ægtefælle, forælder etc. Det er derfor at artikler får navne som "Matthias Moth – Embedsmand, Heksedommer, Leksikograf og Landligger" (Christensen, Peter M. M.: Matthias Moth – Embedsmand, Heksedommer, Leksikograf og Landligger, i *Søllerødbogen* 1997, s. 7-62). Men selv en så ambitiøs artikel som denne holder fokus på mandens karriere. Som tidligere nævnt, så er det et åbent spørgsmål hvorvidt man skal inddrage privatlivet i et portræt. Som tommelfingerregel, så kan det være en god idé, hvis man føler at det sætter en persons karriere eller værker i perspektiv. Om ikke andet, er fremkomsten af den flertydige biografi fulgtes med en interesse for "mennesket bag masken." Dog skal man holde sig for øje, at man kan risikere at miste fokus, hvis man prøver at skildre karrieren og privatlivet samtidig.

Historiens ironi

Man taler nogle gange om "historiens ironi." Den forekommer, når fortidens forestillinger om fremtiden viser sig helt forkerte. Det hænder selvfølgelig at en dagbogsskribent ser tilbage, og i bagklogskabens lys ser, at hans eller hendes forestillinger ikke er gået i opfyldelse. I langt de fleste tilfælde er det dog historikerne der finder noget ironisk. Eksempelvis når fortidens visionære politikere ikke havde begreb om demokrati eller ligestilling. Det er her, at vi skal være ekstra påpasselige med ikke at fordømme dem, blot fordi de ikke deler nutidens overbevisninger.

Ironi er per definition flertydig. Derfor behøver ironi ikke at være brugt konsekvent igennem et helt portræt. Strengt taget behøves kun, at man gør en indsats for at spille på læserens forventninger. Eksempelvis er der portrættet af statsmanden Matthias Moth. Christensen, portrættets forfatter, påpeger det ironiske i at Matthias Moth efterhånden kun er kendt som broderen til Christian 5.s berømte elskerinde, Sophie Amalie Moth (Christensen, i *Søllerødbogen* 1997, s. 7). I levende live var han berømt og indflydelsesrig embedsmand, og det nuværende museum, Mothsgården, blev opkaldt efter ham, og ikke søsteren. Ironien er herved brugt til at højne kendskabet til en person, der opfattes som uretfærdigt overset.

Stilarter indenfor biografien

Ligesom, at der findes en række "troper" indenfor biografien, så findes også nogle gennemgående stilarter, kaldet "emplotment" hos Hayden White (*White: Metahistory*, 1973). De kan kombineres med "troperne", samt med hinanden. For en ordens skyld nævner jeg alle fire – tragedie, romantik, komedie og satire. Biografier er dog i overvældende grad blevet skrevet som tragedier.

Stephen J. Walton, har mest markert sig indenfor biografi-genren, hvor han har belyst dens forhold til tragedien. (Foto: Samlaget, Norge).

Det tragiske portræt

Biografien har tradition for at være tragisk. Eller sagt med Stephen J. Waltons ord: "Han fik betalt" (Walton, 2008, s. 162).

Betalte for hvad? Netop for ikke at være som os andre: Ikke iøjnefaldende, ubeskrevne, tidstypiske. Det synes at have en art beroligende, bekræftende virkning på vores samfund, at de som trådte udenfor også betalte en pris for at få et portræt. Eksempelvis beskrivelsen af hvordan billedhuggerinden Lolly

Rotwitt Schmidt måtte skabe en balance mellem rollen som kunstner og rollen som en læges hustru: "Til tider kunne det forekomme omverdenen, at begge parter blev tabere" (Rechnitzer, i *Søllerødbogen* 1989, s. 76). Når dertil tilføjes en kronisk sygdom, så får hendes portræt et tydeligt præg af tragedie. Bemærk; tragedie ikke behøver at være ensbetydende med drama, med de-route eller med forspildte muligheder. For Schmidt tog det dog et helt liv og megen møje, at vinde anerkendelse. *Hun fik betalt.*

Jenny Blicher-Clausen, derimod, var en anerkendt forfatter allerede i sin samtid. Hun oplevede dog stor sorg ved sin unge søn og sin mands alt for tidlige død. Derfor skriver Søgaard, forfatteren til hendes portræt, at forfatterskabet skal ses i lyset af "hendes personlige, tragiske skæbne." (Søgaard, i *Søllerødbogen* 2000, s. 56) Som læser under man hende sin succes, for *hun betalte jo.*

Den mest gennemførte tragiske portrættet indenfor lokalhistorien, er portrættet af "Landmåler Balle i Søllerød – en tragisk skikkelse" (Balslev, i *Søllerødbogen* 1991, s. 62-90). Portrættet af Sophilius Johannes Balle er usædvanligt, fordi det er sjældent, at en historiker allerede i begyndelsen af 1990'erne var sig bevidst om at skrive "tragisk", endda "tragikomisk."

Balle stod ellers til at leve et respektabelt liv i ubemærkethed. Balle blev født i 1792, blev uddannet landmåler i 1814, og gik derefter ind i ingeniørkorpset som sin fader, svoger og onkel. I 1828 gjorde han sig uheldigt bemærket, ved at stjæle fra sit eget korps. Efter nogle års fængsel blev han hurtigt hjulpet tilbage i samfundet igen. Han levede derefter et ærligt og ubemærket liv igen.

Det tragiske består i, at hans forbrydelse kastede skygger over hans liv. Han arbejdede som landmåler efter fængselsopholdet, men hans målinger blev ikke godkendt, fordi han havde siddet i fængsel. Vel at mærke for en forbrydelse der intet havde med målinger at gøre.

Det komiske består i at Balle forsøgte sig med søforklaringer såsom at have "tabt" de forsvundne penge. Forfatteren øger det komiske islet ved gentagen brug af udråbstegn, i det han parafraserer Balles søforklaringer: "Balle henvendte sig til major Prangen, og tilstod bedrageriet, men oplyste samtidig, at han havde tabt pengene ud af bukselommen!" (Balslev, i *Søllerødbogen* 1991, s. 68) Det er en simpel effekt, men det gør tonen lidt lysere.

Både ironisk og tragikomisk er det, at hvis ikke Balle var blevet taget, så havde han levet et fuldkomment anonymt liv, uden nogen anekdoter, og uden at få nogen artikel tilegnet sig. *Han fik betalt!*

Marianne Egeland er litteraturvidenskabelig, hvilket måske er grunden til at hendes væsentligste bidrag til biografien, har været at belyse forholdet til romanen. (Foto: Universitetsforlaget, Nor).

Nekrologen og det romantiske portræt

Når man kalder et portræt "romantisk", så menes egentlig "romanlignende", og ikke at portrættet er skrevet som en kærlighedshistorie. "Romantisk" kan tages som udtryk for en harmoniserende, formildende holdning til hovedpersonen. Selve udtrykket er dog lidt misvisende. Som nævnt har Marianne Egeland påpeget, så er biografien ældre end romanen (Egeland, 2000, s. 53). Det ville altså være mere korrekt at sige at mange romaner er "biografiske" eller "biografi-lignende."

Alt andet lige, så kunne vi have kaldt den "romantiske biografi" for mange andre navne, såsom den "klassiske", den "konservative" eller "oprindelige" biografi. Det gælder for utallige helbinds biografier, men i lokalhistorisk forstand, så kan vi fokusere på den skrevne nekrolog, eller gravtale. Der er kulturelle sædvaner for at sammenfatte og forenkle et livsforløb, således at det får en logisk

sammenhæng, og det er derfor at vi får et såkaldt "romantiseret" portræt af en person. I alle andre tilfælde ville man som historiker forholde sig kritisk til, at en forfatter har et personligt tilhørsforhold til den portrætterede. Men i nekrologens tilfælde, gør tilhørsforholdet tværtimod portrættet stærkere. Man nuancerer ikke, tværtimod fremhæver man afdødes bedste sider, og undlader alle bristerne. Hensynet til afdødes venner og familie gør, at man ikke ønsker at gøre nogen tragedie ud af den afdødes liv. Om Søllerød Tidendes redaktør Jørgen Helweg-Møller, blev det derfor skrevet: "Han døde midt i højdepunktet af sit livsværk (...) Han var i sin allerbedste alder, og alt tegnede

sig lyst og lykkeligt for ham. Han tog ingen sorger med sig i graven." (Packness, Ole: *To af vore døde* i 1962, i *Søllerødbogen* 1960-61, s. 404). Sagen er dog, at det sagtens kunne opfattes som tragisk at han døde midt i sit livsværk, og i sin allerbedste alder, fordi han kunne have oplevet mange, produktive leveår endnu. Derfor skriver man kun yderst sjældent tragisk om den nyligt afdøde, og da kun for at understrege hvor stort et tab man har lidt ved at miste ham eller hende.

Væsentlige teoretikere indenfor biografien:

Stephen J. Walton,
Professor i nynorsk
skriftkultur, Forsknings-
senter for skriftkultur,
Høgskulen i Volda,
Norge.

Marianne Egeland,
Professor i almen
litteraturvidenskab,
Universitetet i Oslo,
Norge.

Birgitte Possing,
Professor, dr.phil.,
Rigsarkivet, Danmark.

Hayden White,
Professor Emeritus ved
University of California,
Santa Cruz, USA.

Komedie

At skrive en biografi som en komedie betyder ikke, at den er skrevet for at være morsom, men snarere at den er skrevet i en lys og let tone og krydret med mange anekdoter. Det kommer helt an på det materiale, man har til rådighed, men sagen er, at mange mennesker først og fremmest husker de kulørte anekdoter fra hele perioder i deres liv. Blot skal man huske på, at anekdoterne kan være en naturlig reaktion på kedsomhed; højdepunkter der liver op i en grå hverdag. Undertegnede har selv indsamlet vid-

neudsagn fra tidligere tjenestegørende på koldkrigsanlægget Stevnstoft; det er typisk de lange udstationeringer, som værnepligtig, der får et komisk præg.

Hvordan man skriver god satire

Komedien har allerede været behandlet, så jeg forestiller mig at læseren måske spørger sig selv; hvordan adskiller man satire fra komedie? Forskellen er: Hvis man skriver satire, så er der gerne tale om en parodi på en bestemt skrivestil. Det betyder at humoren som regel er mindre åbenlys. Dette skyldes ikke mindst at både humor og politisk klima ændrer sig hurtigt. Man kan derfor læse en ældre tekst, uden først at opfange dens sarkasme. I forbindelse med udstillingen *Skål!* på Rudersdal Museer, fandt vi eksempelvis en tryksag kaldet *Samfundskamp mod Samfundsfjende* af Johannes V. Kirk, en samling på ti tekster, udgivet af Afholdsfolkenes Oplysningskontor 1935. Den er imidlertid ikke hvad den udgiver sig for at være. Ved nærmere studium dukker der brokker op såsom "Vi slaar Bryggerne ned" (Kirk, 1935, s. 9), og andre opfordringer til vold mod drikfældige. Der er altså tale om skjult satire over Afholdsfolkenes Oplysningskontor, der ikke desto mindre tog imod teksterne i god tro. Det følgende eksempel er bedre endnu, om end det ikke er lokalhistorisk, men litteraturhistorisk

I 1977-78 udgav den senere litterat Niels Dalgaard 3 numre af et blad kaldet *Under Maanens Overskæg*, angiveligt om forfatteren Hugo Rumpfstadts liv og levned. Det var skrevet, som om det var i ramme alvor, men både forfatteren og værkerne var fiktive. Om end skrevet i sjov, havde bladet dog brod, i det der blev gjort tykt grin med portrætter, som fortabte sig i trivielle detaljer om kunstnerens privatliv.

Pointen er, at hvis man gerne vil sætte fokus på et problem indenfor vores felt, så kan det nogle gange være mere effektivt at bruge humor, end at være åbenlyst kritisk. Brug af satire og humor bør derfor aldrig opfattes som useriøst per se. Tværtimod kan skarp, seriøs kritik udvikle sig til gold polemik,

under maanens
overskæg 2

Bladet om den fiktive forfatter Hugo Rumpfstadt. Forsiderne var angiveligt tegnet over gamle, amerikanske "pulp magazine"-forsider. Det gjorde det ikke blot lettere at gøre spogen overbevisende, men fungerede også som et glimt i øjet til kendere. (Foto: Tohubohu Press).

som end ikke fagfællebedømte tidsskrifter er fri for. Tag blot farcen om bogen *Danmark i Europa 750-1300*, hvor respekterede forskere kaldte hinanden for "Ayatollah", "Sheherazade" og lignende (*Historisk Tidsskrift* 104:1, 104:2 og 105:1). Fordi humor som sagt hurtigt bliver forældet, så er den satiriske biografi dog langt den vanskeligste at skrive. Forhåbentlig vil dette faktum dog kun anspore visse læsere.

Hvorfor en biografi-skriver bør skrive selvbiografi

Jeg vil afslutte denne artikel med at nævne den vigtigste øvelse, man kan foretage sig, før end man skriver en biografi: At skrive om sig selv.

Som Stephen J. Walton har påpeget, er det en så vigtig øvelse at kigge indad, at han "mener at det at skrive en selvbiografisk tekst, eller to, er en så nyttig øvelse for en biografi at det bør gøres obligatorisk" (Walton, 2008, s. 95)

Ville man selv opfatte et portræt af ens arbejdsliv – og intet andet – som værende fyldestgørende? Hvilket kildemateriale efterlader man om sig selv? Er der meget skriftligt materiale, eller ville en historiker være nødsaget til at henvende sig til pårørende, eller til at danne sig et indtryk ud fra ens ejendele?

Pointen er; udeladelser og tomrum kan være lige så sigende som et rigt kildemateriale. Lad os sige at en person ingen familie har. Er dette fravær med eller mod den portrætteredes vilje? Ville man selv opfatte det som en privatsag? Eller er man selv ivrig efter at dele sin historie? Begge slags mennesker forekommer. Søllerød Sogns berømmelige stormandsfrue, Marie de Coninck, skrev sine dagbøger med henblik på, at datteren skulle læse dem. Men mange, hvis ikke de fleste, dagbogsskribenter ønsker, at dagbøgerne bliver destrueret. Danmark er et land med en lang protestantisk tradition, hvor tro var og er en privatsag, som kun diskuteres med ens nærmeste – hvis overhovedet! Ens egen personlige overbevisning danner grundlag for utallige beslutninger og samvittighedssager i løbet af et liv, men som regel ser vi kun resultaterne,

Troper	Forklaring
Metafor	Person bruges som stedfortræder for noget abstrakt
Synekdoke	Hele personens liv rummes i ét øjeblik
Metonymi	Reduktion af person, ofte til et arbejde
Ironi	Livet set i bagklogskabens lys

"Emplotment"	Forklaring
Tragedie	Personen "fik betalt" for at være bemærkelsesværdig
Romance	Et formildende, grænsende til mytisk syn på personen
Komedie	Det stærkt anekdotiske syn på personen
Satire	Portrættet er ikke hvad det udgiver sig for

og kender ikke mellemregningerne. Selv når en kilde er mere end villig til at tale og forklare om overbevisning, er der udeladelser at tage stilling til. Hvis vi tager "Min Røde Ungdom" af Jørgen Berg, følte han selv at DKP skubbede ham i armene på Socialdemokratiet (Berg, *Søllerødbogen* 2006, s. 103). Men havde Berg selv ændret sig? Det kan vi kun gisne om. Men tager man udgangspunkt i sig selv, kan ens egne "gisninger" blive et middel til forståelse af andre. Føler man selv at man ændrede sig, før man tog en vigtig beslutning – eller føler man at man ændrede sig igennem beslutningen? Kan det så ikke tænkes at andre har haft det på samme måde?

Jeg siger ikke, at ens selvbiografi behøver at være lang, og da slet ikke, at den nogensinde skal deles med andre. Men man skal unde sig selv og sine læsere at lave øvelsen. Den tid man bruger, den vinder man ind igen, når man arbejder med portrætter af andre.

Cand.mag. i historie, Rasmus Wichmann f.1985, er dansklærer på Efterskolen Epos. Han har bl.a. arbejdet på Forsvarsakademiet, Koldkrigs-museum Stevnfort og RUC, og skrev denne artikel som museumsassistent på Rudersdal Museer. Han har sammen med PhD Kjeld Galster oversat The Irish Mars (Legacy Books Press 2016), en dansk soldats beretning om irlandskrigene i slutningen af 1600-tallet. E-mail: kontakt@rasmuswichmann.dk.

Litteratur

Forfatteren har selv skrevet specialet *Romerske Kejsere i Skandinavisk Historisk Litteratur* (Københavns Universitet 2012), samt artiklen "Biografien – en kolos på Lerfødde." Den findes på Dansk Magisterforenings hjemmeside under "Fagligt Forum", i kategorien "Kultur, Sprog og Kommunikation."

Hayden Whites værk *Metahistory* blev oprindeligt udgivet på John Hopkins University i 1973, og fås igennem alle universitetsbiblioteker. Den var egentlig slet ikke beregnet som den store teoribog, som eftertiden har gjort den til. Den er derfor vanskelig at gå til, uden introduktion til forfatterskabet, såsom *Who is afraid of Hayden White?* af Erik Hansen (Syddansk Universitetsforlag 2003).

Den første skandinaviske antologi om biografien var *At skriva människan* (Carlsons 1997), som indeholder det første, forsigtige udkast til en biografisk metode. Samme år skrev Tine Flyvholm Tode specialet *Fact og fiction i biografien* (Københavns Universitet 1997), der udforsker forholdet mellem roman og biografi. Den mest tilbunds gående undersøgelse af dette forhold er dog Marianne Egelands bog *Hvem bestemmer over livet?* (norske Universitetsforlaget 2000).

Den anden, store skandinaviske antologi om biografien, *Med livet som insats* (forlaget Sekel, Lund 2007), må især fremhæves for Birgitte Possings kritiske blik på hvornår og hvor en person bedømmes til at være "betydningsfuld." Endelig må Stephen J. Waltons bog *Skaff deg eit liv!* (norske Samlaget 2008) fremhæves, dels for at behandle forholdet mellem biografien og tragedien, dels for at begrunde hvorfor enhver biografi-skriver bør skrive selvbiografi.

I teksten er refereret til talrige artikler fra *Søllerødbogen*, udgivet af Historisk-Topografisk Selskab for Søllerødeggen og Rudersdal Museer. På selskabet hjemmeside, histtop.dk, findes et register over artiklerne. Bøgerne forefindes ikke digitalt, men samtlige artikler kan bestilles elektronisk via bibliotek.dk.

Fodtur til Nordsjælland – Christian Detlev Reventlows hverdag og uddannelse 1784-86

Af Jesper Munk Andersen

På Rigsarkivet i Odense (RAO) opbevares fra Christian Detlev greve Reventlows (1775-1851) hånd en dagbog, et kladdehæfte og et par stilebøger fra perioden 1784-86, der på enestående vis giver mulighed for at komme helt tæt på den opdragelse han som ældste søn i familien Reventlow modtog, og ikke mindst, hvordan han oplevede denne. Igennem halvandet år nedfældede den unge greve information om alt fra læsestof og belønninger til livets gang under hovmesterens opsyn. Information, der kan kaste nyt lys over uddannelsen af en adelsdrenge i en tid, hvor nye idealer for opdragelse og undervisning havde gjort sit indtog i det dansk-norske rige.

"... zu fuss"

Tirsdag den 7. juni 1785 begav den 10-årige Christian Detlev greve Reventlow sig med sin huslærer, hovmesteren Levin Christian Sander (1756-1819), og en tjener ud på en flerdages fodtur i Nordsjælland. Turen tog sin begyndelse ved Sorgenfri, hvorfra det lille rejseselskab til fods drog nordpå. Første stop var Fuglevad Mølle, hvor mølleværket blev studeret og oplevelserne nedskrevet i den medbragte dagbog "... die [Mühle] nur aus einer Hütte besteht, wo von Wasser 3 Hämmer getrieben werden, und sie Kessel verfertigen (RAO: Reventlow, Christian Detlev: Dagbog 1784-1786, 07.06.1785)".¹ Herfra gik turen videre til møllen i Brede, hvor den unge greve benovet beskrev, hvorledes et fem alen langt stykke messing blev valset ud til 100 alen. Endnu to møller blev besigtiget inden selskabet om aftenen kunne gå til ro hos gæstgiver Arnold Schrøder i Hirschholm.

Fra morgenstunden næste dag begav det lille rejseselskab sig i godt vejr mod Rungsted og derfra videre nordpå langs stranden til det kongelige lystslot, Sophienberg, som C.D. Reventlow ikke fandt videre seværdigt. Næste

¹ "... Den [mølle] består kun af en hytte, hvorfra vandet driver tre hamre, og de fremstiller kedler"

Christian Detlev Reventlow gengivet som 15-årige i 1790 af maleren Nicolai Wolff (1763-1813). Som ældste søn i familien Reventlow fik han en moderne opdragelse i tråd med tidens nyeste idealer. (Foto: Museum Lolland-Falster).

stop var den aldrig fuldførte galejhavn i Nivå, hvor eftermiddagsvarmen fik selskabet til at soppe. Nu gik turen ind over land til Fredensborg, hvor turens tredjedag var hensat til hvile "... weil es Ruhetag war (09.06.1785)".² Dagen var reserveret til ture i Fredensborg Slotshave, hvor særligt Nordmandsdalen med figurer af rigets norrøne befolkning blev inspiceret.

Fredag den 10. juni brød rejse-selskabet op fra Fredensborg ved 6-tiden om morgenen. Ruten førte selskabet til Helsingør, hvor de dagen efter skulle besøge Kronborg Geværfabrik i Hellebæk, ejet af familien Reventlows gode ven, Ernst greve Schimmelmann (1747-1831). Her blev selskabet vist rundt på det store værk, hvor C.D. Reventlow fik forevist våbenproduktionen. I dagbogen beskrev han med begejstring,

hvorledes ild og gløder sprang omkring dem, mens geværer og pistoler blev støbt i forme af sand.

Var besøget i Hellebæk både fascinerende og frygtindgydende, forløb dagen derpå anderledes roligt. I overskyet vejr gik turen over Tisvilde – selskabet ønskede at se flyvesand samt monumentet over sandflugtsbekæmperen Johan Ulrich Röhl (1675-1754) – videre mod Frederiksværk, hvor næste dag igen stod i våbenproduktionens tegn. Her fik den unge greve forevist det imponerende kanonstøberi. Kugler, kanoner og andet krigsmateriel blev gennemgået, før selskabet om aftenen besøgte ejeren, generalmajor Johann Frederik Classens (1725-92) bolig, hvor kobberstiksamlingen blev nydt.

2 "... fordi det var hviledag"

Sidste del af gåturen bragte rejseselskabet over Roskilde Fjord til Jægerspris, hvor de ankom ved frokosttid onsdag den 15. juni. Til trods for at torsdagen var reserveret til en tiltrængt hviledag, var der stadig et stramt program, der skulle overholdes. Den unge greve må efterhånden have været udkørt, for i dagbogen noterede han, at nok var det en hviledag, "... aber auf welche Weise? (16.06.1785)".³ Dagen stod på ture rundt i Jægerspris Slotshegn til de nyopstillede mindesmærker over ærværdige personligheder i fædrelandets historie. C.D. Reventlow var ikke blot imponeret over anlægget, men så begejstret, at han gik fra en nøgtern beskrivelse til en personlig stillingtagen "Dieser Garten sollte auf öffentliche Veranstaltung anstatt das Rosenburgers in Kopenhagen seyn... (16.06.1785)".⁴

Dagen efter, fredag den 17. juni, var turen kommet til at vende snuden hjemad. Kl. 5 om morgenen stod selskabet igen over Roskilde Fjord for over Farum, hvor en vogn blev hyret, om aftenen at nå København, hvor C.D. Reventlows forældre og mindre søskende ventede dem. Rig på oplevelser og med mange nye indtryk kunne den unge greve træt og udmattet gå til ro efter at have tilbagelagt over 200 km til fods på blot ti dage.

"... Han skal gaae, som og at borge Natteleye"

Det tætte program og den til tider strabadserende gennemførelse af fodturen var på ingen måde tilfældigt planlagt, men derimod et nøje afstemt led i den opdragelse og uddannelse, som C.D. Reventlow var underlagt. Forud for turens gennemførelse berettede han i sin dagbog om flittige studier i bl.a. Ove Mallings (1748-1829) patriotiske værk *Store og gode Handlinger af Danske og Norske og Holstenere*, ligesom han benyttede aftenerne på at oversætte kongelige håndbibliotekar Peder Topp Wandalls (1737-94) værk om "... den Denkmälern in Jägerspries; das geht aber sehr langsam (09.12.1784)".⁵ Besøgene i haveanlæg og ved monumenter, der hyldede patriotiske borgere i det sammensatte dansk-norske rige (Karin Kryger, Det nationale monument, enevældig magtdemonstration – borgerlig solidaritet, i *Forblommet Antik*, 1988, s. 164ff), afspejlede således den læste litteratur på samme vis,

3 "... men på hvilken måde?"

4 "Denne have burde bruges til offentlige arrangementer i stedet for Rosenborg have i København"

5 "... mindstenene i Jægerspris, men det går meget langsomt"

som den jævne transportform til fods og det entydige fokus på moderne industrivirksomhed lagde sig i forlængelse af de nyeste opdragelsesprincipper og fagkundskaber, som familien Reventlow vægtede højt, og som hovmester Sander var sat i spidsen for.

Med udgangspunkt i tankerne hos periodens europæiske foregangsmænd inden for børneopdragelse, ført an af den schweiziske filosof Jean-Jacques Rousseau (1712-78) og den progressive tyske pædagog Johann Bernhard Basedow (1724-90), var turen blevet tilrettelagt med fokus på fysisk aktivitet, praktiske erfaringer og en konstant stimulering af den unge greves nysgerrighed. Et fokus der ikke kun prægede gåturen, men som også gjorde sig gældende i den undervisning, som C.D. Reventlow modtog. Tanken bag undervisningsformen udsprang af den pædagogiske bevægelse filantropisme, opkaldt efter Basedows foregangsskole, Philanthropinum, i Tyskland (Charlotte Appel og Ning de Coninck-Smith (red.): *Dansk Skolehistorie, hverdag, vilkår og visioner gennem 500 år*, bind 2, 2014, s. 50). Støttet af oplysningstidens optimistiske tiltro til menneskets potentiale vandt de nye ideer herfra tidligt fodfæste i den dansk-norske elite, primært introduceret via Akademiet i Sorø (Jan Henrik Koudal: *Grev Rabens Dagbog*, 2007, s. 207). Gennem C.D. Reventlows far, Christian Ditlev Frederik greve Reventlow (1748-1827), vandt de filantropiske opdragelsesidealer også hurtigt gehør i familien Reventlow. Faren selv havde ikke blot været elev på gymnasiet i Altona 1763-64, hvor Basedow da underviste, men var efterfølgende også indskrevet på Akademiet i Sorø. Her havde han stiftet bekendtskab med et moderne undervisningsmiljø samtidig med, at han var blevet præsenteret for den nyeste pædagogik (Claus Bjørn: *Den Gode Sag*, 1992, s. 21ff).

Basedows undervisningsidealer må have tiltalt faren. Da han i 1784 skulle udnævne en ny hovmester for sin ældste søn, rettede han blikket mod netop foregangsskolen Philanthropinum, for der at finde en egnet kandidat. Valget faldt på Levin Christian Sander, der af helbredsmæssige årsager just havde taget sin afsked fra skolen (F. Rønning: Sander, Levin Christian, i *Dansk Bibliografisk Leksikon*, 1887-1905). Optaget af de nyeste opdragelsesprincipper kom Sander i de næste fem år til at stå i spidsen for C.D. Reventlows videre uddannelse. Det var med andre ord en moderne opdragelse, C.D. Reventlow modtog, og som lå til grund for fodturen i 1785. En opdragelse,

der sigtede på at fremme det gode i ham og gøre ham til et beskedent, arbejdsomt og tjenstvilligt medmenneske. Det var derfor magtpåliggende for forældrene, at der ikke blev gjort unødigt stads af sønnen på turen. Inspektør Peder Falster i Frederiksværk havde ved selskabets ankomst fået besked på ikke at klargøre generalmajor Classens gæsteværelser, da

"... Hovmesteren, vil icke tillade det, efter sin ordre fra den unge Greves Høye Forældre, som har befahlet baade at Han skal gaae, som og at borge Natteleye og Beværtning i Almindelige Værtshuuse...". (Astrid Paludan-Müller: Generalmajor Classen 1725-1792, 1923, s. 234).

"... et harmonisk Hele"

Den unge greves forældre, C.D.F. Reventlow og hustru, Sophie Frederikke Louise Charlotte, f. von Beulwitz (1747-1822), havde fra sønnens tidligste år været dybt optaget af hans opdragelse og dannelse. Særligt moren havde i tråd med periodens idealer for moderskab og kvindens virke i hjemmet (Trine Damsholt: Børnene i haven – dragt, krop, barndomsopfattelse og iscenesættelse omkring år 1800, i Øregaard – tiden, kunsten og den vestindiske forbindelse, 2010, s. 254) dedikeret hele sin tilværelse til rollen som engageret mor til den støt voksende

børneflokk, hvoraf C.D. Reventlow som den ældste fik en særlig bevågenhed. I 1777 påbegyndte hun et manuskript om børnenes opdragelse,

Forstudiet til et i dag forsvundet maleri af familien Reventlow, udført i årene 1790-91 af maleren N. Wolff. Illustrer på smukkeste vis det nære, naturlige og intime miljø, som prægede C.D. Reventlows opvækst. (Foto: Museum Lolland-Falster).

udgivet i 1990 under titlen *Vore opblomstrende Børn*, hvori det er muligt at følge C.D. Reventlows tidligste år frem til 1782. Heri fremgår det, at forældrene var præget af oplysningstidens nye tanker og idealer for børneopdragelse, der ikke kun kom til dem fra miljøet i Sorø, men som de også stiftede bekendtskab med via den nyeste udenlandske litteratur. I første omgang forplantede de nye tanker sig til opdragelsen af deres egne børn, men ikke længe efter spores påvirkningen også i de tiltag til fornyelse af skolevæsenet på landet, som faren i 1792 iværksatte på familiens lollandske grevskab (Jesper Munk Andersen, *Christianssædes Skolevæsen, et eksempel til efterfølgelse*, månedens artikel april 2014, Museum Lolland-Falster, www.museumlollandfalster.dk).

Den tidlige opdragelse skulle tilrettelægges på barnets præmisser og uden for megen indblanding fra forældrene, der alene forsøgte at understøtte naturens plan for sønnen. Helt i Rousseaus ånd beskrev moren med glæde i sommeren 1778, at under opholdet "Paa Christianssæde, hvor Naturens Bog stod aaben for ham, forøgede min Christian sine Kundskaber overordentlig (Charlotte Frederikke Reventlow: *Vore opblomstrende Børn*, 1990, s. 26)".

Til trods for at familien besad grevskabet Christianssæde på Lolland, foregik hovedparten af C.D. Reventlows opvækst i København, hvor faren havde sit politiske virke. Tilværelsen bag hovedstadens volde gik særligt moren på. Inspireret af bl.a. Rousseau drømte hun om en enkel tilværelse på landet omgivet af sin lykkelige familie. En drøm der blev forstærket, når hendes lille søn både forundrede og glædede sig over naturen. I flere af hendes breve fra 1780'erne er referencerne til Rousseau så direkte, at hun må have orienteret sig i værker fra den berømte filosof. Bl.a. i 1787, hvor hun i et brev til svigerinden Louise von Stolberg (1746-1824) redegjorde for sit mål med opdragelsen af børneflokket, der tilsammen skulle danne

"... et harmonisk Hele, naar vi ikke saaledes som det ofte sker ved Kunsten, selv fordærver det, som Naturen, naar vi følge dens Vink, har dannet godt. Jeg haaber til Gud, at min lille Planteskole vil i dens ukunstlede Forskellighed vokse harmonisk op ad. Alle de smaa Planter opelskede i den samme Jordbund, men ikke i kunstige Rækker eller ensformigt beskaarne foroven og forneden". (Rigsarkivet: Christian Benedictus Johan Ludvig Conrad Ferdinand og hustru Sophie Pauline Reventlow, Oversættelse af Chr. D. F. Reventlow og hustrus breve til forskellige m.m. 1772-1924 23.06.1787).

Planteskolereferencen er hentet fra Rousseaus værk *Emile eller Om opdragelsen* fra 1762, hvori han ikke blot indledte første bog med en sammenligning af opdragelse af børn med spiring af frø, men flere gange brugte naturen som billede på opdragelsen (Jean-Jacques Rousseau: *Emile eller Om opdragelsen*, oversat af Kristen D. Spanggaard, 1962, s. 13f).

Trods inspiration fra den nyeste litteratur fornægter det adelige ophav og de langt mere traditionelle dannelsesidealer sig dog ikke i C.D. Reventlows opdragelse. Tilstedeværelsen af en hovmester og et fokus, særligt i foråret 1785, på sociale færdigheder og en bred indføring i dansk og europæisk historie lægger sig i forlængelse af honnête homme idealet, som prægede det tidlige 1700-tals adelsopdragelse på tværs af kontinentet, og som skulle forfine unge adelsmænd udi elegance og konversation og gøre dem i stand til at begå sig i den internationale elite (Johanna Ilmakunnas: *Ett ståndsmissigt liv, familien von Fersens livsstil på 1700-talet*, 2012, s. 57). Farens egen uddannelse havde trods de nye tanker på Akademiet i grove træk forfulgt dette ideal, om end det er muligt at spore en voksende interesse for langt mere praktiske færdigheder og naturvidenskabelig viden bl.a. i den rejsejournal, som han førte på sin dannelsesrejse 1769-70 (Claus Bjørn: Med C.D.F. Reventlow på "le grand tour 1769-70", i *Skole, dannelse, samfund, festskrift til Vagn Skovgaard-Petersen 31. maj 1991*, 1991). Fokus på teknik og industri gik igen på sønnens fodtur, der modsat farens dannelsesrejse var næsten totalt rensset for visitter og andet selskabeligt præg. Selv de kongelige slotte, som det lille rejseselskab passerede på turen, blev – når der ses bort fra Sophienberg, der øjensynligt heller ikke faldt i den unge greves smag – ikke besøgt. Baggrunden dertil skal ikke kun findes i de nye opdragelsesidealer, hvor iscenesættelse, elegance og kongerøgelse var blevet afløst af indre styring, faglig viden og fædrelandskærlighed, men også i det faktum, at C.D. Reventlow i maj havde fulgt med sin far på en inspektionsrejse rundt til de kongelige slotte.

"... mein Tagebuch"

Beskrivelsen af oplevelserne fra inspektionsturen med faren blev undtagelsesvis først indført i dagbogen på morens 38-årige fødselsdag den 1. juni 1785. I lidt over en måned havde skrivearbejdet i dagbogen ligget stille. Begrundelsen lød "Ich habe in langer Zeit mein Tagebuch nicht geschrieben

wegen einer andern Arbeit (01.06.1785)".⁶ Hvad dette arbejde dækker over er uvist, måske færdiggørelsen af morens fødselsdagsgave eller forberedelserne til en lille ny søskendes ankomst. den 1. juni fødtes lillebroren Conrad Detlef Cay greve Reventlow (1785-1840), hvilket C.D. Reventlow synes var noget helt særligt, da hele fire medlemmer af familien nu havde fødselsdag i denne måned. Fødslen af lillebroren kom uden tvivl til at overskygge alt andet på morens fødselsdag – i hvert fald glemte den unge greve i sin dagbog at fortælle om sin fint udførte gave til "Seiner lieben Mutter zum Geburtstage überreicht, den 1 Juny, 1785"⁷ bestående af et hæfte med en smuk tegning og en afskrift af "Geschichte der Dänen (RAO: Reventlow, Christian Detlev: Grevens betragtninger, stilebøger m.m.)".⁸

Den lange pause i dagbogsskriveriet frem til lillebrorens fødsel var undtagelsen for den ellers regelmæssige indføring. C.D. Reventlows skrivelser i bogen er bevaret fra den 6. december 1784 – hvor han lidt abrupt midt i en sætning indleder dagbogen – og strækker sig frem til den 29. september 1786. At den unge greve førte dagbog skal ikke kun ses som ønsket om at fastholde erindringen om stort og småt, men i lige så høj grad som en del af den opdragelse, som han var underlagt. Udenadslære var i periodens moderne pædagogik bandlyst hos såvel elitens børn som hos almuens unger. I uddannelsesprogrammet for Otto Ludvig greve Rabens (1730-91) søn fra 1770'erne forbydes udenadslære (Koudal s. 207) på samme vis, som C.D.F. Reventlow i reglementet for sine skoler på Lolland satte forbud mod, at eleverne blot lærte opremsninger. Begrundelsen lød, at "... Barnet lærer altsaa uden at tænke, uden at vide hvad det lærer (Reventlow-Museet Pederstrup: B.X.1. Reglement for Skolerne paa Grevskabet Christianssæde)". Eleven skulle forholde sig til læsestoffet og forstå indholdet, og dertil kunne dagbogen være et nyttigt redskab. Det er i denne kontekst, at C.D. Reventlows dagbog skal forstås og benyttes, hvilket indholdet også afspejler. Det var primært nøgterne gengivelser af dagens læsestof, som den unge greve indførte, krydret med korte – ofte skematiske – beskrivelser af dagens begivenheder. Særligt dagbogens første del, hvori C.D. Reventlow skrev gennemsnitlig hver anden dag, rummer et sådant indhold. Kun glimtvis træder hans personlighed frem – når noget begejstrede eller bekymrede ham.

6 "Jeg har i lang tid ikke skrevet i min dagbog på grund af andet arbejde"

7 "Overrakt til hans kære moder på fødselsdagen den 1. juni 1785"

8 "Danskernes historie"

Den direkte årsag til pausen forud for morens fødselsdag skal formentlig findes i sommervarmen med tilhørende afbræk i den unge greves ellers faste rutiner. Uregelmæssigheden er imidlertid også udtryk for, at der i C.D. Reventlows tilværelse og undervisning løbende skete ændringer, der forplantede sig til skriveriet. Fra september 1785 blev skrivearbejdet mindre regelmæssigt, ligesom beskrivelsen af det læste pensum og dagens store og små begivenheder i højere grad blev adskilt. I september 1785 blev dagbogens kronologi helt afbrudt af en gengivelse af "Eutrops *römische Geschichte*".⁹ C.D. Reventlow var i april samme år begyndt at læse den romerske historikers værk om Romerriget, som i september fik en uddybende beskrivelse. Arbejdet må have lagt beslag på den næste måneds skriveri, idet den efterfølgende indføring i dagbogen dækker perioden "Von 26 Sept bis 3 Nov (26.09.-03.11.1785)".¹⁰ Herfra fortsatte den unge greve indføringen, nu gennemsnitligt hver 11. dag, frem til udgangen af september 1786, hvor dagbogsnotaterne afsluttes af et par afskrifter samt en tabel.

"... Sander"

Blandt de talrige informationer, som dagbogen rummer, findes en række oplysninger, der fortæller om C.D. Reventlows relation til sin hovmester. Frem til fodturen i det nordsjællandske havde den unge greve overvejende modtaget eneundervisning af hovmester Sander, da familiens forsøg på at finde en jævnaldrende dreng fra omgangskredsen hidtil var strandet (Jesper Munk Andersen: *Kartofler, Kundskaber og den rette karakter, i Herregårdshistorie 9*, 2014, s. 21). I juni 1785 havde lillebror Ludvig Detlev greve Reventlow (1780-1857) imidlertid rundet sit femte år, hvilket betød, at han nu skulle undervises med sin fem år ældre bror. "Ludwig ist itzt herrauf zu Sander gekommen, und ich habe also einen neuen Stubengenossen, wo rüber ich mich sehr freue (01.06.1785)".¹¹ Det var ikke kun i undervisningen, at C.D. Reventlow kunne glæde sig over at tilbringe mere tid med Ludvig. De to brødre skulle nu også dele værelse, hvilket uden tvivl influerede på både dagsrytmen og skrivearbejdet. Lillebroren flyttede fra kammeret med sine mindre søskende og mademoisellen ind til storebroren, der sov sammen med sin hovmester.

⁹ "Eutropius Roms historie"

¹⁰ "Fra 26. sept. til 3. nov."

¹¹ "Ludvig er nu kommet indtil Sander og jeg har fået en ny værelseskammerat, hvilket jeg er rigtig glad for"

En indretningsform, der genfindes i bl.a. konsul Jean Christopher van Deurs (1725-81) hjem i Helsingør på samme tid (Rikke Tønnes: *Stephen Hansens Palæ*, 1997, s. 133).

Baggrunden for C.D. Reventlows konstante samvær med Sander lå i den opgave, som hovmesteren var pålagt. Han skulle ikke kun sikre et højt fagligt niveau hos sin unge elev men også hindre, at C.D. Reventlows personlighed udviklede sig i en egennyttig og skadelig retning. Hovmesteren skulle gå foran og være et forbillede i sin opførsel og derigennem lede eleven på rette vej. Som det beskrives i det samtidige uddannelsesprogram fra familien Raben, skulle hovmesteren for eleven "... bestyre de gode [Tilböyeligheder] til Hans Fordeel, og arbejde imod eller dæmpe De onde eller skadelige..." hvorfor eleven "... saavidt mueligt, idelig være under sin Gouverneurs öyne og Opsigt..." (Koudal s. 274)".

I tråd med både Rousseaus forskrifter og den traditionelle adelige dannelse lå fokus på det hele menneske. Opdragelse og dannelse sigtede derfor i lige så høj grad på at forme den rette karakter som på at forsyne eleven med en formel uddannelse (Ilmakunnas s. 48). I dagbogen fremgår det da også, at C.D. Reventlow konstant var under hovmesterens opsyn, og at de i udgangspunktet var uadskillelige. Sander var med, når den unge greve gik ture på voldene, han beskæftigede sin unge elev om aftenen med spil, og skulle hovmesteren ud, fulgte C.D. Reventlow med.

Det tyder i dagbogen på, at C.D. Reventlow knyttede sig tæt til de forskellige hovmestre, der igennem årene var ansat til det formål at uddanne og lede ham. Ved årsskiftet 1784-85 skrev han således breve til henholdsvis sin hovmester fra 1780-81, hr. Bluhme, og dennes afløser Christian Gotthilf Hensler (1760-1812), der bestred hvervet frem til Sanders ansættelse i 1784. Et andet vidnesbyrd om C.D. Reventlows tætte relation til hovmesteren fremgår af beskrivelsen den 13. november 1785, hvor hovmester Sander havde fødselsdag. "Sophie gab ihm einen Stock, wozu sie das Stockband gemacht hatte; ich ein Dietefaß einige Musikalien und ein Necessair, und Ludwig eine Reißfeder (12.-14.11.1785)".¹² Gaverne var blevet købt på Børsen med hjælp fra moren, der til svigerinden berettede "Jeg kommer fra Børsen, hvor jeg efter Børnenes indstændige Bønner har været og har indkøbt meget for hver af dem til Sanders Fødselsdag i Morgen (RA Oversættelse af Chr. D. F. Reventlow 12.11.1785)".

12 "Sophie gav ham en stok, hvorpå hun havde fastgjort et stokkebånd, jeg et blækhus, nogle nodestykker og et necessaire, og Ludwig en tegnepen"

"... silberne Billette"

Det var ikke kun ved fødselsdage og til jul, der blev delt gaver ud hos familien Reventlow. C.D. Reventlow modtog dagligt gaver af sin hovmester i form af små belønninger. Tildelingen noteredes sirligt ned i dagbogen, særlig i første halvdel af den, og herudaf kan det konstateres, at den unge greve modtog undervisning seks af ugens syv dage. Kun om søndagen blev belønninger ikke indført. De daglige belønninger bestod fortrinsvis af et antal sølvmærker og ved særlige lejligheder også guldmærker, som når C.D. Reventlow påbegyndte nyt læsestof eller skrev brev til sin faster Louise von Stolberg "Ich schreib den Tag an Tante Luise. Dafür bekam ich 2 goldene Billetts (16.-31.12.1785)".¹³

I perioden for dagbogsskriveriet spores der en ændring i C.D. Reventlows opmærksomhed på disse belønninger. Frem til den lange pause i april 1785 nævnes for hver dag, hvor mange mærker han havde opnået – i reglen fem til seks sølvmærker. Derefter er dagbogen tavs angående mærker frem til november 1785, hvor C.D. Reventlow i forbindelse med omtalen af et nyt tiltag i timerne, som Sander foretog, igen nævnedes, at han fik tildelt mærker "... ich verdiente mir 2 silberne Billette 3 gold und ein äherens (12.-14.11.1785)".¹⁴ Efterfølgende afslører dagbogen kun glimtvis, at belønningerne fortsatte, og det tyder på, at uddeling af belønninger ikke længere havde den store virkning på den unge greve. Kun ved særlige lejligheder indførtes antallet af mærker som den 15. november 1785, hvor "... ich [hatte] einen ganz goldenen Tag, nemlich, ich hatte 4 goldene Billette (15.-16.11.1785)".¹⁵ Bagerst i dagbogen indtegnede C.D. Reventlow en tabel for den 1. maj til den 6. maj – årstallet ukendt – hvori han indskrev antallet af mærker, samt en kommentar om hvorvidt han var "Fleißig", "Recht Fleißig" eller "Sehr Fleißig"¹⁶ – kun de to sidste kategorier blev belønnet med guldmærker.

Gaver og belønninger var en del af det opdragelses- og uddannelsesprincip, som Sander praktiserede, og som vægtede positiv motivation højere end straf. Princippet havde Sander taget med fra Philanthropinum, hvor leg og et børnevenligt miljø var drivkraften i undervisningen. Et børnevenligt uddannelsesmiljø genfindes også i det samtidige uddannelsesprogram for grev Rabens søn, hvori det fremgår, at elevens

13 "Jeg skrev i dag til tante Louise. Det fik jeg to guldmærker for"

14 "... jeg opnåede 2 sølvmærker, 3 guld og æren"

15 "... jeg [havde] en ganske forgyldt dag, nemlig, jeg fik fire guldmærker"

16 "Flittig", "Ret flittig" og "Meget flittig"

Periodens nye syn på individet og barndommen satte sig ikke kun igennem i C.D. Reventlows opdragelse. Faren, Christian Ditlev Frederik Reventlow – gengivet på et maleri fra 1805 af Hans Hansen (1769-1828) – omsatte også idealerne i det omfangsrige reformarbejde af det danske landbrugsland, som han fra 1784 kom til at stå i spidsen for. (Foto: Museum Lolland-Falster).

"... Naturlige Munterhed maae ikke undertrykkes, mens bestyres til noget godt... (Koudal s. 274)". Også den unge greves far, C.D.F. Reventlow, gjorde sig til talsmand for samme princip i sit skolereglement, hvori han bl.a. bestemte, at

"Børnenes Sjælekræfter bør anstreges og udvikles i Skolerne, men Anstregelser bør ske med Maade og saaledes, at Børnene i Almindelighed selv udi Skolegangen finder en Fornøjelse. Det Behagelige maa blandes med det Alvorlige..." (RMP Reglement for Skolerne).

Faren understregede samtidig, at undervisningen ikke måtte basere sig for meget på ros, idet

"... utidig Ros gør hofmodig, stolt og opvækker kun egen Kærlighed, forhindre følgelig før Flid end den fremmer den, ligesom stærk Dadel gør modløs, forbløffet, willig og tit endnu enfoldigere" (RMP Reglement for Skolerne).

På den baggrund afviste faren også belønninger og gaver, da "Det som læres maa være Belønning nok, kun meget sjælden maa gøres Undtagelse (RMP Reglement for Skolerne)". Tilsyneladende var forholdene anderledes for sønnen, hvor belønninger foregik på daglig basis og blev benyttet til at motivere ham.

Generelt emmer C.D. Reventlows dagbogsbeskrivelser af et positivt og børnevenligt undervisningsmiljø – bl.a. blev der skiftevis vekslet mellem læsning og leg, for at den unge greve ikke skulle kede sig. I 1785 indkøbte Sander et lærerigt kortspil som en afveksling i undervisningen. "Sander und ich spielten den Abend das Geographische Kartenspiel, welches wir zu Neujahr gekauft hatten (28.12.1784)".¹⁷ Kun én gang i dagbogen tyder det på, at Sander fraveg det positive undervisningsmiljø for i stedet at provokere C.D. Reventlow til at træde i karakter. I januar 1785 lå sneen tungt i København, og sammen med børnene af familiens ven, Andreas Peter greve Bernstorff (1735-97), drog C.D. Reventlow og hovmesteren til Kastelsgraven for at løbe på skøjter. Den unge greve kunne imidlertid ikke holde balancen, hvilket må have sat en skræk i ham, for 12 dage efter noterede han lettere fornærmet i sin dagbog, at "Sander sagt, daß ich ein Weichling in Schrittschuhlaufen bin; ich denke aber das Gegentheil zu beweisen (25.01.1785)".¹⁸

"... allgemeinen Geschichte"

For C.D. Reventlow var skøjteløbet på Kastelsgraven formentlig et kærkomment afbræk i den intense historieundervisning, han da var underlagt, og som i januar 1785 fokuserede på Tysklands historie "Wir hatten in der Geschichte der Deutschen den Unglücklichen Nachfolger Carls des Großen... (11.01.1785)".¹⁹ Ved juletid var læsningen i Mallings tidligere omtalte patriotiske værk tilendebragt, som det også må have været tilfældet med Ludvig Holbergs (1684-1754) komedier, der i de mørke aftenstunder i julemåneden blev brugt til aftenunderholdning – "Den Abend las ich Sander eine Hollbergsche Comödie (07.-08.12.1784)".²⁰

Ud fra dagbogens indhold tyder det på, at undervisningen i historie var tilrettelagt med en vekslen mellem værker omhandlende verdens- og antikhistorie – første sætning i dagbogen omtaler læsning i Carlo Giovanni Maria Deninas (1731-1813) *Histoire politique et littéraire de la Grèce* fra 1781 – og læsning af bøger med et fædrelandshistorisk indhold. Formålet med læsningen var gennem eksemplets magt at spore den unge greve ind på rette vej. Eller som det formuleres i uddannelsesprogrammet for grev Rabens søn:

17 "Sander og jeg spillede om aftenen det geografiske kortspil, som vi havde købt til nytår"

18 "Sander sagde at jeg var en svækling til at købe på skøjter, men jeg skal bevise det modsatte"

19 "I tysk historie havde vi om den ulykkelige efterfølger af Karl den Store..."

20 "Om aftenen læste jeg en holbergsk komedie højt for Sander"

På faderens fødselsdag i 1785 overrakte den da 9-årige C.D. Reventlow sin far en beskrivelse af Johan Rantzau og en smuk udført tegning af selvsamme. (Foto: fra Museum Lolland-Falster)

"... Historiers Læsning forestilles Ham aldtid rørende [og quasi med Taarerne i Öynene], Forsynets Fodspor i Verdens, Rigers, Landes og Enkelte Personers Regiæring og Bestyrelse, samt Lasters og Dyders u-liige belöning og følger, De Förstes til Hans advarsel og De sidstes til hans Opmuntring..." (Koudal s. 270).

Pensummet i historietimerne var alsidigt, omfangsrigt og tilrettelagt, så C.D. Reventlow opnåede en bred indføring "In der allgemeinen Geschichte... (16.-25.07.1785)".²¹ Via historiebøgerne stiftede han bekendtskab med verdens historie og fædrelandets heroiske fortid gennem markante personligheder fra Knud den Store (ca. 995-1035) til den tyske alkymist Berthold Schwarz, der

21 "I den almene historie..."

"... erfand im Jahre 1330 das Pulver, und das Kriegswesen wurde in der folge dadurch gänzlich geändert" (09.-10.02.1785).²²

Perspektivet lå på individernes virke for deres respektive fædrelandes bedste, og hvorledes de havde bidraget til rigernes bestående og ære. Den patriotiske lære genfindes også i den fødselsdagsgave, som C.D. Reventlow i februar 1785 påbegyndte til sin far. Mens moren senere på året modtog en afskrift af danskernes historie, fik faren på sin store dag den 11. marts overrakt et lille hæfte, hvori sønnen havde nedfældet historien om den store feltherre, Johan Rantzau (1492-1565). Afskriften indledes med en redegørelse for, hvorfor valget var faldet på Rantzau

"Unter den großen Männer, welche die Ranzousche familie hervorgebracht hat, ist Johann Ranzou vorzüglich merkwürdig. Er war Staatsmann und Feldherr, und für Dännemark ein großer Schatz" (RAO Grevens betragtninger, stilebøger m.m.).²³

Parallelt med at C.D. Reventlow udfærdigede gaven til faren, var Sander begyndt at undervise ham i tysk historie. Fra juletid 1784 og frem til udgangen af marts 1785 blev det tyske riges historie nærstuderet, og der blev fra starten lagt hårdt ud. Første bog var den romerske historiker Gaius Cornelius Tacitus' værk *Germania* fra ca. 98 f.kr. "Heute habe ich den Tazitus von Germania angefangen... (19.-20.12.1784)".²⁴ Hvorvidt det var originalteksten eller en senere oversættelse afsløres ikke. Forfatteren bag værket om den nyere tyske historie afslørede C.D. Reventlow først ved slutningen – "Wir endigten die Geschichte der Deutschen Schrokh berechnet... (28.03.-03.04.1785)".²⁵ Schrokh dækker over den tyske forfatter Johann Matthias Schröckh (1733-1808), der i midten af 1700-tallet udgav en række børnevenlige lærebøger i verdenshistorie. Hvilket af Schröckhs værker C.D. Reventlow læste vides ikke, men bemærkelsesværdigt er det, at den unge greve betragtede undervisningen i verdenshistorie ud fra en snæver geografisk ramme defineret som tysk!

22 "... opfandt i år 1330 et pulver, og krigsførelsen blev i det efterfølgende århundrede helt forandret"

23 "Blandt de store mænd, som den rantzauske familie har frembragt, er Johan Rantzau særlig bemærkelsesværdig. Han var statsmand, feltherre og for Danmark af stor værdi"

24 "I dag er jeg begyndt at læse Germania af Tacitus..."

25 "Vi færdiggjorde tyskernes historie af Schröckh..."

"... at læse og skrive godt Dansk"

Studierne i historiebøgerne sigtede ikke kun på at forsyne C.D. Reventlow med indsigt i fortidens glørværdige bedrifter. Læsningen i historiebøgerne blev også benyttet til at styrke og udvikle hans sprogfærdigheder. At tage afsæt i historien ved sprogundervisning var en tradition, der daterede sig tilbage til Erasmus af Rotterdam (1466-1536). I begyndelsen af 1500-tallet gjorde han sig til talsmand for, at sprog skulle læres i forbindelse med gennemgang af genstande eller begivenheder (Birte Andersen: *Adelig Opfostring. Adelsbørn opdragelse i Danmark 1536-1660*, 1971, s. 14).

Afsættet for C.D. Reventlows sprogfærdigheder var tysk, som var det daglige talesprog og foretrukne skriftsprog i familien (Bjørn 1992, s. 102). Det tyske sprog genfindes også hos den stab, der varetog undervisningen af og opsynet med familiens børn. Foruden C.D. Reventlows hovmestre – der frem til 1789 alle var født og uddannet i Tyskland – omfattede staben også "... Mamsell Albrecht (05.-12.09.1786)", der trods sin franske titel og opgave med at lære C.D. Reventlows søstre fransk, var født i Holsten (Andersen *Herregårdshistorie* 2014, s. 14). Det tyske sprog hos såvel C.D. Reventlow som Sander hindrede dog ikke, at de lejlighedsvis må have talt og læst dansk sammen. I forbindelse med læsning af Holberg noterede den unge greve, at "Nachher las ich de lykkelige Skibbrud zu Ende (09.12.1784)".²⁶ Den danske titel fortæller, at Holberg må være læst på originalsproget. Også oversættelsesarbejdet af Wandalls beskrivelse af mindesmærkerne i Jægerpris Slotshegn fortæller, at Sander må have kunnet begå sig på dansk, da beskrivelsen forelå på dansk i 1783 og først blev oversat til tysk fire år senere. Hvorvidt læsningen af Mallings værk ligeledes foregik på originalsproget er uvist, idet den bog også forelå på tysk fra 1779.

Gennemgangen af den nævnte litteratur i dagbogen vidner dog om, at den unge greve forholdt sig til læsestoffet på tysk, og at oversættelserne hovedsageligt foregik fra et fremmedsprog til tysk eller omvendt. C.D. Reventlow fortæller ikke, hvorvidt han mestrede fransk, men idet meget af litteraturen var forfattet på dette sprog, og han i et bevaret skriveskifte oversatte fra fransk til tysk, må han trods tavshed derom også have behersket det franske sprog. Nævnte han i sin dagbog ikke fransk, så fremgår det til gengæld tydeligt, at han i perioden for skriveriet endnu trænede sit latinske, som han siden 1783 var blevet undervist i.

26 "Bagefter læste jeg "Det lykkelige Skibbrud" færdig"

De antikke skrifter som Eutropius og Tacitus kan være læst på originalsproget. I november 1785 noterede den unge greve, at "Freitag Morgen übersetzte ich ein Stuck im Livius (16.-19.11.1785)"²⁷ – hvorvidt oversættelsen var fra latin til tysk eller omvendt, bliver der ikke redegjort for. Et halvt år senere formulerede C.D. Reventlow sig mere præcist – "Wir lesen Wechselsweise im Latein den Livius und den lateineschen Robinson (01.-13.06.1786)".²⁸ På dette tidspunkt havde latinundervisningen også stået på i hen ved tre år, og den 11-årige greve må da have kunnet læse latin.

Også hvordan den unge greves sprogforståelse blev opnået, løfter C.D. Reventlow sløret for et par steder i sin dagbog. I forlængelse af omtalen af at han læste Titus Livius (59 f.kr.-17) skrev han, at "Sander übersetzt es mir aber doch jedesmal erst vor (15.-16.11.1785)".²⁹ Hovmester Sander læste tilsyneladende oversættelsen højt, hvorefter den unge greve gentog stykket. Oversættelsen sigtede således ikke blot på at styrke C.D. Reventlows sprogfærdigheder, men også på at optræne evnen til hurtigt at skifte mellem de forskellige sprog. I det bevarede skriveskæft fra C.D. Reventlows hånd findes et andet vidnesbyrd om oversættelsesarbejdet (RAO Grevens betragtninger, stillebøger m.m.). Heri er en række fabler nedskrevet i to udgaver. De første to på henholdsvis latin i en kolonne til højre og på dansk til venstre samt efterfølgende endnu to fabler i samme opsætning på tysk og fransk. De latinske og franske tekststykker er indført med latinske bogstaver, mens den danske og tyske tekst er nedskrevet med gotiske – samme type bogstaver som genfindes i dagbogen. Heri har C.D. Reventlow kunnet øve sig på skriftlige oversættelser. At mestre et sprog handlede i familien Reventlow tilsyneladende om både at forstå, tale og skrive det. Herved adskiller de sig markant fra de krav som greve Raben stillede til sin søn

"Af det Latinske Sprog behöves Hand kuns at Lære saa meget, at det paa dend Lætteste og beqvemmeste maade, som for Hans bestemmelse kand agtes nogenledes fornöden [...] mens udj Det Tyske maae hand flittig öfves og vel fatte Ortographien, særdelis maae hand erhverve dend störste muelige Færdighed i Fædrene-Lands Sproget..." (Koudal s. 270-271).

27 "Fredag morgen oversatte jeg et stykke i Livius"

28 "På latin læser vi skiftevis Livius og den latinske Robinson"

29 "Sander oversætter det for mig hver gang"

Den religiøse tegning af en ældre kvinde med stok og rosenkæde på vej mod den korsfæstede Jesus i baggrunden er et af de bevarede vidnesbyrd om den undervisning i tegnekunst, som C.D. Reventlow modtog. (Foto: Museum Lolland-Falster)

Udgjorde det latinske sprog en uundgåelig del af en klassisk adelige dannelse, så forholdt det sig anderledes med det danske sprog, der i tråd med tidens opdragelsesidealer og samfundsudvikling i stigende grad blev vægtet højt. I januar 1786 kunne C.D. Reventlow i sin dagbog berette, at "Ich habe in dieser Zeit eine danische Stunde bekommen bey den Herrn Thaarup (18.01.-01.02. 1786)".³⁰ C.D. Reventlows færdigheder i dansk skulle med undervisningen udvikles og forfines, og til det formål var der behov for en lærer med hovedsprog i dansk. Fra Søkadetakademiet blev Thomas Thaarup (1749-1821) hentet ind til stor glæde for moren, der i et samtidigt brev til svigermoderen fortalte

"Christian har nu daglig Timer i Dansk hos en vis Thaarup, der er Lærer ved Kadetakademiet, har megen Smag og ogsaa selv skriver godt. Det synes at interessere ham meget, og det er mig rigtig kært, at han lærer at læse og skrive godt Dansk." (Chr. B. Reventlow: En dansk Statsmands hjem omkring aar 1800, 1902, s. 102).

Thaarups undervisningsform forsatte i det spor som Sander havde udlagt. Blandt det første danske læsestof som C.D. Reventlow skulle læse fandtes genkendelige personer som "... Knut die großen..."³¹ ligesom det første oversættelsesarbejde tog afsæt i fodturen "... und ich übersetze den meine Reisebeschreibung durch Seeland (18.01.-01.02.1786)".³²

³⁰ "Jeg er nu begyndt på en dansktime ved hr. Thaarup"

³¹ "... Knud den Store..."

³² "... og jeg oversætter min rejsebeskrivelse igennem Sjælland"

"... eine außerordentlich Arbeit"

Det var ikke kun i dansk, at familien Reventlow fandt det nødvendigt at supplere hovmesterens undervisning med ekstern ekspertise. Efter Sander i sommeren 1785 også fik ansvar for den fem år yngre lillebror, har behovet for assistance til C.D. Reventlow formentlig trængt sig på. I farens bevarede privatregnskab fra 1786 gemmer sig to regninger fra C. Hesmidt, hvoraf den tidligste fra den 17. januar 1786 lyder på 5 rigsdaler 2 mark for "... at informere Deres Høy Grævelige Excellences Hr. Søn i Model Arbeide, fra den 5th November uagtafvigte til Aarets Udgang, 3 gange ugentlig... (RAO: Reventlow, Christian Ditlev 1780-1827, Instrukser m.m. Privatregnskab 1786 m.m.)". Selv omtalte C.D. Reventlow første gang underviseren i modelbyggeri den 12. november.

Modelbygger Hesmidts arbejde var uden tvivl en opfølgning på den undervisning, som den unge greve tidligere havde modtaget, og som faren i 1782 berettede om til sin søster "Vor lille Christian bygger nu under Klaus Tømmermands Ledelse et Lysthus; naar han er færdig med det, vil han tage fat paa en Bondegaard... (Chr. B. Reventlow s. 73)". Arbejdet i 1786 bestod ikke længere alene i fremstilling af miniaturemodeller, men i lige så høj grad i udarbejdelse af instrumenter, der kunne anskuelliggøre fysikkens love for den unge greve. I tråd med de filantropiske opdragelsesidealer skulle naturvidenskaben erkendes gennem eksperimenter. Eleven skulle ved selvsyn kunne se og mærke, hvorledes verden hang sammen. Af regningerne fremgår det også, at den unge greve blev sat i stand til selv at kunne tage aktiv del i eksperimenterne. Hammer med skaft, sav, syl, en rødbøgslinial og et messingbeslag til en løftemaskine "... anskaffet Den unge Græve (RAO: Instrukser m.m. Privatregnskab 1786 m.m.)" vidner om, at der må have været arbejdet hårdt på konstruktionen af modeller – "... bey den Modellmeister habe ich nun eine Maschine gemacht welche 52 Pfund mit 1 Pfund aufheben kam (18.01.-28.02.1786)".³³

Som det var tilfældet med danskundervisningen, tyder det på, at C.D. Reventlow også var begejstret for studierne i fysikkens love og naturens forunderlige verden. I januar 1785 læste han med begejstring om biernes arbejdsomhed, og måneden efter lød det igen "Wir lasen auch etwas in der

33 "... hos modelbyggeren har jeg nu bygget en maskine der kan løfte 52 pund med 1 pund"

Dagbogen

Christian Detlev Reventlows dagbog fra perioden 1784-86 fungerede for den unge greve som et huske- og hjælpemiddel og indskriver sig dermed i den ene af fire genrer af dagbogsskriveri, der kendes fra for år 1800 (Koudal s. 11-14). Regnskabsbogen, sjælebogen, rejsedagbogen samt huske- og hjælpbogen er hovedtyperne, der dog sjældent forties i ren form. Ved at fungere som en integreret del af undervisningsforløbet bryder C.D. Reventlows dagbog da også mod huske- og hjælpemiddelgenren, da den desuden rummer rejsebeskrivelser fra henholdsvis fodturen med huslæreren 7.-17. juni 1785 og turen til de kongelige slotte med faderen 1.-4. juni samme år.

Naturgeschichte die ich wegen eine außerordentlich Arbeit eine Zeit lang nicht gehabt hatte (24.-28.02.1785)".³⁴ Særlig må glæden i de naturvidenskabelige studier have været stor, når den unge greve kunne bruge faget til at forstå luftfartens store bedrifter, bl.a. udført af den franske luftskipper Jean-Pierre Blanchard (1753-1809), som han livligt fulgte med i gennem aviserne. Kun sjældent fandt begivenheder fra den store verden vej til papiret i dagbogen, og derfor må netop beskrivelserne af luftfartens heldedåd vidne om en dybfølt interesse fra den unge greves side. I juni 1785 kunne han berette, at "Der große Luftschiffer Pilastre du Rozier ist von einer Höhe von 800 fuß heruntergefallen mit seinen Gefährten, und ist auf der Stelle todt... (18.06.-04.07.1785)".³⁵

Var konstruktionen af fysiske modeller ikke et traditionelt fag i unge adelsmænds uddannelse, så forholdt det sig anderledes med de høviske

fag som tegning og ridning, der i generationer havde været en del af en adelsmands dannelse. Mens tegnefærdighederne var en disciplin, som den unge greve allerede modtog undervisning i i januar 1785 – "Den Morgen hatte ich von 12 bis 1 Zeichenstunde und heute machten wir Augen (14.01.1785)"³⁶ – begyndte rideundervisningen først i sommeren 1786. Indføringerne i dagbogen afslører, at færdighederne udi tegning blev lært etapevis – i april 1785 var han nået til at lægge skygger. Oplæringen i tegning sigtede ikke kun på at opdyrke C.D. Reventlows tegnetalent, men også på at forfine hans syn på kunsten. En forfinelse som særligt faren tog aktiv del i gennem foredrag og præsentation af kobberstik "Den Abend waren Stolbergs hier; und wir besahe Papas Kupfersammlung (26.-27.01.1785)".³⁷ Stolberg var også til stede, da den unge greve en måned senere igen så på kobberstik "... worunter der Tod der

34 "Vi læste også noget i naturhistorien, som jeg ikke har gjort et stykke tid på grund af et ekstraordinært arbejde, som jeg skulle udføre"

35 "Den store luftkaptajn Pilâtre de Rozier styrkede sammen med sine rejsefæller fra en højde på 800 fod og var død på stedet"

36 "I morges havde jeg fra 12 til 1 tegneundervisning og i dag tegnede vi øjne"

37 "I aftes var Stolberg'erne her og vi besøgte fars kobberstikssamling"

I sommeren 1786 lærte C.D. Reventlow at ride under familiens ophold på herregården Pederstrup, der var en del af grevskabet Christianssæde. Siden 1600-tallet havde der været stutteri og ridehal på herregården. (Foto: Museum Lolland-Falster).

Maria von Rambrand vorzüglich schon war (14.-18.02.1785)".³⁸ At betragte og forholde sig til kunst var en evne, som C.D. Reventlow efterhånden mestrede, og som måske er forklaringen på, at han på fodturen dvælede ved generalmajor Classens kobberstiksamling.

Mens dagbogen giver indtryk af, at det tog tid at lære at tegne, forholder det sig anderledes med beskrivelser af ridekunsten, der tilsyneladende faldt C.D. Reventlow meget let. I januar 1786 bekendtgjorde faren, at den unge greve "... sollte diesen Sommer reiten lernen (05.-18.01.1786)".³⁹ Allerede under familiens ophold på Lolland i maj kunne C.D. Reventlow med stolthed notere, at "... ich habe heute das Reiten angefangen, es geht recht gut, ich habe schon getrabt, aber an der Linie und im Reithause ich reite ohne Sattel

38 "... iblandt dem var der "Marias dod" af Rembrandt som var ganske fortræffelig"

39 "... skulle lære at ride denne sommer"

und Stiegbügel auf dem Kleinen gelben Pferde (05.-11.05.1786)".⁴⁰ Hvem der stod bag træningen på Lolland vides ikke, men efter tilbagekomsten til København fremgår det, at "Onkel Ludwig [Johan Ludvig greve Reventlow (1751-1801)] lehrte mich zu reiten (29.05.-06.06.1786)".⁴¹

"... recht vergnügt"

Iblandt modelbyggerens udgiftsposter fra januar til april 1786 er også listet indkøb af et billard og fire billardstokke op. I julegave 1785 havde C.D. Reventlow fået et lille billard foræret. Hvorfor Hesmidt kun et par måneder

Kort før C.D. Reventlow i januar 1851 gik bort lod han sig forevige på et moderne fotografi. C.D. Reventlow kom trods medlem af stænderforsamlingerne i 1838 og 1840 primært til at virke på familiens lollandske grevskab, hvor han tidligt engagerede sig i driften. (Foto: Museum Lolland-Falster)

efter sendte en regning på endnu et billard, afsløres i dagbogen "Ich wil Fritzen ein Billard schenken, welches etwas größer ist, als das meinige (20.-27.03.1786)".⁴² Fritz, alias Frederik greve Bernstorff (1773-1838), søn af familien Reventlows fortrolige, A.P. Bernstorff, var en af den unge greves legekammerater og den jævnaldrende person, der flest gange nævnes i dagbogen. Særligt i den sidste del dukker Fritz regelmæssigt op. I august 1785 var han med familien på Lolland, og året efter i september, hvor forældrene efterlod C.D. Reventlow hjemme i hen ved en måned, var Fritz det eneste lyspunkt i C.D. Reventlows, efter dagbogen at dømme, ensomme tilværelse "Wir finden es itzt sehr einsam hier weil Papa und Mama in Lövenburg sind (05.-12.09.1786)".⁴³

40 "... jeg er påbegyndt at ride i dag og det går ret godt, jeg har allerede travet, men kun i longe og i ridehuset. Jeg rider uden sadel og stigbøjler på den lille gule hest"

41 "Onkel Ludwig lærer mig at ride"

42 "Jeg vil give Fritz et billard som er lidt større end det jeg har"

43 "Vi synes at det er meget ensomt her fordi far og mor er på Lövenborg"

En daglig omgang med jævnaldrende venner lader sig trods Fritz's regelmæssige tilstedeværelse ikke spore i dagbogen. C.D. Reventlows primære omgangskreds var hovmesteren og familien, mens legekammeraterne var til stede ved særlige sammenkomster og højtid. Sigismund Ludvig greve Schulin (1777-1836), søn af morens kusine, nævnes ved juletid og på fødselsdage som lillesøsteren Sophies "Nach Tische war Siegismund hier, und wir waren recht vergnügt (20.-27.03.1786)".⁴⁴ Større selskaber for børn nævnes også, som det var tilfældet i november 1785, hvor "... wir [fuhren] nach Münters, wo eine große Gesellschaft von Kindern war (12.-14.11.1785)".⁴⁵ Familien Münter dannede også rammen om fastelavnsmandag året efter, hvor det igen tyder på, at der var budt ind til ungdomsgilde, idet "Alle jungen Bernstorff'e waren da (18.01.-28.02.1786)".⁴⁶ Når forældrene blev budt ud eller afholdt selskab, var børnene med – ikke kun som pynt, men som en aktiv del af selskabeligheden. Med vennerne Schimmelmänn og Bernstorff afholdt forældrene ugentligt et lystigt teselskab, hvor børnene også blev inddraget "Den Nachmittag war die Thegesellschaft bey Schimmelmänn; es wurden Sprichwörter gespielt. Das letzte war: das Nachts sind alle Katzen grau. Im ersten spielte ich mit (16.-19.11.1785)".⁴⁷

Til teselskaberne var legen i centrum for både børn og voksne, og på besøg hos Bernstorff blev der både lært kortkunster og "... spielten Blindebuch (23.-26.09.1785)".⁴⁸ Den unge greve berettede dog ikke kun om leg med de voksne. Efter hjemkomsten fra Lolland 1785 lagde hovmesteren sig med en

Christian Detlev Reventlow

Da dagbogsskriveriet i september 1786 ebbede ud, var Christian Detlev Reventlow midt i et længerevarende uddannelsesforløb, der først afsluttedes 10 år senere. I 1796 opnåede han titel af cand.jur., da han dimitterede fra Københavns Universitet med forstekarakter. Parallelt med sine studier – der ind i 1790'erne endnu indbefattede sprog, historie og sociale færdigheder – gjorde han sig fortsat løbende erfaringer med praktisk arbejde bl.a. ager- og havebrug ved familiens landsted nord for København. Modsat sin far indledte C.D. Reventlow aldrig en større politisk karriere. Han dedikerede sin tilværelse til rollen som godsejer på Lolland. En kort overgang var han medlem af Østifternes Stænderforsamlinger. I januar 1851 gik han bort – 75 år gammel.

44 "Efter maden var Sigismund her og vi var ret fornojede"

45 "... vi [korte] til Münter hvor der var et stort borneselskab"

46 "Alle de unge Bernstorff'ere var der"

47 "Om eftermiddagen var der teselskab hos Schimmelmänn hvor der spilledes ordsprog. Det sidste var: "Om natten er alle katte grå". I det første var jeg med"

48 "... spillede blindebuch"

"... außerordentlich starke Colik (08.-11.09.1785)".⁴⁹ C.D. Reventlow blev derfor sendt ud at lege med vennerne fra Bernstorff. Det må have glædet den unge greve, der efterfølgende noterede, at "Wir machten allerley Kunststücke (08.-11.09.1785)".⁵⁰ Forældrene vægtede omgangen med jævnaldrende højt, idet de mente, at det ikke blot ville anspore til kappestrid om at blive den bedste, men også bidrage til det børnevenlige miljø, som opdragelsen sigtede mod (Andersen *Herregårdshistorie* 2014, s. 21). Da C.D. Reventlow i hverdagen ikke modtog undervisning med en jævnaldrende, har det formentlig kun glædet forældrene, når han i leg drog på opdagelse med børnene fra Bernstorff, som det var tilfældet i juni 1785, hvor han gik af sted "... mit den jungen Bernstorffs nach der Peplinger See wo Baltasar, Christian, Joachim und ich segelten. Ich war Steuermann und die andern Ruderten (01.-04.06.1785)".⁵¹

"... nach unseren beispiele"

I juli 1786 måtte C.D. Reventlow for en periode imidlertid undvære samværet med familien Bernstorffs børn. Afsavnet var dog ikke større, end at han med en vis stolthed noterede i sin dagbog baggrunden herfor "Onkel Ludwig und die jungen Bernstorffe haben durch Seeland eine Reise gemacht nach unseren beispiele. Hans und Christian haben nicht immer gehen können allein. Onkel Ludwig und Joachim giengen den ganzen Weg ohne zu fahren (09.07.-30.08.1786)".⁵²

Med direkte forlæg i C.D. Reventlows fodtur til Nordsjælland blev nu også omgangskredsens børn sendt af sted til fods, om end ikke alle sønnerne fra Bernstorff kunne stå distancen men måtte lade sig køre. Allerede kort efter C.D. Reventlows hjemkomst fra sin egen tur i juni 1785 havde familien Bernstorff sendt deres sønner af sted på "... uns in einer Reise zu fuss nachgeahmt werden aber nur 5 Tage Reisen (18.06.-04.07.1785)".⁵³ Denne tur blev nu gentaget i en udvidet udgave, og også denne gang fik C.D. Reventlow i dagbogen noteret, at hans egen rejse var inspirationskilden.

49 "... usædvanlig stærk kolik"

50 "Vi lavede alle mulige slags tricks"

51 "... med de unge Bernstorff'ere til Peblingsøen, hvor Baltasar, Christian, Joachim og jeg sejlede. Jeg var styrmand og de andre roede"

52 "Onkel Ludvig og de unge Bernstorff'ere har fulgt vores eksempel og lavet en rejse gennem Sjælland. Hans og Christian kunne ikke gå hele turen. Onkel Ludvig og Joachim gik hele vejen uden at køre"

53 "... rejse til fods hvilken efterlignede vores rejse, men som kun varede i 5 dage"

Hvor vandreturen for vennerne fra Bernstorff gik hen vides ikke, men uden tvivl har indholdet i denne tur været identisk med C.D. Reventlows. Med fokus på faglig viden, fædrelandskærlighed og et børnevenligt miljø forsynede fodturene ikke blot de unge adelsbørn med en stor oplevelse, men var i sig selv essensen af de opdragelses- og uddannelsesidealer, der i sidste halvdel af 1700-tallet slog igennem hos eliten, og som træder tydeligt frem i de arkivalier, som Christian Detlev greve Reventlow udarbejdede i midten af 1780'erne. Heri er det ikke blot muligt at stifte bekendtskab med de nye ideer, men også at få et indblik i, hvordan de konkret blev omsat til virkelighed og forstået af den unge greve, der i dagbogen løfter sløret for det hverdagsliv hos børn og unge, som ellers sjældent er muligt at komme tæt på.

Religion

Der er et påfaldende fravær af refleksioner vedrørende tro i Christian Detlev Reventlows dagbog. Kun glimtvis afslører bogen, at den unge greve også beskæftigede sig med religion. Om søndagen, på sin fridag, læste han for sin mor højt af biblen eller af en prædiken som i marts 1785 "Ich las Mama eine Predigt vor (27.03.1785)."¹ Undervisningen i kristendom foregik tilsyneladende endnu i privaten, og kun under familiens sommerophold på Lolland fremgår det, at C.D. Reventlow gik i kirke. Familien Reventlow plejede privat omgang med flere gejstlige personer som biskoppen over den grønlandske mission, Poul Hansen Egede (1708-89), der i januar 1785 foreviste sit naturaliekabinet for den unge greve, og præsten ved Skt. Petri Kirke i København, Balthasar Münter (1735-93), der i 1791 konfirmerede C.D. Reventlow efter to års forudgående undervisning.

1 "Jeg læste en prædiken for mama"

Litteratur

Til grund for artiklen er benyttet en række upublicerede tysksprogede privatarkivalier udfærdiget af den unge Christian Detlev Reventlow i perioden 1784-86. Arkivalierne, der opbevares på Rigsarkivet i Odense, omfatter en dagbog, et kladdehæfte og et par stilebøger. Fra familien Reventlows hånd findes et omfattende brevarkiv, der har bidraget til at sætte rammerne om og perspektivere dagbogens indhold. En del af dette materiale er udgivet i to-bindsværket Christian B. Reventlow: *En Dansk Statsmands Hjem omkring Aar 1800*, 1902 samt i Louis Bobés 10-bindsværk: *Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekræds i tidsrummet 1770-1827, 1895-1931*. Dertil kommer et større upubliceret materiale fra Christian B. Reventlows privatarkiv, hvori han har oversat familiens breve, som danner grundlag for tobindsværket.

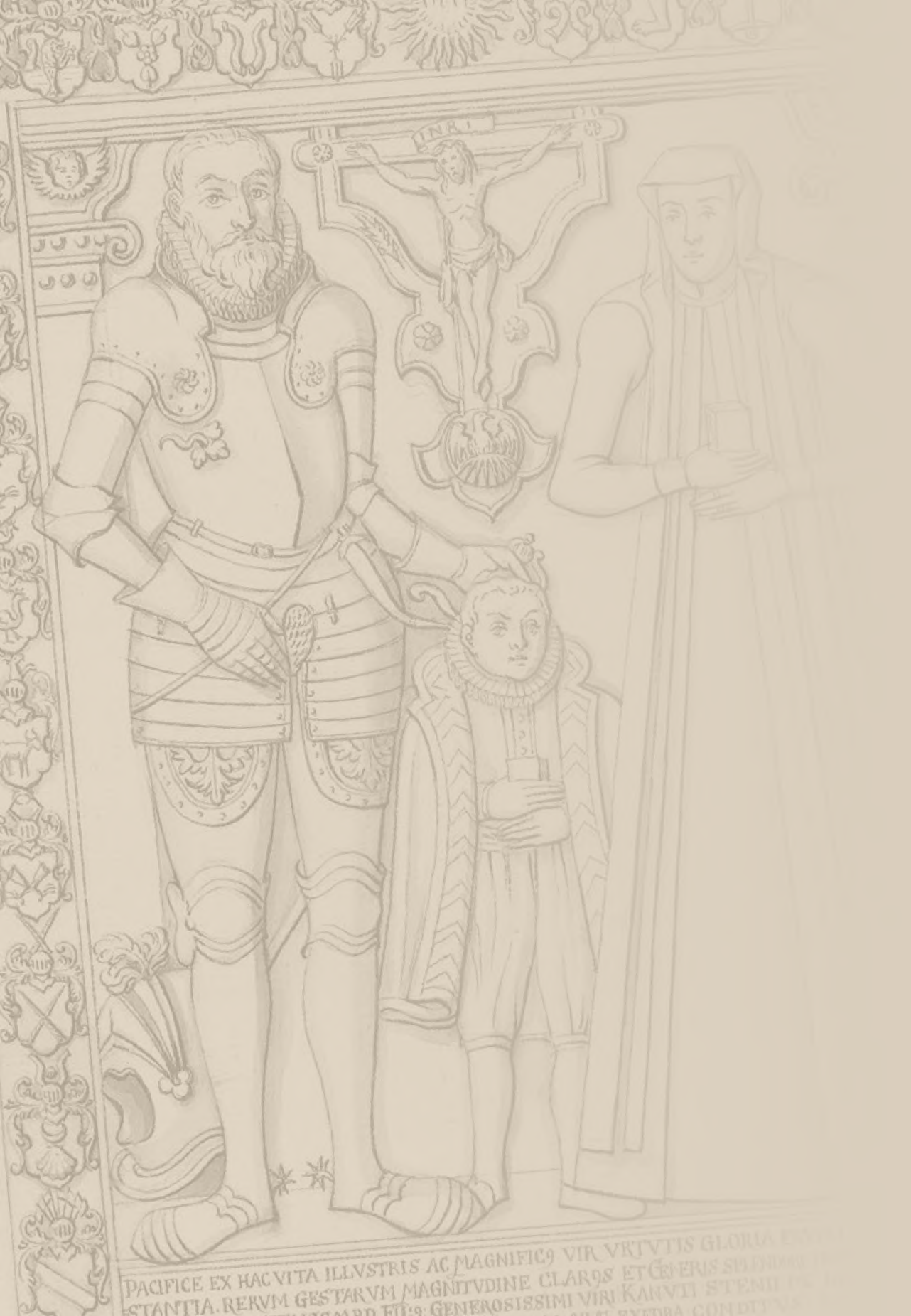
De tidlige børne- og ungdomsår har sjældent været genstand for større undersøgelser, hvorfor det har været nødvendigt at perspektivere til materialer og bøger, der som en del af deres undersøgelsesområde har berørt disse livsafsnit. Her skal særligt fremhæves Jens Koudal, *Grev Rabens Dagbog*, 2007, og Annette Hoff, *Karen Rosenkrantz de Lichtenbergs dagbøger og regnskaber, hverdagsliv 1771-1796 på herregården Bidstrup og i Horsens*, 2009. Begge værker giver et nærstudie i periodens adelige livsførelse og kommer derigennem ind på børnene, ligesom de ved brug af dagbogen som kilde forholder sig til en del af de problemstillinger, som netop denne type kilder rummer. Overfor dagbøgerne står en række erindringer fra samtidige børn i København, der trods en senere nedskrivning kan bidrage til at sætte dagbøgerne i relief. Her kan bl.a. nævnes Julius Clausen og P. Fr. Rist; *Memoirer og breve IV Grandmamas Bekiendelser*, 1906.

Til understøttelse af det internationale præg og skellet mellem nye og ældre tendenser i opdragelsen er Johanna Ilmakunnas; *Ett ståndsmissigt liv. Familjen von Fersens livsstil på 1700-talet*, 2012 benyttet. Igennem en undersøgelse af familien von Fersen bidrager værket med en række interessante iagttagelser af adelskulturens udvikling i Sverige, der for en del

lader sig overføre til danske forhold. Sidst men ikke mindst skal opmærksomheden henledes på fembindsværket *Dansk Skolehistorie. Hverdag, vilkår og visioner gennem 500 år*, redigeret af Charlotte Appel og Ning de Coninck-Smith. Heri findes en udførlig beskrivelse af skolens historie, og der bliver redegjort for de centrale udviklingstendenser i opdragelsen og uddannelsen af børn af såvel eliten som almuen.

Jesper Munk Andersen, f. 1979. Cand.mag. i historie, museumsinspektør på Museum Lolland-Falster med ansvar for Reventlow-Museet Pederstrup. Forsker bl.a. i herregårdskulturen på Lolland-Falster og i familien Reventlow 1750-1830. Har bl.a. beskæftiget sig med 1700-tallets adelskultur og herregårdenes landskabelige iscenesættelse. Adresse: Museum Lolland-Falster, Frisegade 40, 4800 Nykøbing F. E-mail: jma@museumlollandfalster.dk

PACIFICE EX HAC VITA ILLUSTRIS AC MAGNIFIC9 VIR VIRTUTIS GLORIA ET
STANTIA. RERVM GESTARVM MAGNITVDINE CLAR9S ET GENERIS SPLENDOR
CAROLVS ED9: GENEROSISSIMI VIRI KARVII STENII DE
EXTRA CONDITVS

Resten er historie

1500-tallets adelige gravsten som biografi

Af Rasmus Agertoft

Inskriptionerne på 1500-tallets adelige gravsten rummer så få biografiske oplysninger, at man kun med god vilje kan tale om inskriptionerne som egentlige levnedsskildringer. Alligevel kan man læse gravstenene som biografier, idet deres få informationer om navn, baggrund og dødsår i løbet af århundredet udvides med en forklarende fortid og en forjættende fremtid. Udvidelsen fortæller om skiftet i adelens samfundsmæssige rolle i 1500-tallet og om den religiøse ændring, der indtræder med reformationen. Ved at kombinere epigrafiske og ikonografiske elementer undersøger artiklen historiseringen af de afdøde, som den kommer til udtryk på den rige skat af adelige gravsten, der hidtil især er blevet viet kunsthistorisk interesse.

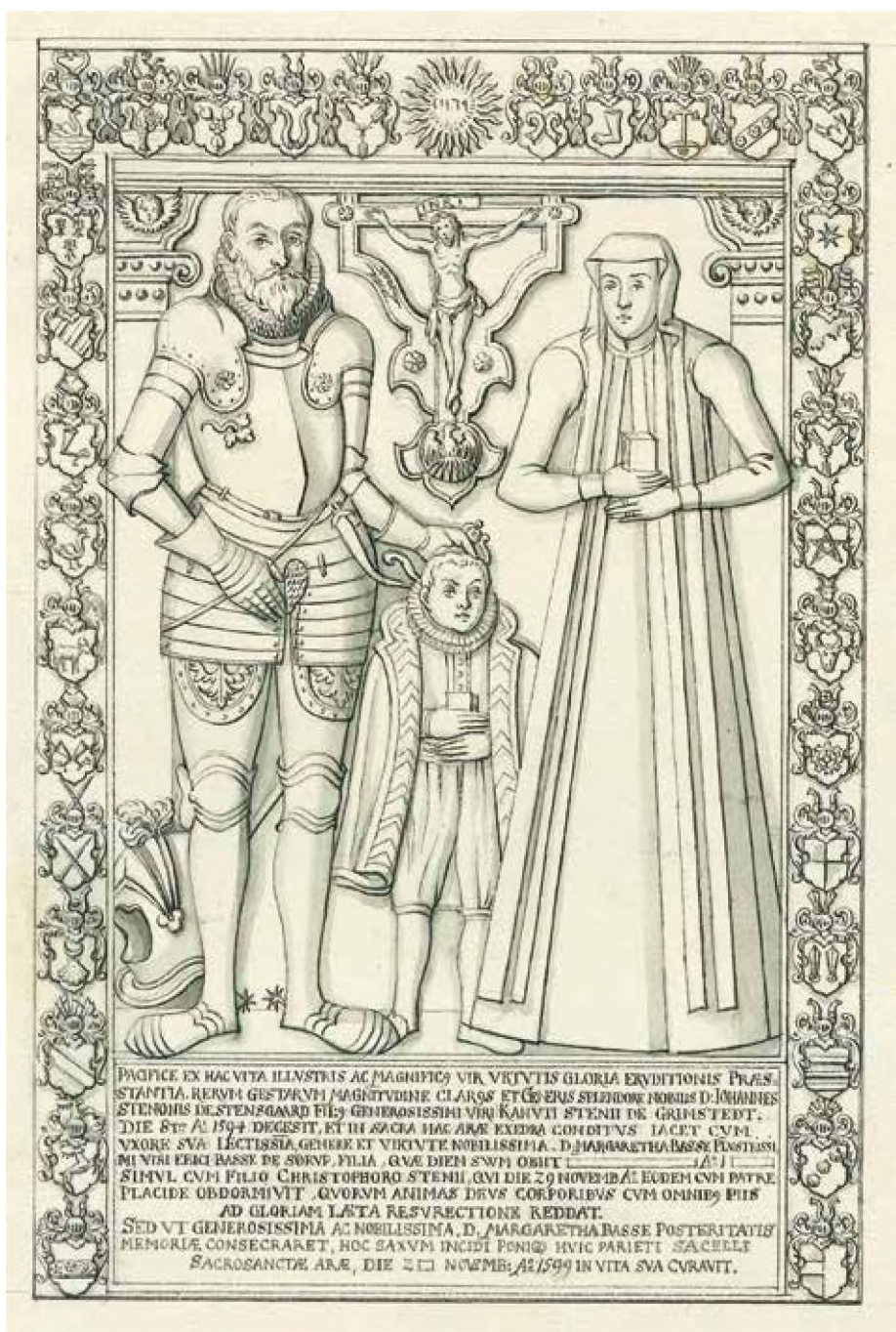
Hen imod slutningen af det 16. århundrede, nærmere bestemt den 8. oktober 1594 kl. 17, døde den unge adelsmand Hans Steensen (1559-94). Knap halvanden måned senere blev han begravet i Snøde Kirke på Langeland få kilometer fra herregården Steensgård, hvor han selv ni år forinden havde færdiggjort en ny hovedbygning med voldgrav og ottekantet trappetårn. Til begravelsen blev der, som det var blevet kutyme for adelen i 1500-tallets anden halvdel, holdt en ligprædiken, der opregnede den afdødes aner og beskrev hans levnedsløb og dødsleje. Det bevarede manuskript til ligprædikenen har et enkelt sted nærmest karakter af stikord, så levnedsdelen kan altså have været lidt længere end de fem sider, den fylder i trykt tilstand, men selv da har den været temmelig kort i forhold til andre ligprædikener fra samtiden. Alligevel er den lang nok til at tegne billedet af en videbegærlig og lærenem mand, der i udstrakt grad levede op til adelens nye dannelsesideal. Efter at han som dreng havde været i huset hos nogle af tidens mest højprofilerede standsfæller, tilbragte Hans Steensen således fem år på det nyoprettede Herlufsholm, og så fulgte flere års studieophold og dannelsesrejse i Europa. Her lærte han sig både tysk og fransk, inden hans mor kaldte ham hjem for at hjælpe med

godsdriften. Såvel selve hjemkaldelsen som forslag fra anden side om, at han skulle gå i kongelig tjeneste, kom dog lidt på tværs for den unge mand, der, som det formuleres i ligprædikenen, "Sielff haffde [...] lyst och begiering sig widere wdj framede lande ad forsøge oc boghlig konster ad lære" (C.F. Bricka og S.M. Gjellerup, red.: *Den danske adel i det 16de og 17de Aarhundrede. Samtidige Levnetsbeskrivelser uddragne af trykte og utrykte Ligprædikener*, bind 1, 1874-75, s. 393). Ligprædikenen opregner især ydre begivenheder, men man får altså desuden en fornemmelse af Hans Steensens indre liv, også i forbindelse med hans dødsleje, som munder ud i, at han tappert forlader livet efter at have bedyret sin bedrøvede hustru, at han nu arbejder i Herrens vingård.

Fem år efter hans død opsatte selv samme hustru en gravsten i Snøde Kirke. Gravstenen viser Hans Steensen i rustning ved siden af enken, der dog først døde i 1611, og mellem dem står en af deres sønner, der sov stille ind samme år som faderen. Den latinske indskrift under dem nævner også alle tre og fortæller tillige om opsættelsen af gravstenen, så selv om inskriptionen med sine 12 linjer er temmelig lang af en gravskrift at være, giver det ikke meget til hver af de tre omtalte personer.

Levnedsdelen i ligprædikenen over Hans Steensen kan uden problemer kategoriseres som en biografi eller levnedsskildring. Dens biografiske oplysninger er sat i forhold til hinanden kausalt eller i hvert fald tidsmæssigt, sådan at man kan følge en ydre og i en vis udstrækning indre udvikling. De nedskrevne oplysninger på hans gravsten er derimod på nippen til at være for få til overhovedet at kunne stå i forhold til hinanden. De udgør kun den aller-mest rudimentære biografi med deres skildring af blot en enkelt overgang, nemlig den fra levende til død. Det er en vigtig overgang, ikke mindst fordi gravstenens "DECESIT", latin for "gik bort" (Poul Grinder-Hansen: *Søren Abildgaard (1718-1791). Fortiden på tegnebrættet*, 2010, s. 430), er forudsætningen for overhovedet at opsætte en gravsten, men som biografi betragtet er den unægtelig noget beskedent.

Mængden af biografiske oplysninger i inskriptionen på gravstenen i Snøde Kirke er ikke nævneværdigt forskellig fra mængden af oplysninger på adelige gravsten hundrede år tidligere i 1500-tallets begyndelse. Også her er kernen navnet på den afdøde, eventuelt suppleret med et par kortfattede oplysninger om eksempelvis afstamning og besiddelser, samt dato og år for, hvornår

Gravstenen over Hans Steensen, hans hustru og en af deres sønner er opsat i korets nordvæg i Snøde Kirke på Langeland, hvor den også befandt sig, da Søren Abildgaard aftegnede den i 1761. Den er fra 1599, men fik året efter selskab af endnu en figurgravsten, der indtil 1875 lå over indgangen til familiens begravelse i koret. (Nationalmuseet, Antikvarisk-Topografisk Arkiv).

døden er indtruffet. Det er ikke desto mindre nærværende artikels påstand, at det er muligt at læse 1500-tallets adelige gravsten som biografi eller rettere: at det i stigende grad bliver muligt, efterhånden som århundredet skrider frem. Til den rudimentære biografi tilføjes nemlig i løbet af århundredet både en forklarende fortid og en forjættende fremtid som en udvidelse af biografien.

Jeg skal på de kommende sider følge udviklingen mod en øget historisering af de afdøde ved at se på, hvordan en række af de typiske elementer på de ofte stærkt skematiske gravsten udvikler sig. I den forbindelse gennemgår jeg udvalgte gravsten fra de adelige gravstens storhedstid i 1500-tallet med enkelte strejftog til århundredet før og efter. Samtidig inddrager jeg træk af både den samfundsmæssige og religiøse udvikling i perioden, som de begge sætter sig igennem på gravstenene. For at få øje på den øgede historisering er det imidlertid ikke nok at læse indskrifter. Man må tage højde for hele gravstenen, som det følgende eksempel fra den anden ende af århundredet skal anskueliggøre.

Tekst og billede

På en pille i Aarhus Domkirkes søndre sideskib sidder en biskoppelig gravsten fra omkring år 1500, der kan opvise en dyrebestand ud over det sædvanlige. Helt efter bogen rummer en cirkel i hvert af gravstenens hjørner de fire vingede væsener – et menneske, en ørn, en løve og en okse – der som symboler på evangelisterne udgør et hyppigt motiv på gravsten både før og efter dette tidspunkt. Men derudover findes endnu et væsen. Læser man den latinske indskrift, der begynder foroven og bevæger sig rundt langs stenens

fire sider uden om biskoppens helfigursportræt, støder man nemlig på en drage, der kryber sammen mellem skriftbåndets minuskler.

Gravstenen lå oprindeligt i koromgangen ved det kapel med alter, som biskoppen selv havde oprettet til ære for de hellige tre konger. Den er blevet slidt af århundreders fodtrin, og dragen kan derfor være svær at få øje på i dag. Både på den tegning af gravstenen, som arkivtegneren Søren Abildgaard

Ikonografi

Ikonografi er en kunsthistorisk disciplin, der går ud på at beskrive, analysere og fastlægge billeders indhold, motiver og symboler. Ordet kommer fra græsk og betyder netop billedbeskrivelse.

udarbejdede i 1770 efter en af sine mange antikvariske rejser rundt i Danmark, og på den radering, som Abildgaards oldebarn J.B. Løffler i 1889 udgav i bogen *Danske Gravstene fra Middelalderen*, kan man imidlertid tydeligt se dragen. Også i den topografiske forfatter Erik Pontoppidans værk *Marmora Danica* (1739-41), der samler indskrifter fra især kirkelige monumenter i alle egne af landet, bliver den omtalt. Pontoppidan er især interesseret i ordene på monumenterne, mens deres billeder sjældent behandles, men med dragen i Aarhus Domkirke har han altså gjort en undtagelse, fordi den angiveligt er blevet opfattet som en del af indskriften. Dragen befinder sig nemlig foran et o med et lille højerestående t tilføjet, der skal læses som en forkortelse af "obiit", latin for "døde", men er blevet tolket som en forkortelse af "occidit", der betyder "dræbte". Indskriften på gravstenen skal således tidligere være blevet forstået derhen, at den afbildede biskop i 1501 slog en drage ihjel, hvilket yderligere skulle forklare, hvordan han fik de mærker, han har på hænderne, idet de skulle være sår efter kampen med udyret.

Pontoppidan omtaler dragekampen som et sagn og citerer som belæg blandt andet en kilde, der anfører, at mærkerne på hænderne snarere skal hentyde til Jesu stigmata, eftersom "de andre Bisper ligger med lige Tegn paa deres Hænder" (Erik Pontoppidan: *Marmora Danica*, bind 2, 1741, s. 86). Pontoppidan kunne også have peget på, at en af de andre bispegravsten i domkirken har hele tre drager i sit indskriftbånd, uden at det lader til at have givet anledning til drabelige historier. Men skønt de fleste formentlig kan være enige om, at biskoppens kamp med dragen er opspind, har de oprindelige hjemmelmænd til sagnet ikke desto mindre fat i noget af det rigtige. Gravstenens indskrift, dens epigrafiske element, kan ikke stå alene, men må læses i sammenhæng med stenens forskelligartede billedelementer, dens ikonografiske elementer, for at give den rigtige forståelse og det fulde udbytte. Det gælder ikke blot den biskoppelige gravsten fra omkring år 1500, men også den rige samling af adelige gravsten fra resten af 1500-tallet, der findes i kirkerne i det område, der dengang udgjorde Danmark.

Epigrafisk

Epigrafisk betyder, at noget har med indskrifter at gøre. Ordet er afledt af det græske ord "epigraphie", der betyder indskrift. Videnskaben om indskrifter kaldes epigrafik.

Hvad er et navn?

Nødvendigheden af at kombinere de epigrafiske og de ikonografiske elementer viser sig i første omgang, når det gælder spørgsmålet om, hvem en gravsten egentlig er lagt eller sat over. I det omfang en gravsten skal kunne identificere den afdøde, er det praktisk, at vedkommendes navn er angivet på gravstenen. I begyndelsen af 1500-tallet og et godt stykke op i århundredet er det skrevne navn imidlertid ikke altid nok som identifikation. I adskillige tilfælde siger navnet i sig selv hverken noget om, at den afdøde tilhører en adelig slægt, eller hvilken slægt det drejer sig om.

Et godt eksempel på det er netop gravstenen over biskoppen i Aarhus Domkirke, hvis latinske inskription i oversættelse lyder: "I Herrens år 1501, på påskens 6. dag [...], døde den ærværdige fader og herre i Kristus, hr. Ejler, af Guds nåde biskop ved denne kirke i Århus" (*Danmarks Kirker*, XVI, bind 2, 1972, s. 758). Teksten nævner ikke hr. Ejlers efternavn, men selv hvis den

havde gjort det, var vi ikke blevet meget klogere på, at han ud over at være gejstlig også tilhørte adelsstanden. Eftersom hans far hed Mads Andersen, ville biskoppen nemlig formentlig have dannet patronymet Madsen efter hans fornavn. Først hvis man inddrager det våbenskjold, der ligger ved biskoppens fod, bliver hans adelige byrd tydelig, selv om det stadig ikke nødvendigvis står klart, hvad slægten hedder. Erik Pontoppidan omtaler ham således fejlagtigt som hørende til adelsslægten Stygge, selv om han faktisk tilhører den slægt, som efter de fire bølger på våbenskjoldet nogle årtier senere tager navnet Bølle.

Identifikation

"Ville vi med faa Ord præcisere Forskjellen mellem før og nu, da maatte den komme til at lyde: Den ældre Middelalder stillede som oftest udelukkende det Krav til Gravmålet, at det ved første Øjekast klart udtalte: her hviler en Kristen, medens den yngre Middelalder overvejende lagde Vægt paa det individuelle, paa Angivelsen af saadanne Data, som knyttede sig til den bestemte Personlighed" (J.B. Löffler: *Danske Gravstene fra Middelalderen*, 1889, s. 22).

Forvirringen skyldes, at adelens slægtsnavne endnu ikke er blevet systematiseret på

det tidspunkt, hvor hr. Ejlers (o. 1420-1501) gravsten bliver til. Størstedelen af adelsslægterne bærer ganske vist faste tilnavne, der identificerer deres medlemmer som adelige og som en del af den samme slægt, men en stor gruppe har kun våbenskjoldet som fælles kendemærke. På den baggrund

Hr. Ejler i Aarhus var ikke ene om at være biskop med adelig baggrund. Op til reformationen var det mere reglen end undtagelsen, at biskopperne blev udpeget fra adelige familier, og med Frederik I's håndfæstning fra 1523 blev det ligefrem et krav. Ærkebiskop Jens Brostrup (død 1497) tilkendegiver på sin gravsten i krypten under Lunds domkirke tilhørsforholdet til både den gejstlige og den adelige stand ved at erstatte vasselhornene på sit fædrenes våben med en biskoppelig mitra oven på ridderhjelmen. Det mødrene Rosengård-våben til højre i billedet er derimod, som det plejer at være. (Foto: Rasmus Agertoft).

påbyder Frederik I (1471-1533) omkring 1526, at "alle riddermendts mend her vdi Danmarcks riige, som icke haffwe stadfeste tiill naffnn, skulle tage och vdwelye thennom stadige tiillnaffnn vdi saa maade, at the, som føre eens skyoldh och hielm, skulle haffwe eens tiill naffnn" (Kr. Erslev og W. Møllerup, red.: *Kong Frederik den Førstes danske Registranter*, 1879, s. 347). Adelshistorikeren Anders Thiset har opgjort antallet af adelslægter i 1526 til omkring 260, og af dem mener han, at omkring en tredjedel benyttede lejligheden til at antage et fast slægtsnavn. Det gælder netop blandt andet slægten Bølle, der altså tog navn efter motivet på sit våbenskjold i lighed med slægter som Akeleye, Gyldenstjerne og Ulfeldt, mens et mindre antal, for eksempel slægten Steensen, i stedet "fæstnede et Patronymikon til arveligt Slægtsnavn" (A. Thiset: *Bidrag til Navneskikkens Historie*, i

Tilnavne

Da Frederik I omkring 1526 påbød adelen at tage faste tilnavne, var meningen, at medlemmer af samme slægt skulle bære samme slægtsnavn. Udtrykket tilnavne bruges imidlertid også om de spøgefulde, til tider direkte ondskabsfulde adjektiver, der er blevet hæftet på de forskellige adels-slægter. Betegnelserne, der i den pænere ende omfatter eksempler som "De smukke Marsviner" og "De forstandige Ulfelder" og i den grovere ende "De haarde Steen-sønner" og "De sviinagtige Griser", blev på Frederik II's tid nedskrevet af adelsmanden Mourids Podebusk (død 1593), der ikke havde grund til utilfredshed, da hans egen slægt karakteriseres som "De prægtige Podebusker" (P.F. Suhm: Udtog af Hr. Peder Syvs store haandskrevne Samlinger, i *Samlinger til den Danske Historie*, Første Bind Andet Hæfte, 1780, s. 111-12). Podebusks optegnelser, der angiveligt fandtes i en gammel bog på herregården Boller, kendes gennem sprogforskeren Peder Syv (1631-1702), der har afskrevet en liste med 32 tilnavne, og genealogen Terkel Klevenfeldt (1710-77), der har afskrevet hele 80 tilnavne.

Historisk Tidsskrift, bind 8, række 4, 1912, s. 226).

Det var ikke alle adelsslægter, der fulgte den kongelige forordning, men selv de, der gjorde, kunne være lang tid om at vænne sig til de nye navne. I Herrested Kirke på Fyn findes for eksempel en våbensten fra omkring 1540 over Niels Bild til Ravnholt (død 1540) og hans hustru, men mens ægtemanden kaldes ved sit slægtsnavn, der er kendt allerede fra 1200-tallet, har navnereformen endnu ikke sat sig igennem hos hustruen. På gammel-dags facon benævnes hun "FFRU BERTTE EGGERS DATTER" (død 1555), og kun ved sit våbenskjold kan hun identificeres som en adelig af Ulfeldt-slægten (Grinder-Hansen, s. 430). Samme mønster, blot med en omvendning af kønnene, gjorde sig så sent som omkring 1560 gældende på den "himmelblaa" våbensten (Rasmus

Nyerup: *Rasmus Nyerups og Søren Abildgaards Antiqvariske Rejser i Aarhus Stift i Aarene 1771 og 1807. Med et Tillæg indeholdende en halv Snes odenseske Monumenter i Kobber*, 1808, s. 87), der indtil begyndelsen af 1800-tallet lå i koret i Gråbrødre Klosterkirke i Odense. Her var det hustruen, Magdalena Drage (død 1560), der i kraft af et slægtsnavn fra før 1526 blev benævnt med dette. Ægtemanden derimod, hvis våbenskjold viste, at han var en Akeleye, kaldtes i den latinske inskription blot "MICHAEL PETRI", en latinisering af Mikkel Petersen (*Danmarks Kirker*, IX, bind 3, 1998-2001, s. 1842-43).

Ærlig og velbyrdig

Mens Mikkel Petersens (død 1539) adelskab ikke kunne aflæses af hans navn, fremgik det til gengæld ikke blot af gravstenens mest fremtrædende ikonografiske element, våbenskjoldet, men også af indskriften, hvor han omtaltes som "HONESTUS ET NOBILIS VIR". Ordene kan oversættes med "ærlig og ædel mand", men "nobilis" blev i en samtidig latinordbog også oversat med "Velbyrdig" (Henrik Smith: *Libellvs vocum latinarvm*, 1563, s. 166), og ordene svarer således til det formelagtige udtryk "ærlig og velbyrdig", som bliver en fast bestanddel af de adelige gravstens indskrifter i løbet af 1500-tallet. Sammensætningen kendes også før år 1500, men er på dette tidspunkt sjældent på gravsten, hvor det oftere bliver betonet, at her ligger en streng ridder eller blot en herre eller en frue. På den gravsten fra omkring år 1490 over Lene Tønnesdatter af slægten Rønnow (død samme år), som tidligere lå i Skt. Nikolai Kirke i Holbæk og nu findes på Holbæk Museum, er udtrykket således endnu ikke helt stabiliseret, idet hun omtales som "hedh(er)lie och welbuirdich quinnæ" (*Danmarks Kirker*, IV, bind 4, 1990, s. 2916). I første halvdel af 1500-tallet støder man imidlertid fra tid til anden på ordene, og i anden halvdel af århundredet og i øvrigt et stykke op i 1600-tallet er de mere reglen end undtagelsen.

Stabiliseringen af udtrykket "ærlig og velbyrdig" må forstås i forbindelse med den institutionalisering af adelen, der fandt sted i perioden. Adelen havde traditionelt haft rollen som værnestand, altså som dem, der trådte til, når riget var i fare, og for den risiko, de herved pådrog sig, nød de vidstrakte privilegier. Den militære udvikling op igennem det 15., 16. og 17. århundrede gjorde imidlertid, at der ikke længere var brug for de gammeldags riddere, og dette funktionstab var et slag ikke blot for den traditionelle adelige selvforståelse, men også potentielt for adelens privilegerede stilling i samfundet. Hvis dens medlemmer ikke længere i samme omfang som tidligere satte livet på spil for konge og fædreland, var det nemlig svært at forsvare, at de skulle bevare deres fortrinsret til at eje jord, besætte embeder og være med til at styre landet gennem rigsrådet.

Våbensten og figursten

En gravsten, hvis hovedmotiv er et eller flere våbenskjolde, kaldes en våbensten. Hvis et eller flere mennesker er hovedmotiv, kaldes gravstenen en figursten. Figurstenene bliver næsten enerådende i anden halvdel af 1500-tallet.

Det lykkedes imidlertid adelen at komme helskindet gennem krisen ved at transformere sig fra krigerstand til godsejer- og embedsstand. Hans Steensen fra Langeland er et godt eksempel på, hvor langt man er nået i slutningen af århundredet. Hans ligprædiken beretter ikke om tilegnelse af de militære færdigheder, som tidligere ville have været naturlige for en adelsmand. Derimod fortæller den om en grundig boglig uddannelse, der satte ham i stand til både at drive et gods og, hvis han ellers havde taget imod sine venners råd, at gå i kongelig tjeneste, formentlig som embedsmand i den voksende administration af riget.

Ikke desto mindre er Hans Steensen som sagt på sin gravsten afbildet i fuld rustning med sværd i hånd og hjelm ved siden. Nok undergik adelen nemlig en succesfuld transformation, men både på de indre og de ydre linjer holdt den fast ved de gamle dyder og stivede den vaklende identitet af med en systematisk brug af fortiden. Hans Steensens harnisk, som han deler med flertallet af adelige mænd på samtidens gravsten, er således lige så lidt praktisk motiveret som den voldgrav, han anlagde rundt om sin herregård. Begge dele er symboler på, at vi har at gøre med en mand af stand. En ærlig og velbyrdig mand.

Også dette udtryk, der i øvrigt ikke benyttes på Hans Steensens gravsten, trækker på fortiden ved, i hvert fald til dels, at definere den adelige i kraft af sin oprindelse. Mens ordet "ærlig" snarest skal forstås på den måde, at der er tale om et menneske, der nyder og fortjener ære, refererer "velbyrdig" nemlig til den adelige herkomst, der i løbet af 1500-tallet i stigende grad blev en forudsætning for at tilhøre adelstanden. Hvor kongen tidligere på egen hånd havde kunnet tildele adelskab til velfortjente undersåtter, fik adelen sat igennem, at nyadlinger kun kunne ske med godkendelse af det adelige rigsråd, og i praksis forøgedes standen meget lidt i perioden. Hvis ikke man var født ind i den, blev det næsten umuligt at blive optaget i den eksklusive kreds. Ja, hvis det skulle være rigtig fint, måtte ikke alene én selv, men tillige generationer bagud være af adelig byrd.

16 adelige aner

Frederik I's navnereform fra omkring 1526 udgik fra kongen, men harmonerede godt med adelens ønske om at tydeliggøre, at adelskabet var forbeholdt de allerede adelige slægter. Ved at tildele et fast slægtsnavn til de slægtninge, der bar det samme våbenskjold, blev det lettere at overskue slægten. Det gjaldt både, når den forøgedes med nye medlemmer, hvis forældre

selvfølgelig begge skulle være af adelig byrd, og når man forsøgte at få styr på dens fortidige forgreninger.

Det sidste blev gjort i stort omfang, for når adelens identitet og legitimitet var truet, var det et virksomt middel at kunne henvise til, at den privilegerede position skrev sig fra ældgammel tid, og at den ærværdige særstatus ikke bare viste sig i rustninger og voldgrave, men løb i selve blodet. Det er blandt andet derfor, at en opregning af den afdødes aner bliver en fast bestanddel af periodens ligprædikener, og at især de adelige fruer kaster sig ud i at skrive slægtetøber, brodere våbentæpper og nedskrive folkeviser, som de fortolker som vidnesbyrd om netop deres slægt. Og ønsket om at identificere og legitimere sig gennem fortiden er også en vigtig del af forklaringen på et af de mest karakteristiske træk ved periodens adelige gravsten, nemlig de afbildede våbenskjolde, hvis antal stiger støt igennem århundredet.

Det begynder med et enkelt våbenskjold pr. person, som det eksempelvis ses på hr. Ejlers gravsten i Aarhus Domkirke, hvor våbenskjoldet på én og samme tid er symbol på hr. Ejler selv og den slægt, han udgår af. Som katolsk biskop var han naturligvis ugift, men også hvor et ægtepar er fælles om en gravsten, er det hovedreglen, at de kun repræsenteres af ét våbenskjold hver, hvilket altså så giver to våbenskjolde på gravstenen. To våbenskjolde kan dog også på dette tidspunkt referere til en persons fædrene og mødrene slægt, som det for eksempel er tilfældet på den gravsten fra omkring hans dødsår, der blev lagt over Jørgen Navl (død 1506) i Jorløse Kirke på Vestsjælland. Her er Navl- og Griis-våbenet afbildet for foden af den ansete militærmand, der ligger med sit sværd og med en pude under sit hoved.

Herfra er vejen åben til yderligere genealogisk udspecificering. I de fleste tilfælde er anerne repræsenteret alene ved våbenskjolde, men nogle gange er også slægtsnavnet angivet, og i ganske få tilfælde bliver den enkelte anes fulde navn nedskrevet. At dømme ud fra de sidste tilfælde ser det ud til, at opregningen begynder med probanden selv eller vedkommendes forældre og så bevæger sig ned gennem generationerne. Det særlige noteringssystem finder det imidlertid ikke nødvendigt at opregne slægter, der allerede er repræsenteret i samme ascendens, således at for eksempel en farfars våbenskjold ikke medtages, fordi det er identisk med faderens, mens farmoderens skal med, fordi det repræsenterer en ny slægt. På den måde tæller våbenanetavlerne slægter, ikke individer, og ved hver generation bagud bliver antallet af

Claus Bergs gravmonument over kong Hans (1455-1513), dronning Christine (1461-1521) og prins Frans (1497-1511), hugget mellem 1513 og 1521, er formentlig det første herhjemme, der opregner 16 anevåben for de afbildede personer. Monumentet, der stammer fra den nedrevne Gråbrødre Klosterkirke i Odense og nu findes i Skt. Knuds Kirke sammesteds, kan have inspireret adelens medlemmer til at øge antallet af våbenskjolde på deres gravsten, der dog først senere når op på hele 16 adelige aner. (Foto: Rasmus Agertoft).

våbenskjolde fordoblet. Hvor to våbenskjolde pr. person således altså viser faderens og moderens slægter, viser fire våbenskjolde de fire bedsteforældres slægter, otte våbenskjolde de otte oldeforældres og 16 våben samtlige tipoldeforældres slægter.

I praksis svingede antallet af våbenskjolde på de adelige gravsten igennem århundredet. De 16 adelige aner, altså fire generationer, blev dog efterhånden stabiliseret som den ideelle forudsætning for det rette adelskab, skønt de i 1500-tallets Danmark ikke ser ud til at have været et formelt krav, som man lidt senere ser det blandt andet i det tyske område. Selv om de 16 adelige aner blev et fast begreb, tog det imidlertid lidt tid at finde ud af, hvad det nøjagtigt dækkede over. På den gravsten, der omkring 1544 blev lagt på forskud over Joachim Beck (o. 1500-1572) og hans hustru i Førsløv Kirke på Sjælland, lyder en del af indskriften således: "JACHIM BEK AF FØRSLØF GAAR OC HANS HØSFRV/ FRV ANNA AF RAVENSBERG THERES XVI ANER MONE VERE/ SOM HER PAA THENE STEN VDHVGNE ERE" (Grinder-Hansen, s. 325). Tallet 16 nås dog kun ved at lægge de to ægtefællers respektive otte afbildede aner sammen. Gravstenen over Hans Steensen, hans hustru og deres søn opregner til gengæld de ideelle 16 aner for hver af ægtefællerne, mens våbenskjoldene samtidig udgør en anetavle med hele 32 forfædre for sønnen, der jo deler aner med begge sine

forældre. Så langt gik de færreste imidlertid, hvilket nok også skal forklares med, at fortiden i nogle tilfælde har været for dunkel at få klarlagt eller ikke altid helt har kunnet leve op til de ideelle fordringer om ublandet adeligt blod så langt tilbage.

Byrd, dyd og dåd

Våbenanetavlerne er et godt eksempel på, at det er udbytterigt at tage højde for både epigrafiske og ikonografiske elementer, når man beskæftiger sig med 1500-tallets adelige gravsten. Selv om man kan aflæse en historisk udvikling ved at se på et udtryk som "ærlig og velbyrdig" og givetvis også vil kunne gøre det samme ved at kigge på figurgravstenenes klædedragter, rustninger og våbentyper, udgør begge dele for den enkelte gravstens vedkommende nemlig kun statiske oplysninger. Med det øgede antal våbenskjolde bliver historien imidlertid en del af selve gravstenen. Den enkelte afdøde historiseres, i den forstand at der tillægges vedkommende et betragteligt spand af forhistorie. Man kan naturligvis diskutere, om denne forhistorie kan rubriceres som egentlig biografi. Hvis biografi defineres snævert som levnedsskildring, er anetavlerne ikke en del af biografien, eftersom oldeforældre eller tipoldeforældre ikke er begivenheder i ens liv, men snarere må betragtes som forudsætninger for det. For 1500-tallets adelige blev disse forudsætninger imidlertid så afgørende for den selvforståelse, de udviklede, at fortiden hænger uløseligt sammen med deres liv. Ved at inddrage anerækken i de offentlige manifestationer, som gravsten også er, viser de adelige, hvordan de aktivt gør forhistorien til en del af deres egen historie.

Det var imidlertid et emne, der stod under stadig diskussion, i hvor høj grad fortiden alene kunne definere én som adelig. Diskussionen bliver ført ved statements og formuleringer på bygningstavler og gravsten, men bryder også fra tid til anden ud i lys lue. Den adelige historiker Arild Huitfeldt (1546-1609)

Biskoppen på visitats

Da den nytiltrådte biskop Jacob Madsen (1538-1606) var på sit første officielle besøg i Åstrup Kirke på Sydfyn den 2. maj 1588, noterede han i sin visitatsbog, at der foran alteret lå gravsten for adelsmændene Eiler Bølle (død 1535) og Claus Eriksen (død 1541), men at der var "echon 2 Waaben paa huer" (Jens Rasmussen og Anne Riising, red.: *Biskop Jacob Madsens visitatsbog 1588-1604*, 1995, s. 226). I løbet af 1500-tallet var det blevet så almindeligt med otte, 16 eller sågar 32 anevåben pr. person, at Jacob Madsen kunne finde det påfaldende, at gravstenene blot angiver slægten et enkelt led tilbage. Karakteristisk nok kommenterer Jacob Madsen ikke antallet af anevåben på kirkens to yngre gravsten, der begge opregner otte aner for hver af de afbildede.

fortæller således om en diskussion i kongens og resten af rigsrådets påhør mellem den uhyre velhavende rigsråd Henrik Krummedige (o. 1464-1530) og Birger Gunnarsen (død 1519), der var ærkebiskop i Lund. Krummedige bebrejdede hr. Birger, at han brugte et våbenskjold, som han som ikke-adelig var uberegtiget til at føre, og som med sin afbildning af et forgrenet lindetræ mindede meget om netop Krummedige-slægtens. Som svar på anklagen kom hr. Birger med en vidtløftig forklaring om, hvad linden og alle våbenskjoldets øvrige elementer symboliserede, og hvordan det alt sammen havde forbindelse til hans egen historie og hans embede. Selve linden refererede for eksempel til, at han var født i Lindberg i Halland, mens dens fem grene hentydede til Kristi fem sår. "Denne min Lind", konkluderede ærkebiskoppen ifølge Huitfeldt, "seer vel huer/ at vere langt anderledis/ end de Krummedigers Lind/ som skillis fra min/ baade paa Rod oc Bladenis tal/ oc haffuer icke heller saadan Bemærckelse hos sig eller Tegn/ som min Lind" (Arild Huitfeldt: *Bispekrøniken. Den Geistlige Histori offuer alt Danmarckis Rige 1604, Danmarks Riges Krønike*, bind 10, fotografisk genoptryk 1978, uden sidetal). Endelig satte hr. Birger trumf på ved at bede sin modpart forklare, om også hans lind besad en tilsvarende symbolik. Den afsluttende bemærkning kan tolkes som ærkebiskoppens understregning af, at Henrik Krummedige blot var født til sin adelige værdighed, mens det var hr. Birger selv, ganske vist med behørig hjælp fra Gud, kongen og dronningen, der havde erhvervet sin gejstlige ditto.

Også af adelen selv blev forskellen mellem navn og gavn tematiseret. På den nu forsvundne gravsten over Jørgen Gyldenstjerne (død 1551) i Skt. Knuds Kirke i Odense erklærede den latinske indskrift således i oversættelse, at "Skønt hans ypperlige herkomst adlede ham, overgik dog hans medfødte dyder samme i adelskab" (Hanne Honnens de Lichtenberg: *Tro – håb & forfølgelighed. Kunstneriske udtryksformer i 1500-tallets Danmark*, 1989, s. 203). Et tilsvarende kompromis mellem medfødt adelskab og egne ædle egenskaber optræder i det sjældnere alternativ til udtrykket "ærlig og velbyrdig", det latinske "GENERE ET VIRTUTE NOBILIS", der kan oversættes "den af slægt og dyd ædle" (Honnens de Lichtenberg, s. 194). Det findes for eksempel på Oluf Rosenkrantz' (o. 1490-1545) gravsten fra omkring hans dødsår i Valløby Kirke og i øvrigt også på Hans Steensens gravsten, hvor det anvendes om hans hustru, Margrete Basse (1552-1611). Det øgede antal våbenskjolde i løbet af 1500-tallet kan dog som antydning ses som en implicit markering af, at det rette

Jørgen Urne (død 1480) ejede adskillige fynske godser og havde i omegnen af 20 børn. Blandt dem var Johan Urne (død 1537), der byggede den østfynske herreborg Rygård, hvis nordfløj fra begyndelsen af 1500-tallet ses i forgrunden på billedet. En anden søn var biskoppen Lage Urne (o. 1467-1529), der får følgende medfart i *Skibykrøniken*: "Han folte sig nemlig stærkt af sit adelige Navn og sin Anerække, en Fejl, som han vel delte med mange, men som dog er særegen og medfødt hos de adelige i Forening med Havesyge" (*Lektor Povl Helgesens historiske Optegnelsesbog, sædvanlig kaldet Skibykrøniken*, oversat af A. Heise, 1890-91, s. 129). (Foto: Rasmus Agertoft).

adelskab i stigende grad opfattes som værende afhængigt af den rigtige slægtsbaggrund. Det er i det lys interessant at iagttage den position, som Jesper Friis (1593-1643) i 1630 indtager i den latinske indskrift på en sandstensplade opsat på en lade ved den fynske herregård Ørbæklunde. I indskriften, der i oversættelse lyder "Hvad er adelig byrd? Intet! Navn erhverves ene ved dåd, og dåd vore fædre har adlet" (J.P. Trap: *Danmark*, 5. udgave, Svendborg Amt, bind 5,2, 1957, s. 908), definerer Jesper Friis tilsyneladende adelskabet alene ved gerninger. Alligevel turnerer han diskret meningen derhen, at de dådfulde aner sanktionerer hans eget adelskab, symboliseret ved hans og hans forfædres våbenskjold, der er placeret ved siden af hans hustrus over indskriften på den nu temmelig forvitrede sten. Også her legitimerer den glørværdige fortid nutiden.

Problemet var naturligvis, hvis der ikke fandtes en glørværdig fortid, man kunne trække på. Det gjaldt for eksempel for lensmanden Casper Markdanner (1533-1618), der ifølge sin ligprædiken var født af "ærlige fromme forældre" (Bricka og Gjellerup, s. 338), men gik for at have en skomagerdatter fra Kolding-egnen som mor og selveste Christian III som far. Efter 10 års tjeneste hos den tysk-romerske kejser blev Markdanner adlet i Wien og senere kaldt tilbage til Danmark, hvor han gik i kongelig tjeneste. Imidlertid var hans standsfæller, hvis adelskab skrev sig længere tilbage, angiveligt utilfredse med, at denne opkomling var steget så højt i graderne, hvorfor de med henvisning til hans påståede baggrund "lod hans Vaaben stryge over med Skomagersværte" (Johan Christopher Bendz: *Efterretninger om Rønninge og Rolfsted Sogne*, 1820, s. 62). Markdanner skal i 1593 som svar have opsat den sandstenstavle i Skt. Nikolaj Kirke i Kolding, hvis tyske tekst i oversættelse blandt andet lyder: "Hvor dyd ikke holdes så højt i agt som fødsel og pragt, bliver land og styre dårligt overvåget og går i længden krebsegang" (*Danmarks Kirker*, XVII, bind 2, 2009, s. 631).

Samme biografisk motiverede opfattelse af det rette adelskab fremgår af ligprædiken over Casper Markdanner, trykt 1619, der er dedikeret til hans efterladte og må formodes at ligge tæt op ad hans eget syn på tingene. Her forklares den afdødes adling med, at "den bør retteligen at kaldis Adels Mand, som gjør Adels gierninger oc øffuer sig i Adelige dyder met frimodighed oc oprictighed" (Bricka og Gjellerup, s. 341). Opfattelsen understreges ved gengivelsen af et citat fra en af Senecas tragedier, der i ligprædikenens udvidede oversættelse lyder: "Den, der roser sig aff sin slect, hand roser en fremmet ting, hand siger ickon, huad andre haffuer været, men hand veed icke endnu, huad hand selff er" (Bricka og Gjellerup, s. 348).

På Markdanners gravsten fra 1602 i Rønninge Kirke på Fyn er budskabet dog mere tvetydigt. Stenen er komponeret efter det traditionelle skema, der over hans hustrus portrætfigur gengiver både hendes fædre og mødrene våben, og også over figuren af ham selv findes tilsyneladende to våbenskjolde. Kun det ene viser sig imidlertid ved nærmere eftersyn at være et rigtigt våbenskjold, nemlig hans eget. Dets manglende pendant er erstattet af en hjelm, om hvis hals hænger en skjoldformet plade med en hjort, der kan være inspireret af hans våbens hjelmtegn. Kompositionen er som en sommerkjole, der skjuler lige så meget, som den viser.

Adelen bliver historie

Casper Markdanner havde ikke mulighed for at lade sig repræsentere med mere end et enkelt rigtigt våbenskjold på sin gravsten, men ellers hører denne praksis som sagt en tidligere tid til. I 1400-tallet kan man således ligefrem møde slægtinge, der deles om et enkelt våbenskjold.

I Visbys domkirke på Gotland, der dengang var under dansk styre, fandtes tidligere en nu delvis ødelagt gravsten fra omkring 1464 over halvbrødrene Oluf og Philip Axelsen Thott (begge døde 1464), to af de såkaldte Axelsønner. På gravstenen, der i sin helhed kendes fra en aftegning af Søren Abildgaard, hjælpes to stærkt stiliserede og symmetrisk opstillede ridderfigurer ad med at holde deres fælles våbenskjold, der er uden hjelm. Til gengæld er begge figurer iført den hjelm med vesselhorn, der normalt er en del af Thott-våbenet. Gravstenen er bemærkelsesværdig af flere årsager. For det første er det interessant at iagttage, i hvor høj grad våbenskjoldet er integreret som en del af motivet. For det andet er det påfaldende, at de to halvbrødre, blandt andet i kraft af våbenskjoldets integration, er fremstillet som to alen af et stykke og ét med deres fælles ophav, som endnu ikke er blevet objektiviseret i våbenanetavlen.

Våbenskjoldets integration i motivet er ikke forbeholdt 1400-tallet, men bliver sjældnen, efterhånden som antallet af våbenskjolde tiltager og som hovedregel rykker ud langs gravstenenes kanter. Det integrerede våbenskjold ses ganske vist stadig på to gravsten, som Birgitte Gøyes (o. 1511-74) mand, Herluf Trolle (1516-65), i 1560 bestilte til Voldum Kirke ved herregården Clausholm, men det er enlige svaler. På de to gravsten står Birgitte Gøyes far, Mogens Gøye (død 1544), og bror Eskil Gøye (død 1560) begge med slægtens våbenskjold i en rem i venstre hånd. De to ærlige og velbyrdige herrer er dog samtidig omgivet af de rækker af våbenskjolde, som repræsenterer deres fulde anetavler, hvilket er det gængse mønster på dette tidspunkt og forbliver det resten af århundredet.

De konkret figurerende integrerede våbenskjolde kan læses som vidnesbyrd om en tid, hvor adelskabet stadig blev opfattet som en naturlig foreteelse. Rækkerne af anevåben som den abstrakte repræsentation af de forudgående slægtled viser derimod adelens forsøg på at fastholde en virkelighed, der er ved at forsvinde og måske allerede er blevet historie.

På figurgravstenen fra omkring år 1500 over Niels Pedersen (død i 1450'erne), hvis slægt senere tog navnet Gyldenstjerne, er våbenskjoldet for ham selv og hans slægt i høj grad integreret i motivet. Den rustningsklædte ridder holder skjoldet i en rem i venstre hånd, og den separate hjelm med hjelmtegn ved siden af skjoldet hænger motivisk sammen med både skjoldet og ridderens rustning. Gravstenen stammer fra sortebrødrenes nedlagte klosterkirke i Næstved, men findes nu i Skt. Bendts Kirke i Ringsted, hvor den også lå, da Søren Abildgaard aftegnede den i 1757. (Nationalmuseet, Antikvarisk-Topografisk Arkiv).

Casper Markdanner kunne ikke bryste sig af en lang adelig anerække, men han delte tilsyneladende en interesse for den nationale historie med de standsfæller, der kunne. Som lensmand på Koldinghus lod han således i 1586 opgrave og opstille den store Jellingsten, der var sunket om på kirkegården. Få år efter lod Henrik Rantzau (1526-98), der var statholder i hertugdømmerne og en ivrig mæcen, udarbejde dette prospekt over monumenterne i Jelling med gengivelse af inskriptioner fra begge Jellingsten og en alfabetisk nøgle til runerne. Prospektet er den ældste kendte afbildning af den store Jellingsten. (Fra Peter Lindeberg: *Commentarii rerum memorabilium in Europa*, 1591. Nationalmuseet).

Våbenskjoldenes udskillelse fra figurmotivets kan således ses som endnu et udtryk for en historisering af de afbildede personer. Når personerne tillægges en historie, er en del af forklaringen, at den sammenhæng, deres forgængere traditionelt er indgået i, ikke længere eksisterer, i hvert fald ikke som en mere eller mindre ureflekteret sådan. Historien er netop den reflekterede behandling af det, der ikke er mere.

Sådan har adelens herrer og damer dog næppe selv opfattet det. I 1500-tallets renæssance blomstrer en vældig historisk interesse. Det sker både nationalt, hvor det kongelige historiografembede oprettes, og blandt adelen, hvis medlemmer i kraft af den allerede nævnte forbedrede boglige uddannelse udvikler et skriftsprog, som sætter dem i stand til at kaste sig ud i en omfattende brevskrivning og nedskrive såvel deres egen som fædrelandets historie. For adelen er den fortid, der behandles i de historiske afhandlinger, ikke et afsluttet kapitel, men noget, de stadig er en del af, og som de kan bruge både til at lære af og til at positionere sig som medlemmer af en stand, der fortsat har betydning for fædrelandets ve og vel.

Adskillelsen fra de døde

Historiseringen af de adelige, som gravstenene er lagt eller sat over, er altså dobbelt. Det tiltagende antal våbenskjolde på gravstenene indskrives de afdøde i en lang, ubrudt historie, men viser os samtidig, at den historiske kontinuitet er brudt, eftersom det ikke havde været nødvendigt at gøre opmærksom på, at man har en historie, hvis det, denne historie repræsenterede, stadig var en uomtvistet del af virkeligheden.

Våbenskjoldene er imidlertid ikke det eneste sted, historiseringen sætter sig igennem på gravstenene. Lige så vigtig for historiseringen som adelens ændrede samfundsmæssige rolle og standens reaktion herpå er det religiøse skift, der sker med den danske reformation. Svarende til den måde, som hr. Ejler og Thott-brødrene blev repræsenteret som værende ét med deres ophav uden yderligere genealogisk udspecificering, opfattede man nemlig indtil reformationen de afdøde som en fortsat og nærværende del af de efterlevendes liv. De efterlevende var stadig i stand til at påvirke de afdødes situation i skærsilden, hvor sjælene lutredes indtil den generelle dom på den yderste dag. Påvirkningen skete gennem en rigt udbygget memoriakultur, der blandt andet inkluderede sjælemesser og forbønner for de afdøde. Til gengæld kunne udvalgte afdøde, nemlig helgenerne, lægge et godt ord ind for de levende hos Gud, så hele systemet altså baserede sig på en gensidig afhængighed.

Det tog reformatoren Martin Luther (1483-1546) et stykke tid at nå frem til, hvad han egentlig mente om skærsilden, men da reformationen gennemføres i Danmark i 1536, er holdningen blevet klar: Skærsilden findes kun som en indre tilstand, døden er en afgørende tærskel, indtil dommedag engang ophæver den, og interaktion mellem de levende og de døde er ikke længere mulig. Det nye forhold til de afdøde illustreres eksemplarisk af den lutherske biskop Peder Palladius (1503-60). I sin sammenfatning af den nye lære til de sjællandske menigheder

Memoria

Udtrykket memoriakultur eller memoriakultur, som det nogle gange kaldes, dækker de mange måder, middelalderens efterlevende forholdt sig til de afdøde på. Memoriakulturen udspillede sig ikke mindst i kirkeligt regi, hvor de afdøde blandt andet blev mindet ved årlige sjælemesser, som man mente kunne forkorte deres tid i skærsilden. Memoria er latin og kan blandt andet betyde erindring.

Da Jakob Ulfeldt den ældre (død 1593) blev frataget sin plads i rigsrådet og sine forleninger efter en mislykket diplomatisk rejse til Rusland, havde han god tid til at hellige sig driften af sine tre godser og sine historiske og religiøse interesser. Han udarbejdede blandt andet en jordebog over godserne, omarbejdede en danmarkshistorie og oversatte et latinsk skrift om døden og det evige liv af den tyske teolog og historiker David Chyträus (1530-1600), der tager kraftigt afstand fra muligheden for interaktion mellem de levende og de døde. Her ses Ulfeldtslægtens våbenskjold fra jordebogen fra 1588. (Holckenhavn Slot, deponeret på Nationalmuseet. Foto: Rasmus Agertoft).

Bønner for de døde

"Men den meening/ at mand skulde bede for de Gudfryctige som ere døde/ som de skulde være i Skærtsild/ oc befries der udaff formedelst voris Bøner oc Offer: det er tuert imod den hellige Scriff/ [...] om de Gudfryctiges euige Ro oc huile effter Døden/ til huilcken de strax henföris/ effter at Sielen far aff Legemet" (David Chyträus: *Om Døden oc det Euige Liff*, oversat af Jakob Ulfeldt den ældre, 1591, s. 96a).

indskærper han, at de skal lade være med at bede til Jomfru Maria, fordi, som han siger, "Døden står mellem hende og os. Derfor kan hun ikke høre, hvad vi siger til hende" (Peder Palladius: *En Visitatsbog. Udgivet på nudansk med indledning og noter af Martin Schwarz Lausten*, 2003, s. 60).

Også af gravstenenes inskriptioner kan det ændrede forhold til de døde aflæses. Før reformationen og særlig i 1400-tallets slutning møder man således ofte en opfordring til, at de efterlevende skal bede for de afdøde. Det er for eksempel tilfældet på gravstenen over Jens Madsen af slægten Munk og hans hustru i Mariager Kirke. I årene før sin død i 1501

tilskødede han både et kapel i den daværende klosterkirke og "6 gårde og 3 øde bol" (Kaare Rübner Jørgensen: *Mariager klostres oprettelse og etablering* (til ca. 1490) i Tore Nyberg, red.: *Birgitta, hendes værk og hendes klostre i Norden*, 1991, s. 261) til klostret til gengæld for, at der efter hans død skulle læses sjælemesser for ham og hans hustru, og på gravstenen fra omkring år 1500 lyder opfordringen: "orate pro eis", latin for "bed for dem" (Grinder-Hansen, s. 484).

Også formlen "req(u)iesca[n]t i[n] pace", latin for "De hvile i Fred", som for eksempel står at læse på gravstenen fra 1532 over Oluf Daa (død samme år) og hans hustru i Herlufmagle Kirke på Sjælland (*Danmarks Kirker*, VI, bind 2, 1933-35, s. 626), er almindelig før reformationen. Formlen kan også findes på efterreformatoriske gravsten, hvor man forsøger sig med flere forskellige mindre stabiliserede udtryk i årtierne efter reformationen, indtil en bestemt formulering med få variationer bliver stort set enerådende. Det drejer sig om formuleringen "GVD GIVE THENOM BODE EN GLEDELIG OC ERREFVLD VPSTANDELSE MED ALLE CRISTNE", som blandt andet findes på Stygge Rosenkrantz (død 1571) og hustrus gravsten fra omkring hans dødsår i Lynderup Kirke nord for Viborg (Grinder-Hansen, s. 474), men altså også på en hel række gravsten fra samme periode rundt omkring i landet.

Den forjættende fremtid

Skiftet i de religiøse udtryk på gravstenene er interessant, fordi det så tydeligt viser en udvikling fra en opfattelse af de døde som del af den samme nutid som de efterlevende til en forskydning mod en fremtidig dommedag, hvis udfald de efterlevende hverken kan gøre fra eller til for at påvirke – selv om man selvfølgelig antager, at det går godt. Den amerikanske historiker Craig Koslofsky har formuleret konsekvensen af den katolske memoria-kulturs bortfald med ordene "The past is truly dead, and death is what makes the past history" (Craig Koslofsky: *From Presence to Remembrance*, i Alon Confino og Peter Fritzsche, red.: *The Work of Memory*, 2002, s. 34). Med de afdødes uopnåelighed for de efterlevende bliver imidlertid ikke kun de afdødes fortid, men også deres fremtid en del af deres historie. Som det var tilfældet med det spand af fortid, de afdøde blev tillagt i kraft af de henfarne generationers introduktion på gravstenene, kan man også her diskutere, om den forhåbentlige opstandelse virkelig kan opfattes som en del af de afdødes biografi. På sæt og vis er det en selvmodsigelse, eftersom en levnedsskildring pr. definition må ophøre ved dette levnedss ophør. Når jeg alligevel mener, det er forsvarligt også her at tale om en udvidelse af biografien, skyldes det, at opstandeshåbet var så central en del af de adeliges dødsopfattelse, at det indgår i den historie, de fortæller om sig selv eller deres slægtninge på gravstenene.

Forskydningen fra memoriakulturens samtidighed til lutheranismens håb om en forjættende fremtid viser sig også i gravstenenes ikonografi, for eksempel på gravstenen fra omkring 1570 over Jacob Brockenhuus (1521-77) og hans hustru, Susanne Bølle (død 1569), i Åstrup Kirke på Sydfyn. Her fremstilles Kristus som den himmelske dommer, der omgivet af nådens lilje og straffens sværd er parat til at dømme levende og døde, mens de afklædte ægtefæller med foldede hænder opstår af deres grave. Det er imidlertid hyppigst i gravstenenes inskriptioner, man møder opstandeshåbet, ikke kun i den omtalte formulering om en glædelig og ærefuld opstandelse, men også i et af de mest yndede bibelcitater på de efterreformatiske gravsten, der stammer fra Jobs Bog og i 1500-talsversionen handler om kødets opstandelse på den yderste dag. Citatet findes blandt andet på den gravsten, der ligeledes i Åstrup Kirke i slutningen af 1580'erne blev opsat

over Jacob Brockenhuus' søn, den for sine kalenderantegnelser kendte Eiler Brockenhuus (1548-o. 1602), hans to hustruer og flere børn. Her lyder bibelcitatet blandt andet:

"JEG WED AT GVD MIN FRELSSER LEFVER OC SKAL HER/ EFTER OPVECKE MIG AF JORDEN OC JEG SKAL DER EFTER/ OMGIFVIS MED THENNE MIN HVD OC JEG SKAL SEE GVD I MIT KIØD" (Grinder-Hansen, s. 416).

Interessant nok står forventningen om gendannelsen af hud og kød i direkte modstrid med den nyeste bibeloversættelse fra 1992, der skriver, at "Når min hud er skrællet af,/ når mit kød er tæret bort, skal jeg skue Gud" (Job 19,26). 1500-talsversionen understreger altså, at den afdøde er intakt som sig selv i både sjæl og legeme, når den del af vedkommendes historie, som opstandelsen udgør, indtræffer.

Reformationen ændrede ikke på forestillingen om, at de dodes hvilende kroppe ville stå op fra deres grave, når englene blæste i domsbasunerne på den yderste dag, men reformatorerne tog afstand fra, at helgener som Jomfru Maria og Johannes ved den lejlighed kunne lægge et godt ord ind for de døde, som de gør det på denne alterbordsforside i Jyderup Kirke fra engang mellem 1500 og 1525, få årtier før reformationen. (Foto: Rasmus Agertoft).

Dødens tærskel

Vi har tidligere set, at det er vigtigt ikke at indskrænke sig til gravstenenes epigrafiske elementer, men også inddrage de ikonografiske, når man vil have det fulde udbytte af den måde, hvorpå gravstenene udtrykker adelens ideologi i 1500-tallet. Med den religiøse udvikling, som kan aflæses af især indskrifterne, turde det være tydeligt, at det heller ikke er fordelagtigt at springe i den anden grøft og for ensidigt fokusere på det ikonografiske indhold. I standardværket om 1500-tallets adelige gravsten, *Danske adelige Gravsten fra Sengotikens og Renaissancens Tid* fra 1951-53, foretager de adelige gravstens nestor, historikeren Chr. Axel Jensen, en stadig værdifuld registrering af gravstenene og indplacere dem efter værksteder og kunstnere. Sigtet er primært kunsthistorisk, og han udelader derfor med egne ord "fromme Slutningsønsker som 'requiescat in pace' eller 'Gud give dennem en glædelig og ærefuld Opstandelse paa den yderste Dommedag'" fra registreringen af gravstenene (Chr. Axel Jensen: *Danske adelige Gravsten fra Sengotikens og Renaissancens Tid*, bind 2, 1953, s. 154). Det er imidlertid beklageligt, for så vidt som netop disse religiøse formuleringer fortæller noget vigtigt om forholdet til de døde og udviklingen i opfattelsen af døden.

Denne udvikling er ikke kun et brud, som den hidtidige beskrivelse muligvis har ladet formode. Selv om historiseringen af de afdøde indtræder ved bortfaldet af memoriakulturens samtidighed, kan man også betragte den erindringskulturelle kompetence, som er opøvet gennem memoriakulturen, som en forudsætning for historiseringen. Eller som den tyske historiker Otto Gerhard Oexle har udtrykt det i en efterhånden klassisk artikel om memoriakulturens opfattelse af de døde:

"Die Kommemoration der Toten ist eine elementare Form, in der sich die Selbstvergewisserung einer sozialen Gruppe vollzieht; denn Totenmemoria zeigt die Dauer dieser Gruppe in der Zeit und wird deshalb zum Ursprung für das Wissen von der eigenen Geschichte. Deshalb ist für adlige oder königliche Geschlechter Memoria ein konstitutives Moment" (O.G. Oexle: *Die Gegenwart der Toten*, i Herman Brae og Werner Verbeke, red.: *Death in the Middle Ages*, 1983, s. 34).

Døden betegner imidlertid en forskellig overgang før og efter reformationen, og måske fordi tærsklen nu er større, kan man konstatere en øget tematisering af selve dødssituationen efter 1536. Det viser sig som sagt i ligprædikenerne, hvor en beskrivelse af dødslejet er et fast element, men også på gravstenene, hvor en stedvis præcisering af, hvor og hvordan døden er indtruffet, i det store og hele bliver den eneste udvidelse af inskriptionerne århundredet igennem. Mens indskriften på hr. Ejlers gravsten i Aarhus Domkirke trods fantasifulde udlægninger ikke refererede til hans drab af en drage, men blot til hans død, er dødsårsagen således nævnt på gravstenen over Eiler Bryske (død 1529) og hans søn i Skt. Hans Kirke i Odense. Den latinske indskrift meddeler i oversættelse, at Eiler Bryske hviler under dette marmor "sammen med sin elskede søn, Claus Bryske, der faldt i tvekamp 1537", omtrent samme år, som gravstenen blev rejst (*Danmarks Kirker*, IX, bind 3, 1998-2001, s. 1444). Også på den 30 år yngre sten fra 1566 i Skarhult Kirke i Skåne over Sten Rosensparre (1523-65) og hans hustru, Mette Rosenkrantz (o. 1533-88), der i øvrigt ikke ligger begravet her, er de almindelige indskriftselementer forøget med præcise oplysninger om, hvor og hvornår han kom af dage. Det skete ved Slaget ved Axtorna den 20. oktober 1565 under Den Nordiske Syvårskrig, og indskriften bekræfter således adelens traditionelle militære rolle, også i et afsluttende udsagn om, at "For sit fæderneland erligen at dø oc blifue er loffigere end skendeligen at lade seg drifue" (Honnens de Lichtenberg, s. 211).

I lyset af deres livsafslutning er den rustning, som både Claus Bryske og Sten Rosensparre bærer på deres gravsten, mere motiveret end den, Hans Steensen fra Langeland er afbildet i. Men for alle tre og den mængde adelige herrer og damer, der er lagt eller sat gravsten over i løbet af 1500-tallet, gælder det, at resten ikke, som William Shakespeare (1564-1616) lod Hamlet sige nogle år efter Hans Steensens død, er tavshed. Nej, resten er, som jeg håber at have vist på de foregående sider, historie.

Der kommer efter reformationen en øget interesse for at tematisere dødsituationen. På gravstenen fra 1544 over Johan Oxe i Vaabensted Kirke på Lolland får man således at vide, at han døde på herregården Nielstrup torsdagen før jul 1535, hvilket i virkeligheden var juleaftensdag 1534. Man får dog ikke at vide, at døden indtraf, da en lille kanon, som han rettede mod angribende borgere og bønder under Grevens Fejde, eksploderede og dræbte ham selv. Tegning af Søren Abildgaard fra 1765. (Nationalmuseet, Antikvarisk-Topografisk Arkiv).

Litteratur

De seneste fire årtiers forskningsmæssige interesse for døden som kulturelt og historisk fænomen har også affødt en omfattende interesse for gravkultur, herunder ikke mindst talrige analyser af fyrstelige og adelige gravmæler i Europa. Interessen synes kun i nogen grad at have sat sig spor i Danmark, hvor kongegravene for nylig er blevet grundigt behandlet i trebindsværket *Danske Kongegrave* (Karin Kryger, red., 2014), men hvor de adelige begravelser som helhed hidtil især er blevet viet kunsthistorisk interesse. Det gælder både i standardværket om 1500-tallets gravsten, Chr. Axel Jensens *Danske adelige Gravsten fra Sengotikens og Renaissancens Tid* (bind 1-2 samt planchebind, 1951-53), hvis hovedærinde er en klassificering af gravstenene i værksteder og kunstnere, og Hanne Honnens de Lichtenbergs *Tro – håb & forfølgelse. Kunstneriske udtryksformer i 1500-tallets Danmark* (1989), der giver et godt overblik over motiver på gravmonumenter og bygningstavler i perioden fra 1530'erne til 1600 og derudover rummer interessante enkeltanalyser.

Registreringerne hos Chr. Axel Jensen kan suppleres med beskrivelserne i Nationalmuseets store værk *Danmarks Kirker* (1933 og frem), der dog endnu ikke er komplet, samt for hertugdømmernes vedkommende Klaus Krügers *Corpus der mittelalterlichen Grabdenkmäler in Lübeck, Schleswig, Holstein und Lauenburg (1100-1600)* (1999), der også indeholder en fin introduktion til emnet med vægt på det statistiske. Desuden findes andre udmærkede registreringer af gravsten i enkelte områder eller kirker, for eksempel J.W. Hamners *Visby Domkyrkas gravstenar* (1933), mens Søren Abildgaards aftegninger af gravsten, gengivet i Poul Grønder-Hansens *Søren Abildgaard (1718-1791). Fortiden på tegnebrættet* (2010), ikke mindst er uomgængelige for de gravstens vedkommende, der er forsvundet siden anden halvdel af 1700-tallet.

En god introduktion til adelen i 1500-tallet findes i Anemette S. Christensens artikel *Herremandsliv i Danmark 1500-1600* (i Flemming Lundgreen-Nielsen og Hanne Ruus, red., *Svøbt i mår. Dansk*

Folkevisekultur 1550-1700, bind 1, 1999), mens forskellige aspekter af emnet behandles i antologien *Riget, magten og æren. Den danske adel 1350-1660* (Per Ingesman og Jens Villiam Jensen, red., 2001), hvor adelens ændrede samfundsrolle for eksempel beskrives i Knud J.V. Jespersens artikel *Fra fødselsadel til rangadel. Den danske adel 1600-1800*. Adelen historiebrug belyses eksempelvis i Karsten Friis-Jensens lille bog *Vedels Saxo og den danske adel* (1993) og Lars Bisgaards artikel *To kongeportrætter på Arreskov. Om adelens brug af historien i 1500-tallet* (i Knud Knudsen og Jakob Ørnberg, red.: *Polyhistor. Fyrstemagt – Renæssancen – Bystudier – og Historiens brug*, festskrift til Helge Gamrath, 2009).

Synet på de døde før og efter reformationen behandles blandt andet i O.G. Oexles artikel *Die Gegenwart der Toten* (i Herman Brae og Werner Verbeke, red.: *Death in the Middle Ages*, 1983) og Craig Koslofskys *From Presence to Remembrance: The Transformation of Memory in the German Reformation* (i Alon Confino og Peter Fritzsche, red.: *The Work of Memory. New Directions in the Study of German Society and Culture*, 2002), der også handler om den historisering, der blandt andet sker med de efterreformatoriske ligprædikener. Gode undersøgelser af forholdet til de døde findes også i Koslofskys bog *The Reformation of the Dead. Death and Ritual in Early Modern Germany 1450-1700* (2000) samt i antologien *The Place of the Dead. Death and Remembrance in Late Medieval and Early Modern Europe* (Bruce Gordon og Peter Marshall, red., 2000).

Rasmus Agertoft, f. 1975, er cand.mag. i litteraturvidenskab fra Københavns Universitet og har de sidste 10 år arbejdet som kulturformidler, blandt andet som kurator på udstillingen #dinhistorie i Rundetaarn (2010). Har tidligere beskæftiget sig indgående med Rasmus Nyerup, blandt andet som redaktør af bogen *I gamle bøger, i oplukte høje. Rasmus Nyerup 1759-1829* (2010). Er i dag tilknyttet Holckenhavn Slot og især interesseret i den danske adel i senmiddelalder og tidlig moderne tid, dens gravminder og dens slægtsforståelse, som blandt andet behandles i artiklen *Lad våbenerne tale. Vindinge Kirkes våbenskjolde som symbolsk kommunikation* (i *Nyborg – før & nu* 2014, 2015). Adresse: Bøjdenvej 116, 5800 Nyborg. E-mail: r@smusagertoft.dk.

EN BLAA BOG MA ENNEMREVIDERES

Kraks Legat har besluttet at udskyde Udgivelsen af den nye Udgave af den populære Haandbog i tysk censur til Samfundets Forhold falder lidt mere til Ro.

af de nyttigste Haandbøger paa enhver Bladredaktion og for mange er Kraks blaa Bog med Biografier over 5000 kendte, nulevende danske Mænd og Kvinder. Normalt kommer den nye Udgave i denne Maaned, men i den næste kommer der ikke, lige saa lidt som i den tredje, nogen Blaa Bog.

Da Tyskerne vilde øve Censur

I Fjor opgav Kraks Legat Udsendelsen af den nye Udgave af den populære Haandbog i tysk censur, fordi Tyskerne ikke vilde tillade, at den bogen bragte Data angaaende Danske af jødisk Afstamning. Der kom saa en lille Artikkel i Pressen om, at Bogen ikke kom paa Grund af „tekniske Vanskeligheder“. Sandheden er, at Direktør Brosted fra Begyndelsen indtog det klare og rigtige Standpunkt, at man ikke vilde udsende den populære Haandbog i tysk censureret Udgave ...

Man havde endog tyske Besværigheder med selve Vejviseren, hvor Tyskerne forlangte visse Ændringer og Udledninger i Realregistret, men det kunde endelig gaa ... Udsende Kraks blaa Bog med de gamle Navne, der fandt Naade for Tyskernes Øjne, vilde Forlaget ikke.

Heller ingen Blaa Bog nu

Men heller ikke nu kommer der en „Blaa Bog“, skønt 1943-Udgaven længe er udsolgt og Efterspørgslen stor.

Man finder, at Samfundets Forhold endnu ikke er faldet saadan til Ro, at en Udgivelse er gennemførlig.

Der er for mange Problemer: — Værnemagere, der afklappes, maa ud, ligesom andre sortplettede — hvad med de gamle Embedsmænd, der er suspenderede, og andre, hvis Forhold er til Undersøgelse. Der er sikkert mange Hundrede Navne, der er faldet, alt fald et Par Hundrede, som maa forsvinde helt, men den Blaa Bog kan paa den anden Side ikke selv afsige Dom ved at udelukke. Den maa afvente Samfundets Afgørelse.

Hvad Direktør Brosted siger —

Direktør Brosted siger: — Skriv mindst muligt om den Sag, for det egner sig ikke til stor Omtale. Vi maa i alt Fald afvente et frit Valg, og saa maa vi i udvidet Grad tage alle, der ved Besked, med paa Raad, naar den nye Bog en skønne Dag kan forberedes. Vi mærker, hvor Bogen savnes, og den vil komme, saa snart Forholdene er afklarede.

— De blev truet, da De i sin Tid opgav 1944-Udgaven?

— Ja, fra nazistisk Side hævdede man, at det var Usandhed, naar vi fremførte „teknisk Grund“ som Forklaring. Man erklærede, at vi godt kunde faa Papir og andet til en saa vigtig og nyttig Bog, og man truede ... Men vi kunde aldrig tænke os at udgive en Blaa Bog under Censur ... Og for øvrigt var vi jo ogsaa afskaaret fra at faa Dataer reviderede og ajourførte fra mange, der var under Jord eller Landflygtige.

Hot.

Kraks Blå Bog

– Danmarks mest citerede bog

Af Hanne Dal, redaktionschef, Gads Forlag

Kraks Blå Bog er en institution i det danske samfund – så kendt og respekteret, at værket har lagt navn til et begreb: Blå Bog = en mindre kortfattet biografi eller et sæt biografiske oplysninger om en kendt person eller tilsvarende oplysninger om en afgangsklasses elever. Bogen indeholder udvalgte biografier af de mest betydningsfulde danske, grønlandske og færøske kvinder og mænd.

Hvordan startede det?

Den første udgave af Kraks Blå Bog udkom 27. maj 1910 – til en pris af 6 kr. En institution var født! Udgiveren af Kraks Vejviser, og direktør og ejer af Kraks Legat, Ove Krak, havde brugt det foregående år på, sammen med en nedsat redaktion, at udvælge og beskrive ca. 3.000 udvalgte betydningsfulde kvinder og mænd fra det danske, færøske og grønlandske samfund. Et stort udvælgelsesarbejde, men fastsat efter helt nøje kriterier og med en indholdsstruktur der fulgte en fast skabelon. Det specielle i Kraks Blå Bog var, at de optagne og biograferede personer ikke skulle tilhøre en bestemt etat, stand eller profession eller være adelige, men blot være interessante for en bredere offentlighed – folk det var nyttigt at vide noget om, og udvælgelsen skete på et demokratisk grundlag. Det var således ikke en bestemt stilling, der "gav" en plads i bogen, men mere specifikt den faglige betydning personen havde i sin samtid. Grundidéen stammede fra den engelske "Who's Who", der blev grundlagt allerede i 1849. Allerede i 1910 kendte man til forskellige fortegnelser

Direktør for Kraks Vejviser og Kraks Forlag.
Ove Krak.

Vidste du, at allerede fra førsteudgaven medtog man udvalgte betydningsfulde personer fra både det grønlandske og færøske samfund. Selvom begge lande i mellemtiden har fået selvstyre, har redaktionen valgt at fastholde dette princip. I den seneste udgave har ca. 2 % af de optagne personer deres virke i eller er født på Grønland og Færøerne.

over medlemmer af bestemte fagkredse, såkaldte "stater", og medlemmerne af adelen havde allerede deres "Danmarks Adels Aarbog". Det var en opbrudstid både i Danmark og i udlandet, og udgivelsen kom til at stå som udtryk for det eliteskift, der fandt sted på dette tidspunkt, hvor bl.a. adelens privilegier stod for skud. Ove Krak ønskede i virkeligheden at ramme tidens og fremtidens elite, uden at han dog definerede det således. Han ramte åbenbart plet med sin behovsbedømmelse, da værket eksisterer endnu mere end hundrede år senere!

Når en person optages i Kraks Blå Bog, er det for livstid. Når man dør, udgår ens biografi således fra bogen. Ved optagelsen indsender den udvalgte person sine oplysninger i en nøje fastlagt skemastruktur, så man stort set har den samme oplysningsstruktur for

samtlig optagne, dog med forskellig længde. Redaktionen tilstræber at skrive biografien i et neutralt sprog uden subjektive vurderinger.

En biografi består af følgende oplysninger:

- Fornavne
- Efternavn
- Stilling/titel
- Fødselsdag- og år
- Fødested/by
- Postadresse
- Sommerhusadresse
- Email-adresse samt webadresse
- Mørens og farens navne og stillinger
- Ægtefælle/samlevers navn
- Fødselsdag- og år
- Fødested/by og stilling
- Svigerforældres navne
- Evt. dødsår
- Familiemedlemmers evt. optagelse

Levnedsløbet kronologisk:

- Uddannelse
- De vigtigste ansættelser
- Tillidshverv
- Bestyrelsesposter
- Medlemskaber
- Frembragte værker
- Opfindelser
- Kunstneriske arbejder
- Hovedroller
- Tildelte priser og legater samt danske og udenlandske ordensdekorationer.

Det er tilladt at udelade visse dele af de mere personlige oplysninger, fx familie, ægtefælle eller privatadresse, men det er relativt få, der bruger denne mulighed.

Biografierne opdateres hvert år i samarbejde med de biograferede.

De optagne personer, der er afdøde ved døden det forgangne år, vises hvert år sidst i bogen i et særskilt register. I en årrække udgav man hvert 5. år et specielt register over tidligere optagne, nu afdøde personer. I forbindelse med jubilæumsudgaven i 2009 indeholdt bogen et totalregister over samtlige tidligere optagne.

Den blå farve i titlen og på omslaget skyldtes simpelthen, at Kraks Forlag i forvejen udgav de kendte røde vejvisere; så for at adskille udgivelsen fra disse, blev dette værk blå. Det havde ingen direkte relation til "blåt blod" og fornem adelig afstamning, men det har dog altid betydet noget at være "blå-stemplet", hvilket indikerer høj kvalitet. Senere er den blå farve kommet til at signalere troværdighed, seriøsitet, tradition og primært erhvervsliv.

Udvælgelsen

Der optages personer fra både erhvervslivet, kulturlivet og det offentlige Danmark. Udvalgte personer optages, hvis de har markeret sig specielt inden for deres fagområde og har en vis betydning. Det er ikke afgørende at være kendt, men at være anerkendt. Da de udvalgte således udelukkende er valgt pga. deres faglige betydning, arbejder redaktionen ud fra en vurdering

af faggrupper, som løbende moderniseres i forhold til samtiden, så bogen hele tiden afspejler det aktuelle samfund. Redaktionen finder hvert år flere hundrede nye person-emner til eventuel optagelse. Det sker ud fra en løbende overvågning af trykte som online medier, TV, radio, kilder og netværk. Den reelle vurdering sker i samråd med en række af anonyme fagkonsulenter, en fra hver af de 35 definerede faggrupper. Disse konsulenter besidder en

Vidste du, at Kraks Blå Bog er Danmarks mest citerede bog? Hvert år omkring udgivelsen af den trykte bog er der massiv mediedækning i landsdækkende, regionale og lokale medier samt fagpressen, trykt og online. Derudover nævnes stort set dagligt data fra KBB ved personomtaler i aviser, radio og TV.

række centrale embeder og topposter rundt omkring i Danmark i forskellige brancher og har derfor hver især et godt overblik over deres fagområde og de respektive personer herfra. Fagkonsulenterne udskiftes løbende over årene, så man så vidt muligt sikrer sig, at det er en person, der har "fingeren på pulsen" og kender person-emnernes betydning.

Optagelseskriterierne vurderer ikke hvorvidt, den udvalgte person er født i Danmark eller i udlandet, og personen vurderes heller ikke på religion eller kendthedsfaktor. Det er udelukkende den faglige betydning, der vurderes. Hvis personen er født i udlandet, er kravet dog, at vedkommende skal have sit primære faglige virke i Danmark, i Grønland eller på Færøerne for at blive optaget.

Man skal være over 18 år for at blive optaget. Der har i de senere år også været speciel fokus fra redaktionens side på at optage med en større geografisk dækning, bredere etnicitet og forholdsvis flere kvinder.

En del personer henvender sig til redaktionen og anbefaler sig selv, og det er ingen hindring, men alle forslag vurderes først af redaktionen og derefter evt. i samråd med de nævnte fagkonsulenter. Redaktionen har i de senere år via medierne og på hjemmesiden opfordret til, at man indsender velbegrundede forslag, og dette har ført til flere gode person-emner, hvor en del senere bliver optaget. Mange af de personer, der får et optagelsesbrev er ganske stolte og går af og til ud og fortæller det i medierne; men reglen er, at navnene på de nyoptagne altid først frigives ved lanceringen af den årlige trykte udgave.

Bogen har naturligvis udviklet sig gennem årene, men stadig ud fra det samme grundprincip, som det nævnes i Ove Kraks forord til første-udgaven: "At medtage mænd og kvinder hvis levnedsløb kan tænkes at have interesse

for en større kreds". Procentandelen af kvinder er steget, og nye fagområder er kommet til – fx IT, sport og medier, efterhånden som disse fagområder og de tilknyttede personer også har fået stigende betydning i samfundet.

Omfang, antal optagne og fysisk format

Den første udgave af bogen indeholdt biografier på ca. 3.000 udvalgte personer fordelt på 475 sider. I løbet af årene voksede både antal optagne og tilsvarende omfanget, men sagen er at bogens kriterier blot har fulgt den danske samfundsudvikling i forhold til befolkningstilvæksten. Antallet af optagne svarer stadigvæk til samme promille af befolkningen; den seneste udgave fra 2015 har således 8.466 personer på 1.500 sider. Døren er ikke gjort bredere.

Det fysiske format og udseende har heller ikke ændret sig væsentligt gennem de mere end 100 år. I de første år var bogens format mindre og farven stærkt mellemlå, og senere blev bogens format større og farven mere mørkeblå.

Vidste du, at det først var i 1990'erne, at man begyndte at optage betydningsfulde og dygtige sportsfolk? Den første var sejleren Paul Elvstrøm og den næste skakstormesteren Curt Hansen.

Omtale

Allerede fra udgivelsen i starten af 1900-tallet fik KBB utrolig megen omtale – faktisk, rosende, skæmtende, kritisk, satirisk – af enhver art. Den omfattende omtale der udmøntede sig i artikler, notitser, satiretegninger, ironiske kommentarer, læserbreve, revyviser og meget andet er fortsat hvert år siden – hvilket har også har givet anledning til, at Kraks Blå Bog er Danmarks mest citerede håndbog. Omtalen er især omfattende omkring det årlige udgivel-
sestidspunkt, hvor mange er interesseret i at se, hvem der nu er blevet optaget i år. Medieomtalen er faktisk stigende år for år, både i trykte medier, online medier, på TV og i radio. Den årlige omtale har i de senere år især drejet sig om kvindeandelen, de yngre personer og kendte politikere og sportsfolk

– der er altid noget at skrive om! Og da de fleste nyoptagne er ganske stolte og glade for optagelsen, giver de også selv lyd fra sig på de sociale medier som Facebook, Twitter og LinkedIn.

I 2009 udgav Gads Forlag 100 års-jubilæumsudgaven med lidt ekstra festivitas – et særligt festskrift, en udstilling på det Kgl. Bibliotek og et totalregister over samtlige tidligere optagne i bogen.

Skæve historier

Med den betydning og prestige der selv i disse digitaliseringstider ligger i at blive optaget i en bog, har der været ganske mange

Jubilæumsudgaven – nr. 100
– Kraks Blå Bog 2009-10.

spektakulære og sjove historier, når udvalgte personer har nægtet at deltage, eller andre personer selv har ment, at de naturligvis skulle optages, før redaktionen nødvendigvis havde fået øje på dem. Redaktionen oplever af og til særprægede henvendelser af enhver art, hvilket naturligvis holdes inden for egne rækker. Med de personligheder og attituder der også knytter sig til de optagne personer, der jo ofte har en vis magt på enten det politiske, organisatoriske eller kulturelle plan, ses der af og til en del krukkeri og snobbethed. Men grundlæggende er værket ikke en snobbe-bog, selvom mange almindelige danskere sikkert opfatter det således. Snob-effekten er kommet med tiden og vil naturligvis optræde i forbindelse med et værk, der beskæftiger sig med en gruppe udvalgte personer.

- Vidste du, at biografi-erne for Kongehusets medlemmer er meget mere omfangsrige end de normale biografier, og at de står i et særligt afsnit?
- Vidste du, at gennemsnitsalderen for de nyoptagne er faldende? Blandt samtlige optagne i 2015-16-udgaven er 138 personer under 30 år.

Kongehuset

Det har gennem tiden været et ønske fra flere brugere, at Kongehusets medlemmer også blev optaget i Kraks Blå Bog. Det skete dog først i 1989, efter flere års bearbejdning fra redaktionens side. De 10 voksne medlemmer af Kongehuset, der nu har en fyldig biografi, står dog i et sær afsnit forrest i bogen, idet de ikke er kommet med "af egen fortjeneste". De er blandt andet med, fordi det er interessant at have adgang til deres personlige oplysninger og levnedbeskrivelser. Redaktionen har

Tegneserien Far til Fire – Berlingske Tidende 3. februar 1958.

BERLINGSKE
Bagsiden

Den 26. maj 1989

Tegning af Erik Werner

Kronprinsen holder fødselsdag på Hawaii, og samtidig er han kommet i Den Blå Bog.
– Orv mand!

Erik Werners tegning fra Berlingske Tidende maj 1989, da biografierne af Kongehusets medlemmer var optaget i Kraks Blå Bog 1989.

i øvrigt et fortrinligt samarbejde med Kongehuset omkring de aktuelle biografier og med Ordenskapitlet om de korrekte og opdaterede oplysninger om danske og udenlandske ordener, medaljer og hæderstegn samt bæretilladelser.

Krigen

Den eneste undtagelse i den årlige udgivelsesrække fra 1910-2015 har været under 2. Verdenskrig. Under besættelsen blev årgangene 1944-46 slået sammen til ét bind, der først udkom, da Danmark igen var blevet frit; officielt fordi man ikke kunne finde papir til trykningen. Den rigtige årsag var imidlertid, at besættelsesmagten havde henvendt sig til Kraks Forlag med besked om, at forlaget skulle fjerne optagne personer af ikke-arisk herkomst fra bogen, dvs. jøder. Det ønskede forlaget naturligvis ikke at medvirke til, så man opfandt en passende undskyldning. Efter krigens afslutning gik redaktionen i gang med kraftigt at revidere og udrense blandt de optagne. Man fulgte efterkrigstidens domsafsigelser, afskedigelser af tjenestemænd og tilgængeligt materiale fra retsopgøret, og det førte i 1946 til en meget nyrevideret udgave, hvor jo ganske mange var afgået ved døden siden 1943, og 100 personer blev slettet pga. af forskellig landsskadelig virksomhed.

Den nye efterkrigsudgave – 1944-46 – blev i øvrigt modtaget pænt af pressen, der mente, at redaktionen havde gjort et grundigt og dækkende arbejde med at vurdere de såkaldt "blakkede" og dømte personer.

Artikel fra Ekstra Bladet
den 4. juni 1945.

DEN BLAA BOG MAAGENNEMREVIDERES

Kraks Legat har besluttet at udskyde Udgivelsen, indtil Samfundets Forhold falder lidt mere til Ro

Man minder, at Samfundstrykstedets udgave ikke er faldet saadan til Ro, at Udgivelsen er gennemført. Der er for mange Forbandede, — sine Væremænd, der aflyttes, saa ud, Hæder og andre uregelmæssigheder — hvad med de hele Forbandede, der er saadant, og andre, hvis Forhold er til Undergangen. . . . Det er sikkert mange Hundrede Navne, i alt fald et Par Hundrede, som man forvoldt lidt, saa den Blaa Bog kan ogsaa den anden Side ikke selv aflytte dem ved at beholde. Men man aflytte Navnet og aflytte.

Da Tyskerne vilde øve Censur

I Fjor ogav Kraks Legat Udvalgte, med Tyskerne ikke vilde tillade, at Bogen brugte Data angaaende Danske af Jødiske Afstamning. Der kom saa en lille Melis i Pressen om, at Bogen ikke kom paa Grund af Jødiske Vanskeligheder. . . . Samfundet er, at Direktør Brosted fra Begrebene leding det klare og rigtige Standpunkt, at man ikke vilde udvæle den populære Haandbog i tyskernes Udgave. . . .

Man havde endog trykt Bestemmelser med selve Vejviseren, hvor Tyskerne forlange vise Modtager og Mellemmand i Bestyrelsen, men det kunde sige da gaa. . . . Udvalgte Kraks Blaa Bog med de Navne, der fandt Naade for Tyskerne Ogen, vilde Forlaget ikke.

Heller ingen Blaa Bog nu

Man holder ikke sa hørende der en "Blaa Bog", saant 1941-Udgaven længe er udsat og Efteropgaven stor.

Hvad Direktør Brosted siger —

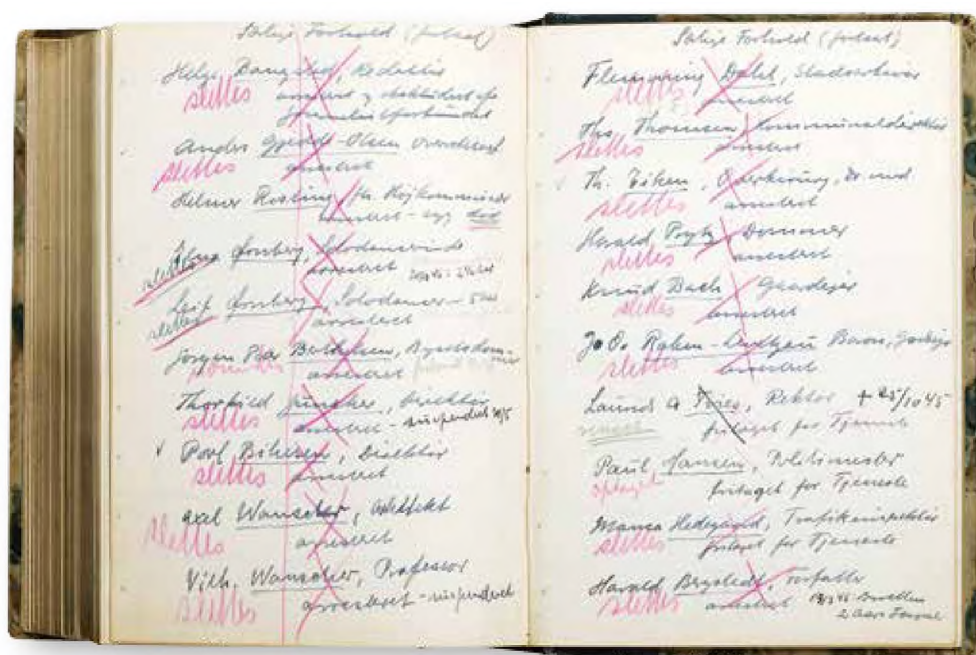
Direktør Brosted siger — Selv endelig muligt om det Sag, for det egner sig ikke til stor Omfang. Vi maas i alt fald afvente et frit Valg, og saa maas vi i ubestemt Tid tage alle, der ved Besked, med paa Haand, naar den nye Bog er saadan. Det kan forberedes. Vi mærker, hvor Bogen sættes, og den vil komme, saa snart Forholdene er afklarede.

— De blev trykt, da De i sin Tid ogav 1944-Udgaven?

— Ja, fra statistisk Side havde det maas, at det var Usandskab, naar vi fremførte "Jødiske Grund" som Forklaring. Man erklærede, at vi godt kunde faa Papir og andet til en saa vigtig og nyttig Bog, og saa truede. . . . Men vi maas aldrig tænke os at udgive en Blaa Bog under Censur. . . . Og for øvrigt var vi jo ogsaa afskåret fra at faa Detene reviderede og aflyttere fra mange, der var under Jordens eller Landflygtige. . . .

Udeladte/fjernelser

Gennem årene har der været flere tilfælde, hvor udvalgte personer ikke har ønsket at blive optaget; det gælder bl.a. ØK's grundlægger etatsråd H.N. Andersen, digterpræsten Kaj Munk og senere gøgleren Erik Clausen. I en periode prøvede man at tvinge de særligt udvalgte med, ved at redaktionen

Opslag fra redaktionens rettede udgave af 1944-45-udgaven, hvor man kan se hvem der skal fjernes.

selv skrev deres biografi ud fra officielle, troværdige kilder, men det har flere gange givet anledning til problemer og store avisomtaler. Fra 2007 har redaktionen besluttet ikke mere at tvinge udvalgte personer ind i bogen. Man forsøger i stedet at overtale dem, og det lykkes som regel. Tidligere skete det også, at man fjernede allerede optagne, fx hvis den biograferede fik en "vanærende" dom (altså over et vist niveau), og på dette grundlag blev bl.a. købmanden Erik Emborg, politikerens Mogens Glistrup, bankdirektør Willy Bent Hansen, justitsminister Erik Ninn-Hansen og finansmanden Klaus Riskjær Pedersen

fjernet fra bogen. Heller ikke denne praksis bliver længere opretholdt, idet politikeren Peter Brixtofte stadig er med i bogen trods flere domme, dog nu med en redaktionel anmærkning, hvor man noterer dommen.

Kvinder

Det har i mange år været et kendt kritikpunkt, at Kraks Blå Bog optager alt for få kvinder. Fra første-udgavens 5 % kvindeandel til nutidens 40% – blandt de nyoptagne – er der dog en udvikling, men når man ser på andelen målt på alle optagne, er der stadig kun 20% kvinder. Da de optagne personer først fjernes, når de afgår ved døden, er der en vis træghed i statistikkens udvikling. Redaktionen er dog fokuseret på at finde de fagligt betydningsfulde kvinder, men kønskvoterer ikke, hvilket betyder at BB's andel af nyoptagne kvinder nogenlunde dækker det aktuelle samfund med hensyn til kvinder af stor faglig betydning og på centrale poster.

Blandt andet fagbevægelsen har været meget opmærksom på det forholdsvist lave antal kvinder i bogen generelt, hvilket førte til udgivelsen af "Kvindernes Blå Bog" i 2006 som en slags protest og for at irritere KBB, som udgiverne bag skrev i forordet. Denne udgivelse udkom 5-6 gange, primært dog med biografier over kvinder fra fagbevægelsen, hvilket jo også er en begrænsning. Efter en god dialog med redaktionen bag denne konkurrent, hvor de blev opfordret til at komme med velbegrundede forslag til nye kvinde-emner til Blå Bog, og hvor Kraks Blå Bog faktisk optog nogle af de biograferede fra kvinde-udgaven, stoppede de udgivelsen – indtil videre.

Elite-diskussionen

Der er blevet sagt mange ord om Blå Bog og eliten gennem tiden, faktisk helt tilbage fra 1910. Det er en løbende diskussion, hvorvidt udgivelsen i virkeligheden repræsenterer den danske elite. Fra starten har det reelt været meningen, at det skulle være et demokratisk produkt, dvs. at alle har mulighed for at blive optaget. Men når man har at gøre med et område, hvor personer er nøje udvalgt ud fra deres faglige ekspertise og dermed betydning, vil andre ikke-optagne personer tit tillægge produktet en vis elite-betydning. I de senere år er der udgivet en del litteratur, forskningsrapporter og fagbøger om eliten i Danmark,

hvilket har medført en del debatskabende medieomtale. En del af elite-forskningen er baseret på udtræk fra Blå Bog-databasen. I en af de nyere forskningsrapporter vises det, at man har 70% større chance for at blive direktør, hvis ens far er optaget i Kraks Blå Bog! Med de ganske mange personlige og faglige oplysninger der ses i en typisk Blå Bog-biografi, kan forskerne også se hvorledes de forskellige erhvervs- og kulturnetværk er sammensat.

Ny udgiver – fra Krak til Eniro til Gads Forlag

Udgivelsen blev som tidligere nævnt startet af udgiver Ove Krak i 1910 fra forlaget Kraks Legat, der hvert år siden udgav en årlig opdateret udgave af værket. Udgivelsen blev hurtigt en prestige-udgivelse for Kraks Forlag og har sandsynligvis ikke altid givet økonomisk overskud, men var alligevel særdeles vigtig for forlaget, idet produktet løftede kendskabet til Kraks Forlag og gav en vis prestige. Fra midt i 1990'erne udviklede Kraks Forlag sig til en mere internetbaseret og digital udgiver, og i 2007 blev Kraks Forlag solgt til det svenske firma, Eniro, der snart derefter videresolgte de fleste af de trykte produkter. Gads Forlag A/S, der stammer helt tilbage fra 1855, overtog rettighederne til Kraks Blå Bog og har siden udgivet værket hvert år. Hos Gads Forlag er økonomisk overskud en betingelse for udgivelsen, men forlaget ønsker ikke at oplyse niveauet. Allerede fra de første Blå Bog-udgivelser hos Gad stod det hurtigt klart, at værket på et tidspunkt skulle digitaliseres.

Udvikling – digital udgave, inkl. bagkataloget

Allerede i 2011-12 begyndte redaktionen at planlægge og udvikle den kommende digitalisering af produktet. Det stod hurtigt klart, at Gads Forlag ikke alene kunne løfte opgaven økonomisk, da det blev besluttet samtidig at digitalisere hele bagkataloget, nemlig alle tidligere mere end 100 udgaver helt tilbage fra 1910, med omkring 130.000 sider med ca. 670.000 biografier. Efter et grundigt forarbejde med fondssøgning og en del-finansiering fra forlagets side, blev der i de følgende år fra 3 fonde bevilget et større beløb til hele projektet. Den første digitaliserede udgave af Blå Bog blev lanceret i efteråret 2014 i form af et website, www.blaabog.dk, og en tilsvarende mobil-app. Her kan man søge på alle optagne, nu afdøde biograferede personer og finde navn,

titel og fødselsdato – samt navn, titel, fødselsdato og fulde biografier på alle nuværende, levende biograferede personer, dog mod delvis betaling.

Den digitale udgave er under løbende udvikling, og man regner med at kunne lancere en fornyet udgave i løbet af 2016 – denne gang med fuld adgang til alle tidligere og alle nuværende optagnes fulde biografier fra samtlige årgange – også her både med gratis søgemuligheder og mod delvis betaling. Bogen vil stadig udkomme på tryk hvert år. Man har således indtil videre overlevet den tendens, der har været for mange trykte opslagsværker, der er ophørt med at eksistere.

Hanne Dal, f. 1959, EA (engelsk og fransk) Handelshøjskolen i Aarhus, Forlagsuddannelse fra CBS; redaktionschef på Gads Forlag A/S. Tidligere ansat som produktchef, redaktør, marketing- og kommunikationschef på bl.a. Kraks Forlag; har medvirket til adskillige trykte og digitale udgivelser inden for opslags- og fagbøger.

Adresse: Fiolstræde 31-33, 1171 Kbh. E-mail: hda@gad.dk.

Øvrige artikler

Slægt, jord og våben – om høj- og lavadel samt grænseland og grænseadel

Af Tommy P. Christensen

Interessen for ædel byrd og såkaldt "blåt blod" har gennem århundreder været drivkraften for mange, der har forsket i deres egen eller i andres slægter. Denne artikel, der tager et regionalhistorisk afsæt, illustrerer det problematiske i et nationalt betinget adelsbegreb, og præsenterer i stedet begrebet grænseadel, hvor fokus bliver på betydningen af skiftende perioders grænse-dragninger og herskerforhold. I grænseområder kunne vilkårene for den lokale adel være omskiftelige, men åbnede ofte muligheder for social mobilitet. Afsluttende gives tre eksempler på magtfulde adelsmænd i senmiddelalderens Halland, der velovervejset skabte sig grænseoverskridende godser og alliancer.

Adelsbegrebet i Norden

To ufravigelige krav har traditionelt været styrende for den adelsgenealogiske forskning gennem tiderne. Det har dels været kravet om ædel byrd for såvel fader som moder, dels dogmet om at adelslægter kun regnes på den fædrene side, og døtre følgelig ikke kan videreføre slægten. Når den sidste søn dør barnløs, uddør slægten.

Der er mange opslagsværker, der giver en definition på begrebet "adel", og de bedre af dem er opmærksomme på den historiske udvikling af denne samfundsgruppe og de nationale forskelle der måtte være. En samfundsgruppe med lovfæstede arvelige privilegier af økonomisk, politisk og social art, hedder det således i indledningen til den svenske *Nationalencyklopedin*, der påpeger, at i den vestlige kulturkreds udmærker adelen sig gennem anvendelsen af titulatur (: greve, baron, friherre, etc.) og anvendelsen af heraldik, typisk i form af et slægtsvåben. Hovedparten af de adelige privilegier er afskaffet, men tidligere har de været ganske betydelige, såsom skattefrihed – hvilket i øvrigt har givet anledning til den svenske betegnelse "frälse", det vil sige "frälst från skatt" – og forrang til, eller monopol på, de betydende embeder i staten. Den

almindelige brug i middelalderen refererer til de to privilegerede stænder, det åndelige frälset (kirkens gejstlige) og den verdslige frälset (adelen). I mange europæiske lande blev der i løbet af 1500- og 1700-tallet trukket en vigtig grænse mellem den gamle adel, på svensk ofte kaldet "svärdsadeln" og de nyadlede, på svensk "ämbetsadeln", på dansk kaldet embedsadelen.

Den svenske adel fremstod som en egen stand omkring 1280, da Magnus Ladelås (konge 1275-1290) antog Alsnö stadga, en bestemmelse hvorefter den der stillede med en væbnet rytter (ridder) til kongens tjeneste skulle nyde frihed for skatter og afgifter. Det er almindeligt antaget i svensk forskning, at det er denne nyordning, der baner vejen for en omlægning af forsvaret fra en ledingsflåde til en rytterhær, og kom til at regulere reglerne for jordbesiddelse og jordskatter i flere hundrede år. Den svenske adels vilkår blev atter reguleret i 1626 med den såkaldte "Ridderhusordning", hvorefter alle svenske adelsslægter skulle være introduceret – det vil sige optaget og tildelt et nummer – i Ridderhuset på Ridderholmen i Stockholm.

Danmark

En organisering svarende til den svenske "Ridderhusordning" ses også i Finland og Baltikum, men har ikke eksisteret i Danmark, hvor der efter enevældens indførelse (1660) i 1670-erne gennem rangforordninger introduceredes rangadel og med tiden blev sådanne titulaturer samt stamhuse, grevskaaber og baronier at finde ved hjælp af Hof- og Statskalenderen. Rangadel kom således også i Danmark til at stå over for "sværdadel" og fra 1884 fik man på privat initiativ publiceret *Dansk Adels Aarbog*, der skulle forsøge at skrive den danske adel i mandtal.

Op gennem middelalderen kan den danske adel inddeles i tre kategorier: den såkaldte uradel, den indvandrede adel (der naturaliseres) og den såkaldte brevadel. Under Kalmarunionen lader Erik af Pommern, som den første danske konge, formelle adlinger foretage i brevform, hvilket falder helt i tråd med den generelle europæiske udvikling. Som det anføres i Christian d. 2.s håndfæstning fra 1513 fordredes rigsrådets samtykke til adlingen, der ellers måtte anses for at være et kongeligt prærogativ, og tilbage bliver kun – en særlig undtagelse, hvis: "nogen erhverver det så ærligt på slagmarken, at han er det værd."

Kvadersten indmuret på hjørnet af Dalby kirkes tårnbygning til venstre for våbenhuset. Baseret på skjoldformen kan ridderfremstillingen dateres til 1200-årenes begyndelse, og placeringen må derfor antages at være sekundær, da tårnbygningen dateres til midten af 1200-årene. (Foto juni 2015: ECM-Media).

Den svenske kongemagts styrkede stilling med Gustav Eriksson (Vasa) betød også Kalmarunionens opløsning, og opgøret med den katolske kirkes biskopper.

Hvad enten man ser på den danske eller den svenske uradel, vil kildesituationen i de fleste tilfælde afskære os fra at dokumentere deres oprindelse, dog med den oprindeligt jyske Thrugot-slægt som en interessant undtagelse, da den kendes fra 1000-årene.

Hvor de svenske ser ud til at udgå fra lokale stormandsslægter, som den der i Skåne havde sæde i Uppåkra eller Bjälboätten i Östergötland, så får den danske uradel tilsyneladende tidligt et indslag af indvandrede adelslægter, måske mest i Syd- og Østdanmark.

Erik Ulsig har ud fra en gennemgang af den sjællandske adel omkring år 1300 påvist, at der blandt de ca. 40 betydende slægter på Sjælland kan skelnes mellem de gamle stormandsslægter, som Hviderne, og de fra mere jævn herremandsstand opstigende slægter. En generation senere kan man næsten tale om en invasion af tysk adel. I ganske mange tilfælde kan vi nemlig dokumentere, at også gamle danske adelslægter er indvandret syd fra. For eksempel må slægten Barnekow – omtalt 1329 – regnes for rygisk uradel og en stor del af den indvandrede uradel har deres rod i hertugdømmerne Slesvig og Holsten. Ud fra en opgørelse, foretaget af Knud Prange, ses at 54 % af den danske uradels efterkommere i reformationsåret 1536 kom fra hovedlandet.

Under Erik af Pommern omfatter indvandringen blandt andet adelsfolk fra Brandenburg (Grabow), Holsten (Tralow), Mecklenburg (Schepelitz), Pommern (Mord) og Rügen (Barnekow, Cernin og Putbus).

I modsætning til den indvandrede adel kendes dog også en lang række gamle bonde-tilnavne, der senere optræder som selvejer- og adelsnavne. Bondestanden bevarede i sine gængse tilnavne mange navne fra ældre tiders adel også blandt jordejere, der ikke var af adelig stand. Det er uklart hvorledes dette skal forklares, men en sammenhæng med medlemmer af lavadelen måtte opgive deres standsprivilegier og blive selvejer- og fæstebønder kunne være en del af forklaringen. I adkomstbreve fra Lolland-Falster og fra tilnavne anvendt gennem generationer af områdets bønder, ses blandt andet slægts- eller tilnavne som: Bagge, Brand, Bringe, Baad, Krage, Pors og Raa. Niels Baad og Hans Brand fører et adeligt våben, men må nok regnes til lavadelen, da de arveskifter med deres svoger Laurits Glarmester, en borger i Saksjøbing. Povl Raa og hans bror hævdede efter fattig evne den fædrene gård, som kongen Erik af Pommern havde givet deres fader "frihed og frelse" på, men de måtte pantsætte den og flytte til Saksjøbing. Tilsvarende møder vi allerede i 1200-årene slægter, der fører navne som Vibe, Krage, Giøe og Due.

Brevadel

I modsætning til uradelen, der qua kildematerialet må anses for talrig, må det for brevadelen undre, hvor få adelsbreve, der er overleveret. Fra unions-tiden kendes 148 bevarede våben- og adelsbreve og en løselig opgørelse viser at i op til 22 tilfælde af disse er der tale om vasalitet, hvor den kongelige

udstedelse er sket på forbøn. Der svarer til omkring 15 pct. Vasaliteten indebærer, at en trofast foged eller tjener skænkes retten til at føre sin herres våben, og det derfor må forekomme diskutabelt at postulere slægtskab på grundlag af de impliceredes våbenføring. At den heraldiske udformning i datiden blev tillagt betydning ses af det forhold, at hovedparten, ca. 58% af de bevarede og kendte våben- og adelsbreve fra unionstiden, direkte eller indirekte omhandler modtagernes våbenføring.

Endelig kan det påvises, at selv ved en løselig gruppering af disse våben- og adelsbreve ses en betydelig geografisk spredning på modtagerne, der rækker ud i Kalmarunionens grænseegne. Unionstiden havde øjensynligt medført, at mange danske og norske adelsfolk havde besiddelser i Sverige, ligesom svenske adelsfolk havde gods i Danmark og Norge. I den sammenhæng er det værd at bemærke Finland er et område, hvor der udstedes en stribe frelsebreve i forbindelse med Erik af Pommerns rejse hertil i 1407. En kalkuleret risiko i grænseegnene var, specielt i urolige tider, at jordegods man havde tilkæmpet sig, ofte med kongens og Kirkens velsignelse kunne blive konfiskeret, og overdraget til mænd, der støttede det herskende parti. Denne situation kendes blandt andet fra Gustav Erikssons (Vasa) svenske opstand med den efterfølgende opløsning af Kalmarunionen. Med Gustav Vasas tronbestigelse som Sveriges konge, måtte den danske konge Frederik d. 1. søge en ordening omkring sådanne konfiskationer, så disse kunne tilbagegives til deres oprindelige ejere.

Norge

I Norge fandtes der et aristokrati af høvdinge, jarler og konger før Harald Hårfager (død o. 931) søgte at samle landet. Men en adel i egentlig forstand opstod først i middelalderen, da medlemmer af de gamle høvdinge- og hersker-slægter gik i kongens tjeneste som hird- og lensmænd. Lensmændene samlede sig store ejendomme og vandt en betydelig politisk magt, særligt under borgerkrigene i midten af 1100-årene. Under kong Sverre, der regerede 1177-1202, tilkom dels udgår nye mænd og slægter, og i løbet af 1200-årene blev den norske adel en embedsadel i kongelig tjeneste. Denne adel opnåede fritagelse for ledingspligt og andre særprivilegier, der snart blev arvelige. Til gengæld måtte den gøre krigstjeneste i fuld udrustning og delvis til hest.

Gennem hirdmøtet, riksmøtet og især gennem det norske rigsråd, hvor lensmændene var selvskrevne medlemmer, fik adelen indflydelse på rigsstyret. I 1277 indførte Magnus Lagabøte, der var konge af Norge 1263-1280 og gift med Ingeborg, en datter af Erik 4. Plovpenning, en slags riddervæsen med europæiske titler for lensmændene (baroner) og for skutilsveinene (riddere). Begge disse grupper fik tiltalen herre (lat. *dominus*). De lavere hirdklasser, adelens og gejstlighedens ledingsfri tjenere dannede til sammen en lavere adel, som til dels kaldtes *sveinar á vápn* (væbnere, lat. *Armigeri*). I 1308 afskaffede Håkon 5. lensmandsværdigheden, men adelen viste sig endnu stærk nok under den første del af unionen med Sverige til gentagne gange at tvinge den fælles konge til at gøre indrømmelser til Norges fordel.

En generation efter Alsnö stadga gengives en ridder med tøndehjelm, i koret på den nu nedbrændte Södra Råda kyrka, Visnum Härad i Västergötland. Ifølge en inskription i kirken var motivet malet i 1323; også datidens bedste ridderudrustning var grænseoverskridende i sin udformning. (Fotograf: Sven Rosborn, Malmö).

Den økonomiske tilbagegang, der fulgte efter Den sorte Død 1349–50, ramte aristokratiet hårdt, da mange af deres jordbesiddelser lå øde med mindre indtægter til følge. Lavadelen sank ned i bondestand, og ledingsystemet gik i opløsning. De højadelige slægter, som forsøgte at holde sig oppe ved indbyrdes giftermål, uddøde en efter en. De højadelsmænd, der fik forleneringer af kongemagten klarede sig bedre, men også kongemagten blev svækket. For Norges vedkommende er det således blevet beregnet, at hvor der omkring år 1300 var ca. 300 adelsslægter så var der omkring år 1600 kun 50. Arvedøtrene blev gift med svenske, danske eller dansk-tyske adelsmænd. En udvikling, der fortsatte frem til reformationstiden og endte med at den gamle norske højadel forsvandt.

Til gengæld fremstod i 1500-årene og i den første del af 1600-tallet en ny adelig stand, den såkaldte dansk-norske, hvis fornemmeste slægter blandt andet stammer fra de fem døtre til Niels Henriksson og fru Ingerd til Austrått i deres ægteskab med danske adelsmænd, og fra andre slægter, som f.eks. Galle og Sudreims-ætten.

Da den norske kong Håkon 6. i 1363 indgik ægteskab med Margrethe, og dermed trådte i slægtsmæssig forbindelse med den danske konge Valdemar Atterdag indgik det næppe i hans overvejelser at hun ved hans død – der skete i 1380 – ville få den reelle magt over Norge som formynder for sønnen Oluf. Det skulle vise sig, en generation efter den sorte død, at være en afgørende svækkelse af den norske adel og rigsråd. Der var i 1397 kun få norske til stede, da Erik af Pommern blev kronet til unionens konge.

De øvrige slægter i denne nye dansk-norske adel var dels norske lavadelige slægter fra middelalderen, som havde formået at hævde sin adelige værdighed, dels indflyttede, der valgte at tjene dobbeltmonarkiet. I tiden fra reformationen til enevældens indførelse optrådte de på herredage og stændermøder som rigsstand og opnåede betydelige særrettigheder, blandt andet skattefrihed ikke bare for sig selv og sine sædegårde, men også for deres ugedagsbønder.

I begyndelsen av 1600-tallet ejede adelen 1/8 af landskylden i Norge. Enevældens indførelse kom dog for den dansk-norske adel oftest til at betyde, at de sank ned i fattigdom og blev bønder. Til gengæld blev mange andre familier, til dels også af borgerlig herkomst, anerkendt som adelige under enevælden. Det skete dels ved at kongen uddelte titler som gehejmeråd eller etatsråd, eller han foretog nyadlinger og/eller fornyelse af adelskab ved

adelsbrev. Det nye adelskab blev markeret ved at kongen lod folk sætte *de* eller *von* foran navnet, for eksempel de Vibe, von Krogh, eller gav dem navn som der stod mer glans om, som for eksempel: Rosenheim, von Munthe af Morgenstjerne, Tordenskiold og Løvenskjold. Det markerede ingen juridiske særrettigheder, men gav familien et fornemt præg. Fra 1671 blev det også i Norge skabt en lensadel med både titel (greve, baron), gods og embedsmyndighed. Denne adel fik dog i Norge kun to grevskaber: Jarlsberg og Larvik samt et baroni: Rosendal. Desuden fik to italienske adelsmænd i begyndelsen af 1700-tallet markis-titler efter de norske landskaber Lister og Mandal. Grevskabet Larvik (Laurvig), der var oprettet for kong Christian 5.s halvbror Ulrik Fredrik Gyldenløve, skulle regnes som det fornemmeste grevskab i Danmark-Norge.

Faste tilnavne, arveret og blodets bånd

De første sikre, danske eksempler på, at tilnavnet arves fra fader til søn, har vi omkring 1290 med navnene Glob, Grubbe, Brok og Lunge, og i 1300-årene vokser antallet af slægtsnavne, hvorimod anvendelsen forekommer mere spredt og usystematisk. Vigtigere ser det ud til være gennem hele middelalderen, at have sit heraldiske kendemærke, der i lighed med bomærker kunne bruges i forbindelse med identifikation, signering og besejling, hvor ikke mindst det sidstnævnte i Norden har virket befordrende for antagelse og brug af et våben fra 1200-årene og fremefter.

De mange enslydende patronymikon, sen-navne, kunne måske nok fungere lokalt, men de var lidet egnede i en mere overordnet central administration af kongemagtens interesser.

Ved Odense-herredagen i december 1526 tiltrådte rigsrådet Frederiks d. 1.'s ønske om, at alle adelige skulle supplere deres patronymikon med et fast slægtsnavn, da kongens ønske "tykkes det ærligt at være og samtykker det gerne." De adelslægter, der hidtil havde manglet fast tilnavn – eller i alt fald ikke havde skrevet sig med et sådant – fandt sig nu efterhånden et eller andet passende. 32 slægter tog deres våben til navn, heriblandt: Bjelke, Gaas, Giedde, Rosenkrantz, Sparre, Tornekran, Uldsax og Ulfstand. Eller dannede nye slægtsnavne afledt af deres våben, som for eksempel: Gyldenstjerne, Huitfeldt, Løvenbalk, Rosenvinge, Rotfeldt og Seefeldt. Dog gik rigets kansler

En rød vædder eller gedebuk og et gråt eller sort vildsvin (en galt) turnerer mod hinanden med lanser. Talende våbener og faste slægtsnavne var også en ting folkeviddet kunne gøre grin med. Her har kunstneren Mester Amund skabt denne turneringsscene i 1494 på indersiden af en kirkedør. (Fotografi af Sven Rosborn, Malmö fra den i 2001 nedbrændte Södra Råda kyrka, Visnum Härad i Västergötland, nær grænsen til Värmland).

Kristen Thomesen i graven 1659 uden nogensinde at have skrevet sig Sehested! Også enkelte mindre betydende adelsmænd beholdt deres sen-navn ind i 1670-erne, og enkelte adelskvinder datter-navnet endnu længere. For de allerfleste anvendtes dette dog kun til en yderligere adskillelse fra andre slægtninge, som for eksempel Kirsten Basse Nielsdatter og Kirsten Basse Hansdatter.

Et ofte overset forhold ved 1526-forordningen er adelskvinders stilling, idet det påbudte slægtsnavn skulle videreføres fra far til sønner og døtre, men kvinderne skulle beholde deres eget slægtsnavn ved indgåelse af ægteskab, så deres adelskab kunne bevidnes. Som nævnt måtte man berede sig på, at ens børn ville udgå af adelens rækker, hvis man giftede sig under sin stand eller fik børnene uden for ægteskab.

De gamle, danske landskabslove godtog ikke regler, der gav mulighed for at lade en fast ejendom gå udelt i arv til en enkelt livsarving blandt flere, hvilket især var et problem for den jordbesiddende adel. I 1500-tallet forsøgte kansler Johan Friis at indføre en sådan ordning for sit gods, Hesselagergård på Fyn, men dispositionen blev ved dom erklæret ugyldig. Først efter enevældens indførelse blev der givet regler om len, stamhuse og fideikommiser, som gav mulighed for at holde de større godser samlet.

Den middelalderlige arvelovgivning i Sverige var arv og frem for alt gårdens overdragelse af stor betydning. Den var slægtens væsentligste værdi og skulle helst holdes uskiftet. Kun i Östgötalagens arvebestemmelser kan arven

skiftes lige mellem sønner. Slægtens medlemmer havde også ret til at indløse slægtens jord, hvis den blev ledig, frem for fremmede kunne overtage den.

Kong Kristoffers Landslov der fik gyldighed fra 1442 og op i 1700-årene bevarede hovedprincippet, at kvinder havde svagere arverettighed end mænd. Kvindens arvelod var altid det halve af mandens, men arven blev opgjort som både "lös och fast egendom". En datters halve arvelod blev sjældent i fast ejendom, såfremt hun havde brødre. Fandtes ingen brødre blev det til gengæld aktuelt at hun kunne arve gården. Derimod var det ikke muligt, at hun kunne blive gårdens nye husbond. Den rolle var forbeholdt mænd, så det måtte blive gennem ægteskab, at hun kunne blive på gården.

I de norske lovtekster – Frostatingloven og Gulatingsloven – nævnes det, at det kræver ejerskab til jorden i henholdsvis fire, og seks slægtsled, før en søn opnår arveret til jorden som "odal". Odelsbønder kendes i vikingetid fra hele det nordatlantiske område og begrebet anvende stadig i Norge, hvor det sidst blev reguleret ved lov i 1974. Omkring 85 % af bøndergårdene regnes stadig for "odelsgårdar".

Jordegods giver status

Herremandsstatus var i udgangspunktet en personlig ting, der ikke nødvendigvis var livsvarig eller arvelig. "Homines dominorum" som de kaldtes skulle sværge deres herre troskab og tjene ham. Deres herre var først og fremmest landets konge, men hertuger, grever og ikke mindst bisper havde ret til at "tage mænd". Efter forudgående aftale kunne en herremand også vælge at untlade at opfylde sin tjenesteplicht og i stedet blive skattebonde. Tilsvarende nævnes i Jyske Lov fra 1241, at en herremands jord bliver skattepligtig efter hans død, såfremt arvingerne ikke tjente som herremænd.

Rekrutteringen af herremænd kunne være forskellig i landsdelene. I det daværende Østdanmark, hvor Hvide-ætten og enkelte andre slægter i 1200-årene ejede store jordbesiddelser, der kunne opgå til både hele og halve sogne, var det en selvfølge at sådanne storgodsejere enten tjente kongen eller Kirken. I Jyske Lovs område, der øjensynligt også rummede en del selvejerbønder, ses medlemmer af lavadelen, der var væbnere eller udgjorde geleddet i kongens rytterhær. Endnu i anden halvdel i 1200-årene beretter kilderne om herremænd, hvorimod 1300- og 1400-tallet bruger betegnelsen "Riddere og

væbnere". De arvelige slægtsvåbner ses også mere udbredt, hvilket kan tages som et synligt tegn på, at herremændene i stigende grad hentede deres status fra slægten. Det hindrede dog ikke, at der samtidig i slægten kunne blive en ganske betydelig social spredning. For eksempel kan anføres en arvesag efter Hans Podebusk, der er nævnt 1388 og 1412. Han tilhørte en mægtig og indflydelsesrig slægt, der var en linje af en vendisk fyrstefamilie fra Rügen, og i løbet af fem generationer kan man dels møde højadel, dels lavadel og selvejerbønder. I løbet af 1400-tallet bliver der øjensynligt tale om slægtninge, hvor den væsentligste del af deres eksistensgrundlag bestod i stadig mindre jordejendomme der hidrørte fra Podebusk-slægten.

Størrelsen af en adelslægts jordbesiddelser har hele tiden været under forandring, og selvom tjenestepligten overfor kongen i løbet af 1300-tallet bliver indskrænket, lykkedes det herremandsstanden at styrke sine retslige og økonomiske privilegier. Friheden for visse skatter blev udstrakt fra kun at omfatte sædegården – samt bryde- og forpagtergårde – til også at gælde herremandens almindelige fæstebønder, de såkaldte landboer, ligesom herremændene fik lov til at beholde også større bøder fra deres fæstere. Det sidste privilegium udvikledes i løbet af 1400-årene til den såkaldte hals- og håndsret, der gav herremændene juridisk myndighed over deres fæstebønder.

Gennem senmiddelalderen sank adelsgodsets omfang langsomt, sikkert nok mest på grund af gaver til Kirken. Hvor herremandsstanden omkring 1340 formentlig havde mindst halvdelen af landets jord i deres besiddelse, var omfanget ved udgangen af middelalderen sunket til mindre end 40 %.

Indenfor adelsstanden kunne jordbesiddelsen variere utrolig meget. Omkring 1490 ejede landets rigeste adelsmand, Poul Laxmand 900 fæstegårde, hvilket var mere end 1 % af hele rigets bøndergods og formodentlig svarende til 3 % af alt adelsgods. Hans forgænger i embedet som rigshofmester Erik Ottesen (Rosenkrantz) til Bjørnholm ejede få år senere omkring 800 gårde, og to fætre af slægten Brock, Axel Lagesen på Clausholm og Lave Brock på Gammel Estrup havde henholdsvis omkring 600 og 550 fæstegårde. Hertil skal lægges, at adelsstanden også indbefattede et ganske pænt mellem-lag på måske et halvt hundrede adelsmænd med mellem 100 og 400 fæstegårde hver. I bunden finder vi lavadelsslægter der kun ejede et par eller fem bondegårde, som to af de mandlige medlemmer af slægten Fredberg i det sydlige Himmerland i 1524. Som fogedadel kunne man også finde de, der var

betroet forvaltningen af et mindre len, og med indtægterne fra dette kunne søge at gifte sig til jord eller håbe på en arv.

Navnlig bisperne forlenede deres tro fogeder og lavadelige forvaltere med større eller mindre godser, en fremgangsmåde, der også blev benyttet af de rigeste adelsmænd. På foranledning af biskop Jens af Aarhus får Jens Jensen Fredberg og hans ægte efterkommere i 1450 "frihed og frelse" af Christian d. 1. Det fine våben, i sølv en pælvis stillet sort stige med fem trin, var i øvrigt det samme som i 1484 tildeltes Christiern Fredberg. Også fra Ribe-egnen kendes eksempler på lavadelige, hvis godsgrundlag var meget begrænset, men som lod sig knytte til bisper og lensmænd. Således formåede Johannes og Christiern Skram, Eggert Frille og Johannes Thomessøn Lindenov at tjene sig op, opnå ridderværdighed og tilmed at blive rigsråder. Jens Ulf til Vesterbæk (1530-1546), der endnu i reformationsårene var væbner, måtte derimod nøjes med at være tingholder i Hviding herred, og derefter ser det ud til at han gled ud af de privilegeredes rækker.

Våben – med vold og magt

En dansk adelsstands tidligste fremtrædelsesformer knytter sig øjensynligt til kongemagtens behov for tungt rytteri. Riddere i panser og plade, der havde råd til at opretholde den fornødne udrustning og træning. I sagaernes verden kunne den sværdbevæbnede stormandsøn stadig komme ridende på sin islænder, men korstogstiden stillede helt andre krav til de, der skulle gøre krigstjeneste og omvende hedninge ved sværdet i Europas randområder. Tilsvarende fordrede finansieringen af lansebevæbnede, pansrede riddere betydeligt jordegods enten i forlening eller som privat jordegods. Næmt for kongemagten var det da at skænke personlig skattefrihed og retten til at eje frit jordegods som modydelse til de ædle riddere, der ville sværge ham troskab og stille sig i kongens tjeneste. Mod betaling i jord og privilegier kunne kongemagten konsolidere sin militære magt og adelen befæste sin lokale magtposition. De fejder vi møder i kilderne fra 1300-tallet og 1400-tallets første halvdel gør det til tider vanskeligt at skelne mellem stormandsslægternes fejder og kongemagtens.

Også internationalt opstod ridderordener i korstogstiden, og kristning ved sværdet var en anerkendt virksomhed blandt datidens våbenførende slægter, og der forudsattes ædel byrd ved optagelsen i sådanne ridderordener. For

Rigsråden Holger Gregersen Ulfstand, der var far til Glimmingehus' byherre Jens Holgersen Ulfstand, tilhørte højadelen og delte utvivlsomt sønnens syn på stenhuset som en passende symbol på slægtens magt og storhed. Som lensmand på Laholm, der formentlig også omfattede to af Sønderhollands herreder: Höks og Tønnersjö, var han ydermere blevet forlenet med Halmstad by og herred. Han var gift to gange: første gang med Anne Podebusk, der døde på Varberg i Halland efteråret 1521. Hun var datter af rigsråd Predbjørn Podebusk (ca. 1460-1541) og Vibeke Rosenkrantz (død 1506). Anden gang i 1522 med Helle Hak, død senest jan. 1550, der var en datter af rigsråd Niels Hak til Häckeberga (død 1508) og Tale Brostrup (død tidligst 1503). Stenhuset på Österlen opførtes fra 1493 til ca. 1505, men i sin udformning viser tilbage til de urolige tider, hvor man mere frygtede bondeoprør end belejringsartilleri. (Foto: ECM-Media, 2014).

eksempel havde Johanniterordenen et krav om adelig byrd, der formelt først blev ophævet så sent som i 1948.

Den internationale, militærteknologiske udvikling med fodfolkshære samt små og store ildvåben gjorde allerede i senmiddelalderen den pansrede rytter – med harnisk og hest, som det kunne hedde – til en Don Quixote-type, når det i stigende omfang var udenlandske landsknægte, der overtog rollen som de professionelle soldater. Bondehære spillede også en betydelig rolle i det nationale forsvar, og selvfølgelig i de bekendte bondeoprør.

Danske adelige påtog sig også rollen som hvervede styrker. Så sent som i 1690, da den danske konge lejede danske tropper ud til krigen i Irland, finder man i troppekontingentet mange adelsmænd, der efter tjeneste for Vilhelm d. 3. af Oranje først returnerede til Danmark i 1697.

Mere normalt var det, at det var den voksende danske administration af pligter og rettigheder samt skatter og afgifter der gav beskæftigelse i form af en række embeder til blandt andet lensmænd, landsdommere, birke- og herredsfogeder, møntmestre med mere. For eksempel finder man næsten overalt fra Erik af Pommerns regeringstid herredsfogeder.

De arvelige adelsprivilegier og de store jordegodser sikrede værgestandens position op til 1660, og tiden efter reformationen, hvor store mængder kirkegods blev omfordelt, blev ligefrem adelens storhedstid i Danmark.

Den svenske historiker Jan Samuelsson har hævdet, at i den periode bliver opførelsen af et stenhus på sædegården, det der adskilte høj- og lavadel. En anden svensker, middelaldergeneologen Martin Hansson, har fremhævet befæstningen af adelens gårde skete som andet og mere end fortifikatoriske tiltag. Selve placeringen i landskabet og udformningen af hovedbygningen og dens nærmeste omgivelser markerer den status en adelsmand ønsker.

Adelsbegrebet skifter indhold

Statsomvæltningen i 1660 medførte snart en omdefinering af adelsbegrebet ved indførelsen af den såkaldte i rangordning (1671) og rangklasser (1680), hvilket indebar enevoldsmonarkens ubegrænsede ret til at adle hvem som helst det måtte behage ham. Adelsvældens tid (1536-1660) var definitivt forbi og den traditionelle adel ("den gamle adel") måtte affinde sig med den nye orden. Med 1849-grundloven (§ 97) bortfaldt enhver i lovgivningen til adel,

titel og rang knyttet forret helt. Dog kunne de såkaldte titulaturer, der var forbeholdt de forskellige rangklasser – "højvelbårne" – "højædle og velbårne" etc. ses i Hof- og statskalenderen helt frem til 1953, og først i 1968 bortfaldt rangskatten helt, da kildeskattesystemet indførtes.

Grænseland og adelsmænd

Traditionelt har de fleste landområderne ved grænsen mod syd i tankerne, når talen falder på grænselandet, men i dobbeltmonarkiet Danmark-Norge var grænseegnene til Sverige mindst lige så betydningsfulde. De norske Bohuslen, Jämtland og Härjedalen samt de såkaldte Skånelande (Skåne, Halland, Blekinge samt Bornholm) må også regnes til grænseegnene. Endvidere er der i lighed med Bornholm også grund til at nævne øer som Øland, Gotland og Øsel, der alle har en historie præget af deres udsatte beliggenhed.

Endelig er såvel Estland som Finland eksempler på landområder, der traditionelt betragtes som østlige grænseområder. Under historiens gang der været ændringer i opfattelsen af de egentlig grænseområder. For eksempel blev Skåne, Halland og Blekinge regnet for hørende til Danmark, og grænsen til Sverige lå i stedet i de ufremkommelige, store smålandske skove. Efter tabet af Skånelandene rykkede grænsen mellem Sverige og Danmark ud i Øresund, og de gamle danske områder blev svenske grænseegne.

Regional historie

I juli måned 2015 passerede flere køretøjer over Øresundsbroen, end nogen anden måned siden den faste forbindelse blev indviet i sommeren 2000. Øresundsregionen er blevet et begreb og de der ser mulighederne i dette grænseland er lidt spøgefuldt blevet kaldt regionauterne (*Regionauterna – Öresundsregionen från vision till vardag*. Red. Orvar Löfgren & Fredrik Nilsson, 2010). Regionauterne kommer hverken fra Hven, Saltholm eller den nye Peberholm i Sundet, men bor i byerne langs Øresundskysten, fortrinsvis i hovedstadsregionen og Skåneregionen. En transnational region, der forenede Sjælland og Sydsverige, skulle relativere grænsedragningen fra 1658, der flyttede landegrænsen ud i Øresund. Centrum för Danmarksstudier ved Lunds universitet gjorde en årrække en fortrinlig indsats for at facilitere og udbrede

forskningen i samspillet mellem Skåne og Danmark før og især efter 1658, og udgav i den forbindelse flere bøger, der forholdt sig til grænser, grænseområder og fremførte, at man i stedet burde tænke mere dynamisk: brede grænsezo-ner, hvor centralmagtens forskellige behov og lokalsamfundets struktur resulterede i skiftende påvirkning af hverdagslivet. (*Vid gränsen – integration och identitet i det förnationella Norden*. Red. Harald Gustafsson & Hanne Sanders, 2006). Refleksioner over regioner, territorier og stater samt den økonomiske, politiske, sociale og kulturelle integration i de nordiske regioner gennem århundrederne har været en del af den regionalhistoriske forskning, som den for eksempel blev fremlagt i *Regional Integration i Early Modern Scandinavia*, (Finn-Einar Eliassen, Jørgen Mikkelsen & Bjørn Poulsen (Eds.) 2001).

En anden tilgangsvinkel møder man i bogen *Det danske Imperium* (2004), hvor de to forfattere Michael Bregnsbo og Kurt Villads Jensen, søger at frigøre sig fra nationalstats-perspektivet, der har været et karakteristika for megen dansk historieskrivning siden 1864. Fælles for alle de ovennævnte bidrag er valget af et alternativt perspektiv til det nationalhistoriske, og inspireret heraf skal det regionalhistoriske perspektiv afprøves på grænseadelen.

Mare Balticum

Bornholm var af strategisk betydning for den danske kongemagt, som omkring 1150 opførte Lilleborg som afløser for det nærliggende Gamleborg. I 1149 havde kongen måttet afgive tre af de fire herreder til Lunds ærkebispesæde, der omkring 1250 byggede det mægtige Hammershus og med vendernes hjælp i 1259 stormede Lilleborg, hvorved det fjerde herred, Rønne Herred, også blev indtaget. Konge og bisp var dog længe i strid om Hammershus og dermed om retten til at opkræve skatter på Bornholm.

En særstilling indtog de bornholmske frimænd, da hele Bornholm som nævnt kom til at tilhøre ærkebispen i Lund. Som landsherre udstedte ærkebispen derfor adelsbreve til disse – for eksempel 26/4 1412. Frimændene stod dog langt svagere overfor deres herre, end den samlede danske adel overfor kongen. Da Bornholm i den sidste del af 1500-årene vendte tilbage til det danske rige, efter Frederik d. 1. havde forlenet Bornholm til lübeckerne i 50 år, blev de ikke optaget den danske adelsstand, omend de bevarede deres privilegium på frigårdene.

I lighed med Bornholm var også Øland i middelalderen domineret af selvejerbønder, omend der i visse sogne fandtes ejendomme tilhørende kronen, adelen og forskellige klostre. Af øens ca. 1500 gårde var ikke mindre end 57 % selvejergårde, hvorimod der kun fandtes omkring 300 gårde i adelens besiddelse. Disse var koncentreret på Ølands sydvestlige del, og kun i fire sogne, havde adelen hovedparten af gårdene. Blandt de adelslægter, der havde gårde på øen kan nævnes Bielke, Grip, Sture og Trolle.

På Lolland finder man i dag 35 herregårde, og hovedparten har deres oprindelse i højmiddelalderen og specielt klosteret i Halsted udmærker sig ved at være dokumenteret så tidligt som 1177. Flere, som Rudbjerggård, Engestofte og Sædingegård nævnes som krongods i starten af 1200-årene, Møn har tilsyneladende været kronens i middelalderen og Ålholm på Lolland var oprindeligt en kongsborg fra Erik Menveds tid omkring år 1300.

Selvom Lolland er rig på voldsteder og borgruiner fra middelalderen er de tidlige ejerforhold mange steder uklare eller ukendte, hvilket måske har sin årsag i den urolige vendetid, hvor både Lolland og Falster havde en udsat beliggenhed.

I øvrigt var Sydfalster tilmed vanskelig at opdyrke. På Nordfalster var der en kongelig hovedgård i 1231, Korselitse, ligesom Stadager i 1200-årene var krongods.

Først i 1200-årene bliver det gamle grænseland Smålandene, der bestod af Finnveden, Varend, Njudung, Vedbo, Tjust, Sevede, Handbörd og Möre tydeligere knyttet til en svensk rigsdannelse, og smålandske adelsfolk kommer til at få vigtige roller i rigspolitikken. De fleste startede som fogeder på en af kronens borge, og i de kommende generationer får de sæde i det svenske rigsråd. Af eksempler kan nævnes Ture Kettilsson (Bielke), Sune og Peter Jonsson (Båt) samt medlemmer af slægterne Bonde, Oxenstierna og Trolle. I Småland fandtes gennem hele middelalderen et stort antal adelsmænd.

Halland – et grænseland

Ønsker man at forstå, hvordan lavadelen kunne have vanskeligt ved at finde den rette herre at tjene i omskiftelige tider kan Halland tjene til

eksempel. I tidlig middelalder et landskab i grænseområdet mellem de tidlige danske, norske og svenske statsdannelser. Perifært beliggende i forhold til de tre rigers magtcentre, men centralt som mødested for unionsdrøftelser. Borgen på Vardbjerget i Varberg bliver da også gennem hele middelalderen ombygget, tilbygget, belejret, beskudt og brændt indtil den fra 1645 blev at regne som en svensk befæstning. Under kommando af Casper Otto Sperling, der var født i Mecklenburg, gik svenske styrker ind i Halmstad og fratog den danske lensmand siden 1637, Niels Krabbe, kommandoen i september 1645. Halland var nu svensk pant i 30 år, og Sperling var guvernør i Halland frem til 1651. Som svensk len – senere et guvernement – blev landskabet kirkeligt lagt under Gøteborgs stift, og snart begyndte svenske adelsmand at vise interesse for jordegodset i Halland, og mere eller mindre påtvunget blev der gjort godshandler. Casper Sperling købte således i 1648 sædegården Snidstrup (Snöstorp) med det tilhørende bøndergods af enken Lisbet Bille, og det kom i 1650-erne til at danne udgangspunkt for dannelsen af Sperlingsholm Gods.

Halland bliver en del af Nordsøimperiet

Med Knud den Stores Nordsø-imperium i begyndelsen af 1000-tallet, der omfattede England, Danmark, Norge, Skotland fra 1027, og en del af Sveariget var han en af Europas mægtigste herskere, og blev behandlet med respekt af både pave og kejser, da han i 1027 foretog sin pilgrimsrejse til Rom. Da han havde gjort sine sønner ansvarlige for Danmark og Norge, mens han selv blev i England, fulgte han måske det eksempel som hans far havde givet da han i 1013 efterlod Danmark i Haralds varetægt. Men resultatet blev denne gang, at riget faldt fra hinanden da han døde i 1035; eller rettere sagt, da var processen allerede i gang.

Den første grænsedragning mellem Danmark, Sverige og Norge dateres til midten af 1000-årene, hvor Skåne, Halland og Blekinge var danske landsdele, hvorimod Bohuslen regnedes til Norge. I Valdemarstiden var Halland blevet en integreret del af det danske rige, og de store skove ind mod Småland var en effektiv afgrænsning mod Sveariget. Mod Norge var såvel søvejen som grænsen mere åben, og det kunne være problematisk.

Halland bliver til to landsdele

I 1216 lod Valdemar Sejrs en af sine uægte sønner, Niels d. 1., forlene med Nørrehalland og pressede ham til at gifte sig med grevinde Oda af Schwerin. En anden af Valdemars uægte sønner, Knud Valdemarssøn, fik i øvrigt på lignende vis Estland som sit eget hertugdømme. Det skulle vise sig, at denne fremgangsmåde fandt anvendelse ved flere lejligheder. Samme år som kong Valdemar Sejrs gav Jyske Lov (1241) fik Niels Nielsen, gift med Cæcilie Jensdatter, grevskabet Nørrehalland. Hun var et barnebarn af Jacob Sunesen, og dermed af ædel byrd. I august 1283 er det blevet grev Niels' søn Jacobs tur, og kongen Erik Klippinge skænker ham grevskabet. Nørrehallands nærhed til Norge kom dels til at betyde grev Jacob iværksatte anlæggelsen af en mindre fæstning, Hunehals borg, dels at han i 1285 lod sig slå til ridder af Norges konge, Erik Magnusson (1280-1299).

Hvor grevskabet Nørrehalland hidtil havde været dansk kom det norske ridderlag – men især mordet på Erik Klippinge 1286 – til at betyde store omvæltninger for grev Jacob, der efter kongemordet blev erklæret fredsløs sammen med seks adelsmænd og to væbnere, heriblandt så prominente folk som kongens marsk Stig Andersen Hvide, hertugen af Sønderhalland Niels Knudsen, Peder Porse og Niels Hallandsfar, der havde godsbesiddelser i Halland. Ikke overraskende valgte de at drage i landflygtighed i Halland og søgte samtidig den norske konges beskyttelse. De fredløse fik et fristed på Kungahälle borg i den sydlige del af Bohuslen, tæt på grænsen til Nørrehalland, og med bistand fra den norske konge påbegyndte grev Jacob anlæggelsen af en mægtig borg på Varberget.

Halland må således i årene 1286 til 1305 anses for norsk, og første gang Hunehals omtales (1292) er det den norske konge, som skriver "vore borge, Hunehals i Halland og Hjelm" (på øen i Kattegat). Opførelsen af Varberg, der skulle blive kendt som en af Nordens stærkeste fæstninger, er påbegyndt omkring 1287, så snart den langt mindre Hunehals borg var fuldført.

I 1288 besøger Grev Jacob hertug Håkon Magnussen på Tønsberg slot, og i et brev der giver en række nordtyske stæder toldfrihed i forbindelse med sildefiskeriet, anføres at friheden gives "med råd og samtykke af vor elskede frænde herr Jakob, greve af Halland." (Wiking-Faria (red.) 2013, s.42f.).

I lighed med den fredløse marsk Stig, der lod anlægge en møntsmedje på Kattegatøen Hjelm, blev der nu også påbegyndt en nørrehallandsk møntslagning på Hunehals.

Efter en stilstand i krigen mellem Norge og Danmark 1295-98, blev hertug Håkon konge over Norge efter sin broder Erik i 1299. Grev Jacobs afhængighed af den norske kongemagt, der bl.a. havde lånt ham den formidable sum af 2000 mark, kom i 1305 til at betyde, at han måtte afgive sit grevskab til "vor herre Norges berømmelige konge med borge, gods, ejendomme, møller, skove, fiskevande, havne, landboer, afgifter og alt tilbehør."

Den norske kong Håkon havde brug for Nørrehalland i sin opbygning af en alliance med den svenske hertug Erik, og grev Jakob måtte være taknemmelig, hvis han og hans børn fortsat kunne nyde kong Håkons velvilje og beskyttelse. Med opførelsen af træborgen Bohus og den store stenborg Akershus omkring 1308 er det dansk-norske styrkeforhold så jævnbrydigt, at parterne tiltræder en våbenhvile i København d. 29. august 1308.

I aftalen om de kommende fredsforhandlinger i 1309 accepterer den danske konge Erik Menved at grev Jakob af Halland kan deltage i den norske konges delegation. Underligt nok nævnes han dog ikke, hverken ved mødet i 1309 eller de følgende i 1310. Det er derfor almindeligt antaget, at han må være død omkring 1309, formodentlig på borgen Bohus som han havde bygget, og som var hans faste tilholdssted i krigsårene.

Vestsverige, Nørrehalland og Sønderhalland

Det er ved denne tid, at der blandt de tre nordiske riger opnås enighed om, at grænsen mellem Nørrehalland og Sønderhalland nu ligger fast. Det er Falkenbergs bro og floden Ätran, der skiller, dog således at hertug Kristoffer af Sønderhalland beholder borgen Falkenberg.

Nye magtkonstellationer skal dog snart gøre det aktuelt atter at overveje, hvor man skal finde sit herskab. Magnus Eriksson vælges til svensk konge i sommeren 1319, og den ædle fru Ingeborg er nu kongemoder, og i sommeren 1321 konsoliderer hun sin magt yderligere ved at lade sin datter Eufemia (f. 1317) troløve til Albrekt af Mecklenburg, hvorefter hun kan satse på militær støtte fra Nordtyskland, der bl.a. tænkes anvendt til at gå ind i Skåne. Et projekt, der mislykkes i 1322.

De fredløses fortrædeligheder var dog heller ikke glemt og den hallandske ridder Knud Porse, der var beslægtet med Niels Knudsen (Porse) – som var hans morfars – og dennes bror Peder Porse, deltog i slutningen af 1326 i en sammensværgelse, der styrtede den danske kong Kristoffer. Det gjorde Knud Porse til hertug af Sønderhalland og Samsø. I marts 1327 gav han Halmstad købstadsprivilegier og d. 21. juni giftede han sig i Varberg med Ingeborg Håkonsdatter, der nu blev hertuginde. De opholdt sig begge på Varberg slot, hvilket de antagelig havde gjort siden 1319, og med store lån fra hansestaden Stralsund brugte de kræfterne på opbygningen af et større, vestsvensk rige med borge og indtægter fra Nørrehalland, Bohuslän, Västergötland og Värmland. Ambitionsniveauet var højt, men det hører med til historien, at hun var den norske kong Håkons datter, og mor til Magnus Eriksson (f. 1316). Hun havde nærmest siden sin fødsel – hun blev trolovet som etårig med Erik Magnusson! – været en brik i spillet om magten.

Efter Ingeborg og Knud Porses bryllup tilbragte de mest tiden på det nord-sjællandske Søborg og hovedsmanden på Varberg må varetage deres interesser i Halland. Da Knud Porse dør i 1330 kalder hun sig simpelthen "Ingeborg af Guds nåde, hertuginde af Sverige, Halland og Samsø" (DRB 1334:173). Pestens hærgen overlevede hun, men begge hendes sønner med Knud Porse, Håkon og Knud, gik til i pesten. Selv var hun på vej mod at fylde 60, da hun døde, og en ny herre kan rykke ind i Halland.

I øvrigt anføres i fredstraktaten af 1343 fra Varberg mellem Valdemar Atterdag og Magnus Eriksson, at Halland, Skåne og Blekinge skal knyttes til Sverige, men adelens fortsat kan gøre giftemål og godserhvervelser i begge de to riger, ligesom de besidder retten til frit at erhverve og disponere jordegods på tværs af rigsgrænsen.

Sønderhalland under sachsisk herredømme

Under krigen 1366 blev Sønderhalland erobret af kong Valdemars sachsiske allierede, der blev forlenet med de erobrede områder. En ny aftale, der i 1376 bliver indgået med hertug Erik af Sachsen-Lauenburg, forudsætter at han kan beholde de erobrede områder som pantelen endnu et halvt år, hvorefter de skulle indløses og overgives til kong Oluf.

En undersøgelse af de bevarede kilder antyder, at de lokale lensmænd i disse år, på Laholm i Sønderhalland omkring 1370 var væbneren Peder Eskildsen og 1384-87 Henrik Andersen, der trods en svensk erobring af byen holdt borgen til kong Albrechts hånd. På Varberg i Nørrehalland var høvedsmanden i årene 1369-70 Cort Moltke, efterfulgt af rigsråden Bosse Paris og i 1389 ser det ud til at være Jakob Mus (Drefeld).

Henrik Lerdam har søgt at fastlægge de enkelte høvedsmænds nationale tilhørsforhold i unionstiden, men må konstatere, at vi i nogle tilfælde kun kender en høvedsmands nordisk klingende personnavn. Lerdam nævner i en sidebemærkning, at det da ikke er muligt at fastslå hans nationalitet, og tilføjer at netop for den såkaldte grænseadel, kan det nationale tilhørsforhold diskuteres. De følgende tre eksempler skal for Hallands vedkommende vise, at netop denne grænseadel – være sig høj- eller lavadel – ikke nødvendigvis passer ind i den nationale opdeling, men netop har grænseoverskridende besiddelser og interesser.

En lensmand på Varberg, Axel Pedersen Thott (- 25/1 1447)

Axel Pedersen Thott, der formodentlig er født i 1370-erne, nævnes som væbner, måske i 1390, men sikkert i 1394, og ridderslaget fik han ved kroningen i Kalmar 1397. I almindelighed skrev han sig til fædreearven Härlöv i Nr. Åsum sogn, nordvest for det senere Kristianstad i Østskåne og var gift med en datter af Axel Kjeldsen Krognos og Cathrine Eriksdatter Puke. Hun døde tidligst 1401, og han giftede sig i stedet – senest 1415 – med en datter af lagmand i Östergötland, Ivar Nilsson, og Margareta Tordsdotter Bonde. Hendes navn var Ingeborg, og hun overlevede ham. Krognos-slægten var skånsk uradel, Puke og Bonde-ætten tilhørte i 1400-årene de mest formuende, og satte sit præg på svensk politik.

I 1410-24 havde Axel Pedersen Thott Elleholm slot i Blekinge i pant af ærkebispens i Lund, og på Sjælland fik han 1413 pant i Grubbe-Ordrup (ved Bramsnæs vig), 1417-21 i Vallø; begge disse gårde måtte han dog dele med andre. Kronlen vides han ikke at have opnået i dronning Margretes levetid; dog nævnes han jævnligt i offentlige anliggender og blev endnu mere

fremtrædende under Erik af Pommern. I 1415 nævnes han første gang som lensmand på det vigtige slot Varberg som han beholdt til sin død. Snart efter – sandsynligvis 1416, senest 1418 – fik han som foged i Skanør og Falsterbo tilsynet med Skånemarkedet, og de betydelige indkomster kongemagten kunne hente her. I 1419 nævnes han til såvel Varberg og Falkenberg, som Skanør og Falsterbo. Hans søstersøn Claus Nielsen Sparre sad som Varbergs foged 1425-27.

Engelbrekt Engelbrektssons oprørshær drog også hærgende gennem Halland i 1434. Som det ses af kortet klarede Varberg belejringen, men Falkenberg blev afbrændt og Halmstad indtaget. Piksborgs foged var så hadet, at borgen blev sat i brand af oprørerne allerede under forhandlingerne om borgens overgivelse, og Piksborg blev aldrig genopført. (Kort af Petter Lönegård, Lönegård & Co. Her gengivet efter Martin Hanssons Medeltida borgar. Historiska Media, Lund 2011, s.108).

Halland mellem to konger

Under Engelbrekts indfald i Halland 1434 og 1436 måtte Axel Thott pris-give størstedelen af lenet, men holdt stand på Varbergs fæstning; første gang mod aftale med oprørslederen om lige deling af lensindtægterne. I samme periode havde han en fremtrædende rolle i de mange forhandlinger med sven-skerne, og følte sig nøje knyttet til Erik af Pommern. Da der viste sig en tilta-gende modsætning mellem denne og det danske rigsråd viste han sin troskab i gerning. Således understøttede han kongens bestræbelser til gavn for her-tug Bugislav og tiltrådte i modsætning til sin egen søn ikke opsigelsesbrevet,

ja fastholdt endog sit standpunkt længe efter Christoffer af Bayerns hyldning som dansk konge.

Først under truslen om en belejring af Varberg sendte han i begyndelsen af 1441 kong Erik sit opsigelsesbrev hvori han stærkt påberåbte sig nødvendigheden og kaldte Gud til vidne på at han aldrig havde ønsket nogen anden herre "end Gud og Eder". Skønt han i brevet lovede at afvente undsætning til Skt. Hans tog han ikke des mindre straks Varberg i forlening af kong Christoffer. Magten over Halland var utvivlsomt hans første prioritet.

I forleningsbrevet af 18. januar fik han nu slottet på livstid og kunne beholde lenet seks år derefter for en af sønnerne. Ydermere fik han de to herreder som lå til Falkenberg slot for sin og sønnen Aages livstid, samt endelig Gårds herred og byen Vä i Skåne. I sin høje alderdom sad Axel Thott endnu fem-seks år på Varberg som Nørrehallands ukronede hersker, og derfra nåede han at blive vidne til hvorledes de ældste af hans mange og højtbegavede sønner begyndte at bane sig vej til endnu større ære og indflydelse for slægten. De var Peder, Oluf, Åge, Kertil, Erik, Iver, Philip, Laurens og Anders, og ikke overraskende blev de ni kendt som Axelsønnerne, som i anden halvdel af 1400-årene kom til at udgøre et adelsdynasti, der blandt andet også fandt deres godsmæssige forankring i Finland, et andet grænseområde. Ud over strøgods havde brødrene store godser som Vallø på Sjælland (Oluf), Hjuleberg i Halland og en større ejendom i Västergötland (Åge), Lagnö i Södermanland (Erik), Knabstrup, Merløse herred og Herlev i Skåne (Iver), Næsbyholm (Laurens) og Grubbe-Ordrup på Sjælland (Philip). Der er således her tale om et grænseoverskridende adelsdynasti, hvor det nærmest må forekomme patetisk, at hævde de havde nationale interesser.

Hallands største godssamler Abraham Brodersen (Tjurhoved) (-1410)

I årene 1380-84 skriver Eskil Brahe sig til Falkenberg, men i 1390-erne er det en af Hallands største godssamlere, Abraham Brodersen (Tjurhoved), der dels overtager Varberg og Falkenberg, dels har sin foged, Peder Nielsen siddende på Laholm. Alle Hallands otte herreder er således kontrolleret af Abraham Brodersen frem til 1410.

Det er almindeligt antaget, at han var hallænding og gennem ægteskab med Ebbe Piiks enke Margareta Pedersen Dudde, i 1382 fik tilgang til betydelige godsbesiddelser, hvilket satte ham i stand til at låne Margrethe penge og i 1389 blev han både ridder og borgherre på Varberg i Halland.

Udover Laholm i Sönderhalland, fik han med Margrethes mellemkomst også fingre i det befæstede Piksborg i Finnveden (Småland), Öresten i Marks härad og Oppenstein i Kinds härad, begge i det daværende Västergötland.

Abraham Brodersens segl viser et tyrehoved; et passende mærke for Hallands største godssamler, der endte sine dage for bød lens sværd i 1410. Ved denne tid (1403-1411) omtales væbneren Peter Nilsson som hans foged på Piksborg, der var Brodersens fogederi i Sunnerbo herred på grænsen til Skåne og Halland. Piksborg har navn efter slægten Pik. I 1360-erne kendes adelsmanden Ebbe Pik, der havde sin sædegård i Halland og meget gods i de smålandske grænseegne.

Ved Kalmarmødet 1397 blev han medlem af rigsrådet, og blev således en af unionstidens mest magtfulde og politisk mest indflydelsesrige adelsmænd. Det er blevet anslået, at han alene i sit hallandske lensområde havde omkring 400 bondegårde, og typisk er et tingsvidne fra Halmstad landsting 1408 hvor Peder Jensen af Dagstorp har skødet hr. Abraham Brodersen gods, nemlig to gårde i Fyllinge, en gård i Röinge og en gård i Gullbranna samt Peder Stensens arv efter broderen Arvid Stensen.

En Peder Staffensen (Tjurhoved), der var landsdommer i Sönderhalland, nævnes i kilderne 1488-1509, og dør en gang mellem 1509 och 1515. Det var tre generationer efter den spektakulære hændelse under felttoget mod de holstenske grever i 1410, hvor kongen valgte at rejse anklage imod Abraham Brodersen om voldtægt på en bondedatter og efterfølgende lade rigsråden henrette for overgrebet. Måske en sag, der blot skulle tjene til eksempel overfor et magtfuldkomment medlem af rigsrådsadelen?

Bohuslen på grænsen til Halland, Henrik Krummedige

En anden af de bemærkelsesværdige senmiddelalderlige herremandstyper man kunne møde i Halland er den dansk-norske rigsråd Henrik Krummedige (c.1464-1530), der fra 1489 sad som lensmand på den vigtige grænsefæstning Bohus. Efter drabet i 1502 på det svenske Sturepartis stærkeste norske forbundsfælle, Knut Alvsson, ombord på Henrik Krummediges eget skib var ingen i tvivl om hans råhed og først i 1520'erne, under Frederik d. 1. sendtes han atter til Norge for at sikre det danske herredømme.

Henrik Krummedige var tydeligvis også i stand til at indse hvor gode muligheder den dansk-norske union kunne give for en grænseoverskridende godsstruktur og nye lønsomme sammenhænge. Da Henrik Krummediges og Anne Ruds omfattende privatarkiv er usædvanligt velbevaret kan det dokumentere, at de opbyggede et omfattende gods- og lenskompleks med norske, hallandske, skånske og sjællandske besiddelser. Gennem en bevidst koordinering af alle disse ressourcer kunne godsdriften i de forskellige områder bringes til at supplere hinanden og tilmed muliggøre en systematisk og indbringende eksport- og importhandel. Øjensynligt var hans mange handelsaktiviteter ikke blot baseret på godsernes produktion, men forudsatte tillige opkøb og salg af varer udover godsernes rammer. En sådan kombineret godsdrift og købmandsnæring ser dog ud til være døende i reformationstidens Danmark, hvad enten det nu skyldtes handelsborgerskabets stigende betydning, prisudviklingen på landbrugsvarer eller opløsningen af Kalmarunionen. Det må dog give anledning til at man må fundere over, hvorvidt grænsehandel var et vigtigt element i grænseadelens økonomiske dispositioner?

At der for højadelen kunne være fordele ved at indgå i grænseadelen ses tydeligt i Henrik Krummediges tilfælde. Med sine grænseoverskridende godsbesiddelser, der fra Sydnorge strakte sig over Halland og Nordvestskåne til Sjælland, havde han sikret sig en ganske enestående position. Ejendomsbesiddelserne udgjorde en rimelig geografisk enhed og havde en økonomisk central placering. De supplerede hinanden erhvervsmæssigt og lod sig smidigt kombinere med hans vekslende forleneringer i Norge og Halland. Som godsejer og lensmand indtog Henrik Krummedige således en nøgleposition under unionskrisen fra 1497 til 1523.

Hallandsk adel og dens besiddelser

Når der bortset fra højadelige som Abraham Brodersen, så er der forsket langt mindre i den lokal embeds- og lavadel ("lågfrälset"), fogeder, landsdommere, tjenere og embedsmænd i Halland end for eksempel i den smålandske adel, der trods alt er beregnet til kun at besidde mindre ejendomme i forhold til adelen i andre dele af Sverige. Det er næsten gådefuldt, at der blandt de bevarede adels- og våbenbreve fra unionstiden kun kan fremdrages ét fra Småland, et landskab hvor der kan påvises eksempler på lavadelige sædegårde i de fleste sogne, og i nogle sogne tilmed for flere slægter. Søger man at danne sig et overblik, hvad angår middelalderens borge og befæstede gårde i Halland er billedet langt mere flimrende. Andetsteds i denne årbog omtales den hallandske sædegård Fyllinge i Snöstorps s., Tönnersjö härad., der tilskrives slægten Måneskiold/Maaneskiold, og den illustrerer for så vidt situationen ganske fint, da Fyllinge i dag er et forstadsområde til Halmstad med et lille butikcenter hvor sædegården lå. I de gængse opslagsværker omtales sædegården og dens ejere slet ikke.

Takket være et brev til rigshofmester Poul Laxmand til Vallen i Halland, dateret 31/12 1492 kan vi se, at et par af hans slægtninge, brødrene Johan og Jens Henriksen, sælger Poul Laxmand en gård Arløse i Tönnersjö herred i Halland. En generation senere finder vi en anden lavadelsmand, Knud Jensen Jude på Arløse. Han ser ud til at have tjent som foged for Holger Ulfstand i hvert fald 1532-34. I 1536 får han Arløse i forlening og har den frem til 1564. I 1549 optræder han som landsdommer i Sønderhalland, og der er flere andre lavadelsmænd, der får sådanne embeder, da man lagde mere vægt på loyalitet, viden om ejendoms- og beseglingsforhold samt erfaring med at læse og skrive, end på en juridisk uddannelse. Spørgsmålet om loyalitet – og de karrieremuligheder det måtte give – gør det nok til et spørgsmål om ægget og hønen, hvorvidt denne embedsadel opnåede en titel og frihed for deres ejendom gennem tro tjeneste, eller det var besiddelsen af fri ejendom, der åbnede vejen til et embede. Under alle omstændigheder kan det konkluderes, at såvel høj- som lavadel er at finde i den østdanske grænseadel, og den kan derfor fortjene yderligere undersøgelser af såvel slægts- som vasalitetforhold.

Borge og befæstede gårde i Nørre- og Sønderhalland

Først så sent som i 2013 blev der – på foranledning af Hallands kulturhistorisk museum – udarbejdet en oversigt for landskabets slotte og herregårde. Af denne fremgår, at der op gennem middelalderen fandtes omkring 21 befæstede gårde og borge i Sønderhalland og cirka 17 i Nørrehalland. Heri medregnet Kungsbacka, de tre lensslotte Varberg, Falkenberg og Lagaholm samt cisterciensernes Ås kloster, der lå ca. 15 km nord for Varberg, og blev ødelagt under Grevens Fejde. (Wiking-Faria (red.) 2013, s.66 ff.).

Under hensyn til såvel ærkesædet som cisterciensernes interesse i jordegods og med danske stormænd, som rigsråden, lensmand på Varberg fra 1522, Truid Gregersen Ulfstand (1487-1545), hans fætter, høvedsmanden på Bohus fra 1527, Claus Bille (-1558) og de tre brødre Aksel, Tyge og Ove Brahe appetit på hallandsk jordegods må den hallandske lavadel haft vanskeligt ved at have deres jordegods i fred, ligesom de omkring 35 ejendomme, udover lens-slottene og Kungsbacka, når de fordeles over hele middelalderen ikke syner af meget. På denne baggrund er det måske mere forståeligt, at vi ikke kender til bevarede adels- og våbenbreve fra Halland.

Sammenfatning

Selvom ordet "adel" først kendes fra 1523, er det på de foregående sider – som det er almindeligt i den adelshistoriske forskning – blevet defineret og benyttet for hele perioden fra det første korstog i 1095 frem til vore dage. Det aristokratiske element har sin rod i såvel den antikke arv, som i den nordiske oldtid, da samfundsindretningen baserede sig på eksistensen af såvel frie som ufrie (slaver/trælle) i det mindste ind i 1200-årene. Men også i løbet af middelalderen, reformationstiden og renæssancen ændredes den almindelige samfundsindretning på afgørende punkter og adelstanden søgte aktivt både at forbedre sin stilling og tilpasse sig dette. Der er derfor dels givet en gennemgang af den nordiske adel, med hovedvægten på senmiddelalderen, dels valgt at sætte fokus på unionstidens grænseadel.

Tidligere bidrag til den adelshistoriske forskning har beskæftiget sig med unionstidens adelige ægteskaber, der ved flere lejligheder er grænseoverskridende, hvilket også ses i de hallandske eksempler.

Med denne artikel søges opmærksomheden henledt på et mere grænseoverskridende perspektiv i den adelsgenealogiske og adelshistoriske forskning. Ved at fokusere på det grænseoverskridende og se grænseadelen som en dynamisk del af den nordiske adel i unionstiden kan der også kastes nyt lys over forholdet mellem de gejstlige og verdslige medlemmer af de tre rigsråd, og deres til tider indbyrdes modstridende interesser.

Hvad der tydeligere kan iagttages i den nordiske, godsrige rigsrådsadel har også sat sig spor i den langt større lavadel, der lokalt i områder som Bohuslen, Halland, Småland, Skåne og Blekinge skulle bestride de mange administrative opgaver og retsbetjeningen til deres herres tilfredshed. I de uroligheder og forandringer der kom i kølvandet på Kalmarunionens opløsning måtte især de dele af den danske lavadel, der havde tjent Kirken være forberedt på at søge nye udfordringer, og i grænselandskaberne krævedes også stillingtagen til de nye vilkår. Med anerkendelsen af Gustav Vasa, som Sveriges rette konge kunne det hurtigt blive aktuelt enten at søge nye græsgange eller at aflægge troskabseiden til en ny landsherre. Halland er valgt som eksempel, selvom landskabet forbliver dansk op til 1645, hvor også de norske landskaber Jämtland, Härjedalen samt de danske besiddelser Gotland og Øsel overgår til Sverige. I unionstiden er det tydeligt, at høvedsmænd og godssamlere i dette område gerne orienterer sig grænseoverskridende, hvilket kunne være et godt udgangspunkt for nye adelsgenealogiske undersøgelser, der nedtonede et nationalstatsperspektiv.

Middelalderens borge og befæstede gårde i Halland

Nørrehalland

- Kungsbacka borg
- Hunehals
- Hammargård
- Alslov
- Gåsevadsholm
- Rossared
- Tjolöholm
- Ölmanäs
- Ås kloster
- Kullagård
- Tröningenäs
- Varbergs borg
- Torstorp
- Öströö
- Truedsholm
- Lindhult
- Hällerup

Sønderhalland

- Falkenbergs borg
- Hjuleberg
- Sjönevad
- Vastad
- Bårarp
- Rävåla
- Frölinge
- Tidemans holme
- Heljarp
- Klackarp
- Vapnö
- Mickedal
- Fyllinge
- Skedala
- Antorp
- Lagaholms borg
- Rännenas
- Veka
- Skottorp
- Vallen
- Sjöboholm

Halmstad, hvor den danske lensmand Niels Krabbe må overgive sig til Casper Otto Sperling. Kortet viser den nuværende udstrækning af Hallands län og grænsen mellem Nørre- og Sønderhalland er ikke medtaget. Takket være Hallandslisten i Kong Valdemars Jordebog er det muligt at beregne, at der hundrede år før pestens hærgen – i midten af 1300-årene – var ca. 9.000 bøndergårde i hele Halland. (Kort udarbejdet af Hallands Läns museer. Kulturmiljø Halland på grundlag af kortmateriale fra Lantmäteriet).

Litteratur

Et omfattende trykt materiale ligger til grund for denne artikel, både fra Sverige og fra Danmark, og særligt interesserede kan rekvirere litteraturlister, der dels er kommenteret og ordnet tematisk, hos forfatteren.

Der er brugt en del artikler fra festskrifter og gængse opslagsværker samt lokalhistorisk litteratur fra Halland og de tilstødende landskaber. Blandt mine inspirationskilder kan nævnes bøger og artikler af Nils G. Bartholdy, Bo Eriksson, Erik Ulsig, Knud Prange, Bjørn Poulsen, Henrik Lerdam, Martin Hansson, Troels Dahlerup, Erling Ladewig Petersen, Pablo Wiking-Faria og Jan Samuelson samt egne arbejder. En særlig tak skal rettes til seniorforsker Nils G. Bartholdy for en terminologisk præcisering omkring dansk titulatur. Eksemplet med danske lejetropper i Irland er hentet hos: Kjeld Hald Galster: *Danish Troops in the Williamite Army in Ireland, 1689-91. For king and coffers*, Dublin 2012.

Tommy P. Christensen, f. 1955, MVO, Cand.mag., forfatter og foredragsholder. Har især arbejdet med kulturhistoriske emner og har tidligere været redaktør af blandt andet Personalhistorisk Tidsskrift samt arkivleder og museumsinspektør. Artikler i Personalhistorisk Tidsskrift 1988, 1989, 1992, 1993, 1994, 1995 og anmeldelser siden 1986. Forfatteren kan kontaktes på ECM-Media, Ørestads Boulevard 73, 2300 København S. E-mail: tommypers@gmail.com.

Fra stjerne til måne

Af Dion C.E. Maaneskjold

Artiklen indeholder en skematisk opstillet rekonstruktion af slægten Maaneskiold's ældre genealogi baseret på hidtil upåagtede kilder, der belyser ejerskabsforholdene omkring den hallandske sædegård Fyllinge, foruden gårdene Arløse og Rise.

I 1919 offentliggjordes en artikel af den svenske genealog Jan Nordström med titlen: "Några anteckningar om släkten Maaneskiold i Bohuslän" (*Personalthistorisk Tidsskrift*, 7. rk., bd. 4, 1919/1920, s.176-182), hvori han diskuterede denne slægts ældre genealogi set på baggrund af Danmarks Adels Aarbogs stamtavle fra 1903 (*DAA* 1903, s.299-303, *Stamtavle for Maaneskiold*).

Den hallandske sædegård Fyllinge, der i slutningen af 1550erne ejedes af Peder Knudsen (Maaneskiold) gjorde Nordström synonymt med slægten med ordene: "Åren 1430 och 1452 beboddes Fyllinge som säterigård av väpnaren Jens Henriksson, och hundra år senare skrev sig Nils Jonssen eller Jensen till gården" og videre: "Av namnen att döma – Peder Knudsens farfar uppgives ha hetat Jens Henriksen – skulle man kunna påstå, att Fyllinge – och Maaneskioldska släkten är en och samma. Nils Jensen torde i så fall varit en farbror till Peder Knudsen".

I valget mellem patronymikon har Nordström muligvis ikke kendt reglen om at navnene "Jon" og "Jens" ikke må forveksles, og valgte i hvert fald forkert, idet den nævnte "Nils", faktisk var søn af Peder Knudsens mormor, Kristina Björnsdotters (Krumme), og hendes 2. ægtefælle, Jon (Svenske). Retteligen hed han således Nils Jonssen. Nils Jonssen var dermed Peder Knudsens morbror.

Fejltagelsen blev bestemmende for Nordströms opfattelse af slægten Maaneskiolds tilknytning til sædegården Fyllinge, idet han i sin anden artikel med samme titel (J. A. Nordström: Några anteckningar om släkten Månesköld i Bohuslän, i *Västsvensk genealogi och personhistoria* 1971, s. 125-134), sluttede at Peder Knudsens (Maaneskiold) ejerskab skyldtes den kognatiske afstamning fra slægten Krumme, hvis navn han ses at have anvendt.

Da Nordström samtidig overså en vigtig anførsel hos G. Elgenstierna (Gustav Elgenstierna: *Den introducerade svenska adelns Ättertavlor*, bd. III, Stockholm 1925-36, s. 339. Adliga ätten Gyllensparre, nr.146, tab. 1), der netop påviste sædegårdens rette ejerforhold, endte han med at konkludere: "När Månesköldarne så starkt framhållit sin svenska härstamning och t.o.m. en tid velat kalla sig Krumme, har man svårt att värja sig för misstanken, att släkten ursprungligen varit en jylländsk ofrälse släkt, som genom gifte kommit i besittning av Krummeättens frälsegods och därmed kunnit ingå i det frälse ståndet" (Nordström 1971, s.131).

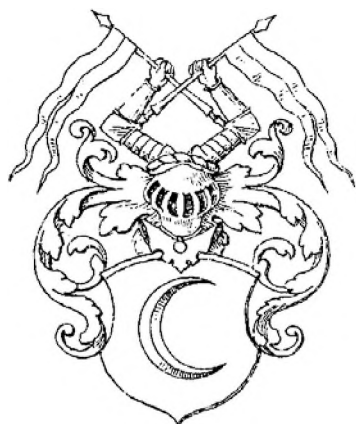
Nærværende arbejde understøtter imidlertid, med upåagtede kilder, Nordströms tidlige hypotese, der ikke hidtil er blevet efterprøvet, og bør ses som et forsøg på en rekonstruktion af slægtens ældre genealogi med udgangspunkt i netop den hallandske (den gang danske) sædegård Fyllinge. En sædegård, som det vil ses af det følgende, havde været i samme slægts eje siden 1413.

Lige siden 1515 og frem til 4. februar 1526, hvor den svenske konge Gustaf I. afgjorde sagen, besad Jon "Svenske" dog godset, som han ulovligt havde konfiskeret. Ifølge den svenske konges afgørelse skulle Fyllinge være forblevet i den oprindelige slægts eje. Sædegården Fyllinge tilhørte således slægten

På Ridderhusholmen i Stockholm ligger Riddarhuset med riddarhussalen. Her gengives et udsnit af nordvestvæggen med de mange ophængte, malede skiver med våbenskjolde og de numre, der blev tildelt ved optagelsen. Øverst t.h. ses No. 218: MÅNESKJÖLD NORWEGIUS. Den norske gren af slægten blev introduceret i 1634, og anses for uddød for 1678. (Fotograf Hans Hammerskiöld, 1999).

Slægten Maaneskiolds våben. En gul halvmåne i blåt. På hjelmen to naturligt farvede jernklædte arme som holder to faner tværdelt af gult og blåt.

(Her efter: Dansk Adels Aarbog 1903, s. 300 og Sven Tito Achen: Danske Adelsvåbener, en heraldisk nøgle. København 1973, s. 274).

indtil nævnte Peder Knudsen, i forbindelse med at han bosatte sig i Bohuslän (Norge), afhændede den. Fyllinge figurerer imidlertid hverken i Danmarks Adels Aarbogs stamtavle for slægten Maaneskiold eller den tilsvarende svenske G. Elgenstiernas stamtavle for "Månesköld af Norge" (Elgenstierna, bd. V, s. 327, Adliga ätten Månesköld af Norge, nr.218).

Nyt er derfor at denne artikel – med udgangspunkt i sædegårdens ejerforhold – kan belyse de "Maaneskiold"ske slægtstraditioner rigtighed på en række punkter. Artiklen belyser desuden dele af grænseadelens slægts- og ejendomsforhold før Roskildefreden.

I Danmarks Adels Aarbogs stamtavle fra 1903 for slægten "Maaneskiold" anføres indledningsvis : "Naar det om denne norske Slægt berettes, at den er "af kongelig Stamme i Sverig", saa er det sikkert en blot og bar Fabel, der ene skylder den svenske Kong Magnus' Tilnavn "Minnesköld" sin Oprindelse." (DAA 1903, s.299) og videre: "Ofte tillægges der den Navnet Krumme, og da den selv til Tider synes at have ført dette Navn, er den mulig nok oprindelig kommen fra Sverig, hvor dette Slægtsnavn var vel kjendt." (*Norsk Biografisk Leksikon*, bd. XI, Oslo 1952, s. 10ff.).

Slægten har tillige været behandlet i nedennævnte værk af G. Elgenstierna og hos Jan Raneke i *Svenska Medeltidsvapen*, hvor foruden våbenets blasonering hjelmtegnet detaljeret beskrives: "två uppväxande beväpnade armar hållande två fänikor delade med stänger i andreaskors" (Jan Raneke: *Svenska medeltidsvapen*, bd. II, Lund 1982-85/Falun 2001, s.514).

For hjelmtegnets vedkommende har stamtavlen i *Danmarks Adels Aarbog* den interessante tilføjelse: "Mellem disse Faner er stundom Skjoldmærket gjentaget", en detalje der fint fremgår af gengivelsen hos G. Elgenstierna (Elgenstierna, bd. V, s.327), og i forfatterens artikel om Peder Lauridsen Maaneskiolds anetavle,

hvor den ses gengivet på en gammel våbentegning fra omkring 1650, der nu opbevares i Rigsarkivet (Dion C. E. Maaneskjold: Peder Lauridsen Maaneskiolds anetavle, i *Personalthistorisk Tidsskrift* 1989:2, s.122f.).

Ranekes nævnte værk stemmer helt overens med stamtavlen i *Danmarks Adels Aarbog* for de ældste led af Maaneskiold, men kaster alligevel lys over en vigtig ledetråd til opklaringen af slægtens oprindelse og forbindelse til slægten Krumme.

I sin anmeldelse af tredje og sidste del af Jan Ranekes værk, påpegede den svenske genealog Stig Östenson hans anførsel af et hidtil upåagtet brev fra Johan Henriksen dateret den 31. december 1492, hvilket giver, konkluderede Östenson: "en rimlig förklaring till danska adliga släktböckers felaktiga uppgifter (återgivna i *Svenska medeltidsvapen* s.514) om ätten Maaneskiolds äldre led." (Stig Östensons anmeldelse af Jan Ranekes, *Svenska Medeltidsvapen*, bd. III, i *Släkt och Hävd* 1986:1, s.55ff. Se også Stig Östenson, *Randanmärkningarna till biskop Hans Brasks släktbok*, i *Personalthistorisk Tidsskrift* 1971-72, årg. 68, hæfte 1-2, s.77-90; 1973, årg. 69, hæfte 3-4, s.104-119; 1975, årg. 71, hæfte 1-2, s.52-76).

I anmeldelsen henregner Östenson ved en reference til "Biskop Hans Brasks släktbok", den fra ingen andre primærkilder kendte landsdommer(?) Johan Henriksen, til slægten "Gyllensparre", mens Ranekes henregner ham til slægten "Hake" (Ranekes, bd. I, s.110, Hake. Se også Elgenstierna, bd. I, s.190ff., *Bagge af Berga*, nr.118 samt Elgenstierna, bd. III, s.339ff., *Gyllensparre*, nr. 146).

Johan Henriksens takke-brev af 31. december 1492

Johan Henriksens segl viser "en måne under en sparre" (Anders Thiset: *Danske adelige sigiller fra det 15., 16. og 17. Aarh.* Bd. I, København 1905, s.55 og bd. II, s.66 (G. VI. nr.1)) og forefindes i det danske Rigsarkiv, hvor det sammen med tre andre er vedhængt brevet fra 31. december 1492 fra ham til slægtningen, rigshofmester Poul Laxmand til Vallen (Rigsarkivet (København): Privatarkiv på pergament. Poul Laxmands arkiv. Pergamentsbreve 1482-1500. PK. 338).

I brevet takker Johan Henriksen rigshofmesteren for at have hjulpet ham og hans (sikkert yngre) bror, Jens Henriksen, med at gøre deres arvekrav gældende i sædegården Fyllinge, Snöstorps Sogn, Tönnersjö Herred, i det daværende danske Halland, og han sælger med broderens godkendelse rigshofmesteren en gård Arløse i nabosognet Enslöv.

Væbneren Johan Henriksens segl fra 31. december 1492.
(Her efter A. Thiset: Danske adelige Sigiller fra det 15., 16. og 17.
Aarhundrede. Bd. I, København 1905, s. 55 henholdsvis Bd. II,
København 1905, s. 66 (G.VI. nr.1)).

I brev af 20. januar 1534 beseglede den i Sverige ældst anerkendte stamfader, Knud Jensen (Jude), med "en måne" (Thiset 1905, bd. I, s.54 og bd. II, s.65 (G. II. nr.1)), og var fra 1536 forlenet med ovennævnte Arløse.

Knud Jensen (Jude) var gift med Anne Pedersdatter (Romel), og var fra 1549 landsdommer i Sønderhalland. Efter hans død mellem 1564-1567 var sønnen, Bjørn Knudsen (Maaneskiold), forlenet med Arløse og efterfulgte ham i embedet som landsdommer (Maaneskjold 1989, s.128f. Kr. Erslev: *Danmarks Len og Lensmænd i det 16. Aarhundrede (1513-1596)*. København 1879, s.76ff.).

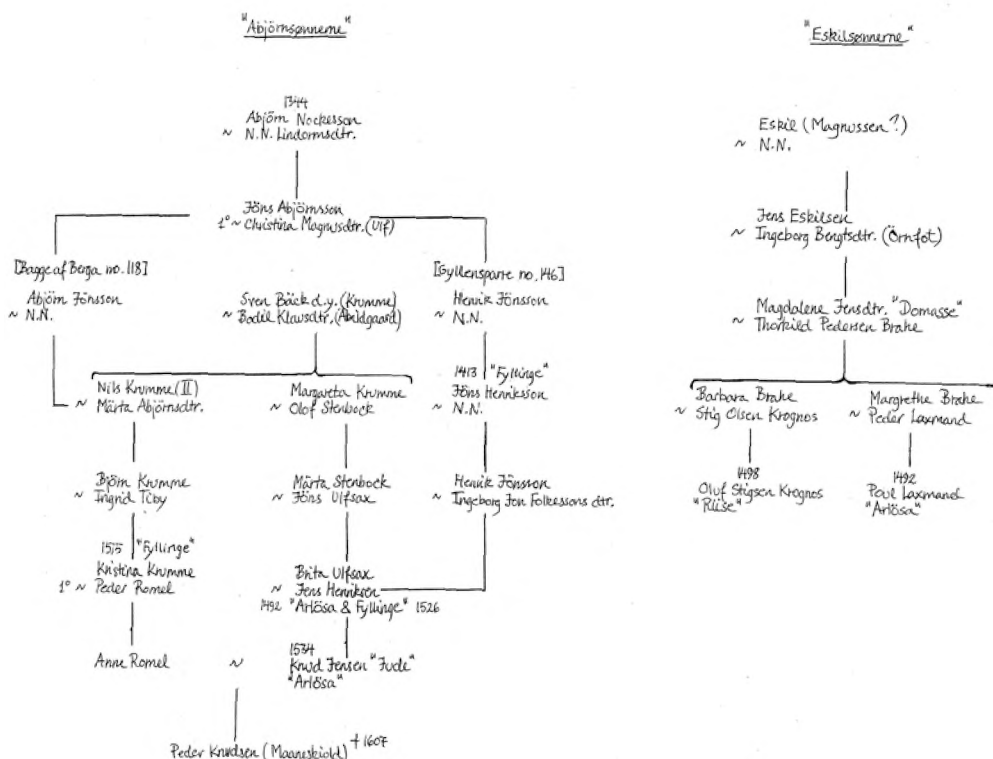
I 1515 havde de nævnte brødre Johan og Jens Henriksens afdøde søster Birgitte Henriksdatters ægtefælle, Anders Andersson (Hindsekind-slægten), imidlertid mageskiftet Fyllinge med sin nye svigerinde, Kristina Björnsdotter (Krumme).

Anders Andersson (Hindsekind-slægten) var gift første gang med den mellem 1513-1515 afdøde Birgitte Henriksdatter, anden gang med Elin Björnsdotter (Krumme), en søster til Kristina Björnsdotter (Krumme).

Landsdommer Knud Jensens (Jude) segl fra 20. januar 1534.
(Her efter A. Thiset: Danske adelige Sigiller fra det 15., 16. og 17.
Aarhundrede. Bd. I, København 1905, s. 54 henholdsvis Bd. II,
København 1905, s. 65 (G.II. nr.1)).

Kristina Björnsdotter (Krumme) var gift første gang med den omkring 1510 afdøde landsdommer i Sønderhalland, Peder Steffensen (Romel), og havde med ham datteren Anne Pedersdatter (Romel), som var gift med den ovenfor nævnte senere landsdommer, Knud Jensen (Jude).

Skematisk opstillede slægtskabsforhold, som de fremgår af forfatterens forskning.

Kristina Björnsdotter (Krumme) var gift anden gang med landstings-sagfører Jon (Svenske), som derefter skrev sig til Fyllinge (Jan Eric Almquist: Problemet Nils Krumme, i *Släkt och Hävd*, 1954:1, s.11). Senere, i 1550erne, skrev dennes søn, Nils Jonsson, sig til gården.

Det var denne Nils Jonsson, Nordström fejlagtigt antog var en farbror til Peder Knudsen (Maaneskiold), mens han i virkeligheden var sidstnævntes morbror (jf. indledningen).

Væbneren Jens Henriksens segl fra 24. juni 1532. Riksarkivet (Stockholm). Pergamentsbrev 1532 24/6. sigill 2.

Kong Gustaf I's brev af 4. februar 1526

Det er ovenfor blevet antaget, at det er netop dette danske gods, den svenske konge Gustaf I. i den bevarede regest af brev, dateret den 4. februar 1526, pålægger Jon (Svenske) at tilbagegive Jens Henriksen (Gyllensparre/Hake) : "Item Jöns Hindricson ith magth breff, att han motthe widerkennes ioghan swenskes gotz, som her wtij Suerighe tillrettha saa lenghe, at han ighen faar the gotz, som i og han honum jfraa haffuer j Danmark", som dermed får ret til at : "tiltage sig Johan Svenskes i Sverig liggende Gods, saa længe til han får det Gods tilbage, som Johan har taget fra ham i Danmark" (Riksarkivet (Stockholm). Regest i riksregistraturet. Konung Gustafs registratur, III, s.52 samt Nordström 1919/20, s.177).

Samme dato, den 4. februar 1526, bliver Jens Henriksen (Gyllensparre/Hake) forlenet med Femsjö Sogn, Västbo Herred, Jönköpings Len, i Småland (Elgenstierna, bd. III, s.339). Det var denne oplysning om Jens Henriksens (Gyllensparre/Hake) forlening, som skulle vedvare til han fik Fyllinge tilbage, Nordström overså (jf. indledningen).

Den 24. juni 1532 er Jens Henriksen (Gyllensparre/Hake) medbesegler ved kong Gustaf I's mageskifte med Christian Drake på Sunnaryd (Riksarkivet (Stockholm). Pergamentsbrev 1532 24/6, sigill 2).

I artiklen "Svenska släkter med sparren öfver blad till sköldemärke", giver Gabriel Djurklou et eksempel på hvorfor det kan være svært at afgøre om brødrene Johan og Jens Henriksens (Gyllensparre/Hake) segl er forskellige: "I Halland möta en Magnus Hakason och Magnus Hake, troligtvis samma person, 1397-1405, ehuru det icke af sigillaftrycken är alldeles säkert, om figuren under sparren varit en halfmåne eller oskaftadt blad..." (Gabriel Djurklou: Svenska släkter med sparren öfver blad till sköldemärke, i Historisk Tidskrift (11. årg.), Stockholm 1891, s.167).

Djurklou, og med ham Elgenstierna, benævner de fire slægtslinier, hvor våbenet er "sparre over blad": "Eskilssönerne, Lindormssönerne, Abjörnssönerne og Häggassönerne", hvoraf "Abjörnssönerne" var den største (Djurklou 1891, s.183f., Elgenstierna, bd. I, s.190, Bagge af Berga, nr.118).

Lad os forinden vi foretager en analyse af denne linie og "Eskilssönerne", kaste endnu et blik på indledningen til stamtavlen for Maaneskiold i Danmarks Adels Aarbog, hvor det om den i Danmark ældst anerkendte stamfader Henrik "Maaneskiold" anføres, at han "... siges at have eiet en Gaard Rise...", og at han havde en søn Jens, som skulle have været far til Knud Jensen (Jude).

Gården Riise pantsættes i brev af 24. oktober 1498

Den 24. oktober 1498 pantsatte Oluf Stigsen (Krognos) en gård Riise i Lidhult Sogn, Sunnerbo Herred i Småland, et herred på grænsen til både Skåne og Halland, til Anne Turesdotter (Bielke), som var enke efter Gustaf Olofsson (Stenbock) (Repertorium (1451-1513). København, 1928-39. 2. rk. 5. bd., nr.8666 (Risa) (Riise) (Stora), Sunnerbo hrd., Småland).

Sunnerbo herred i Småland grænser op til såvel Halland som Skåne, som dette kort fra 1788 viser. Lidhult sogn lå mellem Bolmensøen og grænsen til Halland i Sunnerbo herreds nordøstligste del. (Privatsamling/ECM-Media).

Gustaf Olofsson (Stenbock) var søn af Olof Jönsson (Stenbock), død 1455, og dennes første hustru, Sestrid Petersdotter (Körning), død før 1441 (Almquist 1954, s.7-9. Elgenstierna, bd. III, s.153ff. (Gripenstierna, nr. 820). Slægten nedstammer agnatisk, det vil sige på fædrene side, fra "Körning").

Olof Jönssons (Stenbock) anden og sidste hustru, Margareta Svendsdotter (Krumme), var datter af Sven Bäck d.y. (Krumme) og Bodil Klausdatter (Abildgaard), som kognatisk nedstammede fra Bengt Lindormsson, Abjörn Nockessons svoger. I ægteskabet med Olof Jönsson (Stenbock) blev Margareta Svendsdotter (Krumme) mormor til Brita Jönsdotter (Ulfsax) (Almquist 1954, s.7-9. Elgenstierna, bd. VII, s.566ff. (Stenbock, nr.12), bd. VIII, s.495ff. (Ulfsax, nr.107) samt bd. III, s.339ff. (Gyllensparre, nr.146). Raneke, bd. II, s.588ff. (Krumme), s.834 (Stenbock), s.632 (Ulfsax) samt s.799ff. (Abjörn Nockessons ätt)).

Margareta Svendsdotters (Krumme) bror, den hos Jan Eric Almquist i artiklen "Problemet Nils Krumme" anførte Nils Krumme (II), blev gennem sit ægteskab med Märta Abjörnsdotter (Bagge af Berga) farfar til den tidligere omtalte Kristina Björnsdotter (Krumme) (Almquist 1954, s.7ff., 11).

Märta Abjörnsdotter (Bagge af Berga) og Jens Henriksen (Gyllensparre/Hake) knyttes genealogisk og heraldisk sammen ved at deres slægter begge

var agnatiske forgreninger fra Jöns Abjörnsson, som af Djurklou er henregnet til "Abjörnssönerne". Jöns Abjörnsson antog omkring 1390 moderen NN Lindormsdotters våben, "sparre over blad". Den 1344 kendte fader Abjörn Nockessons våben/bomærke var "seksstjerne" (Djurklou 1891, s.155ff. Elgenstierna, bd. I, s.190ff. (Bagge af Berga, nr.118) og bd. III, s.339ff. (Gyllensparre). Raneke, bd. II, s.799ff. Kaj Janzon: En sparre med något krams där under – några uppgifter om det medeltida frälset i västra Småland, i Släkt och Hävd, nr.1, 2003, s.3-21).

Jens Henriksens (Gyllensparre/Hake) mor, Ingeborg Jon Folkessons datter, død omkring 1509, nedstammede fra Folkungen Magnus "Minnesköld" gennem dennes datter, NN Magnusdotter (Folkunga), gift med Sigtrygg Bengtsson (Boberg).

Det bemærkes at Ingeborg Jon Folkessonsdatters våben var delt, men ægtefællen, Henrik Jönssons slægt er et eksempel på antagelse af kognatisk våben (Hans Gilllingstam: Erik Pukes underbefälhavare Johan Folkesson, i Personhistorisk Tidskrift 1999:1, årgang 95, s.51ff. Svenskt Biografiskt Lexikon, bd. 16, Stockholm 1964-66, s.259-266. C. G. U. Scheffer: Sverige, i Heraldisk Tidsskrift, nr. 20, 1969, s.468-473. Birger Einarsson og Roger

Abjörn-sønnernes stamfader "Abernus Nokkæsons" (Abjörn Nockessons) våben 1344 sidestillet med Bengt Lindormssons våben, som Abjörnsonnerne siden antog. (Her efter Hildebrand. Svenska sigiller från medeltiden. Stockholm 1862-67. 3:e serien, pl. 31, nr. 558-559).

Axelsson: Humlenäsboken, Risbergs, Oskarshamn 2001, s.1-286 (specielt afsnittet "Jörn Gustavssons antavla i 15:e led", s.177-199)).

Det tidligere omtalte Fyllinge stammede imidlertid fra Jens Henriksens (Gyllensparre/Hake) farfar, væbneren Jöns Henriksson, der den 28. januar 1413 havde købt det hallandske gods og siden beboede som sædegård. (*Svenskt Diplomatarium. Andra delen* (1408-1414). Stockholm 1879-1887, s.588, nr.1672). *Repertorium (1401-1450)*. København 1894-1912, bd. 3, s.164, nr.5243). Thiset, bd. I, s.109 og bd. II, s.133 (L. LXXV. nr.13-14). Östenson 1986, s.57). Fyllinge nævnes dog slet ikke hos Elgenstierna, og heller ikke hos Raneke, hvor væbneren Jöns Henriksson anføres som værende bosat i Västbo Herred, Småland (Elgenstierna, bd. III, s.339, Gyllensparre, nr.146. Raneke, bd. II, s.799ff.).

I de segl for væbneren Jöns Henriksson, kendt 1413-1455, som Thiset har aftegnet, ses alene "en sparre", mens det underliggende "et blad" – (søblad) – må antages at have forekommet i sønnen, Henrik Jönssons morgengavebrev af 18. juni 1459, til hustruen Ingeborg Jon Folkessons datter.

Det er parrets søn, Jens Henriksen (Gyllensparre/Hake), der i brev af 4. februar 1526 blev forlenet med Femsjö Sogn, i stedet for det fædrene danske gods (Fyllinge), som landstingssagfører Jön (Svenske) ulovligt havde konfiskeret (Djurklou 1891, s.174, 184. Elgenstierna, bd. I, s.190ff., Bagge af Berga, nr.118) og bd. III, s.339ff., Gyllensparre, nr.146. Raneke, bd. II, s.799ff.).

Det tidligere nævnte "Riise" i Lidhult Sogn, kan tænkes at være den gård "Rise" der ifølge Danmarks Adels Aarbog 1903 angiveligt skal have været slægten Maaneskiolds oprindelsessted, som af Oluf Stigsen (Krognos) til Bolderop den 24. oktober 1498 blev pantsat til enken Anne Turesdotter (Bielke) (Rep. 2. rk., 5. bd., nr.8666. København 1928-39). Oluf Stigsen (Krognos) og fætteren, den tidligere nævnte rigshofmester Poul Laxmand, tilhørte gennem mormoderen de hos Djurklou benævnte "Eskilssöner", der var agnatisk beslægtede med "Abjönssönerna", hvorved de bliver genealogisk og heraldisk beslægtet med den 1492-1532 kendte Jens Henriksen (Gyllensparre/Hake).

Raneke, og før ham Elgenstierna og Djurklou, klassificerer desuden den såkaldte "Forstena"-slægt, som en kognatisk forgrening nedstammende fra en søn af Jöns Abjörnsson. Sønnen, Lindorm Jönsson, var dermed en bror til

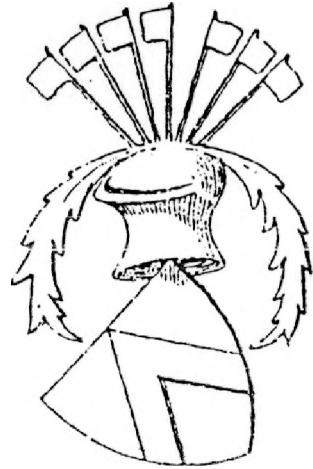
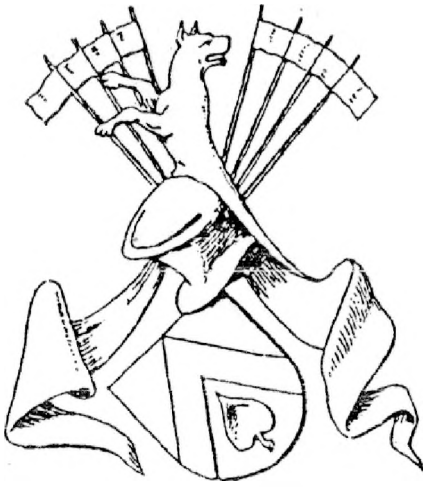
Fra gammel tid fandtes i Sønderholland tre herreder: Halmstads, Tönnersjö och Höks hrd. I den svenske tid, i hvert fald frem til 1680-erne, udgjorde de en såkaldt "domsaga", hvilket betød, at de havde fælles "häradshövding". "Domsagan" blev efterfølgende benævnt "Hallands södra domsaga". Det gamle tinghus (opf. 1890 v. ark. Sven Gratz), hvor der fra 1891 blev holdt ting for Halmstads og Tönnersjö herreder er endnu bevaret og ligger på vejen mellem Halmstads jernbanestation og byen, der var blevet befæstet under Chr. d. 4. I perioden 1916-1971 afholdtes Höks häradsrät i Laholm, men ved denne tid blev alle de svenske herredstretter og rådhusretter afløst af de såkaldte "tingsrätter". (Foto: ECM-Media).

Henrik Jönsson (Gyllensparre, nr.146) og Abjörn Jönsson (Bagge af Berga, nr.118).

Det er interessant, at også Johanne Pedersdatter (Dyre/Skeel), som skal have tilhørt "Forstena"-slægten, knyttes til lokaliteten Lidhult sogn i Sunnerbo Herred, hvor Riise var beliggende, foruden at hendes fædrene gods Skedala lå i det hallandske Tönnersjö Herred, hvor det Jens Henriksen (Gyllensparre/Hake) fædrene gods Fyllinge var beliggende.

Johanne Pedersdatter (Dyre/Skeel) var gift første gang med Broder By, anden gang med Eskil Slet, og var gennem Cecilie Bosdatter (Dyre/Due), som var gift med Karl Tordsson Bonde til Penningby, beslægtet med den svenske konge Karl VIII. Knutsson Bonde (Rep. 2. rk., 1. bd., nr. 2030 og 2044. DAA 1891, s.131: Stamtavle for Due/Glob).

"Forstena"-slægten førte ifølge Raneke (Raneke, bd. II, s.799ff.): "en blå sköld med gul sparre över ett fallande blad grönt eller gult", på hjelmen "en uppväxande tillbakaseende varg mellan åtta fänikor 4,4 omväxlande gula och blå". Et slægtsmedlem førte dog en variant med "sparre över andreskors".

Den svenske uradelslægt Forstena's våben og den senmiddelalderlige, hallandske slægt Hake's våben. Forstena-slægten I (tv.): I blået en gul sparre over et grønt blad. På hjelmen somme tider en krone og derover en halv hvid ulv mellem otte vekselvis gule og blå faner. Hake (th.): En sparre. På hjelmen syv faner. Farver ukendt. (Her efter Sven Tito Achen : Danske Adelsvåbener, en heraldisk nøgle. København 1973, s. 471 og 469).

Hos Sven Tito Achen i Danske Adelsvåbener anføres med henvisning til A. Thiset/P.L. Wittrup Nyt Dansk Adelslexikon (København 1904, s.84), at slægten: "Tillægges undertiden navnet Domasse. Karl Nielsen 1377; Axel Magnussen 1406".

Raneke (II:799ff.) henregner den mellem 1377-1383 kendte, ovennævnte Karl Nilsson, den 1406 kendte, nævnte Axel Magnusson og den 1408 kendte Magnus "Hacha" til "Abjörn Nockessons ätt".

Magnus "Hacha" er identisk med den hos Djurklou (1891, s.167) omtalte, mellem 1397-1405 kendte Magnus Hake, om hvis segl Djurklou anførte sin usikkerhed med hensyn til hvorvidt det viste en "halvmåne" eller et "blad".

Raneke (II:799ff.) knytter den mellem 1401-1434 kendte Magnus Hake til lokaliteten "Fjäre hrd., Alafors", hvortil Raneke ligeledes knytter den mellem 1377-1383 kendte Karl Nilsson.

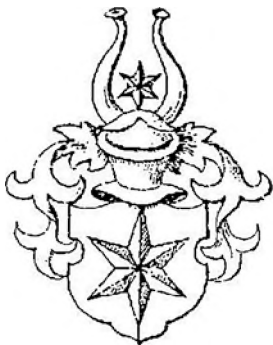
Endelig må det erindres at udgangspunktet for nærværende analyse, var at Johan Henriksen (Gyllensparre/Hake) af Raneke blev henregnet til slægten Hake (Elgenstierna, bd. I, s.190ff.: Bagge af Berga, nr. 118 og bd. III, s.339ff.: Gyllensparre, nr. 146 samt Raneke, bd. I, s.110: Hake).

Det er interessant, at Oluf Stigsen (Krogno) mormor, Magdalena Jensdatter, anføres at have tilhørt "Domasse/Forstena"-slægten (Djurklou 1891, s.149 og

167ff. DAA 1893, s.274: Stamtavle for Krognos. DAA 1888, s.98f.: Stamtavle for Brahe).

Djurklou identificerer således Magdalena Jensdatter til "Eskilssönerna" (1891, s.149 og 183). Hos Östenson henregnes "Eskilssönerna" agnatisk til "Abjörnssönerna", via den i "Hans Brasks släktbok" 1507 kendte Påvel Körning, som førte "en seksstjerne", et bomærke/våben der netop 1344 anvendtes af Abjörn Nockesson, "Abjörnssönernas" stamfar (Östenson 1986, s.57f.).

Den hos Elgenstierna (III:566ff.: Stenbock nr.12) omtalte Olof Jönssons (Stenbock) første hustru, Sestrid Petersdotter (Körning), kan muligvis, i lighed med identificeringen af den 1507 kendte Påvel Körning med den mellem 1496-1519 kendte Poul Jensen Kyrning-Myre (DAA 1901, s.230: Stamtavle for Kyrning-Myre), endeligt henregnes hun udgår til samme slægt på grund af forekomsten af "en seksstjerne" i hendes fædrene våben (DAA 1901, s.218-31: Stamtavler for Kyrning-Porse-Pæp-Ribbing. Sven Tito Achen: Danske adelsvåbener – en heraldisk nøgle. København 1973, s.265).

Slægten Kyrning/Myres våben. Lodret delt af hvidt og blå, deri en seksodet stjerne af modsat farve. På hjelmen en stjerne som i skjoldet mellem et hvidt og et blåt vesselhorn. (Her efter: Dansk Adels Aarbpog 1901, s. 230 og Sven Tito Achen : Danske Adelsvåbener, en heraldisk nøgle. København 1973, s. 265).

Fremtidig forskning vil muligvis tillige kunne kaste lys over hvorvidt fætrene rigshofmester Poul Laxmand og Oluf Stigsens (Krognos) mormor, Magdalena Jensdatter (Domasse/Forstena-slægten) gift med Thorkild Pedersen (Brahe), var identisk med den Danmarks Adels Aarbpog 1903 stamtavle for Maaneskiold helt ukendte "Magdalena Maaneschiold af Riise i Sverrige"? (Rigsarkivet (København). Håndskriftsamlingen I, Terkel Klevenfeldt, pk. 37, våbenanetavle og ligprædiken for Maren Jørgensdatter (Staur)).

Rigsarkivet (København). Håndskriftsamlingen I, Terkel Klevenfeldt, pk. 37, våbenanetavle og ligprædiken for Maren Jørgensdatter (Staur). Slægten Maaneskiolds våben er det andet fra venstre. (Udsnit v. ECM-Media).

Sammenfattende kan anføres at slægten "Maaneskiold" efter det foreliggende må anses for at være en oprindelig hallandsk slægt, og dermed dansk, om end bedst kendt i Sverige hvor Viktor Rydbergs middelalderroman Singoalla, foruden Gunnar de Frumeries opera af samme navn har gjort slægtsnavnet kendt. Senest har den populære, svenske forfatter Jan Guillou med sin romantrilogi om ridder *Arven efter Arn* atter ladet den rent fiktive Magnus Måneskjöld ægge læserens fantasi.

Hvad angår slægtstraditionerne omkring den hallandske slægt Maaneskiold's ældre genealogi kan den her givne, genealogiske og historiske rekonstruktion tjene til en afklaring. Traditionen om en kongelig afstamning kan finde en troværdig forklaring med den i det foregående nævnte Ingeborg Jon Folkessons datters afstamning fra den svenske konge Magnus "Minnesköld".

At den nævnte Peder Knudsen (Maaneskiold), samt to af hans sønner, brugte navnet "Krumme", må tilskrives hans dobbelte afstamning fra slægten, idet begge forældrene nedstammede fra ægteparret Sven Bäck d.y. (Krumme) g.m. Bodil Klausdatter (Abildgaard).

Endelig ville denne opstilling understøtte traditionen om gården "Rise", idet gården før 1498 ses at være ejet af den agnatiske beslægtede gren "Eskilsønnerne". Den kan derfor tænkes at have været genstand for en transaktion indenfor slægtsgrenene i lighed med den i artiklen nævnte gård Arløse i det daværende danske Halland.

Litteratur

Grundlaget for denne artikel er først og fremmest et ønske om, gennem en omfattende inddragelse af den nordiske, genealogiske litteratur, at etablere en arbejdshypotese om slægten Maaneskiolds tidlige genealogi. Det sker ved at sammenholde de traditionelle genealogiske opslagsværkers oplysninger med resultaterne af forfatterens arkivalske undersøgelser og oplysninger fra artikler bragt i diverse svenske og norske værker og tidsskrifter.

Af de traditionelle genealogiske opslagsværker der benyttes kan nævnes såvel det danske *Personalhistorisk Tidsskrift*, som det svenske *Personalhistorisk Tidsskrift*, *Heraldisk Tidsskrift*, *Dansk Adels Aarbog* (diverse årgange), G. Elgenstierna: *Den introducerade svenska adelns Ättertavlor*, A. Thiset: *Danske adelige sigiller fra det 15., 16. og 17. Aarhundrede*, håndbøger som A. Thiset/P.L. Wittrups *Nyt Dansk Adelslexikon*, Sven Tito Achens *Danske Adelsvåbener*, Jan Ranekes *Svenska Medeltidsvapen (I-III)* og Kr. Erslev: *Danmarks Len og Lensmænd i det 16. Aarhundrede (1513-1596)*.

Hertil kommer både *Svenskt Biografiskt Lexikon* og *Norsk Biografisk Leksikon*, diverse artikler i tidsskrifter som (svensk) *Historisk Tidsskrift*, *Släkt och Hävd*, *Västsvensk genealogi och personhistoria* samt den lokalhistoriske udgivelse af Birger Einarsson og Roger Axelsson: *Humlenäsboken* og naturligvis forfatterens eget bidrag i *Personalhistorisk Tidsskrift* fra 1989:2: *Peder Lauridsen Maaneskiolds anetavle*.

Endelig er der som kilder både benyttet det danske *Repertorium (1451-1513)* og *Svenskt Diplomatarium. Andra delen (1408-1414)* samt pergamentsbreve bevaret i det svenske og det danske rigsarkiv.

Der er således tale om et omfattende kompilatorisk arbejde, der viser, hvor vanskeligt det bliver, når man søger at få fundet alle relevante oplysninger frem; også i et tilfælde som dette, hvor der er tale om en tidligere beskrevet (lav-)adelig slægt. Særligt skal det bemærkes, at det ofte vil være nødvendigt at foretage grænseoverskridende, genealogiske undersøgelser, når det drejer sig om en periode som den nordiske unionstid.

Dion C. E. Maaneskjold, f. 1954, fhv. Museumsbetjent. Har tidligere publiceret i Personalhistorisk Tidsskrift. Adresse: Gjørtingsvej 16, st. tv., 2900 Hellerup. E-mail: Maaneskiold@mensa.dk

re.
Linderuhr, med forgyldte Kanter, hvid metal, Staalvisere, Kassen bagpaa udned Blomster og Grene, vedhaengende skjæde, bestaaende af aflange Led og Kugler paa Spidser, og var der uden om Uhret paa Spindel. Den $\frac{25}{100}$. (St. 5, 154.)
 Ikke Blyklatter, men Begklatter anbragt paa det i P. E. 64-5 efterlyste Uhr var Navneplade bagpaa Kassen og den vedhævede Guidkjæde var en Skjælkjæde med et Led ved Krogen. (St. 6.)

Arbejder Guldbånd og Prætiosa.
Medailloner, 3 ovale (et Stykke af et Arm- forbundne med hverandre ved 2 ganske smaa Ringe, paa hver Ring en lille ophøjet Dup af metal trent saa stor som en Ært, Medaillonerne er som et enkelt Kronestykke, bestaaende af en Mosaik, hvorom en mat Guldring, i midten af Bladen, hvorefter en Blomster med 5 Blade. Siden Slutningen af f. M. (H. St., 3, 383.)
Indvestekjæde, bestaaende af 4 aflange Led med Kugler hvorpaa Spidser mellem hvert Led. Den $\frac{25}{100}$. (St. 5, 154.)

Klædningsstykker for Mandfolk.
Sommeroverfrakke, lysegraa, 2 Rader korte overtrukne Knapper, 2 do. ved Haandledene, 1 Lastings Foer, en indiv. og en udv. Brystlomme, 2 Sidelommer med Klap. Den $\frac{25}{100}$. (A 6.)
Figurfrakke, kort mørk, med meget fine Strikninger, sort Lastings Foer, 2 Rader overtrukne rifte Knapper, 1 a 2 Knapper ved Haanden, 2 do. til at hvilke den ene mangler, Skjødene afrundede foran. (St. 3, 378.)
Do., kort mørk, med firkantede Tærner, sort Lastings Foer, sort Ærmefoer, 2 Rader overtrukne Knapper, 2 Knapper ved Haanden, 2 do. bagtil, 2 Bagl. 1 indiv. og 1 udv. Brystl., en lille Plet paa den ene Ærme. Den $\frac{21}{100}$. (St. 3, 379.)
Sommerjakke, omtrent ny, brun, lidt graa-rødt, 1 Rad sorte overtrukne Knapper, Krave af samme Slags Tøj, indiv. i højre Side en bred Lomme med Strop til at knappe over Lommen, 2 Sidelommer med Klapper, og 1 udv. Brystlomme, Split bagi med Knap til at knappe paa den indvendige Side; indiv. paa Kraven munderen Skrædderens Adresse paasyet. Den $\frac{24}{100}$. (St. 3, 367.)
Sommerfrakke, halvslidt, lysegraa, kort, Figurfrakke, med sort Fløjls Krave, sort Lastings Foer, 1 Rad overtrukne Knapper, 2 Bagl. og 1 indiv. Den $\frac{29}{100}$. (St. 1, 299.)

8) **Jakke**, blaå Bukskinds, med indvendig 2 Rader overtrukne Knapper, sort Lastings blaastribet Ærmefoer, 2 Sidelommer, 1 udv. Brystlomme. Den $\frac{20}{100}$. (St. 2, 369.)

Klædningsstykker for Fruentimmer.
 8) **Vinterkaabe**, kort sort Fløjls, med værks Kant, forneden sort Lastings Foer, nederfor den laadne Kant en bred Frynse omkring hele Kaaben en Atlaskes Snor, Kaaben foran ved Snore der gribe ind i Snorene ere Possementmagerarbejde. (St. 3, 381.)

9) **Havelock**, af mørkegraa Halvkant indefter Figuren, med 3 Rader Hørknapper paa Ryggen og en Rad paa Ærmerne, der foran 2 Rader store sorte Hornknapper paa hver Ærme og 3 ved hver Lomme. Den $\frac{3}{100}$. (St. 3, 383.)
 10) **Do.**, mørkegraa med en Rad store sorte Hornknapper, 3 do. paa Slaget, der indeholder indiv. bagtil er et sort uldent Bånd om Livet. Den $\frac{30}{100}$. (St. 1, 303.)

11) **Klokke**, graa ulden vatteret med Foer.
Underbenklæder, hvide strikkede, Børstet.
Barnetroje, hvid Piquets. Den $\frac{20}{100}$. (St. 2, 371.)

Linned, Sengklæder o. desl.
 12) **Borddug**, c. $1\frac{1}{2}$ Alen i Kvadrat, med ster, og kjendelig ved en lille indvendig Midten for den ene Ende. Den $\frac{10}{100}$.

Hus- og Kjøkkenredskaber.
 13) **Kobbervaskekjedel**, brugt, ulden 2 Ører, rummende 2 a 3 Spande Vand af de sidste 14 Dage. (St. 2, 371.)

Andre Gjenstande.
 14) **Spadserestok** af sort Ibenholt, Del var omslynget af en Figur af Sølv lende en Slange. Den $\frac{1}{100}$. (H. St. 2011.)
 15) **Ballie** af Egetræ, umalet, med Jernløbet af 14 Dage. (St. 5, 155.)
 16) **Trækkevogn**, lille grønmalet, toarmet. Den $\frac{16}{100}$. (St. 6.)
 17) **Trosse**, ca. 30-40 Al. lang og $\frac{1}{2}$ tyk. **Do.**, ca. 35 Al. lang og $\frac{1}{4}$ tyk. Den $\frac{20}{100}$.
 18) **Paraply**, sort Lastings med Jernstik et Stk. Træ af Haandtaget manglede.

Aflyses.
 Theaterkikkerten, P. E. 48-12.
 Trækkevognen, P. E. 63-21.
 Lommekniven, P. E. 63-20.
 Armbaandet, P. E. 58-4.
 Gulduhret, P. E. 63-5.

"Strengt fortroligt". Et signalement af (Danske) Politiefterretninger

Af Jørgen Mikkelsen

Fra 1867 til 1986 modtog alle danske politikredse flere gange om ugen et internt meddelelsesblad med beskrivelser af efterlyste personer samt oplysninger om anholdelser, løsladelser og begåede forbrydelser m.m. Indholdet var "strengt fortroligt", som der står på forsiden af mange af bladene, men efter 75 år er teksterne frit tilgængelige. De indeholder et væld af nyttige oplysninger for såvel slægtsforskere som rets-, kultur- og socialhistorikere.

Tre efterlysninger

Den 2. januar 1879 udgik der meddelelse til politiet i hele landet om, at det 31-årige fattiglem Hans Nielsen uden tilladelse var bortgået fra Brændekilde Fattiganstalt. Han var høj af vækst, havde mørkeblondt hår, "lige Næse" og "blaa, noget udstaaende Øjne", og ved bortgangen var han iført blå vadmels frakke, grå benklæder, blåspættet undertrøje, rundpudlet bredskygget hat og franske træsko. På Odense Herredskontor regnede man med, at "denne mangfoldige Gange straffede Person" drev om og betlede, og byens politi ønskede ham derfor anholdt.

Meddelelsen kunne læses i årets første nummer af *Politiefterretninger* – et blad på 2-4 sider, som Københavns Politi havde udsendt til "samtlige Rigets Politiovrigheder" siden 1867. Bladet udkom tre gange om ugen, og det havde bl.a. til opgave at styrke det efterforskningsmæssige samarbejde på tværs af jurisdiktionerne. Derfor kunne læserne finde detaljerede beskrivelser af efterlyste personer i de fleste blade. I nummeret fra 2. januar 1879 er der således tre fyldige personschildringer, og til sammen giver de et ganske godt indtryk af de efterlysninger, der blev bragt i *Politiefterretninger* i de sidste årtier af 1800-tallet.

Udover Hans Nielsen drejede det sig om den tidligere danselærer Jørgen Nielsen, der formodentlig nu strejfedes arbejdsløs omkring, samt en "Person,

Aufgehoert, Næstved, 15. d. 1867

Efterlysning.

Garverivend **Jens Peter Petersen** er i disse Dage bort-gaaet her fra Byen uden Legitimationspapirer og efterat have gjort sig skyldig i Vetseri, Bedrageri og Tyveri.

Han er født i Kallundborg, 42 Aar gl., middel af Vært og Bygning, har lysebrunt Haar, rødligt Skæg, blaa Dine og er temmelig for-drukken samt var ved Bortgangen iført en gammel brun rødspetter Frakke, meget gamle Beenklæder med Lædertapper paa Knæerne og paa Bagdelen, sort Hat med bredt Bånd, uldent Halstørklæde og Tøfler.

Han efterlyses herved og udbedes i Antræffelsstilfælde anholdt og afleveret hertil Kontoret.

Storbedinge Byfogedkontor, den 11te Maart 1867.

3 Byfogdens Gravstue
B. Hjort,
fensl.

Man skulle tro, at indførelsen af *Politiefterretninger* i 1867 gjorde det overflødig at trykke og rundsende efterlysninger af bestemte personer. Ikke desto kan man finde sådanne papirer i visse retsbetjentarkiver fra de efterfølgende år. Denne efterlysning er fundet i: Rigsarkivet: Næstved Byfoged: Div. politiefterretninger, mest efterlysninger 1867-1874. Her ligger der også flere efterlysninger fra flere jyske jurisdiktioner.

der kalder sig Udvandringsagent J.C. Petersen, men hvis rette Navn formentlig er Emil Christian Petersen". Begge var mistænkt eller sigtet for småkriminalitet. For Jørgen Nielsens vedkommende drejede det sig om 13 kroner, en undertrøje og nogle kraver, som var blevet stjålet fra et karlekammer i Lystrup ved Horsens. Petersen var derimod sigtet for "bedragerisk Forhold ved Handel med Lodsedler til Kunstflidslotteriet". Da meddelelsen om Petersen tilsyneladende var indrykket af Bregentved-Gisselfeld Birks kontor, må man antage, at han holdt til på Sydsjælland. Han stammede imidlertid fra Kolding, og i nogle år havde han opholdt sig i Amerika. I *Politiefterretninger* kunne man da også læse, at han talte dansk med jysk accent, men ofte betjente sig af "tyske og engelske Brokker". Desuden fik læserne at vide, at han var 30-40 år gammel, 65-66 tommer høj og "spinkel af Lemmer, men temmelig fed", og at han havde mørkt hår, gråsprængt skæg samt "et rundt oppustet rødmusset Ansigt, mørke Øjne, spids Næse og er forfalden til Drik".

Politiefterretninger i de første årtier

Selv om *Politiefterretninger* lige fra begyndelsen optog efterlysninger og meddelelser fra politimyndigheder i hele landet, var det i de første årtier primært et blad, der henvendte sig til medarbejdere i Københavns Politi. Helt frem til 1920, hvor bladet blev overtaget af Statspolitiet, opererede man da også i hvert nummer med to hovedrubrikker, nemlig "Almindelige Efterretninger" og "Københavnske Efterretninger". Hver af dem er opdelt i en række afsnit såsom "Efterlyste Alimenter", "Fanger, anmeldte til Løsladelse fra Straffeanstalterne", "Anholdte for Forbrydelser m.v.", "Til Straffeanstalterne afleverede" og "Udviste af Landet med Tilhold i H. t. Lov af 15. Maj 1875 [Danmarks første udlændingelov]". Disse afsnit indeholder ofte lange navnelister, og for hver person er der som regel oplysning om alder og fødested og i mange tilfælde også om forbrydelser og straffe.

Fra 1877 til 1903 blev der tillige hver måned udsendt en særlig fortegnelse over de af hovedstadens prostituerede, der nyligt var ind- eller udskrevet som "offentlige fruentimmere", ankommet fra eller rejst til fremmed jurisdiktion eller dømt for overtrædelse af lovgivningen om prostitution. Oversigterne blev udarbejdet af det københavnske sædelighedspoliti (3. Politiinspektorat B), og de har utvivlsomt været et nyttigt redskab for politiet i den nidkære kontrol af byens "løsagtige" kvinder i den såkaldte "reglementerede prostitution" periode (1874-1906). I en artikel i *Personalhistorisk Tidsskrift* 2011:2 har jeg givet en redegørelse for de forskellige typer af arkivalier, som denne kontrol gav anledning til. De mange navnelister i *Politiefterretninger* kan være en nyttig indgang til mange af sagerne.

En anden interessant emnekategori har den brede titel "Andre Meddelelser". Den blev især brugt i de første 20-30 år, hvor der var en stor spændvidde i informationerne. Der blev bl.a. givet en orientering om indholdet i centrale love såsom udlændingeloven og loven om ligsyn fra 1875. Men rubrikken blev også anvendt til at berette om spektakulære hændelser, f.eks. tyverier af en fattigbøsse i en kirke og af to alterstager (1869, nr. 1, og 1872, nr. 1). Og der blev bragt mange notitser om fund af uidentificerede lig. I nogle tilfælde drejede det sig om spædbørn, der efter alt at dømme var blevet ombragt af moderen. Det hændte dog også, at man fandt en efterladt baby i live (se f.eks. 1889, nr. 56).

Niels Albert Rasmusen Knap (Kbhvn.), 22 Aar. Vedrageri.
 Heinrich Joachim Jensen (Kbhvn.), 19 Aar. Sigtet for grovt Tyveri.
 Carl Frederik Adolph Jørgensen (Kbhvn.), 20 Aar. Sigtet for grovt Tyveri.
 Frederik Emil Grøndahl (Kbhvn.), 23 Aar. Løsgænger og sigtet for Tyveri.
 Carl Wilhelm Emil Hemmingsen (Kbhvn.), 22 Aar. Sigtet for Medd. i Tyveri.
 Frih August Carl Schrader (Bremerhafsen), 20 Aar. Tyveri.

Af Retten Løsladte.

Christen Jøppefen (Tourup), 23 Aar. Vestergade 4.
 Steen Hermann Bennetche (Norge), 20 Aar. Peder Strams Gade 26, 4. Sal.

Løsladte efter udstaaet Straf.

Karen Sophie Nielsen (Durg), 27 Aar. 8 D. F. p. B. o. B. for Tyveri. Borgergade 51, 1. Sal.
 Wilhelm Böhner (Düsseldorf), 15 Aar. 15 Rottinglag for Tyveri. Sendt til Låbed.
 Adolph Eduard Thomsen (Kbhvn.), 50 Aar. 12 D. Tvangshusarb. for Veilæri. Mikkelfryggersgade 9, Bgst.
 Laura Louise Frederikke Sørensen, Dubandts Hstr. (Kbhvn.), 29 Aar. 3 X 5 D. F. p. B. o. B. for Tyveri og Vedrageri. Øster Farimagsgade 59, St.
 Johanne Sophie Mogensen (Holte), 28 Aar. 8 D. simp. F. for II Dvertræd. af Strls. § 180. Borgergade 51, 2. Sbf.
 Georg Julius August Francker (Kbhvn.), 23 Aar. 2 x 5 D. F. p. B. o. B. for Tyveri. Af. t. Fattv.
 Johan Petter Johanson (Sverig), 26 Aar. 8 D. F. p. B. o. B. for Falsk. Sendt til Malmø.
 Carl Johanson Valin (Sverig), 30 Aar. 8 D. F. p. B. o. B. for Falsk. Sendt til Malmø.
 Christen Ivar Danting Christensen (Kbhvn.), 54 Aar. 90 D. Tvangshusarb. for Løsgænger og Forvanskning af Fattv.s Vælkædn. Dimitt.

Johannes Svendsen Tangen (Kbhvn.), 19 Aar. 18 Mds. Forbedrshusarb. for Tyveri. (II).
 Johan Nicolai Andreas Andersen (Kbhvn.), 46 Aar. 2 Aars Tugthusarb. for Løsgænger og Tyveri. (IV).
 Lorenz Larsenius Nielsen el. Larsen (Kbhvn.), 16 Aar. 8 Mds. Forbedrshusarb. for Tyveri. (II).
 Carl Frederik Ludvig Stødel (Marhus). 48 Aar. 4 Aars Tugthusarb. for Tyveri. (IV).
 Christian Hansen (Venløse), 38 Aar. 8 Mds. Forbedrshusarb. for Tyveri el. Væleri. (IV).
 Sophus Emil Villiam Dvintel (Kbhvn.), 16 Aar. 1 Aars Forbedrshusarb. for Tyveri. (II).
 Andreas Hansen Enig (Kbhvn.), 31 Aar. 3 Aars Tugthusarb. for Tyveri og Løsgænger. (IV).
 Peter Bartholdus Rothberg (Taarnby), 20 Aar. 8 Mds. Forbedrshusarb. for Tyveri. (II).
 Frederik Thorvald Reimer (Kbhvn.), 33 Aar. 8 Mds. Forbedrshusarb. for uterl. Forhold og Dvertræd. af Strls. § 181.

Hjemsendte.

Marie Johanne Elisabeth Rønne (Frederikshavn), 28 Aar. Til Frederikshavn.
 Carl Friedrich Wappler (Sachsen), 44 Aar. Til Låbed.
 Nils Nilsen (Sverig), 44 Aar. Til Malmø.
 Til Fattigvæsenet Afleverede.

Peter Søren Petersen, 30 Aar.
 Sophie Charlotte Bertelsen, 45 Aar.
 Greis Peter Dystrup, 29 Aar.
 Jensine Goldine Jensen, 32 Aar.
 Martin Laurik Henriksen, 34 Aar.
 Frederik Adolph Rosod, 44 Aar.
 Dr. Leonhard Bachmann, 34 Aar.
 Alle fødte i Kjøbenhavn.
 Søren Poulsen (Bindinge), 29 Aar.
 Caroline Amalie Andersen (Aalborg), 18 Aar.
 Thomas Christian Christensen (L. Svanden), 42 Aar.

En typisk side fra *Politierretninger* i slutningen af 1800-tallet. De enkelte personers fødested er angivet i parentes lige efter navnet. Fortegnelsen over løsladte omfatter både tugt- og forbedringshusfanger og personer, der som Karen Sophie Nielsen kun havde udstået "8 D(ages) F(ængsel) p(a) V(and) o(g) B(rod)". For de løsladte danskere omtalte man den fremtidige adresse. For de udviste udlændinge anførte man den havneby, hvortil personen blev bortsendt. (1876. nr. 65).

Nogle meddelelser havde relevans for politiet i alle dele af landet, men de fleste vedrørte kun personalet i København. Til sidstnævnte kategori hørte forskellige dagsbefalinger, der beskrev, hvordan betjentene skulle forholde sig i bestemte situationer. Den 31. juli 1873 blev der f.eks. trykt en længere dagsbefaling i anledning af, at der var konstateret kolera i Helsingborg. De københavnske politifolk fik da bl.a. at vide, at de skulle holde hovedstadens logihuse, herberger og gæstgiversteder under "hyppigt og stadigt Tilsyn". Især gjaldt dette for de steder, der blev opsøgt af mange søfolk og rejsende fra Sverige.

Meddelelsesbladene indeholder også en række dagsbefalinger af ganske udramatisk art. Den 5. november 1879 blev der f.eks. udsendt en redegørelse for, hvornår de enkelte københavnske politistationer skulle aflevere deres mandtalslister, meldingsprotokoller, hovedregistre og andre arkivalier til politiets centrale arkiv. Og den 8. december 1884 blev de patruljerende betjente på de vigtigste indfaldsveje beordret til "at affordre de Kuske, som paa deres Vogne medføre Juletræer i større Antal, Legitimation for deres Adkomst

Tabel
 over
Tændings- og Slukningstiden for Københavns Gadelygter i 1879.

Datum.		At paabegynde				Datum.		At paabegynde			
		Tændingen.		Slukningen.				Tændingen.		Slukningen.	
Fra 1. Jan.	til 5. Jan.	Kl. 4	E.	Kl. 7	F.	Fra 9. Juni	til 5. Juli	Kl. 9 $\frac{1}{2}$	E.	Kl. 1	F.
— 6. —	— 12. —	" 4 $\frac{1}{2}$	"	" 6 $\frac{1}{2}$	"	— 6. Juli	— 12. —	" 9 $\frac{1}{2}$	"	" 1	"
— 13. —	— 19. —	" 4 $\frac{1}{2}$	"	" 6 $\frac{1}{2}$	"	— 13. —	— 19. —	" 9	"	" 1 $\frac{1}{2}$	"
— 20. —	— 26. —	" 4 $\frac{1}{2}$	"	" 6 $\frac{1}{2}$	"	— 20. —	— 26. —	" 8 $\frac{1}{2}$	"	" 1 $\frac{1}{2}$	"
— 27. —	— 2. Febr.	" 4 $\frac{1}{2}$	"	" 6 $\frac{1}{2}$	"	— 27. —	— 2. Aug.	" 8 $\frac{1}{2}$	"	" 2 $\frac{1}{2}$	"
— 3. Febr.	— 9. —	" 5	"	" 6	"	— 3. Aug.	— 9. —	" 8 $\frac{1}{2}$	"	" 2 $\frac{1}{2}$	"
— 10. —	— 16. —	" 5 $\frac{1}{2}$	"	" 5 $\frac{1}{2}$	"	— 10. —	— 16. —	" 8	"	" 3	"
— 17. —	— 23. —	" 5 $\frac{1}{2}$	"	" 5 $\frac{1}{2}$	"	— 17. —	— 23. —	" 7 $\frac{1}{2}$	"	" 3 $\frac{1}{2}$	"
— 24. —	— 2. Marts	" 5 $\frac{1}{2}$	"	" 5 $\frac{1}{2}$	"	— 24. —	— 30. —	" 7 $\frac{1}{2}$	"	" 3 $\frac{1}{2}$	"
— 3. Marts	— 9. —	" 6	"	" 4 $\frac{1}{2}$	"	— 31. —	— 6. Sept.	" 7 $\frac{1}{2}$	"	" 4	"
— 10. —	— 16. —	" 6 $\frac{1}{2}$	"	" 4 $\frac{1}{2}$	"	— 7. Sept.	— 13. —	" 7	"	" 4 $\frac{1}{2}$	"
— 17. —	— 23. —	" 6 $\frac{1}{2}$	"	" 4 $\frac{1}{2}$	"	— 14. —	— 20. —	" 6 $\frac{1}{2}$	"	" 4 $\frac{1}{2}$	"
— 24. —	— 30. —	" 6 $\frac{1}{2}$	"	" 4	"	— 21. —	— 27. —	" 6 $\frac{1}{2}$	"	" 4 $\frac{1}{2}$	"
— 31. Marts	— 6. April	" 7	"	" 3 $\frac{1}{2}$	"	— 28. —	— 4. Okt.	" 6	"	" 5	"
— 7. April	— 13. —	" 7 $\frac{1}{2}$	"	" 3 $\frac{1}{2}$	"	— 5. Okt.	— 11. —	" 5 $\frac{1}{2}$	"	" 5 $\frac{1}{2}$	"
— 14. —	— 20. —	" 7 $\frac{1}{2}$	"	" 3 $\frac{1}{2}$	"	— 12. —	— 18. —	" 5 $\frac{1}{2}$	"	" 5 $\frac{1}{2}$	"
— 21. —	— 27. —	" 7 $\frac{1}{2}$	"	" 3	"	— 19. —	— 25. —	" 5	"	" 5 $\frac{1}{2}$	"
— 28. —	— 4. Maj	" 8	"	" 2 $\frac{1}{2}$	"	— 26. —	— 1. Nov.	" 4 $\frac{1}{2}$	"	" 6	"
— 5. Maj	— 11. —	" 8 $\frac{1}{2}$	"	" 2	"	— 2. Nov.	— 8. —	" 4 $\frac{1}{2}$	"	" 6 $\frac{1}{2}$	"

Politiefterretninger var på mange måder et nyttigt redskab for de københavnske betjente. Tabeller af denne type ses i flere numre fra de første 10-15 år. (1879, nr. 1).

dertil". Baggrunden var et ønske om at begrænse tyverierne i statsskovene. Derfor var der blevet indført den ordning, at alle, der købte juletræer i disse skove, blev forsynet med en erklæring fra den pågældende skovrider om, at træerne var erhvervet på lovlig vis. Disse dokumenter skulle nu på forlangende fremvises for de københavnske politibetjente, og hvis en kusk ikke var i stand til at gøre dette, skulle træerne tages i forvaring. Kusken ville derimod få lov til at beholde sine træer, hvis han hævdede at have købt dem af en privat sælger, men i så fald skulle politiet meddele ham, at der ville blive foretaget en nærmere undersøgelse af, om denne forklaring var korrekt.

Politiefterretninger blev til i en periode, hvor hovedstaden oplevede en eksplosiv vækst. Dette har sat sig forskellige spor i bladet. I 1870'erne var der f.eks. en række notitser om nye gadenavne, og den 30. januar 1873 udsendte politidirektør Crone en dagsbefaling, hvor han orienterede Ordenspolitiet om, at han fra magistraten havde modtaget en fortegnelse over autoriserede stavemåder for alle de københavnske gader. De skulle overholdes punktligt "ved den i Politivedtægtens § 54 paabudne Paamaling af Gadenavne paa Hjørnerne". I denne forbindelse måtte grundejerne være opmærksomme på, at gadenavnene skulle males med latinske Bogstaver af 5 tommers (ca. 12½ centimeters) højde. Politiassistenterne fik ordre til en gang om året at kontrollere, at alle gadenavne var malet på den forskriftsmæssige måde og at indlevere rapporter over evt. mangler.

Enkelte meddelelser fra politidirektøren var så omfattende, at de beslaglagde et helt nummer af *Politiefterretninger*. Det var bl.a. tilfældet, da Københavns Politi i januar 1880 indførte et "Generalregister over Forbrydere" (1880, nr. 14a). Formålet med denne ordning var "at tilvejebringe en let og fuldstændig Oversigt over de Personer, der heri Staden have gjort sig skyldige i Forbrydelser, og derhos væsentlig at formindske det betydelige Arbejde, der nu anvendes paa Optagelsen af saakaldte Generalia-Forklaringer". Registret skulle bestå af generaliablade med oplysninger om familiebaggrund, uddannelse, beskæftigelse, domme og "legemlige Særegenheder" m.v. for hver person, der udgik af et københavnske arresthus og på et eller andet tidspunkt havde været sigtet for en handling, der havde pådraget – eller kunne have pådraget – ham eller hende højere straf end simpelt fængsel. Endvidere skulle der udarbejdes generaliablade for alle, der blev straffet med tvangshusarbejde for løsgængeri eller betleri, samt personer under 18 år, der havde gjort sig

Stjaalne og bortkomne Koster.

Lommeuhre.

1) **Sølvvællinderuhr**, med forgyldte Kanter, hvid Skive, Romertal, Staalvisere, Kassen bagpaa udgraveret med Blomster og Grene, vedhængende Guldvællinderuhr, bestaaende af aflange Led og Kugler med smaa Spidser, og var der uden om Uhret en Sølvkapsel. Den ²⁹/₁₀₀. (St. 5, 154.)

Rettelse. Paa Nysølvvællinderuhret i P. E. 63—6 er ikke Blyklatter, men *Begklatter* anbragt paa Skiven for at holde Værket fra Glasset. (St. 5).

— Paa det i P. E. 64—5 efterlyste Uhr var en glat Navneplade bagpaa Kassen og den vedhængende Guldkjæde var en Skjælkjæde med et Løvehoved ved Krogen. (St. 6.)

Sølv eller Guld og Prætiosa.

2) **Medailloner**, 3 ovale (et Stykke af et Armbaand), forbundne med hverandre ved 2 ganske smaa Guldringe, paa hver Ring en lille ophøjet Dup af Guld omtrent saa stor som en Ært, Medaillonerne saa store som et enkelt Kronestykke, bestaaende af florentinsk Mosaik, hvorom en mat Guldring, i hver Medaille forskellige hvide Blomster med grønne Blade. Siden Slutningen af f. M. (H. St., 2013.)

3) **Guldvællinderuhr**, bestaaende af 4 aflange Led med Kugler hvorpaa Spidser mellem hvert Led. Den ²⁹/₁₀₀. (St. 5, 154.)

Klædningsstykker for Mandfolk.

4) **Sommeroverfrakke**, lysegraa, 2 Rader korte flade overtrukne Knapper, 2 do. ved Haandledene, sort Lastings Foer, en indv. og en udv. Brystlomme, 2 Sidelommer med Klap. Den ²⁹/₁₀₀. (A 6.)

4a) **Figurfrakke**, kort mørk, med meget fine Striber, sort Lastings Foer, 2 Rader overtrukne riflede Knapper, 1 a 2 Knapper ved Haanden, 2 do. bagtil af hvilke den ene mangler, Skjødene afrundede foran. (St. 3, 378.)

4b) **Do.**, kort mørk, med firkantede Tærner, sort Lastings Foer, sort Ærmefoer, 2 Rader overtrukne Knapper, 2 Knapper ved Haanden, 2 do. bagtil, 2 Bagl., 1 indv. og 1 udv. Brystl., en lille Plet paa det ene Ærme. Den ²⁹/₁₀₀. (St. 3, 379.)

5) **Sommerjakke**, omtrent ny, brun, lidt graasprængt, 1 Rad sorte overtrukne Knapper, Krave af samme Slags Tøj, indv. i højre Side en bred Lomme med Strop til at knappe over Lommeåbningen, 2 Sidelommer med Klapper, og 1 udv. Brystlomme. Split bagi med Knap til at knappe paa den indvendige Side; indv. paa Kraven muligens Skrædderens Adresse paasyet. Den ²⁹/₁₀₀. (St. 3, 367.)

6) **Sommerfrakke**, halvsidst, lysegraa, kort, Figurfacon, med sort Fløjls Krave, sort Lastings Foer, 1 Rad overtrukne Knapper, 2 Bagl. og 1 indv. Brystlomme. Den ²⁹/₁₀₀. (St. 1, 299.)

7) **Spændesko**, et Par, til en stor Dreng. D. ²⁹/₁₀₀. (St. 5, 155.)

8) **Jakke**, blaa Bukskins, med indvævede Striber, 2 Rader overtrukne Knapper, sort Lastings Foer, blaastrøbet Ærmefoer, 2 Sidelommer, 1 indv. og 1 udv. Brystlomme. Den ²⁹/₁₀₀. (St. 2, 369.)

Klædningsstykker for Fruentimmer.

8) **Vinterkaabe**, kort sort Fløjls, med sort Peltsværks Kant, forneden sort Lastings Foer, stukket, nedenfor den laadne Kant en bred Frynse, og omkring hele Kaaben en Atlaske Snor, Kaaben heftes ned foran ved Snore der gribe ind i hinanden. Snorene ere Possementmagerarbejde. Den ²⁹/₁₀₀. (St. 3, 381.)

9) **Havelock**, af mørkegraa Halvklæde, svejet indefter Figuren, med 3 Rader Herkulesbaand langs Ryggen og en Rad paa Ærmerne, der ere vide; foran 2 Rader store sorte Hornknapper, do. paa hver Ærme og 3 ved hver Lomme. Den ²⁹/₁₀₀. (St. 3, 383.)

10) **Do.**, mørkegraa med en Rad store sorte glatte Hornknapper, 3 do. paa en bred Slaget, der danner Ærmet, indv. bagtil er et sort uldent Baand til at binde om Livet. Den ²⁹/₁₀₀. (St. 1, 308.)

11) **Klokke**, graa ulden vatteret med blaastrøbet Foer.

Underbenklæder, hvide strikkede, Bomulds. **Barnetrøje**, hvid Piquets. D. ²⁹/₁₀₀. (St. 2, 370.)

Linned, Sengklæder o. desl.

12) **Borddug**, c. 1¹/₂ Alen i Kvadrat, tærnet Mønster, og kjendelig ved en lille indsyet Lap paa Midten for den ene Ende. Den ²⁹/₁₀₀. (St. 5, 156.)

Hus- og Kjøkkenredskaber.

13) **Kobbervaskjedel**, brugt, uden Laag, med 2 Ører, rummende 2 a 3 Spande Vand. I Løbet af de sidste 14 Dage. (St. 2, 371.)

Andre Gjenstande.

14) **Spadserestok** af sort Ibenholt, hvis øverste Del var omslynget af en Figur af Sølv, forestillende en Slange. Den ²⁹/₁₀₀. (H. St. 2011.)

15) **Ballie** af Egetræs, umalet, med Jernbaand. I Løbet af 14 Dage. (St. 5, 155.)

16) **Trækkevogn**, lille grønsmalet, jernbeslaet, toarmet. Den ²⁹/₁₀₀. (St. 6.)

17) **Trosse**, ca. 30—40 Al. lang og 2¹/₂ tyk. Den ²⁹/₁₀₀. **Do.**, ca. 35 Al. lang og 4¹/₂ tyk. Den ²⁹/₁₀₀. (St. 6, 315.)

18) **Paraply**, sort Lastings med Jernstel, sort Stok, et Stk. Træs af Haandtaget mangiede. Den ²⁹/₁₀₀. (A 6.)

Aflyses.

Theaterkikkerten, P. E. 48—12.

Trækkeroggen, P. E. 63—21.

Lommekniven, P. E. 63—20.

Armbaandet, P. E. 58—4.

Gulduhret, P. E. 63—5.

Ukret, P. E. 64—4.

Det faste tillæg med lister over stjålene og bortkomne koster giver et godt indblik i københavnernes forbrugsmønstre — især, når det drejer sig om tøj. (1879. nr. 65).

Bruun Richard Bertrand (Taarnby 28/779) [21399]	230anh. 272løsl.
— Svend Aage (Ballerup 17/1008) §29850	120anh. ovf. 262løsl.
— — — Ernst (Frberg 6/1099)	14frak.
— — Erik Nordal (Kbhvn. 6/313) [60448]	251anh. 266løsl. 291bet.
— — Michael Nordahl (Kbhvn. 6/690) [59989]	176anh. løsl.
— Viggo Larsen (Odense 29/281) [60207]	232†
Bruus Poul (Sundby 16/411) [58267]	103løsl.
Bruzelius Theodor Martin (Aarhus 2/1087) §24190 [36893]	291anh. ovf.
Bryde Charles Lassenius Marius (Aarhus 29/975) §22366	88anh. 101løsl.
Bryding Olaf Andreas (Udby 15/685) §28824	18ben.
Bryld Thorvald Bering (Horsens 18/211)	54frak.
Brynum Peter Christensen (Aarhus 2/794) §11246 [35803]	28afll. anh. ovf. 82løsl. 121anh. 155løsl. 239anh. 244løsl. 292løsl.
Brzezina Gerhard (Tyskland 31/1213) §29304	44eftl. 47eftl. 70eftl. 75afll. anh. 86udv.
Brzozowy Stanislaw (Polen 25/511)	119udv.
Bredstrup Søren (Lading 26/1105)	186Leg.
Brøndholt Christian Frederik (Hvalsølle 29/384)	165Leg.
— Esther (Frberg 9/409)	165Leg.
Brøchner Villy Ejner Christoffer (Frberg 11/406) [45027]	41løsl. 230anh. 271ob.
Brødsted Hans Valentin (Aarhus 7/1109) §29427	23eftl. 26afll. anh. ovf. 31løsl. 90anh. 152løsl.
Brøndbjerg Anders Christian (Mou 11/799)	182anh. løsl.
Buch Christian Frederiksen (Vejle 28/1104) §23777	118løsl.
— Valdemar Julius Emil (Kbhvn. 25/1265) [4932]	Sanh. 41løsl. 243anh. 268ob.

Navneregistrene til (*Danske Politiefterretninger*) fylder ofte flere hundrede sider. Her er et opslag i et årsregister, sådan som det så ud, da Statspolitiet havde ansvaret for meddelelsesbladet. (1931, register s. 26).

skyldige i overtrædelse af straffeloven og derfor var blevet straffet med f.eks. ris eller slag med rotting (spanskrør). Det var altså en ret så bred kreds af lov-overtrædere, der skulle med i generalregistret.

Ifølge politidirektørens instruks skulle generaliabladene forsynes med fortløbende numre, idet hvert køn havde sin nummerrække. Bladene skulle dog henlægges i alfabetisk rækkefølge. Det påhvilede redaktøren af *Politiefterretninger* at foretage den nødvendige revision af de enkelte blade, og han fik også ordre til at indføje generaliabladets løbenummer i parentes hver gang en person med et sådant blad blev omtalt i *Politiefterretninger*.

Desværre eksisterer generalregistret ikke længere. Derimod findes der en del generaliablade – eller måske snarere afskrifter af sådanne blade – rundt om i Københavns Politis og domstolenes arkiver, hvor de typisk er henlagt som bilag til en efterforsknings- eller retssag. Et udsnit af et generaliablad ses i *Personalhistorisk Tidsskrift* 2011:2, s. 79.

Fra Københavns Politi til Statspolitiet/Rigspolitiet

I meddelelsesbladets første årtier blev der udarbejdet årlige realregistre over de emner, der havde været omtalt i de enkelte numre. I 1870'erne og 80'erne fyldte disse registre ofte to hele sider, og det skyldes ikke mindst de mange dagsbefalinger. I 1890'erne blev realregistrene væsentligt kortere. Dette afspejler, at bladet i stigende grad koncentrerede sig om navnestoffet. Udover de hidtil kendte kategorier såsom "efterlyste alimentanter" og "løsladte efter udstået straf" optrådte der nu også nogle år lister over efterlyste værnepligtige (med angivelse af bl. a. lægdsnummer). I 1890'erne begyndte man også at bringe fotografier af nogle af de efterlyste personer. Ellers fortsatte redaktionen i de velkendte spor. Den fortsatte også med at trykke et lille tillæg til hvert nummer af bladet om stjålne og bortkomne koster. Et sådant tillæg havde eksisteret lige siden 1867. Det henvendte sig til de mange københavnske pantelånere, som kunne tænkes at få kendskab til nogle af de forsvundne genstande. Derfor er kosterbeskrivelserne ofte meget detaljerede.

Da Statspolitiet overtog ansvaret for *Politiefterretninger* i 1920, ændrede bladet navn til *Danske Politiefterretninger*. Samtidig skete der en opstramning og systematisering af oplysningerne. Det fremgår af en særlig kundgørelse for Statspolitiet (1920, nr. 1). Ifølge denne tekst ville "hovedbladet" herefter bestå af tre faste rubrikker, nemlig:

- Efterlysninger og aflysninger [med navne og data om alle efterlyste personer undtagen alimentanter]
- Efterretninger vedrørende personer m.m. [om alle anholdelser, undtagen ved politiforseelser, og om løsladelser, udvisninger, frakendelse af førerbevis og "andre Meddelelser af almindelig Interesse for Politiets Arbejde Landet over"]
- Efterretninger vedrørende begåede forbrydelser m.v. [om hændelser, som "ikke kan antages at have en ren lokal Interesse"]

"Hovedbladet" skulle udkomme alle hverdage året rundt ligesom det særskilte kosterblad. Billeder, der var knyttet til efterlysninger, ville dog blive samlet i særlige numre af bladet. Efterlysninger af alimentanter ville også blive anbragt samlet, og disse blade skulle udkomme én gang om ugen. I øvrigt bragte man kun efterlysninger af alimentanter i de tilfælde, hvor faderskabet var

blevet fastslået, men hvor manden søgte at unddrage sig opkrævning af det fastsatte bidrag.

For at gøre det lettere at orientere sig i *Danske Politiefterretninger* besluttede Statspolitiets ledelse også, at alle efterlysninger og efterretninger skulle forsynes med et løbenummer, som man kunne henvise til i senere numre af bladet. Desuden indførte man et fast skema til at beskrive de begåede forbrydelser. Skemaet indeholdt otte kolonner, bl.a. dato, sted, forbrydelsens art, forbrydelsens genstand og signalement af den mistænkte.

Endelig oplyste kundgørelsen, at Statspolitiet ville videreføre Københavns Politis praksis med at udarbejde måneds-, års- og femårsregistre over de personer, der var nævnt i meddelelsesbladet. Traditionen med at lave navneregistre gik helt tilbage til 1867.

Strukturen fra 1920 viste sig langtidsholdbar. Statspolitiets omdannelse til Rigspolitiet i 1938 kom således ikke til at sætte sig nogle spor i politiefterretningerne, og endnu langt op i 1900-tallet fortsatte man med at udarbejde og udsende bladet på stort set den samme måde som i 1920'erne. Det sidste nummer af *Danske Politiefterretninger* så dagens lys i 1986.

Jørgen Mikkelsen, f. 1959, ph.d., arkivar og seniorforsker ved Rigsarkivet, København. Har især forsket i dansk og europæisk by- og handelshistorie, men også publiceret artikler om mange andre emner inden for dansk historie. Artikler i Personalhistorisk Tidsskrift 1998, 2004, 2007, 2011, 2012 og 2014. Adresse: Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K. E-mail: jm@sa.dk.

Litteratur

Selv om (*Danske*) *Politiefterretninger* blev udsendt til alle danske politikredse, er der tilsyneladende kun bevaret få, længere serier af bladet. Rigsarkivet i København har i 2014-15 modtaget to store, indbundne samlinger fra Rigspolitiet og fra Sydsjællands og Lolland-Falsters Politi, så vi nu har et fuldstændigt sæt af efterretninger med tilhørende registre fra årene 1868-1959, og for en del af perioden har vi endda to sæt. Arkivsignaturen er: Rigspolitichefen: Danske Politiefterretninger. På Rigsarkivet (tidligere Landsarkivet) i Aabenraa er der i Aabenraa Politis arkiv fire pakker med politiefterretninger fra 1945-72. På Københavns Stadsarkivs læsesal kan ses politiefterretninger, der er mere end 75 år gamle.

Politimuseet har en fuldstændig samling af politiefterretninger til og med 1986. Derimod er Det Kongelige Biblioteks samling meget fragmenteret.

Danske Politiefterretninger har været benyttet i en del slægtshistoriske undersøgelser, men ellers har den forskningsmæssige anvendelse indtil nu været meget begrænset. Det kan dog bemærkes, at oplysningerne om udvisning er blevet udnyttet af Henrik Zip Sane i artiklen "Medborgerskabet fødes. Udvisningspraksis i Danmark 1875-1915", *Historisk Tidsskrift*, 1999, s. 1-32.

Danske Politiefterretninger kan bruges som indgang til mange forskellige typer af arkivalier, bl.a. retsarkivernes dombøger, politiarkivernes strafferegistre og fængslernes fangesager. Som et eksempel kan nævnes, at der i mange tilfælde er oplysning om en persons generaliebladsnummer hos Københavns Fængsler. Det er til stor nytte ved brugen af dette fængsels arkiv. Rigsarkivet ligger nemlig inde med 220 pakker med fængslets generaliekort fra 1928-79, men de er henlagt i nummerrækkefølge, og navnekartoteket har en del mangler.

Dansk-norsk samhandel i årene omkring 1814

Af Jørgen Mikkelsen

Artiklen præsenterer resultaterne af en analyse af udvalgte norske toldregnskaber 1812-1816, og den udgør dermed et supplement til en artikel i Personalhistorisk Tidsskrift 2014.

I *Personalhistorisk Tidsskrift* 2014 redegjorde jeg for de lange linjer i dansk-norsk samhandel fra ca. 1700 til slutningen af 1800-tallet. I artiklen sammenfattede jeg den eksisterende forskning inden for dette felt. Desuden fremlagde jeg resultaterne af en ny undersøgelse af en række norske toldregnskaber fra 1798. Det er ét af de få år, hvorfra der også er bevaret danske toldregnskaber.

Som det fremgår af artiklen, var der i 1820'erne og de følgende årtier en ganske omfattende handel mellem Danmark og Norge, og ligesom i 1700-tallet fik Norge langt det meste af sit importkorn fra Danmark, mens næsten hele Danmarks tømmerimport kom fra Norge. Desuden eksporterede nordmændene bl.a. jern, stenkul, huder, salt, tran og fisk til Danmark, mens der blev leveret kød, flæsk, smør, ost og uld den anden vej.

Det har imidlertid været et udbredt synspunkt, at samhandelen mellem de to lande nåede et lavpunkt i årene lige efter 1814, hvor høje toldsatser erstattede de hidtidige meget lave mellemrigske satser. Da der foreligger helt eller næsten intakte rækker af toldbøger fra de fleste norske tolldistrikter fra 1751 til 1837, er det muligt at afprøve denne antagelse ved en undersøgelse af toldregnskaberne fra 1810'erne.

I første omgang har jeg dog ladet mig nøje med at studere toldbøgernes skipperregistre, dvs. de årlige lister over indkomne og afgangede fartøjer, fra fire tolldistrikter hvert af årene 1812-1816. Da en nærmere analyse imidlertid viste, at skipperregistrene fra Arendal og Tønsberg rummer nogle fejlkilder, som kun kan fjernes helt ved en minutiøs gennemgang af protokollerne, har jeg kun mulighed for at fremlægge enkelte tal fra disse to byer. For begge kan dog konstateres en markant forøget samhandel med Danmark i 1814,

Dato	Navn	Hjemsted	Relaterede til.	Toll Bog
	<i>Septemb.</i>			
3.	J. Skjoldbrot	Egersund	... Skib 62.	
4.	Johan N. Rieghard	Chr. Londen	Skib 181.	
	<i>Egbert Maand.</i>			
14.	Angeli Schotte	Lundevone	Nesinger Skib 18.	
15.	Jacob Byrdal	Chr. Londen	Skib 222.	
16.	Johan E. Hennel	N. Øst. Valborg	Skib 47.	
17.	Jonas Johansen	Østfold	Skib 2.	
18.	Jakob Kløpper	Skib	Skib 7.	
19.	C. H. Ingelmar	N. Øst. Valborg	Skib 54.	
20.	J. E. Hillmann	Østfold	Skib 21.	
21.	Jacob Olsen	Drammen	Skib 2.	
22.	Jens Lund	Arendal	Skib 102.	
23.	Johan Olsen	Arendal	Skib 112.	
24.	Johannes Johansen	Skib	Skib 15.	
25.	Carsten Christian Skjoldbrot	Skib	Skib 60.	

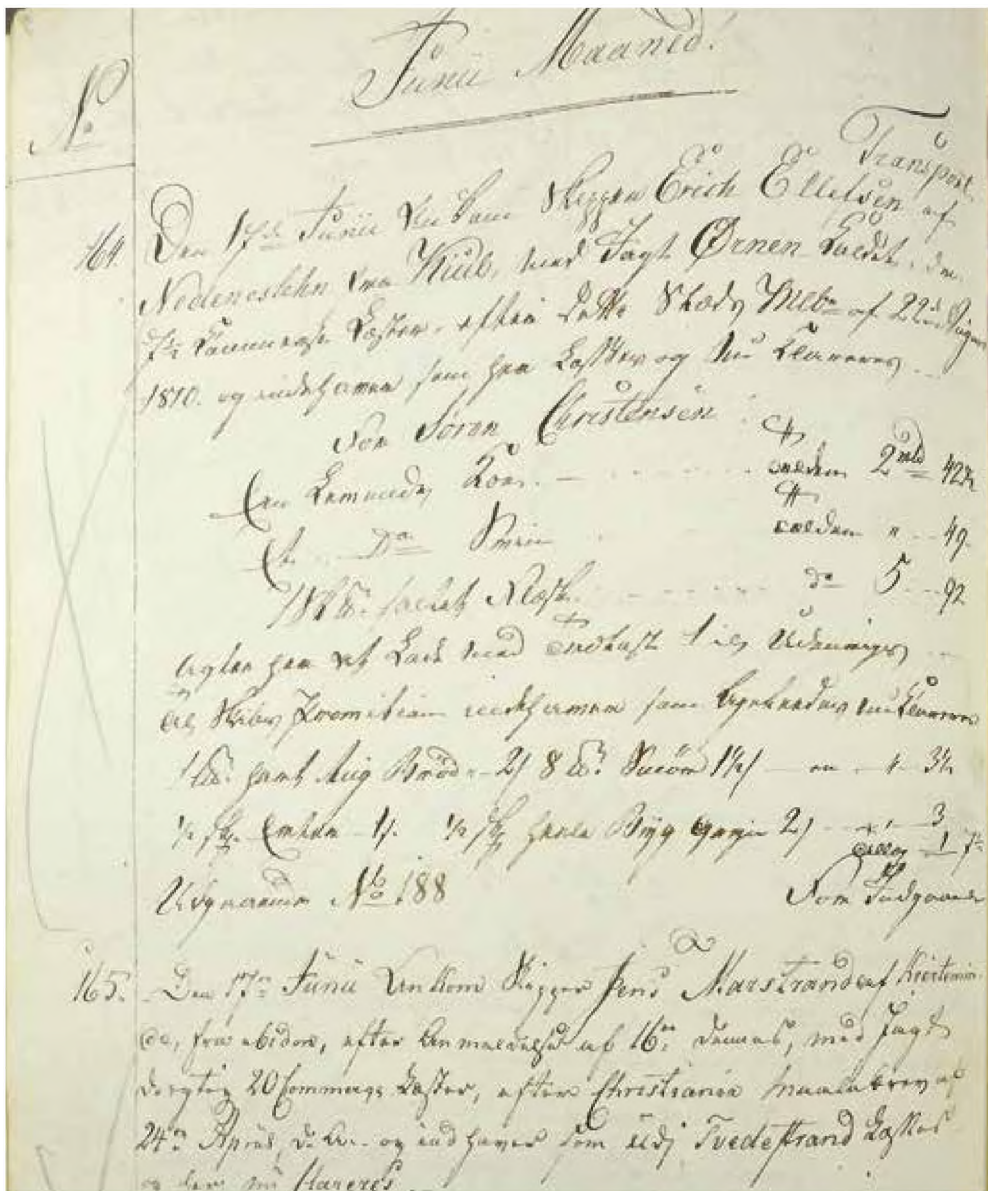
Et udsnit af et skipperregister. I dette tilfælde handler det om fartøjer, der udgik fra Christiania i 1814. Udover dato, navn, hjemsted og destination anføres skibstype og drægtighed i kommercelæster. I en kolonne, som ikke er medtaget på dette billede, henvises til det sidetal i tollbogen, hvor der er en beskrivelse af den enkelte afgang. (Riksarkivet, Oslo: Revisjonsdepartementet: Tollbøger 1814, Christiania (bd. 7-8)).

sammenlignet med de foregående krigsåre. I Tønsberg ankom der i 1814, 1815 og 1816 henholdsvis 61, 34 og 82 fartøjer fra en dansk havn, hvorimod tallene i 1812 og 1813 var nede på 9 og 12. Der var dog stadig et godt stykke op til niveauet i højkonjunkturåret 1798, hvor Tønsberg 128 gange fik besøg af et skib, der var sejlet ud fra en havn i Danmark. I Arendal blev der til gengæld registreret 347 skibsansløb fra en dansk havn i 1814, og i 1816 var det tilsvarende tal 320. Det var mere end dobbelt så højt som i 1798 (se *Personalhistorisk Tidsskrift* 2014, s. 34-35). Alle de nævnte tal omfatter lokaliteter i det daværende danske kongerige samt den del af hertugdømmet Slesvig, som i dag hører til Danmark.

I modsætning til Arendal og Tønsberg har det været muligt at foretage en grundig analyse af udviklingen i Christiania (Oslo) og Risør, der ligesom Arendal hørte til gruppen af store norske havnebyer. Selv om tallene i de to

Christiania	1812	1813	1814	1815	1816
Antal anløb i alt	868	725	823	941	786
Heraf antal anløb fra dansk havn	65+1	66	153+1	111	105+1
Antal danske havne eller toldsteder	13+1	16	36+1	21	22+1
De vigtigste af disse	København 36 Aalborg 11 Fladstrand 5 Aarhus 4	København 15 Aalborg 11 Randers 11	København 36 Aalborg 26 Aarhus 19 Nyborg 9 Randers 8 Fladstrand 7	København 30 Aalborg 14 Aarhus 14 Fladstrand 7 Kerteminde 7 Odense 6	København 36 Randers 9 Aarhus 7 Fladstrand 7 Kalundborg 7 Aalborg 6
Risør	1812	1813	1814	1815	1816
Antal anløb i alt	369	361	330	496	518
Heraf antal anløb fra dansk havn	71	146	124+1	147+3	186+5
Antal danske havne eller toldsteder	11	16	26+1	32+2	29+1
De vigtigste af disse	Løkken 23 Aalborg 15 København 11 Fladstrand 7 Hjørring 5	Løkken 60, Hjørring 51 Thisted 9 Fladstrand 5 København 5 Aalborg 4	Løkken 20, Aalborg 19 Lønstrup 10 Kiul 9 Randers 7 Fladstrand 7 Thisted 6 Hjørring 6	Aalborg 45 Lønstrup 11 Fladstrand 9 Mariager 8 Sæby 8 København 7 Randers 6	Aalborg 57 Nordstrand 40 Odense 11 Sønderho 7 Sæby 7 Lønstrup 6, Mariager 6 Horsens 6

Skibsanløb fra Danmark i Christiania og Risør 1812-1816. I 3. og 4. række ses to sæt tal. Det første markerer antallet af sejladsere fra Kongeriget Danmark, dvs. øerne og Jylland nord for Kongeåen. Det andet viser antallet af rejser fra de områder i hertugdømmet Slesvig, som i dag udgør en del af Danmark. (Riksarkivet, Oslo: Generaltollkammeret/ Revisjonsdepartementet: Tollregnskap).

To typiske tollbogsnotitser fra Risør. Begge blev nedfældet d. 17. juni 1815. Den første omtaler Erich Ellefsen fra Nedenes len (en del af den norske sydkyst). Han havde været i Nordjylland med sin jagt, og herfra hjemførte han en levende ko, et levende svin og et skippund (ca. 159 kg) saltet flæsk. Skibsprovisionen bestod af rugbrød, smør, ærter og byggryn. Ellefsen fortalte også, at han agtede at laste sit skib med træ for at afsætte det "udenrigs". Den anden notits vedrører Kertemind-skipperen Jens Marstrand, der kom fra sin hjemby med 150 tonder byg, 16 tonder malt, 10 tonder havre og 4 fustager kornbrændevin med et samlet indhold på 550 potter (ca. 530 liter). (Riksarkivet, Oslo: Revisjonsdepartementet: Tollbøker 1815. Øster Risør (bd. 30-31)).

tabeller ikke tegner et helt entydigt billede, fremgår det, at der også i disse byer var livlig kontakt til Danmark i årene lige efter bruddet i 1814. Men også her var niveauet lavere end i 1798.

Tabellerne viser desuden, at der ligesom i 1798 var forskel på de to byers geografiske orientering. Mens Christiania i alle årene 1812-1816 havde mest forbindelse til København – som regel efterfulgt af de større østjyske byer – havde Risør så absolut mest kontakt til Nordjylland, og især i 1813 stod de små skudehandelssteder på den jyske "nordstrand" centralt i billedet. Det skyldes givetvis den korte afstand mellem Risør og disse lokaliteter, som betød, at der alt andet lige var mindre risiko for fjendtlig opbringning ved sådanne sejlads end ved rejser til Aalborg eller sydligere beliggende byer.

Mine studier bekræfter også andre forskeres påpegning af, at den dansk-norske samhandel i krigsårene i helt overvejende grad blev varetaget af norske skippere (se *Personalthistorisk Tidsskrift* 2014, s. 40). I Arendal stod norsk-ejede skibe f.eks. for 95% af de 727 skibsanløb i 1812, og i Risør blev nordmændene noteret for 97% af de 361 anløb i 1813. Allerede i 1814 begyndte de danske skippere igen at dukke op i større tal, men nordmændene stod dog stadig for 70-85% af alle anløb i de følgende år, i alt fald i Christiania og Risør.

Endelig er det værd at bemærke, at de norske havne allerede i 1814-1815 genvandt meget af den vesteuropæiske orientering, som havde været karakteristisk for norsk søfart i 1700-tallet. Ganske vist havde Christiania og Risør en

I 2015 modtog Rigsarkivet, Kbh. fra GEUS (De Nationale Geologiske Undersøgelser for Danmark og Grønland) et detaljeret kort fra ca. 1720 over de norsk-svenske grænseregioner Østfold, Bohus län og Värmland. Kortet er omgivet af 12 tegninger af forskellige norske fæstninger og fæstningsbyer. Flere af dem var også vigtige havnebyer med mange kontakter til Danmark. Her ses kortene over Christiansand og Christiania.

del kontakter til Bordeaux under krigen, men i de følgende år kom de vigtige gamle handelspartnere, Storbritannien og Nederlandene, igen øverst på listen over udenlandske kontakter. I 1815 fik Risør f.eks. 81 gange besøg af et skib, der havde afgangshavn i enten England eller Holland, mens det samlede antal af skibsanløb fra udlandet de foregående år havde ligget på 13-26. Og i 1815 kom der hele 66 gange et skib fra London til Christiania.

Resultaterne af min lille punktundersøgelse kan uden tvivl nuanceres gennem mere omfattende analyser, og det vil under alle omstændigheder være ønskeligt med studier af flere havnebyer og af længere rækker af toldregnskaber. Men jeg tvivler på, at dette vil ændre på min konklusion: At grænseændringen i 1814 ikke medførte større forskydninger af mønstret i samhandelen mellem Danmark og Norge, men snarere en tilbagevenden til den gamle tilstand efter nogle turbulente år, hvor handelen var stærkt hæmmet af krigshandlinger.

Litteratur

De norske toldarkivalier, som er anvendt i denne artikel, findes alle på Riksarkivet i Oslo. Her ligger arkivalierne fra før 1814 i Generaltollkammerets arkiv, mens de senere toldbøger er at finde i Revisjonsdepartementets arkiv. Begge steder er materialet topografisk ordnet, dvs. at arkivalier fra samme tolddistrikt ligger samlet. En nærmere beskrivelse ses på <http://www.arkivverket.no/arkivverket/Tema/Rekneskap/Tollrekneskapar>.

Med hensyn til litteratur henvises til min artikel i *Personalhistorisk Tidsskrift* 2014. I 2015 har Ragnild Hutchison imidlertid publiceret artiklen ”Endringer i den norske tømmerproduksjonen og europeiske markeder – ca. 1780-1840, (Norsk) *Historisk Tidsskrift*, bind 94, s. 204-228, og her er der referencer til mere norsk litteratur. Hutchisons artikel viser, at Danmark både før og efter 1814 kun aftog en mindre del af den samlede norske tømmereksport; i årene 1835, 1838, 1841 og 1844 lå andelen således på 11-17% (beregnet i mængde). Før 1807 var Storbritannien så absolut den største aftager af norsk tømmer, og det drejede sig gennemgående om træ af meget fin kvalitet. Efter 1814 importerede også Frankrig og Holland en betydelig mængde norsk tømmer, men en stor del af disse trævarer var af ret beskeden kvalitet.

Jørgen Mikkelsen, f. 1959, ph.d., arkivar og seniorforsker ved Rigsarkivet, København. Har især forsket i dansk og europæisk by- og handelshistorie, men også publiceret artikler om mange andre emner inden for dansk historie. Artikler i Personalhistorisk Tidsskrift 1998, 2004, 2007, 2011, 2012 og 2014. Adresse: Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K. E-mail: jm@sa.dk.

Til elevene:

Bli enige om et tollsted, som alle elevene ser nærmere på, samt to eller tre år.

Eventuelt to tollsteder, som så kan sammenlignes. Finn befolkningstallet i tollstedet i folketellingen i 1801.

1)

a) Velg tre varer, som kom inn til eller ble ført ut av tollstedet på 1780/90-tallet. Finn ut av, hva varene er, hvordan de ble laget, og hva de ble brukt til.

b) Se om mengdene av varene hadde økt eller sunket i 1835.

c) Hvor kom varene fra eller ble ført til på 1780/90-tallet? I 1835?

d) Hva var verdien på varene på 1780/90-tallet i skilling per enhet? Hvilken av de tre varene var dyrest? Billigst?

e) Regn ut, hvor mye av varene, som var tilgjengelig for hver person i tollstedet. Bruk befolkningstall fra 1801.

2)

Sammenlign varene dere har funnet og diskuter om dere ser mønster:

Det kan være lurt å skrive dette opp i en tabell i fellesskap.

Hva slags varer, som ble handlet med?

Hvor varene kom fra eller ble ført til?

Hvor tilgjengelig var varene for befolkningen?

Ble det mer eller mindre av varene, når dere sammenligner 1780/90-tallet og 1835?

3)

Hvilke utfordringer har tollistene som kilde, og hvilke forbehold må vi ta, når vi trekker konklusjoner om handelsmonster og tilgjengelighet? Hvordan påvirker dette monstrene, dere har sett i tollistene?

4)

Hva forteller vareslagene, som ble ført inn og ut av tollstedet, om hvordan tollstedet hadde kontakt med andre deler av verden?

Hvor viktig var handel med unionslandet Danmark på 1780/90-tallet? Og i 1835? Hva forteller det om unionen mellom Danmark og Norge og om konsekvensene av bruddet i 1814?

Var handelen med eksotiske varer som sukker, kaffe eller krydder direkte eller gjennom andre steder? Og diskuter, hvorfor den var organisert slik.

Hvad forteller mengdene av de ulike varene, som kom inn/ble ført ut på 1780/90-tallet og i 1835 om endringer i samfunnet?

5)

Bruk SSBs statistikk og se hvor mye av varene, du valgte, som kommer inn/bliver ført ut i dag. Hva forteller det om samfunnet vårt i dag og om endringene siden 1814?

Den norske hjemmeside www.toll.lokalhistorie.no, der blev opprettet i 2013, er under stadig utbygning. Her kan man nu bl.a. se varelistene for alle tollsteder i 1731, 1756, 1786 og 1794 og få adgang til en database over skipsanløb i 1786 og 1794. Prosjektgruppen bag hjemmesiden har også formulert særlige oppgaver for skoleelever, som det fremgår af denne tekst.

LÆGTEN

um for slægtshistorie

THE MIGRATION
OF OUR
MATERNAL CLANS

LEGEND

- Central & West Eurasia
- East Eurasia & America
- East Eurasia & Australasia
- Asia

Slekten Schorn fra Aachen

Af Torbjørn Pihl

Slægten Schorn kom til Danmark med Conrad Schorn (ca. 1722-1794). Han flyttede med nogle af sine børn fra Aachen/Burtscheid til København omkring 1780. Denne artikel præsenterer slægtens oprindelse i Aachen og dennes udspring fra et særegent religiøst miljø – mennonitterne – og slægtens første to-tre generationer i Danmark.

Aachen

Aachen er i bokstaveligste forstand en sentraleuropæisk by med sin beliggenhed i den tyske delstat Nordrhein-Westfalen (tidligere Preussen), nær grensen til Nederland og Belgia. Distriktets varme, svovelholdige kilder ble benyttet allerede av romerne, og senere har Aachen vært kjent som kurbadested helt opp til våre dager. Aachen var Karl den Stores residensstad. Han reiste også de eldste deler av byens berømte domkirke, nå på UNESCOs verdensarvliste, som var de tyske keiseres kroningskirke helt frem til 1500-tallet. Byen var, og er fortsatt, et industrientrum. Ikke minst blomstret ullveveri og klesfabrikasjon allerede i det 12. århundrede. Området hadde også rike stenkullgruver, som i dag har mindre betydning. Som mange tyske middelalderbyer hadde Aachen høy grad av selvstendighet under den tysk-romerske keisers formelle overhøyhet. I tiden 1797-1814 var byen under fransk herredømme, men ved Wienerkongressen ble den overlatt til Preussen. Under det kortvarige franske regime rakk man å henge opp portretter av Napoleon og keiserinne Josephine i byens middelalderlige rådhus – og der henger de fremdeles.

Aachen var omkranset av nærliggende mindre byer. Nærmest lå Burtscheid, som nesten dannet et sammenhengende byområde med Aachen. I 1897 ble disse to byene forøvrig slått sammen, og Burtscheid er i dag en bydel i Aachen.

Reformasjonen, ved Luthers og senere også Calvins tilhengere, synes raskt å ha fått innpass i området. Dertil kom, fra 1558 og videre, en betydelig innvandring av protestanter, hovedsakelig reformerte, fra Nederland, som flyttet eller flyktet som følge av den spanske stattholder, hertugen av Albas

forfølgelser. Noen av disse fra Nederland var kanskje opprinnelig kommet fra Frankrike på grunn av forfølgelser der. Hele området, men særlig Aachen, forble i flere hundrede år fremover en religiøst urolig region

Allerede i 1559 medunderskriver en Jakob Schorn et andragende til keiseren fra 95 protestanter, om å tillate en protestantisk menighet i Aachen. Det ble på denne tiden opprettet såvel en tysk-reformert, en vallonsk-reformert og en mennonitisk menighet i byen, og noe senere også en luthersk. Men selv om protestantene i perioder hadde betydelig innflytelse i Aachen, var katolikene oftest de dominerende i byrådet, med støtte av den habsburgske keiseren. Til dels måtte de protestantiske menighetene holde sine gudstjenester i hemmelighet, og støttet seg da gjerne til søstermenigheter i nabobyene. Selv om byen Burtscheid, som lå nærmest vegg i vegg med Aachen, faktisk var eiet av en katolsk cistercienser-nonneorden, synes den religiøse toleranse å ha vært større der enn innenfor Aachens bymurer. Dette kan vel også skyldes nærheten til Vaals, som tilhørte Nederland og hvor den reformerte trosretning sto sterkt. Denne spredningen førte også til at flere av de ikke-katolske menighetene hadde medlemmer i flere forskjellige byer. I tillegg synes det som om flere familier iblant byttet fra den ene menighet til den annen for aktuelle kirkelige handlinger. Det er bevart kirkebøker fra diverse lutherske og reformerte menigheter i området. Til dels omfatter kirkebøkene flere menigheter, f.eks. Aachen og Burtscheid, hvor innførslene kan være i samme bok eller i separate bøker for det enkelte sogn. Aktuelle kirkebøker må dels oppsøkes i ulike arkiver. Det sier seg derfor selv at slektsforskning i dette distriktet kan være komplisert. De fleste bøker er naturlig nok ført på tysk, men kirkebøkene fra den vallonsk-reformerte menighet i Aachen/Burtscheid er ført på fransk, også for tysktalende medlemmer – et vidnesbyrd om områdets "internasjonale" preg. Mennonitene førte også kirkebøker. Disse finnes imidlertid ikke i kirkearkivene eller offentlige arkiver. Muligens kan de, eller i det minste utskrifter fra bøkene, finnes i *Mennonitischer Geschichtsverein, Forschungsstelle Weierhof*. Denne institusjon har det imidlertid ikke lykkedes å få kontakt med.

I relasjon til slekten Schorn har den mennonitiske sekt, en egen retning innen *anabaptismen*, særlig interesse, da familien Schorn, eller i alle fall deler av denne, på 1600- og 1700-tallet tilhørte denne spesielle trosretning. Navnet Schorn har forøvrig vært relativt vanlig i området i flere hundrede år, og alle av dette navn er ikke nødvendigvis beslektede.

Anabaptistene, eller gjendøperne som de oftest ble kalt, ble benevnt slik fordi de blant annet forkastet barnedåpen og kun godkjente dåp av voksne som selv kunne bekrefte sin tro og ønske dåp. Tilhengere som var døpt som barn, ble derfor døpt påny når de sluttet seg til denne sekten. Anabaptismen har sine røtter i Sveits og den sveitsiske reformasjon ved Ulrich Zwingli, men kom etter hvert til å utvikle seg anderledes enn andre reformatoriske kirkesamfunn – og de ble forfulgt med stor nidkjærhet ikke bare av katolikkene, men også av lutheranere og reformerte. Bevegelsen nådde et slags crescendo i Münster i Westfalen i 1534, da byen nærmest ved et kupp ble overtatt av anabaptistene, som ville omgjøre den til et "Nytt Jerusalem" og et slags "kommunistisk" teokratisk samfunn med blant annet formuesfelleskap og endog kvinnefelleskap eller i alle fall polygami. Det "Nye Jerusalem" fikk imidlertid ikke lang levetid. Allerede etter ett år, i 1535, ble byen, etter langvarig beleiring, gjenerobret av katolske styrker, som gikk nådeløst frem mot anabaptistenes ledere. Etter tortur ble flere av dem henrettet, og deres legemer ble plassert i jernbur som ble hengt opp i et kirketårn til skrekk og advarsel. Skjelettrestene ble først fjernet lang tid senere, og jernburene henger der fremdeles.

Mennonitene var, til forskjell fra de "militante" anabaptistene i Münster, en fredeligere retning uten politiske ambisjoner. Mennonitene oppfordret ikke til motstand mot de ordinære verdslige myndigheter. De ble riktignok stadig motarbeidet, men ikke utsatt for samme nådeløse forfølgelse som de "revolusjonære" anabaptistene i Münster.

Denne sekt eller bevegelse hadde fått navn etter den nederlandske anabaptist-prest Menno Simons (1492-1559). De avviste doktrinene fra Münster-anabaptistene og var imot all bruk av vold

Også anabaptister synes å være kommet til Aachen allerede i 1530-årene, og trosretningen fikk etter hvert stor utbredelse her, tross motstand og tidvis regulær forfølgelse. Særlig synes mennonitene å ha vært tallrike i Aachen og omegn på 1600-tallet. I de perioder hvor byrådet i Aachen var protestantisk dominert, vistes mennonitene større toleranse enn når katolikkene dominerte. I 1601 påla det da katolske byrådet mennonitene å la sine barn døpe katolsk innen en måned eller å forlate byen. De fleste av dem valgte å dra, og de fleste av disse til småbyene Burtscheid, Stolberg og Vorweiden, sikkert også til Vaals som lå i det ikke-katolske Nederland og hvor protestanter av ulike kategorier derfor kunne leve trygt. Mange kom riktignok raskt tilbake. Men i

1602 ble de påny bortviste, og senere samme år besluttet også myndighetene i Burtscheid å forvise mennonitene derfra. I Burtscheid synes ikke bortvisningen å være gjennomført med stor strenghet, og dette hadde åpenbart sammenheng med mennonitenes velstand og håndverksmessige/industrielle dyktighet, som bysamfunnene selvfølgelig gjerne ville beholde. Abbedissen i klosteret, som eide grunnen i Burtscheid, påla i stedet mennonitene en årlig avgift for å kunne oppholde seg i byen, og denne avgiften ble betalt i et par hundrede år fremover. De mennoniter som var blitt igjen i Aachen, dannet nå, sammen med de til Burtscheid fordrevne, en kombinert menighet, som også mennonitene i den nærliggende nederlandske byen Vaals sluttet seg til.

I 1616 ble protestantene påny drev et ut av Aachen av keiserlige katolske tropper, riktignok uten at et skudd ble løsnet.

Den vedvarende forfølgelse, eller i alle fall motarbeidelse, i Aachen og Burtscheid, førte til at mennonitene fulgte eksempelet til de to reformerte og den lutherske menighet og henla sine gudstjenester til Vaals, hvor de under de nederlandske generalstaters proteksjon et kunne utøve sin religion uhindret av de tyske myndigheter.

De mange vanskeligheter mennonitene måtte utstå, og indre stridigheter i menighetene, medførte etter hvert at antallet mennoniter gikk tilbake. En del gikk over til katolisismen, andre, og til disse hørte medlemmer av familien Schorn, til den reformerte kirke. Ved midten av 1600-tallet skal det kun ha vært 24 mennonitiske familier tilbake i Burtscheid, og hundrede år senere kun et dusin. Til dette dusinet hørte fortsatt deler av familien Schorn, så ikke alle av denne familie var gått over til de reformerte. I år 1800 var der kun to mennonitiske familier tilbake, og i 1823 angis menigheten å være helt utdødd.

Forekomst av navnet Schorn i Aachen og Burtscheid eldre tid

- 1452** Johan Schorn, Aachen, tømmermann og borger.
- 1471/73** Arnold Schorn, Aachen (død før 1486, etterlot barn), nevnt i forbindelse med huskjøp og tilbakekjøp.
- 1539** Martin Schorn, Aachen, nevnt som saksøker.
- 1546 (ca.)** Barbara Schorn, Aachen, arver Simon Ketenes.
- 1548** Arnold Schorn, Aachen, nevnt som saksøker.

- 1559** Jakob Schorn, Aachen, medunderskriver, som et av 94 menighetslemmer, et andragende til keiseren om å tillate en protestantisk menighet i Aachen, som nevnt ovenfor.
- 1576** Carl Schorn (født før 1550), nevnt 1576-1603 i forbindelse med rettssaker m.v.
- 1578** Theiss Schorn kjøper 1/6 av et hus i St.Petersstrasse i Aachen.
- 1594** Carl Schorn,nevnt som saksøker og saksøkt..
- 1602** "Gebrüder Schorn" selger en andel i et hus i Petersstrasse til "eheleute Mathias Schorn"
- 1607** Johann Schorn kjøper 1/6 av et hus i Petersstrasse (det samme?)
- 1690** Mathias Schorn, Aachen, gift før 1690. Svigerfar til Leonard Nütten.
- 1739/40** Peter Schorn, gift omkr. 1751 m. Maria Sophia Kessler, en søster av ullvever Franz Heinrich K.
- 1782** Gilles Schorn, nevnt som saksøker.

Mange av de ovennevnte personer Schorn har sikkert vært beslektede, uten at dette foreløpig lar seg nærmere avklare. Men navnet Schorn synes også å ha vært relativt vanlig, slik at det neppe har vært felles biologisk opphav for alle navnebærere. Som man ser av oppstillingen ovenfor, er navnet første gang registrert i Aachen allerede i 1452. Dette taler i noen grad for at slekten var "ekte tysk". Men man kan heller ikke utelukke at forfedrene til den slekt Schorn som senere kom til Danmark, kom til Aachen/Burtscheid-området med den protestantiske/reformerte/mennonitiske innvandringsbølgen ved midten av det 16. århundrede, og i så fall sannsynligvis fra Nederland.

Slekten Schorn i Aachen/Burtscheid

- I Peter Schorn**, dod før mars 1754. bosatt i Burtscheid. grunnla et handelsfirma som senere ble ført videre av sønn og barnebarn. Ingen sikker opplysning om hans herkomst. Heller ingen sikker opplysning om hans kirkelige tilhørighet, men da sønnen Heinrich og hans familie var mennoniter, er det rimelig å anta at også Peter Schorn og hans husstand tilhørte denne menighet. – Gift før 1681 m. Maria Janssen, født ca. 1660 i Burtscheid. overlevde mannen.Hun hadde en bror ved navn Isaak Janssen. – 1 barn kjennes:

- II Heinrich Schorn**, født ca. 1690, død mellom 1757 og 1762 i Burtscheid. Bosatt i Burtscheid, hvor han drev handelsvirksomhet, sannsynligvis særlig med stoffer. Virksomheten synes å ha vært ganske omfattende, med forbindelser til både Portugal, Russland, Italia og Østerrike. Familien tilhørte den mennonitiske menighet i Burtscheid. – Gift før 1713 m. Marie Höger, født ca. 1690, levde fortsatt 10. sept. 1762 i Burtscheid.. – 7 barn (IIIa-g):
- IIIa Maria Schorn**, født 1713 i Burtscheid, død 1787 i Krefeld (Krefeld er en mindre by i Nordrhein-Westfalen, også denne hadde en mennonitisk menighet). – Gift 27. okt. 1737 i Krefeld m. Heinrich von der Leyen, født 1708 i Krefeld, død 1782 s.s. Han tilhørte en familie som i fire generasjoner hadde drevet et stort silkevervi i Krefeld og som ble meget velstående. Han etterlot seg en formue på hele 135.000 riksdaler. – I 1782 betenkte Maria von der Leven f. Schorn den mennonitiske og den reformerte menighet hver med 500 riksdaler og den lutherske og den katolske menighet hver med 200 riksdaler.
- IIIb Susanna Schorn**, født ca. 1715 i Burtscheid, død etter 1756 s.s. – Gift 24. aug. 1742 i Vaals m. Eberhard Moritz Lutger, født i 1690-årene, død 17. april 1777 i Burtscheid – 7 barn døpt i den høytysk-reformerte menighet i Burtscheid. I 1756 anføres det i kirkebogen at moren har tilhørt den mennonitiske menighet.
- IIIc Wilhelmine Schorn**, født ca. 1720 i Burtscheid, død etter 1762 s.s.(1779?). – Gift 19. febr. 1753 i Burtscheid m. Isaach Prym, født ca. 1717 i Burtscheid, død 14. jan. 1785 (68 år gml.). – 1 barn kjennes (født 1755, død 1760), ingen overlevende livsarving.
- IIId Conrad Schorn**, født ca. 1722, formodentlig i Burtscheid, begr. 14. febr. 1794 i København (Tysk-reformert menighet). Videre om ham under: Slekten Schorn i København..
- IIIe Heinrich Schorn**, født ca. 1725 i Burtscheid, død 6. jan. 1781 i Amsterdam.- Heinrich Schorn synes å ha vært kjøpmann i Amsterdam. Ekteparet Heinrich og Agatha Schorn var husverter for den senere (1797-1801) amerikanske presidenten John Adams (1735-1826) da han i årene 1780-81 bodde i Amsterdam som utsending fra de tidligere nordamerikanske kolonier som nylig var blitt selvstendige. Familien Schorn bodde i "Achterburgwal" nær "Oude Hoogstraat" i et hus som var bygget omkring 1760, muligens av Heinrich Schorn, og som står der fremdeles, stort sett uforandret i det ytre. – Gift 1.g. 3. mars 1752 i Amsterdam (Reformert) m. Elsebe Visscher, begr. 27. juni 1753 s.s (Reformert), antagelig død i barselseng. Gift 2.g. 29. aug. 1755 i Amsterdam m. Agatha Marchand. – 1 barn fra 1. og 6 barn fra 2. ekteskap kjennes. Etterslekt i Amsterdam, men om denne has ingen opplysning....
- IIIIf Anna Schorn**, født før 1730 i Burtscheid, død etter 1761 s.s.- Gift 4. okt. 1751 i Burtscheid m. Elias Hanssen, fra Burtscheid, død etter 1761 i Burtscheid. - 5 barn døpt i den vallonsk-reformerte menighet i Aachen i tidsrommet 1752-1761, og ett barn i 1764 i

den høytysk-reformerte menighet samme sted. Ved denne sistnevnte barnedåpen anføres det uttrykkelig i kirkeboken at moren Anna har vært mennonitisk.

IIIg Johannes Schorn, født ca. 1730 i Burtscheid, død etter 1775 i Eupen (en mindre by i nåværende Belgia, ca. 15 km fra Aachen). – Gift 6. nov. 1758 i Eupen m. Johanna C. Fremeray, født 1724 i Eupen, død etter 1777s.s.

Slekten Schorn i København

IIIId Conrad Schorn, født ca. 1722, formodentlig i Burtscheid, begr. 14. febr. 1794 i København (Tysk-reformerte menighet). Han nevnes første gang i 1745, da han synes å ha vært med i følget til en av de deltagende fyrster ved den keiserlige valgdag i Frankfurt. Antas, i likhet med sine søsken, i sin ungdom å ha tilhørt den mennonitiske menighet i Burtscheid, som hans foreldre var tilsluttet, men har senere gått over til den tysk-reformerte menighet i Aachen-Burtscheid-Vaals. Denne overgang må formodentlig ha skjedd senest i 1748 da han dette året sto fadder for en søsters barn i den vallonsk-reformerte menighet i Aachen, der alle hans egne barn fra hans 2. ekteskap senere ble døpt. Det eneste barn som kjennes fra hans 1. ekteskap, sønnen Johan Arnold f. ca. 1764, er det ikke funnet noen dåpsanførsel for. – Conrad Schorn synes å ha gått inn som medeier i det handelsfirma som var grunnlagt av hans farfar, og som vesentlig synes å ha drevet med omsetning av stoffer. Av bevarte rettsdokumenter, vesentlig fra 1750-årene, får man inntrykk av at det må ha vært visse økonomiske motsetningsforhold i firmaet, muligens mellom den eldre Heinrich Schorn på den ene, og sønn og svigersønn Conrad Schorn og Eberhard Lutger på den annen side. I 1764 ble Conrad stevnet for retten etter øyensynlig å ha vært i en kraftig kringel, kanskje endog slagsmål, med noen protestanter. Schorn hevdet herunder at de reformerte ikke kunne føle seg sikre selv på offentlige steder, og at politiet ikke gjorde noe for å beskytte dem mot overlast. Det fremgår at Conrad Schorn, som synes å ha vært en "hissigpropp", allerede tidligere var blitt straffet for utilbørlige utbrudd. Kanskje finner man her noe av årsaken til at han senere, dog ikke før omkring 1780, forlot Burtscheid og flyttet til København. Her sluttet han seg til den tysk-reformerte menighet, som allerede fra 1689 hadde sin kirkebygning i Gothersgade, og slekten Schorn forble trofast mot denne menighet i alle fall i hundrede år fremover. Conrad Schorn løste ikke borgerskap i København og det er usikkert om han drev noen næring der. Ved folketellingen 1787 bor han i, med datter Anna Catharina i Skidenstræde nr. 174 i Klædebo kvarter og benevnes som enkemann "uden Haandtering". De bor hos bokholder Martin Henrich Dreyer og hans hustru Esther Isabel og benevnes som "af Familien". Det er derfor sannsynlig at det var slektskap mellom familiene Schorn og Dreyer, men det har ikke lykkedes å finne ut hvori dette antatte slektskap besto. En rimelig gjetning kan være at Esther Isabel Dreyer kan ha vært tyskfødt og beslektet med Schorn, og at det var denne kontakten som

fikk ham til å velge København da han forlot hjemstedet. – Om Conrad Schorns første hustru, som var mor til sønnen Johan Arnold og derved stammor for den danske ettersekt, kjennes ikke engang navnet. – Conrad gift 2. g. 3. des. 1767 i Vorweiden m. Ida Mülmann, døpt 28. okt. 1738 i Kelzenberg, dødsdata ukjent, antagelig død før mannen flyttet til København. Datter av Mathias Mülmann og 2. hustru Cuningunda Pfeiffers.- Av 1. ekteskap kjennes kun 1 barn (IVa). Av 2. ekteskap 6 barn som alle ble døpt i Aachen-Burtscheid-Vaals hochdeutsch-reformierte Gemeinde (IVb-g).

- IVa Johan Arnold Schorn**, født ca. 1764, død 27. jan. 1840 (75 år gml.) i København – Han var først handelsbetjent hos grosserer Peter Tutein, men senere voksduksfabrikant på Nørrebro. – Gift 4. juli 1793 m. Susanne Elisabeth Voss, født 25. aug. 1755, død 29. mars 1833. Dtr. av parykkmaker i København Eilert (Ehlert) Voss (ca. 1717-) og 1. hustru Margreta Heinike (død 1761).- Ehlert Voss var innvandret fra Bremen. Slektsnavnet ble i København ofte bokstavert Foss. Hustruen Margreta var også fra Bremen. Familien tilhørte den tysk-reformerte menighet. Det skal finnes et portrett av Susanne Elisabeth.. – 2 barn levde i 1801 (Va-b).
- Va Henriette Caroline Cecilie Schorn**, født 6 febr. 1794 i København (Tysk-ref.), død 24.jan. 1850 s.s. (Frue). – Gift 6. mars 1818 i København (Tysk-ref.) m. Johan Daniel Wroblewsky, født 24. juni 1786 død 20. juli 1864. Sønn av organist Daniel W. (1754-1818) og Johanna Charlotte Salicath (1754-1797).. Han var kontorsjef i Rentekammeret, stempelpapirforvalter, etatsråd. Portrett tegnet 1848 av J.N.F. Vermehren. Også av hustruen finnes et portrett av Vermehren. I 1871 fikk familien tillatelse til å skrive sitt navn *Wroblewski* - Etterslekt.
- Vb Peter Theodor Schorn**, født 12. sept. 1796 i København (Tysk ref-), død 24. nov. 1876 s.s.(Tysk ref.). – Cand.jur. 1821. Deltok først i driften av farens fabrikk. Ble senere lærer i tysk bl.a. ved Efterslægtsselskabets Skole og Metropolitanskolen. Overkorrektor ved den grunnlovgivende riksforsamling og senere ved Rigsdagen. Litterat og oversetter fra og til tysk, iblant også fra svensk. – Gift 27. sept. 1828 i Hamburg (Petri) m. Sophie Ernestine Meiners, født 21. mai 1801 s.s. (Michaelis), død 23. des. 1834 i København (Tysk-ref.). Dtr.av bankbokholder Johann Wilhelm M. og Margaretha Maria Antonia Biedenhäm. Det finnes et portrett av henne.- 2 barn kjennes (VIa-b).
- VIa Charles Theodor Schorn**, født 1829. Lærer (sanglærer) i København. – Gift 27. sept. 1856 m. Emma Adelaide Schröder, født 1831.
- VIb Sophus Wilhelm (Willy) Maximilian Schorn**, født 6. des. 1834 i København (Tysk ref.), død 25. mars 1912 s.s. – Forfatter og tegnelærer i København.- Gift 17.mars 1860 i København (Frue) m. Victoria Angélique Haas, født 8. sept. 1840 i København (Heiliggeist), død 4. mai 1922 s.s. Datter av vekselmegler Peter Georg H. (1783-1857) og Henriette Lovise Wengel (1810-1841). Ekteskapet oppløst, og Victoria Angélique

gift 2. g. 1872 m. premierløytnant, senere kaptein, klasselotterikollektor og maler Frederik Peter Grünwaldt (1840-1923).

IVb Peter Matthias Schorn, født 26. aug., døpt 27. aug. 1769, ingen senere opplysning.

IVc Heinrich Wilhelm Schorn, født 26. mars, døpt 28. mars 1771, ingen senere opplysning.

IVd Wilhelmina Sophia Schorn, født 17.des, døpt 20.des. 1773, ingen senere opplysning.

IVe Anna Catharina Schorn, født 23. april, døpt 25. april 1775, død 7. mai på gården Guderød i Botne, nær Holmestrand, Norge, begr. 12. mai 1853 i Botne.- Vokste opp i huset hos bokholder Dreyer i København. Hun kalte seg alltid Annette Cathrine. – Gift 4. jan. 1799 i København (Tysk-ref.) m. Peter Arbo Neumann, født 9. okt. på Hassel jernverk i Eker, Norge, døpt 17. okt. i Haug kirke i Eker, død 10. sept. på sin gård Valberg i Botne, begr. 17. sept. 1847 i Botne. Sønn av jernverkseier Jacob Hansen Neumann (1721-77) og 2. hustru Magdalene Cathrine Edler (1734-99).- Peter Arbo Neumann kom tidlig til København hvor han kalles silke- og klædekremmer. Han var også medeier i et silkeveveri, og var handelsreisende i Norge for et københavnsk firma. Familien bodde på Gammeltorv. I 1811 ble han utnevnt til tollkasserer i Holmestrand, og familien flyttet til Norge. – Vielsen i 1799 og første barnedåp senere samme år skjedde i den tysk-reformerte menighet i København, men de senere barnedåper i vanlige bymenigheter. Portretter av ekteparet fra 1833, sortkrittstegninger av Peter Petersen (1795-1858). - 5 barn. Stor etterslekt i Norge.

IVf Sibylla Johanna Schorn, født 24. jan., døpt 29.jan. 1777, ingen senere opplysning.

IVg Isaach Conrad Schorn, født 31. okt., døpt 3. nov. 1779, begr. 15. des. 1782 i København (Tysk-ref.).

Andre personer av navnet Schorn i Danmark

Agnete Cathrine Schorn, født ca. 1673, opplyser i 1746 at hun er datter av avdøde oberst Hans Diedrich Schorn, født i Sveits, som har tjent den danske krone i 35 år, senest som kommandant i Nyborg (?) og hans avdøde hustru Anna Sebille von Zerbst "aus dem Anhalschen" (Krarup, F.: *"Stifts Relationer indsendte til Klevenfeldt"* (Personallhistorisk Tidsskrift 1. R. b. V).

Ida Marianne Schorn ble 11. febr. 1809 i Calcutta gift m. Edvard Brown, som var dansk av fødsel (Personallhistorisk Tidsskrift 9. R b. IV).

Ferd. Vilh. Schorn, forstkasserer, død 5. sept. 1863 i Viborg, avertert av C.C.S. f. Almind. (Richter, V.: *"100 aars dødsfald (1791-1890)"* København 1901).

Litteratur

Arkivstudier i Tyskland er utført på forfatterens oppdrag av profesjonell genealog Markus Weidenbach. Han har bl.a. benyttet seg av arkivalier i *Kirchenkreisarchiv Aachen*, *Stadtarchiv Archen* og *Landesarchiv Nordrhein-Westfalen*, Düsseldorf. Arkivstudier i København (hovedsakelig Den tysk-reformerte menighets bøker i Rigsarkivet), er utført – for mange år siden – av forfatteren selv, men supplert med en del folketellingsutskrifter m.v. meddelt av Niels Erik Jankjær i 1993. Jan M. Keus har fremskaffet enkelte arkivdata fra Amsterdam.

Om gjendøpermenighetene i Aachen/Burtscheid/Vaals-regionen finner man fylldige opplysninger i *Zeitschrift des Aachener Geschichtsverein*, vol 6 (Aachen 1884) og i *Aachener Religionsunruhen* (usignert og udatert artikkel i Wikipedia). For danske data etter 1800 er stort sett trykte danske kilder benyttet, herunder *Dansk biografisk Leksikon*, 3. utgave, 1979-84. Den norske tilknytning fremgår av: Neumann, H.J.: *Familien Neumann* (2. utg., Oslo 2008). Bakgrunnsopplysninger om byer og steder er stort sett hentet fra Wikipedia.

Som det fremgår av innledningen, er genealogisk forskning i Aachen/Burtscheid-Vaals-området spesielt komplisert p.g.a. spredte og til dels vanskelig tilgjengelige kilder. Det er ikke usannsynlig at det ved ytterligere arkivstudier kan fremskaffes supplerende opplysninger om slekten.

Torbjørn Pihl, f. 1940. Cand.med. fra Universitetet i Bergen 1965. Specialist i indremedicin og hjertesygdomme. Har haft forskjellige lægestillinger, hovedsakelig ved sygehuse. Senest overlæge ved Haukeland Universitetssykehus i Bergen 1989-2010. har vært formand i Yngre Lægers Forening og vicepresident i Den norske Lægeforening. Har skrevet en række artikler med slægtshistorisk eller lokalhistorisk indhold. de fleste i norske slægtshistoriske tidsskrifter. Forfatter og udgiver af slægtsbogen „Familien Pihl, Bergen, 2010. E-mail: fam.pihl@frisurf.no.

ANSKE KONGEGRA

Redigeret af

Selskabet til Udgivelse af
MUSEUM TIL

Anmeldelser

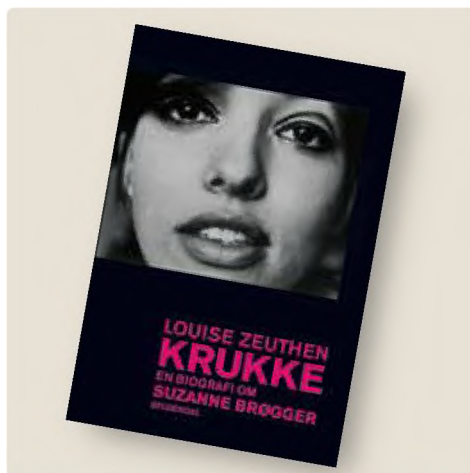
Louise Zeuthen: Krukke. En biografi om Suzanne Brøgger. Gyldendal 2014. 450 s. Ill. ISBN 978-87-02-08027-8. 349,95 kr.

Louise Zeuthens *Krukke* er en biografi over de første 40 år af Suzanne Brøggers liv, skrevet med udgangspunkt i en omfattende mængde af hendes personlige skrifter, hovedsageligt dagbogsoptegnelser og brevkorrespondancer.

I en tid hvor enhver person med status som semi-celebrity retfærdiggør at dele sin livshistorie med verden, uanset baggrund eller relevans, lider den velskrevne biografi under chancen for at blive ét med mængden af ligegyldige, selvpromoverende livsopremssninger, fortalt af og om gud og hvermand. En sjælden gang imellem dukker et værk op, der skiller fårene fra bukkene og giver biografien som genre en tiltrængt saltvandsindsprøjtning.

Ind ad døren træder *Krukke*, og udfører Heimlich-manøvren på biografigenren, der nær var ved at kløvs i samlebandsproducerede fortællinger om realitystjerner og fodboldspillere. *Krukke* skiller sig på flere måder ud fra den efterhånden standardiserede måde at gengive en livsfortælling på, og det er netop i måden, hvorpå den elegant styrer uden om biografens akilleshæle, at den skiller sig ud og fortjener læsning.

Den mest afgørende af disse akilleshæle, som undgås, er den litterære ramme som udstillingsvindue for det biografiske subjekts selvopfattelse. Man kan som læser frygte, at biografens narrativ er underlagt Brøggers udvalgte og vægtfordeling af livspas-

sager. Men det er ikke tilfældet. Suzanne Brøgger, den nuværende, er ikke til stede i bogen, og fraværet af hende som autonom dommerskikkelse er essentielt for, at man som læser aldrig stiller spørgsmålstejn ved udlægningernes autenticitet. Man er fri for forudindtagede spilleregler, og fornemmer i den ublufærdige gengivelse af kildematerialet en vitalitet og ærlighed, der ofte er biografien forundt.

Et gennemgående element i bogen, der heller ikke altid er biografien forundt, er Louise Zeuthens refleksioner over de pas-sager, der bliver behandlet. Zeuthen fortolker Brøggers væsen og agenda ud fra Brøggers skrevne ord, uden at have et indgående kendskab til hende som person. Zeuthens kommentering bærer præg af, hverken at

udstille eller forsvare Suzanne Brøgger, men at give et bud på en fortolkning, som læseren er frit stillet til at acceptere eller ej. Bogen fungerer på den vis forbilledligt som mediator mellem den, som læser, og den som bliver læst.

Krukkes kompositionelle opbygning er endnu et aspekt, der gør op med den velkendte udformning af biografien. Fremfor at følge en kronologisk tilgang, er kapitlerne opdelt ud fra tematiske pejlemærker. Det giver bogen en vis uforudsigelighed. Kapitlernes længde svinger alt efter Zeuthens opfattelse af temaets semantiske værdi, fra fem sider om faderen til 100 sider om Brøggers forbindelse til sin franske elsker Phillip Baude. Bogens tematiske komposition er dog ikke på bekostning af en logisk

sammenhæng, men fremfor ét langt stykke rød tråd, etableres et stykke tråd pr. kapitel, der til slut bindes sammen i en formfuldendt sløjfe, der er lig en udvidet forståelse af Suzanne Brøggers person og persona.

Og netop hendes person spiller selvfølgelig en stor rolle for, hvorfor man bør læse *Krukke*. Kombinationen af hendes karakter og væsen, hendes oplevelser, hendes rolle(r) som fortæller, forkæmper og forfatter, giver hendes liv, og dermed bogen, en skønletter natur. Som hun skriver i sin dagbog: "Jeg gør ting, som kun eksisterer i romanerne".

Andreas Kragh Jacobsen
Stud.mag. Dansk,
Københavns Universitet

Karsten Fledelius, Kim Frederichsen og Anne Hedeager Krag: Storfyrstinde Olga i eksil. Poul Kristensens Forlag 2014. 40 s. Ill. ISBN 978-87-7851-012-9. 125,00 kr.

Dette lille hæfte er udgivet på baggrund af breve skrevet af den russiske storfyrstinde Olga Alexandrovna (1882-1960) og stilet til faderen til et af hendes mange gudbørn. Desuden gengives i hæftet fire hidtil upublicerede malerier i privat eje udført af Olga.

Bogen indledes med et forord af Karsten Fledelius, lektor ved Københavns Universitet og landsformand i Dansk-Russisk Forening, som pointerer, at Olga var en af de ganske få i Romanov-familien, for hvem det lykkedes at flygte fra revolutionen i Rusland i 1917. Hun kom i første omgang til Danmark med sin mor, den tidligere danske prinsesse Dagmar, senere zarina, hvor de boede på Hvidøre ved Strandvejen nord for København. Senere bosatte Olga sig på ejendommen Knudsminde i Ballerup, hvor

hun blandt andet kom i kontakt med en lokal mejerist. Dennes datter, Olga Margrethe Leth-Madsen, er i besiddelse af en række

breve skrevet af storfyrstinde Olga i perioden 1938-1956. To postkort og tre breve er gengivet i hæftet.

Ph.d. stipendiat, cand.mag. Kim Frederichsen, har dernæst skrevet om den sidste storfyrstinde af Ruslands liv og tid. Han indleder med en kort opsummering af Olgas omtumlede historie.

Hun var det sjette og yngste barn af zar Alexander den 3. og Dagmar, og blev i 1901 gift med sin fætter, Peter af Oldenburg – et ulykkeligt og barnløst ægteskab, hvilket blandt andet skyldtes, at Peter var homoseksuel. Da Olga et par år senere forelskede sig i Nikolaj Kulikovskij, søgte hun om at få ægteskabet annulleret, men der skulle gå 15 år, før hun kunne lade sig vie til sin udkårne.

Med to små sønner måtte Olga og Nikolaj flygte først til Ukraine og senere til Danmark, hvor de sammen med Dagmar slog sig ned på Hvidøre med udsigt til Øresund. Efter Dagmars død i 1928 måtte familien flytte, og endte med at købe gården Knudsminde i Ballerup.

Efter Anden Verdenskrig blev det atter nødvendigt for Olga som 66-årig at emigrere og i 1948 forlod hun og familien Danmark for at bosætte sig i Canada, hvor hun boede indtil sin død i 1960.

Bogens andet afsnit er forfattet af seniorforsker, mag.art., Anne Hedeager Krag, der beretter om Olga som kunstner. Det menes,

at hun i alt har malet godt 2000 akvareller. Allerede fra barnsben og gennem sin ungdom dyrkede Olga sin passion for at tegne og male. Hun malede endvidere ikoner og var tillige en dygtig porcelænsmaler.

Hendes mest produktive år var i perioden, hvor hun og familien boede på Knudsminde. Olgas værker blev udstillet flere gange på blandt andet Charlottenborg, ligesom de solgte godt. På Ballerup Museum, Pederstrupgaard, findes en permanent udstilling om Olga med malerier, fotos, breve og ejendele, herunder 100 af hendes malerier og akvareller.

Der findes allerede en større mængde litteratur om storfyrstinde Olga, og dette nye hæfte bibringer som sådan ikke ny viden om hende. De få breve, der er affotograferet i bogen, indeholder mest trivialiteter, og man skal nok have en særlig passion for storfyrstindens skæbne for at mene, at deres indhold for alvor rykker ved det hidtidige billede af hende og hendes liv. Uanset de fire gengivne malerier synes at være af fin kunstnerisk kvalitet, og de to kapitler i bogen er oplysende, er hæftets indhold alt i alt en tynd kop te.

*Henriette Kragh Jacobsen
Cand.mag. Historie,
Danish Heritage Tours*

Kjeld Stabell: Slægten von Ratlows historie. Eksperimental Forlaget 2014. 581 s. m. slægtstavler og to kort i farver over hertugdømmerne Slesvig og Holsten. Hft. ISBN 978-87-91142-72-7. 198,00 kr.

Blandt dansk adel regnes også slægten von Ratlow (senere Rathlou), der indvandrede fra hertugdømmerne i 1600-årene. Slægten

kendes fra 1200-årene, og fra slutningen af 1300-årene er det muligt at opstille slægtens stamtavle. *Dansk Adels Aarbog* har i 1911

og 1950 behandlet slægten og opstillet en stamtavle, ligesom *Slægten Ahlefeldts Historie* i bind 3 fra 1903 har et første forsøg på at opstille slægtens stamtavle. Fælles for de tre udgivelser er dog, at de baserer sig på det af Louis Bobé indsamlede materiale og er af stærkt svingende kvalitet.

Bedre står det til i den tysksprogede adelsgenealogi, hvor dels arkivaren Konrad Wenn fra Landesarchiv Schleswig i 1963 skrev en artikel om *Ostholsteinische Adelsfamilien. Die Familie Ratlau*, dels bør nævnes det omfattende, men noget ældre, forfatterskab af Chr. v. Stemmann, hvor der blandt andet er leveret bidrag til slægtshistorien for von Bockwold (1873), Breide (1873), Zehested (1870), Ahlefeld (1869) samt von der Wisch und Pogwisch (1867). Det er således cand.jur. Kjeld Stabells store fortjeneste, at han nu forsøger at give danske læsere et nyt, samlet greb om det store og komplicerede materiale om denne holstenske slægt, der også etablerede sig i Slesvig og kongeriget, men øjensynligt uddøde i slutningen af 1700-årene.

Forfatteren er ikke nogen årsunge (f. 1940), men det foreliggende arbejde, der er udgivet med støtte af Velux Fonden, bærer et umiskendeligt præg af en vidende, grundig og særdeles åndsfrisk cand.jur., der alt-overvejende baserer sit arbejde på arkivmateriale fra Landesarchiv Schleswig og det danske rigsarkiv. Det er den tyske historikertradition med dens grundighed og mange fodnoter han dyrker, hvor vore dages unge historikere mere benytter den angelsaksiske form for historieskrivning. Han har tidligere beskæftiget sig med blandt andet *Slægten von Hagen i Angeln* (2008) og *Slægten von Brockdorff* (2011), så vi har at gøre

med en yderst produktiv forsker. Hans første udgivelse omhandlede i øvrigt senmiddelalderens slesvig-holstenske ridderskabs indflydelse på de danske kongevalg (*Kongemagerne* fra 2007), og man fornemmer, at den røde tråd i hans bøger er samspillet mellem personalhistorie og samfundsforholdene i hertugdømmerne. Tidligere tiders forhold i hertugdømmerne, socialt, økonomisk, politisk og retsligt kombineres kyn-digt med de genealogiske og personalhistoriske studier, og læseren præsenteres for tidstypiske fænomener så som brudeskat, livgeding, landsherrer, tyrkerskat, zugabe og Kieleromslaget.

Med den foreliggende udgivelse har Stabell valgt at disponere sit vægtige bidrag til slægten von Ratlows historie godt og grundigt. Det vil sige, at han efter forord og indledning behandler sit emne, metode og kilder, herunder har han særligt fokus på de foreliggende retssagers store betydning som kildemateriale til de stamtavler, han i det følgende præsenterer. Dernæst kommer et kapitel om de hidtidige publikationer ved-

rørende slægten, der for de dansksprogedes vedkommende ikke får megen berømmelse, og et kapitel om slægten Ratlows oprindelse.

Herefter har han som det første slægtsled valgt Claus Ratlow til Merkendorf (o. 1340 - o. 1398) og præsenterer derfor ham og hans efterslægt (tavle I). Dernæst kommer turen til Wulf Ratlow (o. 1350 - o. 1400) og dennes efterslægt (tavle II), Sivert Wulfsson Ratlow til Lensahn (o. 1520 - 1580) og dennes efterslægt (tavle III A savnes i anmeldereksemplaret), Godske Sivertsson Ratlow (ultimo 1560'erne - 1636) og dennes efterslægt (tavle IV) samt hvad forfatteren betegner som Arlevad-linien (Otto Ratlow, o. 1440 - o. 1500), der uddøde i mandslinjen med Eler Ratlow i 1619 eller kort tid derefter, og i anmeldereksemplaret ikke ses på en slægtstavle(?).

Herefter er forfatteren omhyggelig med at redegøre for de personer af slægtsnavnet, det ikke har været muligt at placere i de publicerede slægtstavler. En god detalje, som andre også bør skrive sig bag øret, når man rekonstruerer slægtstavler, da det forbedrer det samlede overblik.

Hermed har forfatteren nu lagt beslag på 467 sider - plus tavlerne - så man må virkelig beundre den ihærdighed, der udvises, når vi efterfølgende tilbydes en kortfattet gennemgang af begrebet adelige domherre i senmiddelalderen, specielt med henblik på relationen til domkirken i Slesvig samt en behandling af institutionen indlager (på tysk Einlager, latinsk: obstagium). En slags gældsfængsel der forudsatte, at skyldneren faktisk var betalingsdygtig, og man via frihedsberøvelse kunne fremtvinge opfyldelse af kontraktligt påtagne betalingsforpligtelser. Indlager baserede sig på sædvaneret

frem til 1604, hvor det blev optaget i den såkaldte Haderslevske Constitution (Stabell, s. 471 ff.).

Ydermere følger et tredje appendiks med en kortfattet beskrivelse af den slesvig-holstenske adelige landret, en liste over biskopper i Lübeck 1350-1536, en tidstavle (1142-1721), en ordforklaring, mittelniederdeutsche glosor anvendt ved citater i bogen samt forkortelser.

Endelig følger fra s. 490 hele det videnskabelige apparat med bibliografi, over 900 noter, et slægtsnavneordnet personregister samt et kort i farver over Schleswig-Holstein efter 1650. Tilmed en farvereproduktion af Wilhelm Janszoon Bleau's kort fra 1631 over hertugdømmerne er det blevet til, bagerst i den tunge bog.

Sammenfattende må det siges, at man får utrolig megen god viden for pengene, men det gedigne indhold havde fortjent en stiv indbinding, ligesom det må undre, at de indsatte slægtstavler ikke medtages i indholdsfortegnelsen. Såfremt man antager, at hver præsentation indledes med en slægtstavle, skulle det blive til seks, men det kunne måske rettes i en ny indbunden udgave? Egentlige fejl er det svært at finde og det imponerende noteapparat giver god anledning til mange timers studier, hvis man er interesseret i slægter som Ahlefeldt, Brockdorff, Buchwald, Heesten, Pogwisch, Rantzau, Sehested, Wisch og selvfølgelig Ratlow.

*Tommy P. Christensen
MVO & cand.mag. Historie.*

Lars Andersen: Scavenius-affæren. En historie om privatliv, politik og moral i 1800-tallets København. Aalborg Universitetsforlag 2013. 174 s. Ill. ISBN 978-87-7112-103-2. 250,00 kr.

Scavenius-affæren handler om Jacob Frederik Scavenius (1838-1915), der var kultusminister i perioden 1880-1891 under Estrup. I tiden som kultusminister fik han udrettet mange ting, bl.a. oprettet et rigsarkiv og udvidet Nationalmuseet, ligesom han støttede videnskab, kunst, skoler og kirkesamfund.

Affæren tog sin begyndelse i 1887. I forbindelse med valget i St. Heddinge dukkede en fremmed mand op på torvet, der præsenterede sig som grosserer Carl Ingeman-Petersen. Hans ærinde var at gøre opmærksom på Scavenius' dårlige moral. Han mente nemlig ikke, det var foreneligt med kristen moral og ægteskab, når kultusministeren – der både var gift og kirkens øverste – gik til prostituerede. Ingeman-Petersen blev afbrudt og arresteret, og valgbehandlingen kunne fortsætte, men sagen sluttede ikke her. De følgende år blev hans navn kendt i den brede offentlighed, hvor han og Scavenius blev centrum for en af de største skandaler på den tid.

Havde Scavenius-affæren fundet sted i 2015, ville den være gået viralt i løbet af ingen tid, og der ville have været en tydelig sammenhæng mellem affære og fyllingen som minister (og sikkert også en masse billedokumentation). Imidlertid fandt den sted sidst i 1800-tallet, hvor tingene udviklede sig i et andet tempo. Lars Andersen indleder med en gennemgang af historikernes syn på sagen gennem tiden, hvor der er tendens til at se Scavenius' afskedigelse som et offer på det politiske alter og som en konsekvens af, at han modarbejdede regeringen. Der kan være flere grunde til den tendens. Der gik flere

år fra skandalens begyndelse til Scavenius' fald, og allerede dengang var politikerne klar over konsekvensen, hvis man lod en politiker falde på personlige forhold: at det ville åbne for den ladeport af snagen i privatlivet, som politikere kæmper mod i dag. Man har derfor allerede dengang lagt vægt på at finde en faglig grund. Forfatteren præsenterer et andet syn på sagen og ser en tydelig sammenhæng mellem ministerens moral, hans fald, og dokumentationen følger i bogen.

Ingeman-Petersen var tilknyttet Indre Mission i København og havde bl.a. arbejdet i London, hvor han i en periode forsøgte at bekæmpe drukkenskab og prostitution.

Jacob Scavenius var godsejer og opstillet i St. Heddinge på Stevns for partiet Højre, og han var Estrup-regeringens yngste minister og ikke så lidt af en livsnyder. Han havde arvet Gjorslev Gods, men havde ingen interesse i at drive det. Det var veldre-

vet, da han overtog det, men det kom til at betale prisen for hans større interesse i en politisk karriere end for godsdrift.

Ingeman-Petersen var stædig i sin insisteren på at fortælle sandheden om Scavenius' besøg hos en prostitueret. Scavenius svarede igen med en injuriersag, og retssagen blev én lang farce.

Ingeman-Petersen lagde vægt på en observation, han havde gjort den 28. oktober 1885, hvor han havde set Scavenius forlade en prostituerets bopæl. Først havde Ingeman-Petersen forsøgt at påvirke sagen ved at henvende sig til konseilpræsident Estrup, men da det tilsyneladende ikke havde den ønskede virkning, var det vigtigt for ham at offentligheden fik kendskab til den dårlige moral, en af regeringens ministre lagde for dagen. At der var tale om en kultusminister, skærpede alvoren i miseren.

Selv om valghandlingen havde fundet sted i en lille by langt fra København, løb sladderens så hurtigt, at skandalen begyndte at tage form allerede, da Scavenius få dage senere rejste til Aarhus for – som kirkens øverste embedsmand – at deltage i en kirkeindvielse. Begivenheden blev ikke så lidt af et tilløbsstykke, nok mest fordi folk gerne ville se den mand, der var på så manges læber i de dage. Manges, men dog ikke biskoppernes, de politiske venner eller fjenders læber. Sagen kom for alvor til at rulle med injuriersag og en langtrukken retssag, hvor Scavenius

ikke viste sig overhovedet, og hvor Ingeman-Petersen kæmpede bravt (dumstædigt?) for at få de rigtige vidner frem. Sagen var røget, speget og omfattende, og det vil være for omfattende at gengive den her, men den omfatter forsvundne vidner, der pludselig dukker op for så at forsvinde på ny; der var forsøg på at påvirke og presse vidner, og alt i alt er det forrygende festligt at læse om den sag. Lars Andersen med rette kalder en farce.

Bogen er veldisponeret og overskuelig og med fodnoter bagerst. Det gør bogen læsevenlig for folk, der ikke interesserer sig for noterne, og brugbar for de læsere, der gør. Bogen er særdeles velskrevet, og som læser er jeg ikke i tvivl om forfatterens store viden. Jeg vil dog anbefale at læse bogen med færrest mulige afbrydelser, for det gælder i høj grad om at holde tungen lige i munden, hvis man skal holde styr på detaljerne. De er mange, men de bliver præsenteret godt.

Lars Andersen vil vise, at Scavenius blev fældet på rod i moralen og privatlivet, og jeg synes, han er lykkedes godt med bevisførelsen. Jeg synes også, han har vist, hvor krævende det var for de personer og medier, der kontinuerligt bragte sagen til torvs, og hvor det for Scavenius og Ingeman-Petersen kostede alt.

*Stella Borne Mikkelsen
Stadsarkivar, Slagelse Arkiverne*

Badeloch Vera Noldus: Philip de Lange. Københavns store bygmester. Strandberg Publishing 2014. 237 s. Ill. ISBN 978-87-92894-65-6. 349,95 kr.

I 1729 læste den unge muremester Philip de Lange, der stammede fra Strasbourg, men nu boede i Haag, en avisannonce, hvori Frederik 4. opfordrede håndværkere uden for

Danmark til at rejse til København for at bidrage til genopbygningen af byen efter den store brand det foregående år. Lange fulgte opfordringen og slog sig ned i København

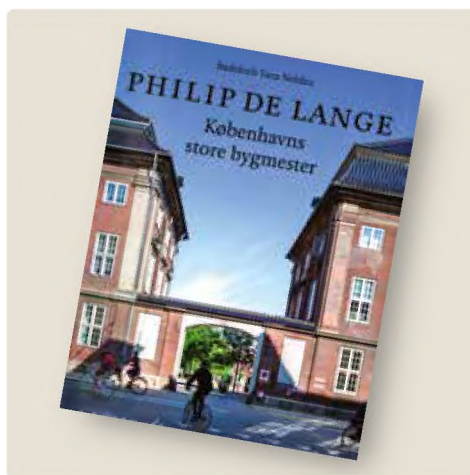
sammen med sin familie. Her forblev han indtil sin død i 1766.

Ligesom mange andre af tidens dygtige bygningshåndværkere fik Philip Lange hurtigt mulighed for også at påtage sig arkitekt- og entreprenøropgaver, og i alt nåede han at udarbejde tegninger til 33 byggeprojekter. Heraf blev mindst 28 ført ud i livet, og 19 af disse bygninger eller bygningskomplekser eksisterer stadig. Det drejer sig bl.a. om Møinichens Palæ (Købmagergades postkontor, København), Asiatick Kompagnis hovedbygning (Christianshavn), Mastekranen og Spantehuset (Holmen, København), Assistens Kirkegårds mur (København), Damsholte Kirke (Møn), Det Hvide Fyr (Skagen) og Glorup Herregård (Fyn).

I betragtning af de mange markante bygninger kan det undre, at Lange ikke er bedre kendt i den danske offentlighed. Dette har Badeloch Vera Noldus nu søgt at råde bod på, og resultatet er blevet et pragtværk, som indeholder et introducerende kapitel om bygmesterens liv, en gennemgang af 25 byggeprojekter og et afsluttende afsnit, hvor vi bl.a. kan læse om to sønner, som hver på sin måde gik i Philip de Langes fodspor.

Noldus' forudsætninger for at løse opgaven er ganske interessante, idet hun ligesom Lange kommer fra Holland, hvor hun er uddannet i kulturarvsstudier og arkitekturhistorie. Siden 2001 har hun boet i Danmark, hvor hun nu driver en rådgivningsvirksomhed, som udfører analyse- og formidlingsopgaver om bæredygtig genanvendelse af bygninger og byrum.

Denne baggrund præger bogen på flere måder. For det første får vi en kyndig præsentation af de enkelte bygningers arkitektoniske karakteristika med et klart blik for

mulige inspirationskilder. I denne sammenhæng er ordlisten med særlige bygningstekniske begreber til stor nytte. For det andet spiller forbindelserne til udlandet, især Nederlandene, en stor rolle. Noldus formulerer det bl.a. på denne måde: "I den kuffert, han tog med sig til København, lå der en solid bagage af læring, fagkundskab og erfaring med den nederlandske byggepraksis og ikke mindst en masse synsindtryk fra arkitekturen i Haag og sikkert også fra andre nederlandske byer. De bygninger, han skulle komme til at skabe i Danmark, blev naturligvis præget af denne bagage". Det giver derfor "ikke mening at betragte hans arkitektur inden for en dansk kontekst alene".

Endelig indeholder bogens sidste afsnit nogle interessante betragtninger om genanvendelse af historiske bygninger. Forfatteren bemærker her, at de fleste af Langes bygninger har ændret funktion flere gange, men "hvert indgreb har bygget videre på en forståelse af det, der allerede var til stede, og derfor har transformationerne ikke været afslutningen på bygningens liv, men et nyt kapitel i dens historie". Ja, de har "så at

sige været betingelsen for, at Philip de Langes kulturelle arv til Danmark endnu er så levende og nærværende".

Bogen er særdeles velillustreret med fotos, kort og mange gode reproduktioner af

bygningstegninger, som Noldus har fundet i arkiverne.

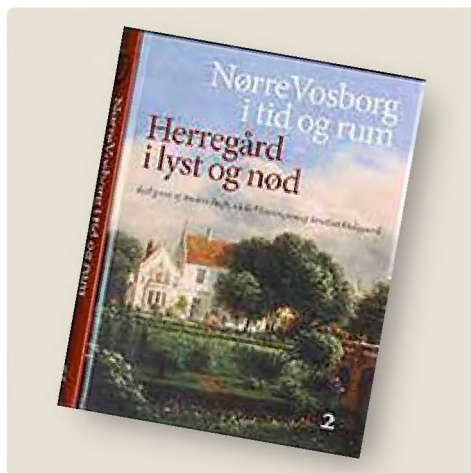
*Jørgen Mikkelsen
Arkivar og seniorforsker,
Rigsarkivet København*

Anders Bøgh, Helle Henningsen og Kristian Dalsgaard (Red.): Nørre Vosborg i tid og rum. Borg og herresæde (Bind 1). Herregård i lyst og nød (Bind 2). Aarhus Universitetsforlag 2014. I alt 882 s. Ill. ISBN 978-87-7124-326-0. I alt 599,99 kr.

I pressemeddelelsen udsendt i forbindelse med udgivelsen af de to bind om herregården Nørre Vosborg betegnes bøgerne som et "enestående storværk", og det må siges at være tilfældet. Det er på flere måder et aldeles vægtigt værk: Bøgerne er i stort format og de henholdsvis 425 og 457 sider er trykt på gedigent papir, som gør dem kilotunge, ligesom de mange farvede illustrationer er gengivet i en uovertruffen kvalitet. Dette, sammenholdt med hele værkets solide faglighed og det flydende og letlæste sprog, gør det til en fornøjelse at fordybe sig i historien om denne vestjyske herregårds skæbne gennem flere århundreder.

Værket er redigeret af tre kapaciteter fra hvert sit faglige felt: Historiker Anders Bøgh, geolog Kristian Dalsgaard og middelalderarkæolog Helle Henningsen. I alt har 26 forskere bidraget til det forskningsprojekt, der ligger til grund for bøgerne. Det tværfaglige forskningsprojekt dækker således også etnologi, arkitektur, kunsthistorie, stednavneforskning og dendrokronologi.

På sin vis har redaktorerne sat sig mellem to stole, idet de både har ønsket at appellere til menigmand, samtidig med at bøgerne indeholder nye forskningsresultater gengivet i artikler med de kriterier, der nu engang gør sig gældende for sådanne og som endvidere

er bedomt af anonyme fagfæller. Men resultatet er overbevisende, for der er tale om en formidling af nørdet viden på en lettilgængelig måde og for en historiker som undertegnede har det været fascinerende så tydeligt at se de positive resultater af det tværfaglige arbejde, og hvordan de forskellige fagdiscipliner har kommet hinanden til gavn.

Jeg har følt mig i gode og kompetente hænder og er blevet beriget med megen ny og interessant viden serveret på et sølvfad.

Den første omtale af Nørre Vosborg er fra 1299, hvor en borg kaldet Vosborg ejet af Erik Menved er nævnt i et dokument. Denne borg er ikke sidenhen fundet via ar-

kæologiske undersøgelser, men i løbet af forskningsprojektet blev der til gengæld fundet rester af en borg fra 1341. I værket trækkes der dog historiske tråde helt tilbage til vikingetiden. Bind 1 indledes således med en gennemgang af kulturlandskabet omkring Vosborg i vikingetid og middelalder, hvor der gives eksempler på, hvad man ved hjælp af moderne arkæologiske metoder, herunder luftfotos, kan aflæse om fortiden. Endvidere får læseren præsenteret viden om økonomiske, administrative og sociale forhold i det vestjyske område, samt en – især arkæologisk - grundig redegørelse for middelalderborgen Vosborg og de fund, som udgravninger har bragt frem. På den vis gives et godt indblik i middelalderens levevis og ikke mindst dens håndværksmæssige kapacitet.

Værkets kronologiske opbygning afbrydes ind imellem af tematiske artikler og begge dele kan i princippet læses uafhængigt af hinanden, såfremt man er særligt interesseret i et givent emne, men det giver naturligvis god mening at læse de to bind fra ende til anden, hvis man ønsker at følge og få et overblik over først borgens og senere herregårdens historiske udvikling.

Den sidste del af bind 1 omhandler borgens ejerforhold i renæssancen med inddragelse af flere skriftlige kilder, idet flere adelige slægter har beboet den borg, der i denne periode ændres hen imod den herregård med omgivende landskab, som delvist består i dag.

Hvor bind 1 afsluttes med udgangen af det 17. århundrede, fortsætter bind 2 med 1700-tallet og de bygningsmæssige forandringer. Nørre Vosborg gennemgik i den periode. Vi får tillige indsigt i periodens

forhold for såvel fæstebønderne på godsets omgivende jorder som herregårdens adelige besiddere.

Dernæst følges godsets udvikling og drift i perioden 1814-68, som i bogen omtales som "Tang-slægtens gyldne tid", men som egentlig viser sig at være en tid, hvor der godt nok skete mange forbedringer og udvidelser, men hvor der tillige optoges store lån med den konsekvens, at godsets økonomi i 1865 var så anstrengt, at ejeren overvejede at sælge Nørre Vosborg.

I samme kapitel tegnes et detaljeret billede af folkeholdet på herregården og de forskellige typer faglige aktiviteter, som driften af et større gods indebar, herunder studefedning, kvæghandel, brændevinsbrænding, teglværk, fiskeri, havebrug og gartneri. Endvidere skildres det daglige liv som godsejer og adelig familie i midten af 1800-tallet nøje og med forskellige vinkler.

I anden halvdel af 1800-tallet og begyndelsen af det 20. århundrede, hvor Nørre Vosborg stort set ubrudt ejedes af to på hinanden følgende enkefruer, forsøgtes en økonomisk redning af godset, men uden den store succes. De økonomiske udfordringer fortsatte i første halvdel af 1900-tallet og i 1946 måtte den daværende ejer, Andreas Tang Barfod, afhænde herregården til sin halvbror Janus Frederik Kranup, der ejede Nørre Vosborg til 1970, hvor godset blev overtaget af dennes datter og svigerson. Efterfølgende blev der foretaget flere forbedringer af bedriften, men den økonomiske situation forblev et væsentligt problem, og Nørre Vosborg kom aldrig til at give overskud. Godset blev efter flere salgstiltag endelig solgt til Realia (nu Realdania Byg A/S) i 2004 og de efterfølgende tre år gennemgik herresædet en me-

get omfattende restaurering. I dag fungerer Nørre Vosborg som hotel og restaurant med kursusfaciliteter, ligesom der åbnes for varierende kulturelle arrangementer.

Den grundige gennemgang af Nørre Vosborgs historie og udvikling afsluttes med en sammenfatning, et efterskrift, en oversigt

over værkets forfattere, samt en litteraturliste og et navneregister.

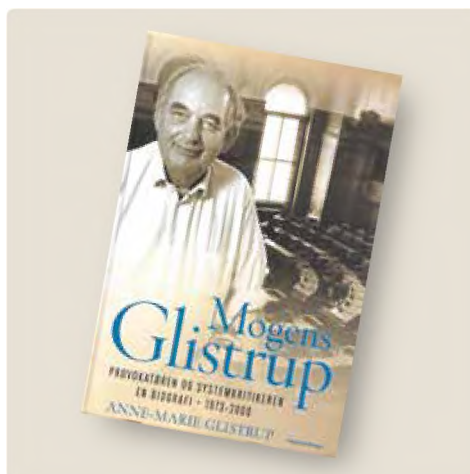
*Henriette Kragh Jacobsen
Cand.mag. Historie,
Danish Heritage Tours*

Anne-Marie Glistrup: Mogens Glistrup. Fra Bornholm til Folketinget. En biografi – 1926-1973 – bind 1. People's Press 2013. 350 s. Ill. ISBN 978-87-7137-326-4. 299,95 kr.

Anne-Marie Glistrup: Mogens Glistrup. Provokatøren og systemkritikeren. En biografi – 1973-2008 – bind 2. People's Press 2014. 412 s. Ill. ISBN 978-87-7137-980-8. 299,95 kr.

Det virker som en næsten umulig opgave. I forvejen er anmeldere nærmest per definition skeptiske, når biografier skrives af nære familiemedlemmer, men paradoksalt nok mere tilgivende over for selvbiografier, hvor forfatterens mulighed for tolkning af egne bedrifter i højere grad er til stede, eller biografier, hvor den portrætterede har været død i århundreder, og fortolkningen er baseret på færre kilder. Dertil kommer, at disse bøgers objekt er en af de mest fremtrædende og skelsættende personer i nyere tids historie: juristen og politikerens Mogens Glistrup (1926-2008). Datteren, cand.mag. i historie og dansk, Anne-Marie Glistrup har dermed ikke givet sig selv nogen let udfordring. Tværtimod har hun åbnet en flanke, der også synliggøres i dedikationen, som er til Mogens Glistrups børnebørn og oldebørn med håb om at kunne levere en mere nuanceret fortælling om en person, der stadig deler vandene.

Omvendt følger Anne-Marie Glistrup dermed sin fars mantra om, at der ikke er noget at skjule, og at åbenhed og ærlig-

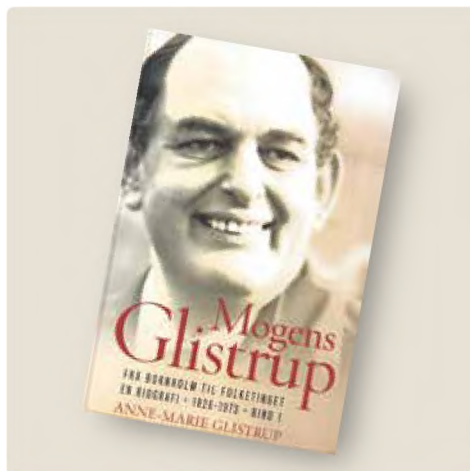
hed ikke kan skade nogen. Hun fremstiller nemlig også de sider af Mogens Glistrup, som kunne være besværlige, sårende eller, som det oftest var, debatskabende. Måske er det endda en styrke her, at forfatteren er den ældste datter. Kendskabet til privatlivet og de personlige overvejelser hos Mogens Glistrup bidrager til en grundigere forståelse af mennesket frem for den politiker, vi kender fra mediernes udlæg-

ning. Nu er det slået fast, at forfatteren er hovedpersonens datter, og så er det op til læseren at tænke selv og drage sine egne konklusioner. Denne læser og anmelder køber præmissen og har læst bøgerne med stor glæde.

Første bind handler om Mogens Glistrups barndom, ungdom og karriere frem til jordskredsvalget i 1973. Forfatteren redegør for familieforholdene og Mogens Glistrups opvækst som et rimeligt privilegeret, men også meget overbeskyttet, enebarn i Rønne. Faderen var lektor i fysik og kemi på Rønne Statsskole, moderen hjemmegående, og begge gik så meget op i sønnens ve og vel, at han i ungdomsårene kæmpede for større selvstændighed og udviklede et nærmest trodsagtigt vovemod. At hjemmet var godt og kærligt, var der dog ingen tvivl om, og Mogens Glistrup fik lov til at følge de interesser, han havde. Han blev cand.jur. i 1950 og samme år gift med Lene, der også var uddannet jurist.

Læseren får indblik i et tæt venskab og ægteskab, hvor Lene Glistrup ikke blot var hjemmets praktiker og mandens sekretær, men i høj grad formåede at skabe et selvstændigt liv med foreningsarbejde, svømmeundervisning af skolebørn (i hjemmets svømmepøl) og opdragelse af parrets fire børn. Mogens Glistrup arbejdede stort set altid, først med advokatvirksomheden, siden med politik og skattesagen, men formåede at nyde de få fridage sammen med familien.

Netop Danmarkshistoriens længste og mest omtalte skattesag fylder – naturligvis – en del i andet bind, men også Fremskridtspartiets virke i Folketinget får den plads, det skal have. Forfatteren formår at beskrive de skiftende politiske situationer levende og

forståeligt. Både de øvrige partiers reaktion på dette nye parti, der for dem virkede så samfundsomstyrtende, og Fremskridtspartiets interne samarbejde og magtkampe mellem først slappere og strammere og siden pianister og Glistrupflojen bliver grundigt gennemgået, men levende, så siderne flyver mellem hænderne på én.

De komplekse skattetekniske spørgsmål i skattesagen bliver forklaret, så læseren får et grundigere indblik i anklagerne mod Glistrup, men samtidig ikke kan undgå at blive rystet over sagens forløb. Enkelt personer blev forargede over Glistrups trækprocent på nul, som han fremlagde i 1971, og samme personer anmeldte ham og blev siden anklagere og for K. Axel Nielsens vedkommende justitsminister med indflydelse på samme sag. Forhaling og obstruktion fra myndighedernes side og manglende politisk vilje til at afslutte sagen, som startede i 1971, gjorde, at den først sluttede i 2008, fire dage før Mogens Glistrups død. På det tidspunkt var hans Alzheimers så fremskreden, at sønnen Jørgen Glistrup tog sig af de sidste formalia.

Med til billedet af Mogens Glistrup hører også hans forhold til pressen, som var både en med- og modspiller. En medspiller særligt i begyndelsen, hvor juristens skatteforhold skabte furore, og hvor hans vision om mindre offentlig administration bar Fremskridtspartiet ind i Folketinget. En modspiller, når de godt sælgende sensationsoverskrifter overskyggede for essensen af det egentlige budskab, og når Mogens Glistrups modsvar i form af læserbreve blev nægtet optagelse.

Mogens Glistrup vidste godt, at han af nogle blev opfattet som provokerende, men han så sig selv som ærlig. Han ville have sit budskab ud og arbejdede for at dokumentere det. Hans holdninger kostede ikke kun professionelt, men også privat på vennefronten, når det blev for vanskeligt og ikke var *comme il faut* at være på god fod med ægteparret Glistrup. Hans mentalitet var dog som regel optimistens og overleverens.

Når forfatteren beskriver disse ting, skal det ikke læses som en elegi over et misforstået geni, men som en konstatering af, hvordan det var. Måske er der en smule beklagelse og forundring at spore i Anne-Marie Glistrups beskrivelser af private og politiske venskaber, der brast, og i beskrivelsen af myndighedernes og pressens behandling af Mogens Glistrup, men det overskygger ikke for en i øvrigt grundig og saglig gennemgang af alle de ting, vores generation husker ham for: Trækprocenten, Fremskridtspartiet, Trivselspartiet, skattesagen og kampen mod en stadig større offentlig sektor og indvandring. Hun beskriver det ud fra hans synspunkt, uden at dømme, og det er sådan, det skal gøres.

Anne-Marie Glistrup udviser et stort overblik, og hun formår at vægte sit materiale: Mogens Glistrups dagbøger, som blev ført minutiøst siden teenageårene, statistikker over sportskampe (egne og andres), referater af læst litteratur, breve, læserbreve, manuskripter og stakke af avisudklip. Derudover lavede Lene Glistrup scrapbøger over mandens presseomtale i alle årene. I dag befinder en stor del af materialet sig på Erhvervsarkivet, og mindre kendt er det, at materialet også blev brugt i samtiden. Af bogen fremgår det, at Mogens Glistrups arkiv altid var åbent for alle politikere, uanset partifarve. Politiske venner og fjender brugte tit hans hukommelse og hans arkiv til at afklare tvivlsspørgsmål – også i skattesager.

Der er ingen noter eller kildeliste, kun litteraturliste. Det løses dog ved elegant at skrive kilderne ind i brodteksten, nogle gange i parentes. Først langt inde i bind to gik det op for mig, at noterne manglede, og dermed savnede jeg dem ikke, for dokumentationen var allerede på plads. Dog ville det af hensyn til fagfæller have været hjælpsomt med en samlet kildeliste, for der er ingen tvivl om, at Anne-Marie Glistrup har været igennem enorme mængder af materiale.

Resultatet er blevet en solid, læseværdig og tankevækkende biografi, der varmt kan anbefales både som en kommentar til nyere tids historie og som en beskrivelse af en bemærkelsesværdig person, der næppe ville være plads til i dagens politiske landskab og mediebylle.

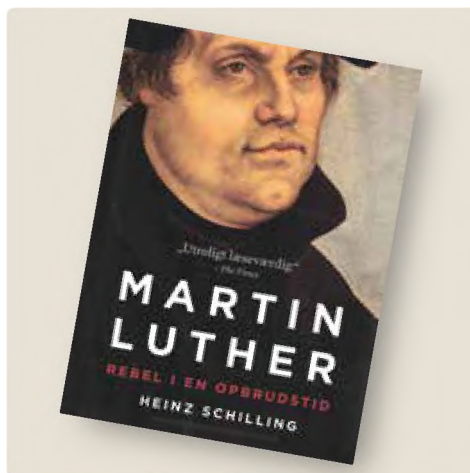
*Charlotte Lindhardt
Cand.mag., Forlaget UBIREX Herning
og Konsulent Charlotte Lindhardt*

Heinz Schilling: Martin Luther. Rebel i en oprubdstid. Kristeligt Dagblads Forlag 2015. 684 s. Ill. ISBN 978-87-7467-145-9. 349,95 kr.

Fra 2017 og indtil 2046 kan den protestantiske verden markere en lang række 500-års-jubilæer for begivenheder iværksat af én mand og hans ønske om at reformere den katolske kirke: Martin Luthers 95 teser på slotskirkens dør i Wittenberg i 1517; rigsdagen i Worms i 1521 og den efterfølgende bandlysning, udgivelsen af Luthers katekismus i 1529; i Danmark Grevens Fejde 1534-1536 og efterfølgende Reformationen i 1536 samt endelig Luthers død i 1546 – blot for at nævne de mest skelsættende hændelser. Derfor er det rettidigt, at Heinz Schilling, professor i historie ved Humboldt Universitæt i Berlin, har begået en monumental biografi om den mand, der var med til at ændre den europæiske kristendoms historie, og dermed også den politiske historie. Med dette værk sætter han en høj standard for alle de biografier og øvrige værker, der nødvendigvis må følge i de kommende år.

Biografien er opbygget kronologisk i tre dele: Barndom og ungdomsår, Wittenberg og reformationens begyndelse, samt den modne reformator, uden at de tre dele hæmmer frem- og tilbageblik de enkelte kapitler imellem.

Reformatoren var døbt Martin Luder og skiftede først i 1517 navn til Luther, en forenkling af det græske *Elutherius*, som betyder "den igennem erkendelsen af nåden befriede", hvilket var et meget bevidst skifte. Den unge Martin Luder skulle være jurist, men en åbenbaring under et uvejr fik ham til at trodse faderens ønske efter blot to måneder på jurastudiet, og han søgte i 1505 ind i Augustinerordenen. I 1512 blev han profes-

sor i teologi på det nystiftede universitet i Wittenberg, hentet til byen af den sachsiske kurfyrste, Frederik III den Vise. Han og de efterfølgende sachsiske kurfyrster blev Luthers beskyttere og forsvarere, og Wittenberg blev Luthers hjem.

I Wittenberg skabte kurfyrsterne et stærkt intellektuelt miljø med bl.a. maleren Lucas Cranach d.æ. og Philipp Melanchton, som blev Luthers venner og hjælpere i udbredelsen af den nye lære. Luther ville ikke revolutionere eller omstyrte den katolske kirke, men blot rette op på dens mangler. At det blev en helt ny kirkeretning, han skabte, var ikke den oprindelige intention, og selv om de første lutheranske menigheder opstod allerede 1520-1521, forlod Luther selv først Augustinerordenen 1524, og efter svære religiøse overvejelser ægtede han den tidligere nonne Katharine von Bora i 1525.

Tidligt i sine universitetsstudier blev Luther grebet af samtidens metodebegreb "ad

fontes", dvs. "til kilderne". Teksterne, og dermed også Bibelen, skulle læses i deres rene form uden senere tolkninger og udlægninger. Luther opfordrede sine tilhørere til selv at tolke på det, de læste, men han var imod lægmænd som prædikanter, hvilket nogle tidlige reformatoriske udbrydergrupper dyrkede.

Heinz Schilling sætter Martin Luther og hans teorier ind i den samtid, han var rundet af. Det gælder bl.a. reformatorens forhold til ægteskab, seksualitet, politik, økonomi, kristendom og andre religioner. På den måde argumenterer forfatteren for, at man skal se bort fra senere tiders forskellige selvforståelser og vurderinger, når man skal forstå Luther. Ved hvert emne gør forfatteren kort rede for andre tiders opfattelse af Luther, og ved samme lejlighed rydder han en del misforståelser af vejen. Eksempelvis har nogle moderne historikere hævdet, at Luthers syn på jøderne har en lige linje til nazismens jødehad, hvilket er en fejlagtig antagelse bundet op på efterrefleksion og en manglende indsigt i Luthers samtid. Det samme gælder Luthers negative syn på islam. Derimod skal vi se holdningerne i forhold til Luthers tilgang til kristendommen. Han så kristendommen som sandheden, og her var både islam og jødedommen trusler. Han omgikkes til en vis grad konverterede jøder, men mente, at man kun burde konvertere én vej: til kristendommen. Frygten for tyrkerne, dvs. islam, var i høj grad begrundet i samtidsbegivenheder som tyrkernes belejring af Wien i 1529. At Luther i sine ældre år generelt blev mere pessimistisk på verdens vegne, ramte ikke kun muslimer og jøder, men handlede i det hele taget om kristendommens og troens fremtid. På samme

måde er det heller ikke muligt at se Luther som talsmand for en bestemt økonomisk teori, som det tidligere er foreslået. Når han udtalte sig, var det om konkrete begivenheder eller vedrørende kirkespørgsmål. Han var ikke nogen god økonom; da han blev gift, var det hustruen, der forvaltede husstandens økonomi.

Måske vil det også komme som en overraskelse for flere læsere, at Luther ikke troede på den frie vilje: Lutheranere er underlagt Guds vilje, og onde handlinger er Djævelens værk. Det er i den sammenhæng, at Luthers syndsbegreb skal forstås. Mennesket er født syndigt og kan ikke lade være med at synde, men på korset har Kristus taget vores synder på sig, hvilket giver syndsforladelse og adgang til himlen, forudsat at vi tror på Kristus, og uden den katolske kirkes afladsbreve som bod for de synder, vi kommer til at begå i det jordiske liv.

Samtidsforståelsen af Luther er bogens store styrke, for Heinz Schilling evner at sætte de historiske rammer for hvert af bogens temaer. Uanset om det er pavestaten og inkquisitionen, kejser Karl V's eller de mange tyske småstaters politiske motiver, som driver historiens gang og Luthers handlinger, eller om det er hans familiære baggrund og de lokale traditioner, der afgør hans personlige skæbne, får læseren et grundigt indblik i sammenhængene, og dermed får man fornemmelsen af at komme meget tæt på Martin Luther og protestantismen. Dermed får læseren også en større forståelse af den religion, som flertallet af danskerne er vokset op med, bl.a. den danske gudstjenestes forhold til Paulus og Davidssalmerne, der var essentielle for Luthers eget religiøse gennembrud.

Dog er jeg ikke helt sikker på, at Karl V lod protestantismen vokse i fred, fordi han var optaget af krige mod Spanien og Frankrig. Det er ikke hele forklaringen. Jeg er enig med forfatteren i, at Karl V havde som formål at bevare det tysk-romerske kejserrige som ét intakt, religiøst og politisk hele, mens Luther forsøgte at reformere den katolske kirke, men endte med at bryde fra den. Kejseren var en større taktiker og pragmatiker, end forfatteren giver ham ære for, og derfor kunne det være en fordel for Karl V, at den katolske kirke blev svækket. Karl V plyndrede da også Rom i 1527, da paven havde støttet den franske konge i stedet for ham. En anden mulighed er, at Karl V i 1521 simpelthen undervurderede Luthers potentiale.

Bogen er illustreret, særligt med Lucas Cranach d.æ.'s talrige malerier af vennen Luther, og skulle man ønske sig noget gjort anderledes, skulle udgiverne have valgt farvegengivelser og større tryk af nogle af de

væsentligste malerier, så symbolik og detaljer kunne nærstudies. Heldigvis lever vi her i internettets tidsalder. Bagerst i bogen findes righoldige noter, litteraturliste, billedhenvisninger og et personregister.

Værket giver stor indsigt i vore dages kristne selvforståelse, og biografien skaber sammenhæng i forhold til 1500-tallets teologiske og politiske spændinger. Forfatteren skriver selv, at nutidsmennesker ikke forstår de engle og djævle, der for 1500-tallets kristne var yderst virkelige og langt fra den mystik, vi afskriver det som i dag. Heinz Schilling har leveret en yderst gennemarbejdet, læseværdig og tankevækkende biografi om den mand, der skabte grundlaget for især den tyske og skandinaviske reformation.

Charlotte Lindhardt

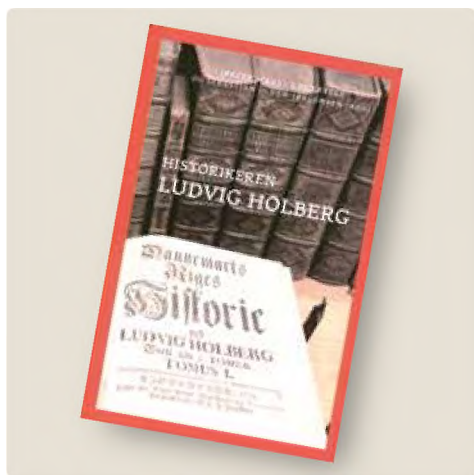
*Cand.mag., Forlaget UBIREX Herning
og Konsulent Charlotte Lindhardt*

Jørgen Magnus Sejersted og Sebastian Olden-Jørgensen (red.): Historikeren Ludvig Holberg. Scandinavian Academic Press c/o Spartacus Forlag AS 2014. 442 s. ISBN 978-82-304-0123-1. 399,00 Nkr.

Ludvig Holberg var ikke blot komediedigter, men havde alsidigt forfatterskab, der i høj grad var af historisk art. De egentlige historieværker udgør faktisk 6.226 sider af hans samlede produktion på ikke mindre end 11.478 sider. Hertil kommer forskellige historiske eksempler i mange af hans øvrige arbejder.

Jørgen Magnus Sejersteds og Sebastian Olden-Jørgensens antologi består af 16 artikler af danske, norske og svenske forskere. Langt de fleste er detalstudier, som belyser

forskellige aspekter af Holbergs virke som historieskriver. Nogle af artiklerne koncentrerer sig om et enkelt eller få værker, der sættes ind i en bredere historiografisk sammenhæng. Andre sætter fokus på Holbergs statsforståelse og religiøsitet og på hans arbejdsmetoder, kildebenyttelse og skrivestil. Bogen afsluttes med en artikel om den umiddelbare reception af Holbergs historiske forfatterskab, som den kommer til udtryk i en række trykte prædikener fra midten af 1700-tallet.

Tilsammen giver artiklerne et detaljerigt og nuanceret indblik i Holbergs værker og i 1700-tallets historieskrivning i det hele taget. De iagttagelser og konklusioner, man finder i de enkelte artikler, supplerer hinanden ganske fint. Som Sejersted formulerer det i indledningskapitlet, tegner der sig hermed et klart billede af Holberg som "en nytteorienteret og samtidig stilbevisst historiker", der både lagde vægt på moral og på at underholde læseren.

Det moraliserende aspekt fremgår tydeligt af dette citat fra Holbergs *Betænkning over Historier*: Historien skal "være et Speil, hvorudi man af forbigangne Ting kan see og dømme om tilkommende, lære at kiende sig selv tillige med andre, og erverve sig den solideste Kundskab udi Morale, Jure publico og Stats-sager, udi hvilken Henseende Historiers Læsning fornemmeligen recommanderes Regentere og høje Stands Personer, som det allervigtigste verdslige Studiiis". Historien skulle altså – med Anne Eriksens ord – være "et repertoire av eksempler til efterfølgelse eller til skrekk og advarsel".

Moraliseringen står også centralt i Kristoffer Schmidts artikel *Helte, skurke eller bare berømmelige?*, der handler om Holbergs parallelbiografier om en række af historiens kendte skikkelser. Holberg ville bruge disse eksempler til at belære læseren om bestemte moralfilosofiske emner, og Schmidt peger bl.a. på biografiene over Sokrates og Epaminondas, hvor Holberg udformede sit ideal for den vise mand. Han opremsede her 14 karakteregenskaber, deriblandt "grundig Lærdom, Herredom over sine Affecter [følelser] ... Fornøjelse [tilfredshed] med sin Stand og Vilkor" og "Omsorg at conservere sit Liv og Sundhed".

Som det fremgår af de nævnte eksempler, var Holberg i udpræget grad en reflekterende historiker. Dette aspekt belyses især af Eiliv Vinje, der bl.a. refererer Holbergs ideale fordringer til en historiker. Heri indgik "skjønn, dømmekraft og refleksjon". Holberg skrev også om nødvendigheden af at skrive historiske synteser og om, at et værk om et lands historie ikke blot skulle handle om konger og krige, men også – og især – være orienteret mod landets institutioner og andre indre forhold. Holberg erkendte dog, at han ikke altid "til Punct og Prikke" fulgte disse regler.

Men flere af antologiens artikler viser, at han faktisk var ganske god til at skrive synteser. Dette gjaldt både på det lokale og globale plan. Førstnævnte belyses i Bjørn-Arvid Bagges artikel om Holbergs Bergen-historie. Derimod tager Karen Skovgaard-Petersen sig af hans verdenshistorie – en lærebog for såvel latinskoleelever som universitetsstuderende. Bogen blev udgivet i 1733, få år efter at Holberg var blevet professor ved Københavns Universitet, og historie var ble-

vet et eksamensfag. Holbergs verdenshistorie blev i de følgende årtier oversat til flere sprog, og først i 1776 fik den en afløser på universitetet i København. Skovgaard-Petersen mener, at bogens store succes i høj grad må tilskrives Holbergs pædagogiske sans. Han havde f.eks. valgt at spække bogen med illustrative anekdoter, der tjente til pædagogisk indprentning. Samtidig lagde han vægt på at beskrive sammenhænge mellem et lands politiske, religiøse og kulturelle

historie. Endelig lå det ham meget på sinde at bibringe eleverne en forståelse af, at verdens historie udgør et sammenhængende hele og ikke består af fragmenterede enkelt-historier. Der er faktisk mange interessante paralleller mellem Holbergs pædagogik og moderne formidlingsmetoder.

*Jørgen Mikkelsen
Arkivar og seniorforsker,
Rigsarkivet, København*

Thomas Harder: Kryssing. Manden, der valgte forkert. Lindhardt & Ringhoff 2014. Indb. ISBN 978-87-11-33704-3. 349,95 kr.

En vigtig begivenhed i besættelsestidens historie var oprettelsen af Frikorps Danmark i sommeren 1941, efter at Tyskland i juni havde angrebet Sovjetunionen. Formålet var at oprette en dansk enhed på linje med tilsvarende enheder i de øvrige tyskbesatte lande, der skulle indsættes i kampen mod den kommunistiske Sovjetunion på tysk side. Det var forhåbningen, at Nazityskland bl.a. kunne drage fordel af den dybe modvilje og frygt for Sovjetunionen, som havde været en fast bestanddel i den europæiske, politiske diskurs siden oktoberrevolutionen i 1917. Det blev nu ikke tilfældet

Den danske deltagelse i det tyske felttog mod Sovjetunionen har de seneste årtier været genstand for en ganske omfattende forskning, men der er visse lakuner. En af disse er en skildring af Frikorpsets første chef, den nationalt-konservative oberstløjtnant C.P. Kryssing (1891-1976), som det lykkedes det danske nazistparti at overtale til at lede korpset. Dette var noget af et scoop, idet Kryssing netop ikke var medlem af det danske nazistparti, og det var derfor forvent-

ningen, at han kunne appellere til bredere kredse i Danmark end de nazistiske. Hans overtagelse af stillingen skete med regeringens "billigelse", men hans tid som chef for frikorpset blev relativ kort, idet han i februar 1942 måtte træde tilbage efter store vanskeligheder med korpsets nazistiske medlemmer. Som den højst rangerende dansker i Waffen-SS, senere med rang af SS-Brigadeführer und Generalmajor der Waffen-SS,

og som en af de yderst få ikke-tyskere med denne rang, skulle man tro, at Waffen-SS ville få god brug for ham. Både i hans egenkab af en erfaren artillerist og for at vise, at Waffen-SS stod åben overfor alle Europas nationaliteter. Men det var ikke tilfældet, og denne eneste post, som modsvarede Kryssings kompetencer, var posten som chef for Kampfgruppe Küste ved III. Germanske SS-Panserkorps, som han bestred i vinteren 1943/44 på Narwa-fronten i Estland. Herefter levede han en nærmest pensionistliggende tilværelse i Berlin. Efter befrielsen i 1945 blev han idømt otte års fængsel, senere nedsat til fire år.

Om denne person har Thomas Harder nu skrevet en biografi. Harder, som er cand. mag. i italiensk og historie, har et omfattende forfatterskab om Italien og italiensk kultur bag sig, i de senere år suppleret med biografier om kendte personer fra 2. verdenskrig, f.eks. Danmarks eneste Victoria-kors-modtager i 2. verdenskrig, Anders Lassen. Harders Kryssing-biografi bygger i vidt omfang på den flittige brevsriver Kryssings brevveksling med sin stålsatte hustru Kamma, suppleret med relevante danske arkivalier om Frikorps Danmark og personen Kryssing og i mindre omfang udenlandske arkivalier. Hertil slutter sig udnyttelse af en mindre del af den særdeles omfattende sekundærlitteratur om besættelsen, om Waffen-SS' historie og den tysk-russiske krig 1941-45.

Der er tale om en velskrevet bog, som giver et udmærket indblik i personen Kryssing som en udpræget ener. En korrekt og stolt person, besjælet af værdisættet Gud, konge og fædreland. Rodfæstet i troen på de militære dyder. En officer, som oplevede besættelsen den 9. april 1940 som en ufattelig yd-

mygelse, og hvor manglerne i hans moralske og politiske gyroskop herefter førte ham ud i et valg, som var ude af trit med, hvad befolkningen fandt rigtig. Som fængselsinspektør Cuno Gjerstrup i Faarhus-lejren meget præcist karakteriserede ham ved løsladelsen i 1948: "uforstående og uforbederlig".

Der er tale om forstemmende læsning. Forstemmende, fordi personen Kryssing på det personlige plan ofrede meget: Hans to sønner, som begge meldte sig til Waffen-SS, faldt på østfronten, og Kamma blev hårdt såret ved et sovjetisk luftangreb på det SS-lazaret i Tallinn, hvor hun arbejdede. Selv nægtede han nogensinde at forstå, at han havde gjort noget galt, og sammen med sin hustru levede han sine sidste år i villet isolation, domineret af bitterhed og – for hans vedkommende – af et meget lavt selvværd. Men også forstemmende, fordi Kryssings valg i sommeren 1941 af stort set alle hans officerskolleger, af chefen for hæren, general Prior, af kongen og det altovervejende flertal af den danske befolkning sås som det gale valg. Men Kryssing fastholdt rigtigheden af det gennem hele sit liv. Og det er synd at sige, at netop dette valg ikke er blevet endevendt og dissekeret i årene, der fulgte. Her kunne man godt ønske sig en dybere inddragelse af, hvorledes dette valg behandlede i den meget omfattende danske litteratur om besættelsestidens historie. Som f.eks. Palle Roslyng Jensens disputats om den danske hær under besættelsen fra 1980 (*Værnenes politik – politikernes værn*), som indeholder et kapitel om netop østfronthvervningen set i hærens perspektiv, herunder Kryssings rolle.

Et andet aspekt er, at en anvendelse af Kryssings personalakter i Bundesarchiv i Berlin kunne have kastet et klarere lys over

Kryssings forhold til den øverste SS-ledelse efter afsættelsen som chef for Frikorpset i 1942, og hvorfor han ikke fik en ny post, som modsvarede hans uddannelse. Som nævnt var Kryssing en af de meget få ikke-tyskere i generalrang i Waffen-SS og dette sammen med hans uddannelse som artillerist skulle umiddelbart have fremmet en langt mere iøjnefaldende anvendelse af Kryssing, ikke mindst efter at ekspansionen af Waffen-SS tog fart efter 1942/43. Men det blev ikke tilfældet: den tyske rigsbefuldmægtigede i Danmark, Werner Best, var udmærket klar over den politiske dimension ved en bedre markedsføring af Kryssing, men for den øverste SS-ledelse har det forhold, at Kryssing ikke var nazist, trukket i den anden retning. Hertil kom, at man i SS-ledelsen med tiden kom til at stifte bekendtskab med de mere rethaveriske sider af personen Kryssing, hvilket næppe har talt i hans favor.

En sammenligning med en anden dansk østfrontfrivillig, kaptajn Ernst Viffert, kan anskueliggøre denne vinkel: Viffert, som kom fra en anden teknisk våbenart, nemlig pionertropperne (eller ingeniørtropperne), meldte sig ind i det danske nazistparti efter besættelsen og i 1941 til Frikorps Danmark. Men inden frikorpset kom i kamp, blev han sendt på SS' pionerskole i Dresden, hvorefter han blev chef for et pionerkompagni ved SS-Division Wiking. Sagen var den, at in-

denfor de tekniske våbenarter som artilleriet og pionertropperne savnede Waffen-SS i høj grad fagkundskab. Her passede Viffert som partimedlem og som officer i pionertropperne fint ind. Efter frontindsats og endnu et ophold på pionerskolen blev han i 1943 med rang af SS-Obersturmbannführer (dvs. oberstløjtnant) udnævnt til pionerchef ved det nyoprettede lettiske VI. SS-korps. (I 1945 blev han taget til fange af russerne og efter at være blevet idømt 25 års strafarbejde døde han stærkt svækket i 1950 i et fængsel i Stalino, det nuværende Donetsk, i Sovjetunionen).

Der er tale om en udmærket og velskrevne bog, som giver et godt indblik i personen Kryssing, hans familie, hans tid i den danske hær og i de kampe i Waffen-SS, han deltog i. Blot savner man en mere dybtgående arkivbaseret fremstilling af hans forhold til den øverste SS-ledelse.

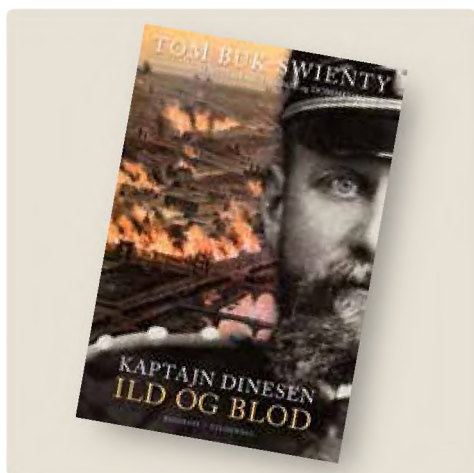
En sidste bemærkning: På s. 211 vises et billede af Frikorpsets Dannebrogspane, og Harder anfører, at efter kampene i Berlin i 1945 "er alle spor af den borte". Så vidt anmelderen er underrettet, kan fanen ses på et militærmuseum i USA.

*Peter Hertel Rasmussen,
Projektseniorforsker, cand.phil., M.A.
Forsvarsakademiet,
Institut for Militærhistorie og Krigsteori*

Tom Buk-Swienty: Kaptajn Dinesen. Ild og Blod. Gyldendal 2013. 507 s. Ill. ISBN 978-87-02-11024-1. 349,95 kr.

Journalisten Tom Buk-Swienty fik sit literære gennembrud med bestsellerne *Slagtebænk Dybbøl* (2008) og *Dommedag Als* (2010), der bragte de blodige og dramati-

ske begivenheder i 1864 helt ind i de danske stuer. Nu vender han atter tilbage til de sønderjyske slagmarker og beskriver Helstatens kollaps som oplevet gennem øj-

nene på den kun 18-årige løjtnant Wilhelm Dinesen.

Wilhelm Dinesen - der af eftertiden især kendes som far til en af Danmarks største forfattere, Karen Blixen - voksede op på Katholm Gods uden for Grenaa. Gennem en redegørelse for hans familieforhold og faren A.W. Dinesens karriere giver Buk-Swienty en fin indførelse i jordaristokratiets vilkår og udfordringer i 1800-tallet, og han er helt tydeligt på hjemmebane, når han gennemgår de national-liberalistiske strømninger og de politiske årsager bag krigsudbruddet i 1864. Komplekse ideologier og politiske tovtrækkerier forklares i et på en gang medrivende og letforståeligt sprog, så læseren aldrig opdager, hvor til tider tørt og vanskeligt et emne, her er tale om.

Efter at have fuldendt sin militære uddannelse i København blev Dinesen indrulleret i hæren og fik omgående sin ilddåb på slagmarkerne ved Sankelmark og Dybbøl. Takket være Dinesens egne erindringer, dagbøger og breve kan Buk-Swienty give en enestående øjenvidneskildring af de voldsomme krigsbegebenheder, og effekten

er ganske simpelt hårrejsende. Buk-Swienty skriver, så man hører kanonernes buldren, og lugten af blod og ild og krudt ætser sig fast i næseborene i en præstation, der bringer selv Peter Englands militærhistoriske mesterværk *Poltava* i knæ. Krigens gru ætser sig fast på nethinden og bliver siddende i kroppen på læseren som en kold knugen om hjertet, længe efter at kulissen skifter og vi igen er tilbage i kongens København.

Man ikke bare forstår, men føler, hvorfor Dinesen oven på denne oplevelse ikke kunne finde sig til rette i Danmark, men måtte søge ud på nye eventyr for at genfinde meningen med tilværelsen.

Ikke uden vanskeligheder lykkedes det Dinesen at komme til Frankrig, hvor han meldte sig som frivillig under de franske faner i krigen mod Preussen. Men heller ikke her lykkedes det Dinesen at realisere drømmen om hæder og ære på slagmarken. En grufuld kold vinter kombineret med en ineffektiv militærledelse tog aldeles slagkraften ud af den franske hær, og det, der skulle have været Dinesens genrejsning over for den preussiske fjende, blev i stedet en pinlig flugt over alperne ind i Schweiz, mens kulden og de preussiske kugler fik kammeraterne til at falde omkring ham som fluer.

Heller ikke dette fik dog Dinesen til at give fortabt. Med snilde og charme lykkedes det ham at snige sig fra Schweiz ind i Paris, hvor han havde intentioner om igen at slutte sig til kampen mod Preussen. Men ikke så snart, Dinesen så sig i sikkerhed bag Paris' fæstningsmure, førend luften omkring ham atter var fuld af ild og blod. Denne gang havde skæbnen bragt ham midt ind i hjertet af den franske borgerkrig i 1871. Med lige dele fascination og afsky så Dinesen, hvor-

dan kommunarderne tog kontrollen over Paris og efterfølgende blev nedslaget af den franske hær. Som en tilfældig fremmed gæst midt i dette inferno af galskab, ideologi og blodrus kunne Dinesen ikke andet end at se til og nedfælde sine observationer i sin trofaste dagbog, mens Paris brændte om ørerne på ham. Takket være Buk-Swientys medrivende pen mærker læseren atter en ildevarslende kulde om hjertet.

Her forlader vi ham. På grænsen mellem galskab og klarsyn. Som i enhver anden tragedie med en krystalklar vished om, at det kun kan få en ulykkelig udgang, og at vores helt endnu må gå grueligt meget igennem, inden det kommer dertil.

Buk-Swienty skriver med stor psykologisk indsigt og mestrer den biografiske kunst med få ord at skabe et levende persongalleri. At han samtidig har været velsignet med et vidunderligt rigt kildemateriale gør ikke bedriften mindre. *Kaptajn Dinesen - Ild og blod* er kort og godt en gennemført vel-skrevet og læseværdig biografi, hvor forfatterens faglige stolthed og begejstring får frit spillerum. Det er klædeligt, og det er smittende. Jeg kan ikke vente med at gå i gang med næste bind.

Maria Hvid Kargaard,
Cand.mag.

Birgitte Possing: Ind i biografien. Gyldendal 2015. 302 s. Hft. ISBN 978-87-02-17118-1. 299,95 kr.

I årtierne efter Murens fald har biografien fået en ny renaissance, og de store ismers historieskrivning er afløst af en lind strøm af biografier om statsmænd, politikere, erhvervsfolk, kulturpersonligheder, intellektuelle, skuespillere, mediefolk, sportsstjerner m.fl.

I en pendlen mellem den litterære portrætkunst og historikernes søgen efter en forståelse af en tid og dens mennesker gennem biografien bliver genren enten rubriceret som skønlitterær eller som tilhørende historieskrivningen. Det store debateme, når anmeldere og læsere af den historiske biografi skal finde sit ståsted og vurdere resultatet af forfatterens, forskerens eller journalistens anstrengelser, bliver derfor ofte, hvor i det litterære landskab den omdiskuterede biografi skal placeres.

I den foreliggende bog har forfatteren, professor, dr.phil. Birgitte Possing (f. 1952),

der også har forfattet flere biografier om blandt andre Natalie Zahle (1992 og ny udg. 1997) og Bodil Koch (2007), valgt at forsøge en kortlægning af hovedstrømninger i biografens fortælletraditioner. Emnet er

overvældende i og med genren siden antikken både har været uomgængelig i historieskrivningen og synonym med den litterære portrætkunst. Ganske som det malede portræt skabes af en billedkunstner, bliver biografien skabt af sin forfatter, og det er lige her, at Birgitte Possing skærer ind til benet: Biografien er en fortælling om et menneske, og dens litterære kvaliteter måles som oftest på en evne til at fortolke det hele liv. Biografen kan ære og agte, fordreje, forskønne – eller ødelægge – et menneskes ry.

Possing har valgt at tage et selvbiografisk udgangspunkt i den indledende del ("Hvor er bøffen?") af den første af bogens tre dele, hvor hun går i gang med det simple, og dog så svære, spørgsmål: Hvad er biografi?

Denne indledende del munder ud i det, hun kalder biografiernes arketyper. Det er nok lige lovlig kækt gjort, som hun også selv antyder, men det giver stof til eftertanke, at hun behøver ikke mindre end otte typer (spejlbiografien, hagiografien, personlighedsportrættet, den fortolkende biografi, prismebiografien, liv-værk-tid-biografien, den polyfone biografi, den kollektive biografi), før hun er tilfreds og finder, at vi har fået det nødvendige værktøj til at kunne forstå de fleste konkrete historiske biografiers dagsorden og stil.

I bogens anden del har hun udvalgt seks forskellige biografier, der strækker sig fra den amerikanske historiker Alice Kessler-Harris' *A Difficult Woman: The Challenging Life and Times of Lillian Hellmann* (2012) over Niels Finn Christiansens *Hartvig Frisch. Mennesket og politikerens* (1993) og Kristian Hvidts *Forsker, furie og frontkæmper. En bog om Lis Jacobsen* (2011) til Joakim Garffs *SAK – Søren Aabye Kierke-*

gaard. En biografi (2001). Her omtales den efterfølgende pennefejde med Peter Tudvad, der i 2004 fik udgivet *Kierkegaards København*, hvor der blev tegnet et helt andet billede af Søren Kierkegaard og hans København. Især referatet af denne pennefejde og de mange, der i den forbindelse fik lejlighed til at ytre sig, er illustrativ for, hvor let nogen kommer til at gå efter manden i stedet for bolden. Skal Søren Kierkegaard skildres som en flanør og æstetiker eller som en moralist og etikker? Er det centrale filosofien eller hans filosofiske og religiøse skrifter? Skal biografien være en god fortælling eller et videnskabeligt velfunderet værk baseret på biografens egne grundige kildestudier?

Spørgsmålene er mange, og det er en lise, når Possing fremdrager historikeren Søren Mørchs enkle og klare konstatering af forholdet mellem virkelighed og fortælling i biografien: "Man kan jo ikke fotografere fortiden, for den findes slet ikke, og hvis man tror, at man taler om fortiden, når man skriver biografier, kommer man frygtelig galt af sted. Man kan for eksempel ikke tale om København på Kierkegaards tid, men man kan tale om "vores opfattelse af" København på Kierkegaards tid, og det er noget helt andet. Billedet, man tegner af en person, kommer jo til at afhænge af de spørgsmål, man stiller op, og når man vil skrive om Kierkegaard, må man gøre sig klart, hvad man vil fortælle. Det gælder, uanset om man er Tudvad eller Garff. Og når de stiller forskellige spørgsmål og gør sig umage med at besvare dem, så får de selvfølgelig forskellige resultater ud af det".

I bogens sidste tredjedel, der er betitlet *Positioner og principper, kritik og etik*, er

det blevet til en kunst at skrive biografier, og der teoretiseres en del, samtidig med at læseren får en god introduktion til nogle af de strømninger, som præger den internationale scene for biografiske fortolkninger og fortælle-måde. Ud over et kig til USA, blandt andet med omtale af *Writing a Woman's Life* af Carolyn G. Heilbrun, får læseren også en præsentation af postmodernismens Pierre Bourdieu, hvor *L'Illusion biographique* med rette omtales flere gange. Den såkaldt poststrukturalistiske kritik af den historiske biografi bliver nævnt, Jacques Le Goff, Giovanni Levi og Hans Erich Bödeker (*Biographie schreiben*, 2003) får også en plads, og der oplistes fem principper, som siges at gælde alle, der vil skrive historisk biografi, men dog betones det, at det er "biografiernes elastiske principper" (s. 210).

Flere gange vender forfatteren tilbage til det, hun betegner som "den biografiske vending", der også er blevet det indledende afsæt i denne anmeldelse. Personlighedens rolle i historien blev grundigt relativiseret i 1970'ernes historikermiljø, og det er forfatterens pointe (s. 255), at vi nu atter har bragt personlighederne og de enkelte mennesker tilbage i historien i stedet for at adskille dem fra de store samfundsspørgsmål. Men en løftet pegefinger slipper læseren ikke for, når doktor Possing docerer: "Gammel eller ny er biografien dog altid farlig, fordi den både kan forskønne, fordreje, forvanske, forstørre, formindske, finkæmme og forstå et enkelt individs liv og eftermæle. Den er farlig, fordi den enten kan ære, agte, diskutere eller odelægge et ry".

Possings bog fik en blandet modtagelse blandt anmeldere og hun har i en kronik i Politiken søgt at imødegå "de to skønånder

fra den kulturradikale elite" (Bjørn Bredal og Niels Barfoed) med endnu en løftet pegefinger: "Det ville hjælpe kritikken i Danmark, hvis skønånder som Bredal og Barfoed ikke kun havde hån til overs for at lade sig oplyse om genrens begreber, metoder og systematik".

Den belærende tone i avispolemikken er vel nødvendig for at holde på doktorhatten, men hvem har så egentlig brug for at læse denne bog? Næppe de fleste læsere af de historiske biografier, og dem er der godt nok mange af. Snarere retter den sig mod den forfatter, der overvejer at give sig i kast med at skrive i denne spændende og vanskelige genre. *Ind i biografien* kommer ganske godt rundt om mange af de større diskussioner, der i ind- og udland har ledsaget udgivelsen af biografier, og såvel noter og henvisninger som litteraturfortegnelse og navneregister gør det nemt at komme rundt i bogens komplekse stof, som unægtelig kaster nyt lys over biografien, en ældgammel og stadig populær del af vores kulturarv.

Afsluttende kun en lille pudsighed: Dr. Possing er så international, at henvisninger til gode gamle Georgij Plechanov sker til den russiske udgave oversat til engelsk i 1946, men ikke til den dansksprogede fra 1956, der kom i andet oplag på DKPs forlag *Tiden* i 1976, og i de tider var meget populær på historiestudiet i København.

Tommy P. Christensen
MVO & cand.mag. Historie

Jørgen Hesseldahl: I Toldstrups tjeneste. En jysk students deltagelse i modstandskampen 1943-1945. Frihedsmuseets Venners årsskrift 2014. 193 s. (inkl. årsberetninger). ISBN 978-87-88214-83-3. 129,00 kr.

Da undertegnede fik Frihedsmuseets nyeste årsskrift i hænderne, var den første tanke: "Her er sket en fejl". Jeg mente bestemt at have læst en bog af samme forfatter med samme titel på et tidligere tidspunkt. Og ganske rigtigt! Et blik i bogreolen viste, at der stod den. Men det var ikke en fejl. I forordet til årsskriftet 2014 forklares baggrunden for genudgivelsen, som ifølge udgiveren skyldes den stigende historieløshed blandt yngre generationer, for hvem modstandsfolkernes oprør er ukendt og derfor intet betyder. Med udgivelsen håber forfatter og forlag at ramme også yngre generationer.

I Frihedsmuseets Venners årsskrift 1994 fortalte Jørgen Hesseldahl om sine illegale oplevelser, og nu 20 år efter bringer årsskriftet Hesseldahls erindringer igen i en udvidet udgave – omkring 60 sider længere med flere oplevelser og refleksioner. Selv om det i forordet fremhæves, at det er en udvidet udgave af den 20 år gamle beretning, er størstedelen af teksten fra ord til anden identisk, hvortil der er tilføjet uddrag fra andre personers nyere beretninger om en række af de aktioner, som Hesseldahl deltog i. Til trods for at store dele af Hesseldahls modstandsindsats således allerede er kendt, er det en spændende historie, som han ruller op for os.

Jørgen Hesseldahl med det "uskyldige udseende" blev nemlig under dæknavnet "Tage" en af topmodstandsfolkene i Midt- og Nordjylland, som deltog i de fleste typer illegalt arbejde.

Vi hører om den vanskelige vej til modstand for den unge aktivistiske student, som i efteråret 1943 endelig fik kontakt med det illegale bladarbejde i Aarhus. Siden blev han i foråret 1944 sammen med sin bror Vagn tilknyttet Toldstrup i opbygningen af dens hovedkvarter. I maj 1944 måtte Jørgen og broderen forlade Aarhus og gå under jorden i København, men de returnerede efter et par måneder til Jylland, hvorefter de gennemgik den såkaldte Sabotørsommerlejr på Venø og siden ved Flynder Sø. Således uddannet sabotør deltog Jørgen fra sommeren 1944 i jernbane- og industrisabotage og i natlige våbenmodtagelser i det midt- og nordjyske. Disse aktioner beskrives levende med uddrag fra egne og andres beretninger. I september 1944 måtte "Tage" stærkt eftersøgt forlade Aarhus, hvorefter han blev tilknyttet D-kompagniet i Aalborg, som han endte med at blive leder af. D-kompagniets

"Dagdriverbande" var en af de mest aktive grupper i Aalborg-området, der bl.a. udførte mange jernbanesabotager, som blev set som den absolut vigtigste opgave. Derfor er det overordentlig interessant at hæfte sig ved de refleksioner, som forfatteren gør sig om jernbanesabotagens betydning i 1994-udgaven og ved nyudgivelsen i 2014.

I 1994 mente Hesseldahl, at historikeren Aage Trommer var helt galt afmarcheret, når han i sin disputats *Jernbanesabotagen i Danmark* (1971) gav, "udtryk for, at den danske jernbanesabotage ikke generede den tyske krigsførelse særlig meget, idet tyskerne blot indkalkulerede en vis forsinkelse i deres planlægning. Ræsonnementet er noget vrøvl" (s. 59).

Hesseldahl var her på linje med stort set den samlede modstandsbevægelse, som højlydt opponerede mod Trommers konklusioner. Dette var med til at bringe de gamle modstandsfolk og yngre historikere på kollisionskurs, hvor modstandsfolkene bl.a. beskyldte historikerne, som ikke selv havde oplevet tiden, for ikke at have nok indlevelse i det emne, som de undersøgte.

I 2014 skriver Hesseldahl: "I bagklogskabens klare lys må jeg erkende, at AaT [Aage

Trommer] faktisk havde ret. Vi, ophidsede kritikere, havde overset, at AaT havde skarpt skelnet imellem strategiske (langtidsvirkende) og taktiske (øjeblikkelige) resultater af bombning. Ved at sammenholde de af DSB – og af de tyske jernbanemyndigheder – udarbejdede køreplaner med resultaterne af de udførte sabotageaktioner, kommer han til den konklusion, "at de ingen betydning havde på det strategiske mål, og kun i få tilfælde på taktiske mål" (s. 153). Det er en af de få udtalelser fra en tidligere jernbanesabotør, som jeg har hørt, der faktisk tager Trommers videnskabeligt baserede konklusioner til sig.

Som nævnt er der indholdsmæssigt ikke meget nyt i forhold til den 20 år ældre udgave, men da 1994-udgaven længe har været udsolgt fra forlaget, og da Jørgen Hesseldahls personlige historie er elementært spændende, giver nyudgivelsen mening.

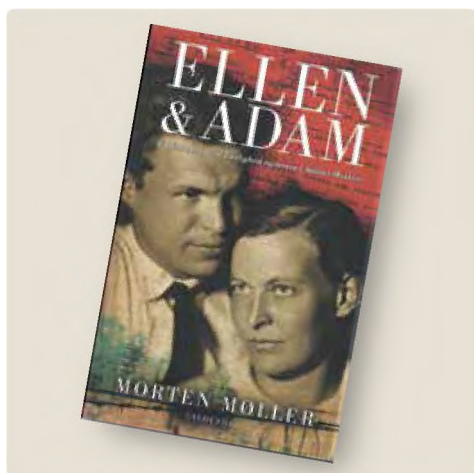
*Peter Birkehund,
Arkivar og seniorforsker,
Rigsarkivet København*

Morten Møller: Ellen & Adam. Gyldendal 2014. 376 s. Ill. Indb. ISBN 978-87-02-15815-1. 299,95 kr.

I arene 1937-38 var Stalins paranoide terror på sit højeste i Moskva. Tusindvis af mennesker blev arresteret, tortureret og henrettet under beskyldninger om at stå i ledtog med Stalins store rival, den landsforviste Lev Trotskij. Midt i disse udrensninger fødtes en pige, Gerd Egede-Nissen, den 1. januar 1938. Hendes mor var en dansk kommunist

ved navn Ellen Schou fra Nykøbing Falster, og hendes far var den norske lægestuderende (og kommunist) Adam Egede-Nissen. Disse menneskers skæbner er udgangspunktet for Morten Møllers bog.

Møller kalder selv bogen en "dokumentarisk fortælling" (s. 332), og det kan der være noget om, for traditionel historieskrivning

kan man ikke kalde det. Ud over at følge Ellen og Adam i 1930'erne indeholder bogen nemlig et metaelement om Møllers egen jagt på Ellen og Adams historie. Allerede i indledningen begynder Møller sin efterforskning: "Gerd låner mig sin mors breve fra Sovjetunionen, og en kold efterårsdag flyver jeg til Oslo, hvor Gerds halvsøster i udkannten af byen gennemgår det store materiale fra Adams sanitetskuffert. Jeg tager derfra med en velvoksen taske fyldt med breve, billeder og dagbøger. Jeg tænker på Ellen og Adam og føler for første gang, at jeg har materialet til at rekonstruere deres ungdom, deres politiske vækkelse og deres liv midt i den jazzsvingende, foranderlige, frygtindgydende sovjetiske hovedstad" (s. 21).

Møller tager fat på opgaven og begiver sig – som om han var en journalist fra tv-programmet *Sporløs* – afsted for at genfinde Ellen og Adams år i Sovjetunionen. Bogen er veldokumenteret og baserer sig primært på Ellens breve hjem til sin familie i Nykøbing Falster, på Adams dagbog samt et rigt materiale fra de sovjetiske arkiver. Af de to

skandinaviske kommunister er Ellen Schou den mest interessante. Adam Egede-Nissen har ganske vist en interessant familie. Hans far (Adam Egede-Nissen senior) var leder af det norske kommunistparti, flere af hans søstre var kendte norske skuespillerinder, og hans svoger var ingen ringere end digteren og dramatikeren Nordahl Grieg, men Adam selv brugte det meste af sin tid i Moskva på at studere. Ellen derimod arbejdede delvist som forlagsmedarbejder og delvist som sovjetisk kurér i Vesteuropa.

Ellens kurérvirksomhed indeholdt både dobbeltbundede kufferter og falske navne, så i denne del af bogen føler man sig næsten hensat til en klassisk spionroman. Det var også denne del af Ellens virke, der satte hende i en udsat position, da udrensningerne begyndte i 1937. Fra arkiverne erfarer Møller, at Ellen blev afskediget som kurér i juni 1937 (s. 220), og det sætter Møller i gang med en lang række spekulationer om årsagen til afskedigelsen. Disse spekulationer fører så videre til nye spekulationer om det måske mest centrale spørgsmål i bogen: Hvorfor lykkedes det Ellen og Adam at undgå udrensningerne? Hovedparten af de udenlandske kommunister blev i årene 1937-38 arresteret, herunder også en af de danskere, Ellen Schou var mest knyttet til, nemlig det tidligere folketingsmedlem Arne Munch-Petersen. Da Møller stiller spørgsmålet til en af de førende eksperter på området, Nikita Petrov, lyder svaret da også: "Er hun rejst ud i sommeren 1938? Det lyder mistænkeligt. Ikke mange slap ud det år" (s. 316).

Bogen giver indblik i forholdene for udenlandske kommunister i Moskva under Den Store Terror, og blandt de mest nervepirrende øjeblikke kan man fremhæve be-

skrivelsen af, hvordan folk forsvandt fra den etage på Hotel Lux, hvor Ellens gode ven, historikeren Gottlieb Japsen, boede med sin familie.

På forsiden kaldes bogen "en fortælling om kærlighed og terror i Stalins Moskva". Dette er nok at tage munden for fuld, for ret beset siger Møllers kildemateriale ikke meget om Ellen og Adams kærlighed til hinanden. De to møder ikke hinanden før på s. 206, og intet sted i kilderne kan Møller forklare, hvor eller hvornår de har mødt hinanden. Den første omtale af forholdet er, da Ellen skrev hjem til sine forældre for at fortælle, at nu var hun blevet gift. Brevene hjem til Falster indeholder ikke meget om Ellens følelser for Adam, og Møller konstaterer samtidig, at Adam på dette tidspunkt var holdt op med at føre dagbog. Deres følelsesliv må derfor forblive genstand for spekulation.

Møllers dokumentarisk-fortællende stil virker i begyndelsen generende. Både det, at han skriver sin egen efterforskning ind i bogen samt at bogen konsekvent er skrevet i præsens, skurrer i øjnene, hvis man er vant til at læse almindelig faglitteratur. Men formen vinder ved nærmere bekendtskab, og Møllers indtræden i bogen virker

velvalgt, når han f.eks. påpeger, at Ellen i sine breve til forældrene skrev, at hun viste turister rundt i Leningrad, mens de sovjetiske arkiver viser, at hun i virkeligheden var på kuréropgave i udlandet. På samme måde fungerer den dramatiske præsens, når man kommer til selve udrensningerne, da den har en spændingsøgende effekt.

Til sidst i bogen har Møller nogle korte overvejelser om, hvad hhv. Ellens breve og Adams dagbøger kan fortælle os, og hvad de ikke kan fortælle os. På samme måde kunne man godt have ønsket sig, at han i et afsnit reflekterede over, hvad valget af den dramadokumentariske form gør ved stoffet. Hvilke begrænsninger har formen? Hvorfor er den valgt frem for den traditionelle historiskrivning? Etc. Der anvendes ikke fodnoter i bogen. Til gengæld er der bagerst i bogen 24 siders grundig oplysning af, hvilke arkivmaterialer der er benyttet hvor og til hvad. Dette gør, at bogen kan læses af både alment interesserede læsere og af faghistorikere.

*Flemming Borg Nielsen
Adjunkt, cand.mag.,
Allerød Gymnasium*

*Kurt L. Frederiksen: Ejnar Mikkelsen – En biografi. Gyldendal 2015. 315 s. Ill.
ISBN 978-87-02-17407-6. 299,95 kr.*

I 1970 hørte jeg som 11-årig en radioudsendelse, hvor polarforskeren Ejnar Mikkelsen beskrev sine dramatiske oplevelser i Østgrønland i begyndelsen af 1900-tallet. Det drejede sig især om den såkaldte Alabama-ekspedition, der havde til opgave at opspore mulige efterladenskaber efter Mylius Erichsens Danmarks-ekspedition,

men nær havde kostet Mikkelsen og en af hans rejsefæller livet. Det var et rent held, at de blev opdaget af norske sælfangere, efter at de havde været uden kontakt med omverdenen i 2½ år. Fortællingen fascinerede mig så meget, at den blev emnet for en fristil, som jeg skulle aflevere nogle dage senere.

Efter at have læst Kurt L. Frederiksens biografi må jeg konstatere, at det ikke var så overraskende, at jeg blev grebet af Ejnar Mikkelsens beretning. For hans liv var ikke blot eventyrligt og farefuldt. Han var også en fortrinlig formidler, der med stor glæde videregav sine oplevelser og synspunkter i tale og skrift. Derfor benyttede medierne ham ofte, når de f.eks. havde behov for en kommentar til et aktuelt spørgsmål om grønlandske forhold. Men Mikkelsen formåede sandelig også at bruge medierne til at fremme den folkelige og politiske interesse og velvilje over for hans projekter.

Mange af disse projekter handlede om at forbedre levevilkårene for eskimoerne i Østgrønland. Men Mikkelsen håbede også, at denne befolkningsgruppe kunne fastholde væsentlige træk af den oprindelige fisker- og fangerkultur. Han gik derfor ind for en vis spredning af den østgrønlandske befolkning, idet han vurderede, at det ville give mulighed for en langt bedre udnyttelse af de naturlige ressourcer. Mikkelsen var hovedmanden bag

en privat organiseret komité, der i begyndelsen af 1920'erne fremsatte forslag om at etablere en koloni ved Scoresbysund, ca. 1000 km nord for Angmagssalik – den hidtil eneste bebyggelse på østkysten. Efter lange og komplicerede politiske forhandlinger blev de første huse rejst i 1924, og det følgende år blev 71 eskimoer forflyttet fra Angmagssalik til Scoresbysund. De pågældende personer havde selv yttret interesse for at bosætte sig det nye sted, og udflytterne erklærede sig også meget tilfredse, da Mikkelsen besøgte dem i 1925. De havde nemlig fanget ca. 1000 sæler, 115 bjørne, otte hvalrosser og 71 ræve og derfor "haft rigeligt Kod hele Vinteren", som Mikkelsen skrev i en af sine erindringsbøger.

Ved en ny ekspedition nogle år senere opførte Mikkelsen og hans medhjælpere en række huse mellem Angmagssalik og Scoresbysund. De blev anlagt med 110-130 kilometers afstand, så grønlænderne fik mulighed for "at rejse fra Sted til andet i nogenlunde Tryghed", ligesom de kunne "opholde sig længere Tid ved Hvilken som helst af Hytterne, der alle ligger i gode Jagtomraader".

Var Ejnar Mikkelsen en "naiv drømmer og kulturromantisk fantast", der ville fastholde eskimoerne i "en museal tilværelsesform", spørger Kurt L. Frederiksen flere steder i bogen. Han er vist tilbøjelig til at svare ja, men han fremhæver samtidig, at Mikkelsen var en usentimental realist med politisk tæft. Koloniseringen af den nordøstlige del af Grønlands kyst tjente nemlig også helt klart det formål at fastholde hele Grønland på danske hænder. Og ifølge juristen Steglich-Petersen var etableringen af bebyggelsen i Scoresbysund en af de vigtigste årsager til, at Danmark vandt retssagen mod Norge ved den internationale domstol i Haag i 1933.

Ejnar Mikkelsen var en mand, der fik tingene til at ske. Han var beslutsom, viljestærk og stædig, lyder det gang på gang i denne bog. Men Kurt L. Frederiksen har også blik for polarforskerens bløde punkter. F.eks. blev Mikkelsen stærkt berørt af flere dødsfald i den nærmeste familie.

Frederiksen gør også meget ud af Mikkelsens selvbevidsthed og hans evne til at sætte sig selv i scene. Sidstnævnte belyses bl.a. i en række interessante billedtekster, hvor læserne får demonstreret, hvor forskelligt han forstod at profilere sig i forskellige situationer. På ét fotografi ser vi ham som skibskaptajn med et fast blik mod fjerne horisonter. På et andet billede er han den elegant klædte verdensmand, og på et tredje fremstår han som "pæn ung mand, der kunne identificeres med borgerskabets traditionelle dyder" – og et sådant image kunne være hensigtsmæssigt, når han ville rejse penge til sine ekspeditioner.

Frederiksens biografi er en sand fornøjelse at læse. Dette gælder især den første halvdel, hvor ekspeditionslivet er i fokus. Her formår forfatteren gennem sit spændstige sprog at gøre drømmene, eventyrlysten og den stål-satte vilje ganske levende for læseren. På side 76 lyder det f.eks. således: "Det var gen-

nem rejserne, at han blev sig selv. Rejser i polare egne var tit forbandede, ofte direkte livsfarlige, men det var også der, han oplevede tilværelsen uden filter. Der kunne man leve, selv om man kunne dø af det."

I anden halvdel af bogen siver noget af luften imidlertid ud af ballonen. Her er fremstillingen ind imellem lidt opremsende og usammenhængende. Det kunne også have været interessant med en lidt mere grundig redegørelse for Mikkelsens virke som den første inspektør for Østgrønland – et embede, som han reelt havde skabt til sig selv.

Ellers er mit eneste kritikpunkt, at bogen mærkværdigvis kun er udstyret med to kort, hvoraf det ene endda er meget dårligt gengivet. Ejnar Mikkelsen havde garanteret kritiseret denne mangel, hvis han havde haft mulighed for at anmelde bogen (jfr. omtalen af Mikkelsen som boganmelder, s. 269). Men til alt held er jeg den lykkelige ejer af Mikkelsens bog fra 1934 om østgrønlandernes historie, og den indeholder naturligvis et fint og detaljeret kort over hele regionen.

*Jørgen Mikkelsen
Arkivar og seniorforsker,
Rigsarkivet København*

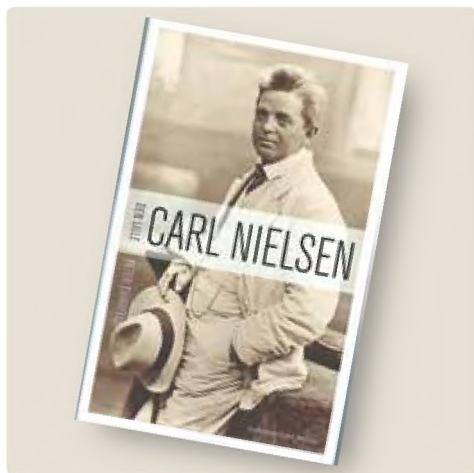
Peter Dürrfeld: Den lille Carl Nielsen. Informations Forlag 2014. 139 s. Ill. ISBN 978-87-7514-4587. 149,95 kr.

I år fejres 150-året for Carl Niensens fødsel: en af vore store komponister, der i eftertiden har stået i skyggen af H.C. Andersen, men som fortjener at komme ud i lyset og blive hædret.

I efteråret 2014 udkom denne lille biografi om Carl Nielsen med en gennemgang af hans værker. Der er allerede

skrevet mange bøger om ham, så hvorfor denne bog? Hvad vil forfatteren gerne dele med os, og hvorfor har han udgivet den, og hvad har han ønsket at lægge vægt på? Det får vi ikke at vide, men efter at have læst bogen er jeg sikker på, at motivationen har været forfatterens store kæ-

lighed til Carl Nielsen og hans storslåede musik.

Carl Nielsen er endnu en stor kunstner, der var født på Fyn. Han voksede op i Nr. Lyndelse ikke langt fra Odense. Hans far var håndværker (maler) og en efterspurgt spillemand, når der skulle være fest. Som seksårig fik Carl selv en violin i hånden og lærte de første stykker efter gehør. Onklen var organist i Dalum Kirke, og Carl var altid begejstret, når han kunne få lov til at spille på dennes klaver hjemme i privaten. Efter konfirmationen blev han optaget som militærmusiker i 16. bataljon i Odense. Mens han var i tjeneste her, købte han et gammelt klaver på afbetaling og inddrog det i rækken af instrumenter, han efterhånden beherskede. Fra kapitlet om hans fynske barndom, der slutter med Carls rejse over Storebælt i 1883 til et liv i København, iler forfatteren videre til Opus 1. Her foretages ikke så lidt af et spring. Vi læser intet om årene på musikkonservatoriet, men lander pludselig i september 1888, hvor Carl Nielsens *Suite for strygere* blev opført i Tivoli, og vi hører

ved samme lejlighed om *Andante tranquillo e Scherzo*, som blev præsenteret for offentligheden året forinden. De følgende kapitler er helliget de mange sange og salmer, som Carl Nielsen skrev musik til. Dernæst et kapitel om de seks symfonier efterfulgt af en gennemgang af operaen *Saul og David*. Hans anden opera *Maskerade* gennemgås som den næste og endelig slutter musikgennemgangen med de tre koncerter og andre værker. I disse kapitler folder forfatteren en stor viden ud og præsterer en fin gennemgang af musikken og den samtidig, den var en del af, ligesom andre store navne fra samtiden nævnes. I disse kapitler flettes Carl Nielsens liv ind – og vi hører blandt andet om ægteparret Carl-Nielsens separation under 4. symfoni og om hans hjerteproblemer i 5. symfoni. Bogens sidste del indeholder en tidstavle, citater af og om Carl Nielsen og endelig en værkfortegnelse.

Bogen lander mellem to stole. Det mest interessante er forfatterens gennemgang af Carl Nielsens kompositioner, men opdelingen med lidt om barndommen og springet til musikken virker ikke. For mange ting er udeladt i indledningskapitlet, og selv om de manglende oplysninger kan findes i tidstavlen, får det bogen til at fremstå mangelfuld. Som læser studsede jeg f.eks. over, at det slet ikke blev nævnt, at Carl Nielsen først kom i købmandslære (købmanden gik konkurs, så han blev ikke udlært), ligesom jeg undrede mig over den manglende uddannelse på musikkonservatoriet i København. Så hellere helt udelade biografien og lade musikdelen blive foldet mere ud.

Der kunne med fordel have været læst lidt bedre korrektur på underoverskrifter. Et sted afsluttes en underoverskrift med kolon,

men heldigvis ikke andre steder. En del af underoverskrifterne har både funktion af overskrift og som første ord i en sætning, men det er ikke konsekvent gennemført. Endelig er billedkvaliteten virkelig ringe, og man får indtryk af, at bogen er trykt på en kopimaskine. Mat papirflade er fin, når man skal læse, men billeder betaler prisen, fordi de fremstår rastede og uinteressante. Endelig er der enkelte billeder, som fotoet af Wilhelm Herold, jeg ikke helt forstår, hvorfor man har valgt at medtage.

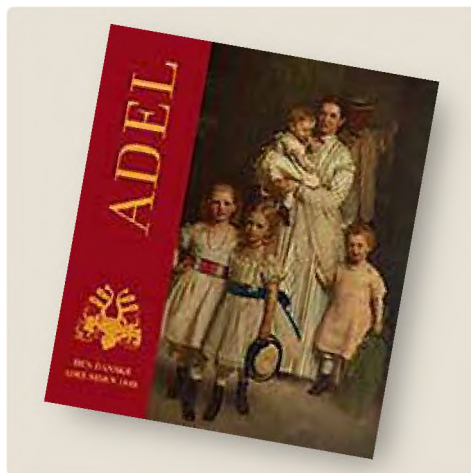
Forfatteren skriver godt, men ind i mellem er der en tendens til at gå ud af en tangent med irrelevante sidespring, og her kunne

forlaget med fordel have strammet op. Det ville have givet lidt mere plads til det virkelige interessante, og som jeg gerne ville have haft meget mere af: beskrivelsen af værkerne. Jeg vil bestemt anbefale bogen til læsere, der gerne vil læse om Carl Nielsens værker, slå op i tidstavlen eller værksfortegnelsen, og til læsere, der bare gerne vil have den korte version om en af vores store komponister.

*Stella Borne Mikkelsen
Stadsarkivar, Slagelse Arkiverne*

Lars Bisgaard og Mogens Kragsig Jensen (red.): Adel - Den danske adel efter 1848. Gads Forlag 2015. 592 s. Ill. i s/h. og f. Indb. ISBN: 978-87-12-05088-9. 399,95 kr.

Dansk adel har en lang og glørværdig historie, og helt op i nyere tid nød den ganske særlige privilegier. Men ved enevældens afskaffelse og indførelsen af det indskrænkede monarki ved Grundloven 1849 blev det også fastslået, at len, stamhuse og fideikommisser fra da af ikke længere kunne oprettes, og ved lov skulle det bestemmes, hvordan de eksisterende lensgodser skulle overgå til fri ejendom. Det sidste blev dog først effektueret med lensafløsningen, der indførtes ved lov i 1919. I den ophedede debat, der ledsagede lensafløsningen var de sociale hensyn tungtvejende og troen på at statshusmandsbrugene kunne give det nødvendige eksistensgrundlag til småkårsfolk på landet var fremherskende. Som enevoldsmonarken i 1670'erne havde introduceret rangadel i dobbeltmonarkiet og enevoldsmagten med tiden godkendte oprettelsen af 32 stamhuse, 18

grevskeber og 14 baronier i Danmark, kunne det parlamentariske demokrati i det 20. århundrede beslutte, at godsejeradelen i demokratiseringsens navn nu måtte lægge jord til en mere retfærdig fordeling af goderne.

Denne prægtige bog, som Gads Forlag har udgivet i samarbejde med Dansk Adelsforening, er ikke et forsinket indlæg i striden om lensafløsningen og mod begrænsninger i den moderne adels magt og indflydelse. Derimod har man ønsket at markere, at *Den lille Røde* (DAA), *Dansk Adels Aarbog*, med sin næste udgivelse vil passere bind nr. 100. Godt nok udkom årbogen første gang i 1884, i øvrigt på initiativ af to ikke-adelige (genealogerne H.R. Hiort-Lorenzen og Anders Thiset), men fra og med 1918 har man været mere large, og på det seneste har man udgivet årbøger, der i tid er blevet trukket lidt længere, så DAA i stedet udkommer hvert tredje år. Derfor er der med det foreliggende værk faktisk tale om en storslået jubilæumsbog (280 x 245 mm), der tilmed er blevet vedkommende for en større læserskare, idet man har valgt at anslå et interessant tema: Hvordan har den danske adelstand klaret det 20. århundredes omvæltninger?

I svaret, der kan udlæses af de mange bidrag fra mere end en snes fagfolk, indgår blandt andet, at dele af den danske adel simpelthen har valgt at søge nye udfordringer uden for landets grænser, og andre har valgt at tilpasse sig de nye vilkår og anskue adelskabet som et historisk betinget fænomen, der hovedsagligt har sin betydning i en slægtshistorisk og privat sammenhæng. Tilbage står dog for mange adelens rituelle tilhørsforhold til hoffet og kongehuset, der ved særlige lejligheder synliggør standens rolle som kongehusets trofaste tjenere. Hertil kommer så befolkningens almindelige interesse og nysgerrighed for "de fine" samt det tilhørsforhold til den lokale godsejer og hans eller hendes familie, som mange der

bor på – eller arbejder for – et af vore gamle slægtsgodser, stadig følger.

De næsten 600 sider, der er trykt på godt papir og har fået en smuk og gedigen indbinding, går ikke lige til sagen, selvom der hurtigt kommer tre interviews med eksempler på vor tids adelige: Susanne Vind (f. 1967), Carl Huitfeldt (f. 1956) og Dick von Blixen-Finecke (f. 1947). Der er blevet plads til en glimrende indledning ved redaktøren af DAA, cand.mag. Mogens Krag-sig Jensen og kongelig ordenshistoriograf, dr.phil. Knud J.V. Jespersen om den danske adel frem til Junigrundloven 1849 og fyldige kapitler dels om herregårdenes kunst og kultur og dels om adel, status og symbolik. Et sprudlende og velopløst kapitel af Knud J.V. Jespersen: *Adelen må organisere sig* efterfølges af et andet af samme forfatter om *Adelen og lighedssamfundet*. Her ses også bogens mest overraskende illustration (s.371): en socialdemokratisk valgplakat fra 1932, hvor en stor arbejder med sin kost blandt andet udfejer kapitalister, godsejertyper og en ordensbærende embedsmand!

Under den kulørte titel *Brun jord og blå blod* giver formanden for Landbohistorisk Selskab, dr.phil. Carsten Porskrog Rasmussen, en glimrende behandling af de adelige godsejeres storlandbrug efter 1849, suppleret med adelen i erhvervslivet af tidligere professor ved Syd-dansk Universitet, Hans Chr. Johansen, samt officers- og embedsadel af Hans Christian Bjerg, orlogshistoriker under Marinestaben. Krigerhåndværket er ikke længere et adelsmærke, hvis man skal dømme efter antallet af adelige officerer og reserveofficerer i hæren og søværnet ved millenniumskiftet (s.497).

Samfund og politik får også sit, der både beskæftiger sig med aristokratiets rolle

i demokratiets epoke (af ph.d. og lektor ved Syddansk Universitet Jeppe Nevers) og den danske adels rolle under besættelsen, hvor flere valgte at tage stilling, det være sig for nationalsocialismen eller for modstandskampen.

For den slægts- og personhistorisk interesserede har man gjort en særdeles ros værdig indsats i form af næsten 30 anetavler (alle med fem generationer) samt en lang række temakapitler omhandlende adelige som bl.a. Isabelle Julie Marie Brockenhuus von Løvenhielm, Constant Dirckinck-Holmfeld, Ludvig Alfred Otto Reventlow, Ejler Bille, Georg Frederik Zyphen-Adeler, Tage Reedtz-Thott, A. H. Vedel samt Henry Adolph Rømeling. Hertil kommer et navneregister og en masse faktuelle og kvantitative oplysninger, for eksempel at flertallet af de nulevende medlemmer

af de førreformatoriske slægter findes uden for Danmark (ca. 800 personer), at næsten 2/3 af de adelige har erhvervet deres adelskab i perioden 1660-1849, samt oplysninger om hvilke der var de 10 største danske adelslægter i år 2000 og hvilke 20 slægter der kun består af mellem fem og ni medlemmer etc.

Bogen er et sandt pragtværk, hvor der er kælet for såvel form som indhold. Med sin statelige udformning og hele det store udtræk: Matrikel over bestyrelse(r) og årbogsredaktion 1884-2015, litteratur, noter, billedkilder, stedregister, personregister samt forfatterpræsentationer vil den være en pryd for ethvert herregårdsbibliotek, selvom værket bestemt ikke koster en herregård!

Tommy P. Christensen
MVO & cand.mag. Historie

Karin Kryger (Red.): Danske kongegrave I-III. Selskabet til Udgivelse af danske Mindesmærker. Museum Tusulanums Forlag 2014. 1204 s. Ill. ISBN 978-87-635-0781-3. 1.150,00 kr.

Dette fremragende værk om danske kongegrave fra Gorm den Gamle til Frederik IX sælges kun samlet, og de tre bind udgør også en yderst læseværdig sammenhæng, som ikke bør adskilles. Et hold på 33 kunsthistorikere, historikere, arkæologer, arkitekter m.fl. har siden 1992 arbejdet på udgivelsen.

Værket er bygget kronologisk op med kongegravene efter regeringsperiode og har indskudte tematiske artikler – ligeledes kronologisk. Bind 1 dækker fra Gorm den Gamle til Erik 6. Menved. Bind 2 dækker fra Christoffer 2. til Frederik 3. Bind 3 indeholder gravmæler fra Christian 5. til Frederik 9. Bjørn Nørgaards kommende gravmo-

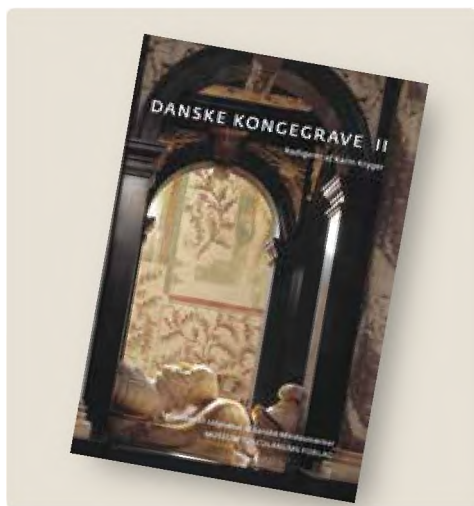
nument over Margrethe 2. og prinsgemalen er ikke nævnt. Som en form for opsamling har Nils G. Bartholdy skrevet et kapitel om kongelig gravheraldik igennem tiden, og han har også udarbejdet de efterfølgende kongelige stamtavler. Dernæst følger fire oversigtsplaner over de kongelige begravelser i Roskilde Domkirke, Skt. Bendts Kirke i Ringsted, Sorø Klosterkirke og Odense Domkirke, hvilket letter identifikationen, når man (som undertegnede) vil besøge kirkerne og se gravmælerne in situ. Derefter følger en præsentation af værkets medarbejdere og udførlige oversigter over utrykte kilder, litteratur, stedregister, navnerregister samt andre publikationer fra selskabet.

Indledningsvis har Jens Fleischer sat de europæiske kongegrave ind i et kirkehistorisk og kunsthistorisk perspektiv, som flettes ind i skiftende tiders dynastiske selvforståelser og religiøse strømninger. Dernæst starter beskrivelsen af de danske kongegrave med Jelling-komplekset og Harald Blåtands iscenesættelse af forældrene som de før-

ste kristne kongegrave. Næste temaartikel handler om stiftergravene i Roskilde Domkirke, hvor kirkens bygningshistorie ridses op, før kapitlet om Harald Blåtands stiftergrav i domkirken.

I hele værket er indskudt bygningsarkæologiske og kunsthistoriske temaartikler om de væsentligste begravelsessteder for regenterne, bl.a. Winchester Cathedral i England, Skt. Bendts Kirke i Ringsted, Sorø Klosterkirke og Odense Domkirke. For Roskilde Domkirkes vedkommende følger en temaartikel for hver ny tilbygning, fx Frederik 5.s Kapel for den første kongelige begravelse samme sted, her Christian 6. Denne opbygning fungerer fint og sikrer kontinuiteten og overblikket under læsningen, således at læseren hele tiden har den nyeste udvikling i fx Roskilde Domkirke præsent.

Kapitlerne om kongegravene indeholder alle en beskrivelse af regentens og ægtefællens død: årsag, gengivelse af dødsojeblikket, ceremoniel og politisk situation ved dødsfaldet, hvilket særligt uddybes under

valgkongedømmet. I adskillige tilfælde udløste regentens død dynastiske stridigheder om tronen, hvis ikke ligefrem kongen var blevet myrdet af sin efterfølger. På den måde indføres læseren også i kongedømmets til tider dramatiske historie.

Det var ikke usædvanligt, at gravmælerne blev flyttet: Fra et kapel til et andet eller fra en by til en anden, hvis kirken skulle bygges om, hvis efterkommerne ønskede at samle slægten et andet sted, eller hvis regenten var død i en anden by, end vedkommende skulle begraves i. Gravmælernes skiftende placeringer dokumenteres også i de enkelte kapitler. Det samme gælder senere undersøgelser og restaureringer af gravene. Eksempelvis er stort set alle gravmælerne i Skt. Bendts Kirke undersøgt i midten af 1800-tallet, og de gamle gravsten blev i 1855 erstattet af nye, ensartede ligesten. Hvor et nyt gravmæle har erstattet et andet, forsøger forfatterne at dokumentere forgængerens udseende og placering, så vi bliver præsenteret for de oprindelige intentioner med gravmælet.

Derudover gennemgås de kongelige gravmæler og eventuelle forarbejder samt deres placering i europæisk, kristen gravmindekunst. Symbolik og inskriptioner bliver nøje beskrevet og analyseret, og forfatterne gengiver hele inskriptionen samt en oversættelse, når inskriptionen er på fremmedsprog eller ældre dansk. Disse detaljerede gengivelser efterlader læseren med en helt anden forståelse for samtidens religiositet og politiske hensyn, og forfatterne fortjener ros for at gengive disse tekster. Noterne er sat ind efter hvert kapitel.

Den mangeårige arbejdsindsats har haft fordele og ulemper. Artiklerne følger samme

skabelon, uden at det bliver anstrengt. De kan læses individuelt, men det ville være synd, for læst fra ende til anden giver værket en forståelse af gravmælernes placering i europæisk kunsthistorie, en række dynastiske overvejelser igennem tiden samt en gennemgang af de danske konger og dronningers regeringstid, hvilket gradvist folder sig ud som Danmarkshistorie. Ud over Karin Kryger, der har skrevet flere bidrag og redigeret værket, må arkitekt og grafisk designer Lisbeth Gasparski fremhæves og roses for sit layout, der samler mange forskelligartede illustrationer til et smukt og gennemarbejdet hele.

En ulempe ved produktionstiden er forældede oplysninger. Nogle artikler har været færdige i flere år, og i mellemtiden har nye undersøgelser kunnet bidrage med supplerende viden. Eksempelvis omkring Gorm den Gamle s. 55, hvor Niels Lund skriver, at det muligvis var den første kristne begravelse i Danmark (død ca. 958/959). Det er siden konstateret, at Ribe har kristne grave fra 800-tallet. Et andet eksempel er Per Kristian Madsens og Ebbe Nyborgs artikel om Christoffer 1. og Margrete Sambiria. I noterne anføres det, at Christoffer 1.s gravmæle siden artiklens færdiggørelse i 2004 er blevet undersøgt igen, og nye resultater er fremlagt i publikationer i 2006, 2007 og 2008 – skrevet af bl.a. Per Kristian Madsen. Her har der været rigelig tid til at indarbejde eventuelt nye oplysninger i artiklen i stedet for at henvise til litteratur uden kort at ridse konklusionen op.

Dette overskygger dog ikke, at værket samlet set er gennemarbejdet og forekommer som en næsten komplet oversigt over de danske kongegrave. Værket omhandler

regenterne og deres ægtefæller og omtaler kun sjældent børn og andre kongelige slægtninge. Den konstatering skal ikke tages som en kritik, for vurderingen forekommer velovervejet til et i forvejen omfangsrigt og velgennemført trebindsværk. Samlet bliver værket langt mere end et katalog over gravmælerne. Forfatterholdet præsenterer det kongelige gravmæles og monarkiets historie, hvor monarkerne er døde, men udø-

deliggjorte. Danske Kongegrave kan varmt anbefales til alle, som er interesserede i kunst og historie, og værket har allerede for mit vedkommende fået en prominent plads blandt de mest nødvendige og inspirerende opslagsværker.

Charlotte Lindhardt

*Cand.mag., Forlaget UBIREX Herning
og Konsulent Charlotte Lindhardt*

Anne Kathrine Gjerløff, Anette Faye Jacobsen, Ellen Nørgaard og Christian Ydesen: Dansk Skolehistorie. Da skolen blev sin egen 1920-70. Aarhus Universitetsforlag 2014. 442 s. Ill. ISBN 978-87-7124-1365. 399,95 kr.

Dette 4. bind af *Dansk Skolehistorie: Hverdag, vilkår og visioner*, er lige som de øvrige bind redigeret af to førende danske skolehistorikere, Charlotte Appel og Ning de Coninck-Smith. Læserne kan glæde sig til at fordybe sig i en meget velskrevet bog, der også er vel illustreret og tilrettelagt af Anette Stoffersen. Også dette bind har mange bidrag til personalhistorien, bl.a. inddrages et omfattende erindringsmateriale, lige som centrale aktører i den skolehistoriske udvikling bliver nævnt. Bogen er struktureret i 19 kapitler og har denne overordnede tematisering: krige og visioner, ændret syn på børn, velfærdsstaten og skole og akademisering, sekularisering og professionalisering. Den underordnede tematisering fremgår af kapitelinddelingen.

Værkets fire forfattere har delt opgaven mellem sig på den måde, at Anette Faye Jacobsen er hovedforfatter til kapitlerne 2-3, 5, 10, 17 og 19, der henholdsvis omhandler: Folkeskolelovene, skolens mål og midler, tilsyn og forældreindflydelse, orden og omgangsformer, åndsfrag under forvandling

og det afsluttende kapitel. Anne Kathrine Gjerløff har ansvaret for kapitlerne 12 og 14-16, der henholdsvis behandler: krop og sundhed, særundervisning, skolens rum og landskab, og teknik, natur og sprog på skemaet. Ellen Nørgaard har hovedansvar for kapitlerne 4, 6-8, 11 og 18 om henholdsvis: lærerne, reformpædagogik og skoleforsøg i mellemkrigstiden, sindelag og skole i Sønderjylland, skolen under besættelsen, demokratisk opdragelse og skoleforsøg samt ungdom og skole. Christian Ydesen har skrevet kapitel 13 om skolens nye eksperter. Det indledende kapitel er skrevet af Gjerløff, Jacobsen og Nørgaard, og kapitel 9 om sprog og skole i Nordatlanten af Gjerløff og Nørgaard.

Bindet afsluttes med fyldige kilde- og literaturressays til de 19 kapitler, billedoplysninger, omfattende registre og forfatterbiografier. Anne Kathrine Gjerløff er historiker og ph.d. og ansat som projektleder for fejringen af de danske skolelove fra 1814. Hun har forsket i naturvidenskabernes, arkæologiens, dyrenes, børnenes og skolens histo-

rie. Anette Faye Jacobsen er historiker og ph.d. og ansat som seniorforsker ved Institut for menneskerettigheder og har specialiseret sig i 1700-, 1800- og 1900-tallets rets-, idé- og kulturhistorie. Ellen Nørgaard er dr.pæd. og tidligere docent ved Danmarks Pædagogiske Universitet. Hun har forsket i reformpædagogikkens historie og den danske folkeskoles udvikling i det 20. århundrede. Christian Ydesen er historiker og ph.d. og ansat som adjunkt ved Institut for læring og filosofi ved Aalborg Universitet. Hans forskning centrerer sig om test og eksaminer i historisk perspektiv og i skolens kulturmøder.

Som det fremgår, er bogen tematisk opbygget. Denne fremgangsmåde giver mulighed for at se en sag i både et kronologisk tværgående og et dybtgående perspektiv. Men fravalget af en overordnet kronologisk disposition betyder, at strukturelle forhold som økonomi, sociale forhold og kulturudvikling må gentages og den læser, der læser bogen i sammenhæng, må derfor acceptere en vis redundans.

Perioden 1920-70 var rammen om en grundlæggende omstilling af det danske samfund, en udvikling der naturligvis også var med til at ændre skolen. Det er mere tvivlsomt, om skolen var med til at fremkalde denne omstilling. Der var megen træghed i lovgivning og administrationen af den. Først sent, længe efter Norge og Sverige, blev den syvårige undervisningspligt forlænget, og i første omgang på frivillig basis. Landsbyskolen og den købstadsorienterede skole havde indtil 1960 ret forskellige vilkår. Det agrare Danmark fastholdt sin dominans, indtil mekaniseringen og dermed vandringsen fra land til by for alvor slog igennem i 1960'erne. Industriens dominans

krævede flere bedre uddannede børn og unge. Denne omstillingsproces er grundigt og indsigtfuldt behandlet i flere af de tematiske anlagte kapitler.

Dette bind 4 af skolehistorien har som de foregående bind en afbalanceret vægning af skolerne i provinsen og hovedstaden. Forfatterne bringer læseren rundt i landets forskellige skolestuer, som var præget af både hverdagens krav, de lokale vilkår og de visioner, som kombinationen af de to faktorer åbnede for. Her kunne de personer, der enten som pædagoger eller politikere havde ønsket om forandringer, gøre en forskel til det bedre. Det gælder f.eks. socialdemokraten K. M. Klausen, psykologerne C.C. Kragh-Müller og Signe Rifbjerg og den radikale embedsmand og politiker Kresten Helveg Petersen. Det må også fremhæves som en af bogens kvaliteter, at skoleforholdene i Grønland og på Færøerne er velbeskrevet, lige som de særlige vilkår for de sønderjyske skoler.

Periodens to store skolelove fra henholdsvis 1937 og 1958 får naturligt en central placering i fremstillingen. Et grundlæggende spørgsmål var, om den syvårige undervisningspligt skulle forlænges. Det agrare prægede Danmark var generelt imod, selv om stadig flere unge på landet kom på efterskole, drengene fem måneder om vinteren og pigerne tre måneder om sommeren. Denne side af udviklingen er underbetonet i fremstillingen, også da den frivillige forlængelse af undervisningen blev mere almindelig i 1960'erne, hvor efterskolerne accepterede at blive en del af folkeskolens prøvesystem og gik over til at holde helårsundervisning fælles for drenge og piger. I 1967-68 var andelen af unge, der tog folke-

skolens afgangsprøver på efterskoler, vokset betydeligt, og der var da 103 tilskudsberettigede efterskoler i Danmark med 4.280 årselever. Efterskolen er kun nævnt i et par bisætninger og der er ikke i kilde- og literaturressays henvisninger til forskningen i denne særlig danske skoleforms udvikling. Et andet stedbarn i fremstillingen er aftenskolen, som siden 1814 var knyttet til grundskolen. I den her behandlede periode voksede antallet af aftenskoleelever, måske fordi mange ønskede at kompensere for få års grundskoleuddannelse?

Denne korte anmeldelse kan ikke gå ind på alle bogens temaer, men nødvendigvis må centrale forhold som skolelovgivning, elevernes vilkår, lærernes udfordringer og forældreindflydelse behandles.

I kapitel 2 behandler Anette Faye Jacobsen folkeskolelovene fra hhv. 1937 og 1958. Udgangspunktet er arbejdet i den store skolekommission, hvor landets førende skolefolk og politikere kulegravede alle skoleformer. Skolekommissionens resultater blev offentliggjort i en stor betænkning i 1923, som afspejlede stor uenighed om undervisningspligtens længde, og om "hvad børnearbejde betød for børns opdragelse og læring." Forfatterens brug af "læring" er modernisme, som ikke blev brugt i samtiden, derfor ville det være bedre at bruge et samtidsudtryk for dermed at karakterisere 1920'ernes tænkemåde. Den socialdemokratiske undervisningsminister fra 1929-35, Frederik Borgbjerg, ville begrænse børnearbejdet, forlænge undervisningspligten, nedtone kristendomsundervisningen og i det hele taget gøre grundskolen til et middel i den sociale udjævning. Borgbjerg fik ikke lov til at føre sit reformværk ud i livet. I for-

bindelse med en ministerrokade i 1935 blev han afløst af den radikale Jørgen Jørgensen, der i stedet for udjævning ville gøre den enkelte elevs udvikling til målet.

Denne tankegang kom til at præge 1937-loven, der ikke lagde op til en forlængelse af undervisningspligten, bevarede kristendommen som et centralt fag og gav kommunerne frie hænder til at give plads til børnenes erhvervsarbejde, især på landet med opretholdelse af den vestjyske vinterskoleordning. Indførelse af en eksamensfri mellemskole blev ikke søgt i den udstrækning, mange havde håbet, og besættelsesårene bremsede yderligere reformer, og med en bekendtgørelse fra 1941 om grundskolens mål, blev de traditionelle værdier stærkt markeret. Denne bekendtgørelse er først omtalt i kapitel 3: Skolens mål og midler. De fleste af bekendtgørelsens værdier er gengivet: Udvikle børnenes sans for de etiske og kristelige værdier, give dem ærbødighed for menneskelivet og naturen, kærlighed til hjemmet vort folk og land, respekt for andres meninger og fællesskab mellem folkene. Udeladt er "følelse for", der var anbragt foran "fællesskab", og efter "folkene" lød fortsættelsen "og for samhørighed med de andre nordiske folk". Forfatteren nævner heller ikke bekendtgørelsens afsluttende passus: "Skolen må således bidrage til at give børnene idealer, hjælpe dem til at sætte mål i livet, øge deres respekt for oprigtighed i tale og adfærd og styrke deres pligtfølelse. Gennem sund disciplin læres god opførsel og udvikles sans for orden". Denne bekendtgørelse overlevede 1958-loven og eksisterede indtil skoleloven af 1975.

Den sidste passus i 1941-bekendtgørelsen om orden og disciplin er indgående og

kyndigt behandlet i det foreliggende værk. Central står den korporlige afstraffelse, som især lærerorganisationerne ønskede at fastholde, men som alligevel forsvandt, først i hovedstaden i 1952, og i 1967 fulgte resten af landet med. Myndighederne var også i stigende grad opmærksom på, hvad der kunne gøres for børnenes både fysiske og psykiske sundhed. I 1946 blev loven om skolelæger enstemmigt vedtaget i Rigsdagen, og tyve år senere indstillede en kommissionsbetænkning, at børnetandplejen burde være obligatorisk. Dermed var der gjort store fremskridt på at sikre legemlig sundhed. Imidlertid var der også et stort behov for at fokusere på det psykiske område. Dels var det påkrævet at sortere børnene mellem normal- og særundervisning, dels var det vigtigt at iværksætte behandling af egentlige psykiske sygdomme. Her kunne der hentes ekspertviden i USA, hvilket blev almindeligt efter 2. verdenskrig. Det gjorde Signe Rifbjerg, en af Danmarks førende skolepsykologer, og andre arbejdede med intelligenstest (Binet-Simon) som et middel til at visitere børn til sær- eller specialundervisning. De naturvidenskabelige evne-test blev efterhånden suppleret med socialpsykologiske indsigter, hvor eksperterne blev mere opmærksomme på, at et trygt og stimulerende miljø kunne være en forudsætning for en gunstig intelligensudvikling.

Lærernes hverdag og vilkår ændrede sig markant i årene 1920-70. Det gjaldt deres uddannelse, jobmuligheder og arbejdsforhold. Deres antal blev mere end fordoblet og kvinderne kom i flertal på seminarierne. 1958-skoleloven førte til udformningen af den blå betænkning, der sidestillede landsbyskolen med de købstadsorienterede sko-

ler, og åbnede for en forlængelse af undervisningspligten. Denne udvikling skabte et behov for en ny læreruddannelse, der blev vedtaget i 1966, hvor der blev lagt vægt på linjefagsordning og undervisningslære. Både ændringer i faglig pædagogisk indsigt og en hastig samfundsudvikling skabte behov for en efter- og videreuddannelse af lærerne, som i vid udstrækning blev varetaget af Danmarks Lærerhøjskole. Som Ellen Nørgaard formulerer det, skulle den ny tids lærer være kendetegnet ved at have indsigt i børns udvikling, at have erhvervet en videnskabelig forankret faglighed og en evne til at opretholde disciplin gennem dialog med elever og forældre – uden brug af legemlig revselse.

Forældrene havde generelt i periodens begyndelse et distanceret forhold til skolen, bortset fra de Grundtvig-Koldske friskoler. Frem til 1933 var det gejstlige tilsyn dominerende, men herefter skete der en sekularisering af tilsynet med grundskolen med oprettelse af læreruddannede amtsskolekonsulenter, og der blev mere rum for forældreindflydelsen i skolekommissionerne. Dermed intensiveredes skole-hjem-samarbejdet, som også blev styrket af en landsdækkende organisation af medlemmer af skolekommissioner og skolenævn. Endelig opstod der i slutningen af perioden nogle lille-skoler, ofte af socialistisk observans, hvor forældreindflydelsen var stærkt markeret.

Da skolen blev sin egen er både et velskrevet oversigtsværk og med kapiteltemaerne velegnet til at bruge som opslagsbog. Desuden gives der med henvisninger i kilde- og litteraturressays gode muligheder for videre læsning. Bogen har et højt informationsniveau og indeholder desuden rele-

vante og interessante perspektiveringer. Der er tale om et nyt standardværk, som må konsulteres af såvel skolefolk som politikere og alment interesserede borgere. Som læser og anmelder kan man kun tænke venligt om

Carlsbergfondet, der sikrede økonomien bag dette informative og indbydende værk.

Harry Haue
Professor, dr.phil., SDU,
Institut for Kulturvidenskaber

Jens Andersen: Denne dag, et liv. En Astrid Lindgren biografi. Gyldendal 2014. 440 s. ISBN 978-87-02-15126-8. 399,95 kr.

Hvert et barn og hver en voksen kender Astrid Lindgren. Kender hendes univers af drømme, håb og barnlig glæde. Hvem husker ikke Pippi, der skurer gulv med koste bundet på fodderne. Emil der snitter træmand efter træmand og Tvebak, der var meget modigere end han selv troede og slet ikke en lille lort. Disse historier hører vores barndom til. Astrid Lindgren har betydet meget for de generationer, der netop er blevet voksne og de generationer, der kommer. Hun er vores allesammens Astrid.

Men Astrid Lindgren var også et meget privat og tænksomt menneske, der følte alting og oplevede alting med en dybde, der er svært at forstå.

Da jeg var lille, troede jeg, at Astrid Lindgren boede på landet. Mange af hendes bøger beskriver den vidunderlige, sorgløse barndom, hvor der er evig sommer og glæde. Mange bøger beskriver de stærke børn, de omsorgsfulde og stålsatte piger som Ronja, Pippi, Madicken og Kitte Kry. Men Astrid Lindgren var mere end en pige fra landet. Hun boede det meste af sit voksne liv i Stockholm, og hun oplevede både sorger og glæder i sit lange liv. Den største sorg, og måske også et af de punkter i sit liv, hun ville ønske kunne ændres, var at hun overlod sin søn, Lasse, i en plejefamilie

de første tre år af hans liv. Plejefamilien var god og kærlig, men der var opstået et svigt, som altid påvirkede Lasse og Astrid. Dette kommer også til udtryk i hendes forfatter-skab: Alle de forsømte, sorgmodige drenge som Mio, Lillebror, Tvebak og Pelle på Krageøen spiller op mod de stærke piger.

Jens Andersen, der har skrevet mange biografier, har for vane at gribe tilgangen til det private menneske an på en anderledes måde end mange andre forfattere. Han formår at komme ind bag huden på den person, han beskriver. Denne biografi omhandler på mange punkter de mørke og mindre kendte sider af Astrid Lindgren, de helt pri-

vate sider, som hun i mange år ikke viste offentligheden. Han beskriver så klokkeklart, hvorfor Astrid Lindgren altid var børnenes Astrid, hvorfor hun altid tog børnenes parti. Samtidig beskriver han et sårbart og tænksomt menneske, der ikke var bange for at sige sin mening. Et komplekst menneske, der både indeholdt Pippis stærke gå-ad-Hekkenfeldt-til attitude, men samtidig også var lige så skrøbelig og ensom som Tvebak.

Astrid Lindgren var en hårdtarbejdende kvinde, der som redaktør for Raben & Sjögren har hjulpet mange forfattere på vej. Hun arbejdede hele sit liv og skrev sine bøger ved siden af. Hun var en karrierekvind, der forstod at trykke på de rette knapper og forfølge de muligheder, der bød sig, og samtidig være tro mod sig selv og sine holdninger til livet og mennesker. Dette er umådeligt beundringsværdigt og kan udtrykkes med hendes egne ord, sagt af Tvebak "Der er ting, man er nødt til at gøre, ellers er man ikke noget menneske, men bare en lille lort". Denne sætning bruger Jens Andersen, som mange andre, også til at summere, hvad Astrid Lindgren ville med sit forfatterskab. Astrid kæmpede for børns ret til at blive accepteret som mennesker fra fødslen af. Hun diskuterede alter-

nativ børneopdragelse, der i hendes samtid ikke var accepteret, og som endnu engang blot understreger, hvor meget forud for sin tid Astrid Lindgren var.

Jens Andersen har lavet et enormt arbejde, og han fremlægger hidtil ukendte dagbøger, breve og korrespondancer med venner og forfatterkollegaer, der tydeligt beskriver den passion Astrid besad for sit arbejde og børnene. Da jeg læste bogen, forstod jeg pludselig min egen barndom.

Bogen er enkelte steder meget gentagende og springende i tid, men et menneskeliv er ikke kun kronologisk opdelt, og vi præges af vores fortid, vores håb for fremtiden og den allestedsnærværende nutid; derfor er dette ikke ødelæggende for læseren, og bogen sluges let. Man forstår pludselig mange ting, der før var uklare. Astrid Lindgren var en stjerne, og vi er heldige, at vi fortsat kan nyde godt af hendes fantastiske eventyr, der til stadighed tilfører børn, unge og voksne nye perspektiver på deres liv og omverden.

*Thit Birk Petersen
Mag. Art. i Forhistorisk Arkæologi,
Museum Lolland-Falster*

Lise Svanholm: Maleren Anna Ancher. Et kunstnerliv i lys. Strandberg Publishing A/S 2014. 208 s. ISBN 978-87-92894-60-1. 249,95 kr.

Skagensmalerne er et nationalt klenodie, og alle kender dem. De har malet nogle af de smukkeste billeder af det danske landskab. Flere af malerne er blevet portrætteret flere gange, og det er da heller ikke første gang, at Anna Anchers liv bliver beskrevet. Det er dog første gang, at

det bliver gjort på en så visuel og smuk måde.

Bogen indeholder rigtig mange billeder, og hvad ville en biografi over en maler være, hvis der ikke var malerier?! Anna Anchers liv, og ikke mindst hendes udvikling som kunstner, beskrives ligeværdigt i ord og billeder.

Bogen beskriver en foregangskvinde, der lod hånt om, hvad en kvinde burde eller ikke burde, og som fulgte sin passion. Anna Ancher var datidens karrierekvinde. Hun modtog flere legater og æresmedaljer, og for flere af disses vedkommende var det første gang, at en kvinde fik æren. Om Anna har været bevidst om, at hun brød traditionerne, eller om hun var ligeglad, fordi det var hendes passion og drøm, vides ikke, men faktum er, at hun i en tid, hvor kvinder havde svært ved at tilkæmpe sig hæder og ære, vandt stort set alt, hun kom i nærheden af, og hun banede derved vejen for andre kvinder.

Anna og Michael Ancher levede et fredeligt samliv med stor respekt og kærlighed imellem sig. De malede side om side, og var omdrejningspunkt for de kendte skagensmalere. Der er ingen konkurrence at spore mellem dem og der var også kun glæde til overs for den anden part, hvis denne fik en medalje eller et legat. Bogen nævner Michael Ancher som en god og loyal husbond, der støttede sin hustru i hendes drømme. Mange ville nok have svært ved at skrive en stor

biografi om Anna Ancher, uden at komme mere ind på hendes lige så berømte mand, men Lise Svanholm formår at sætte Anna Ancher i fokus, at vise maleren i det lys hun fortjener – som sig selv, ligeværdig med sin mand.

Lise Svanholms tekst og grundige research fortæller om personen Anna Ancher og de ting hun gennemlevede. Gennem brevvekslinger får læseren et unikt indblik i, hvordan denne kvinde tænkte. Anna Ancher, der malede sammen med mændene. Hun malede ikke fiskere eller mænd i marken, men hun beskrev i sine billeder den skjulte hverdag, kvindernes hverdag. På en måde er hendes billeder et vigtigt kildemateriale til kvinders liv og arbejdsvilkår i starten af 1900-tallet på landet.

Bogen er dejlig læsning om en spændende kvinde og rigt krydret med flotte billeder.

*Thit Birk Petersen
Mag. Art. i Forhistorisk Arkæologi,
Museum Lolland-Falster*

Orientering fra bestyrelsen

Generalforsamling 2015

Samfundet for dansk Genealogi og Personalthistorie afholdt generalforsamling onsdag den 4. juni 2015 i Harsdorffsalen, Rigsarkivet. Dagsordenen var:

1. Valg af dirigent
2. Valg af referent
3. Bestyrelsens beretning v. formanden
4. Forelæggelse af det reviderede regnskab v. kassereren
5. Fastsættelse af kontingent for 2016
6. Valg til bestyrelsen (formanden vælges særskilt)
7. Valg af revisorer
8. Valg af revisorsuppleant
9. Indkomne forslag, herunder forslag fra bestyrelsen
10. Eventuelt

Valg af dirigent

Bestyrelsen foreslog Poul Steen, der blev valgt.

Valg af referent

Bestyrelsen foreslog Michael Dupont, der blev valgt. Derefter gav dirigenten ordet til formanden.

Bestyrelsens beretning v. formanden

Formanden fremlagde bestyrelsens beretning:

Årbogen

Den største begivenhed blev lanceringen af *Personalthistorisk Tidsskrift* som en årbog, der afløste de to hæfter, der siden 1880 har været den almindelige udformning af en årgang af tidsskriftet. Det blev i 2014 en rigtig flot årbog, som bestyrelsen finder, at vi og redaktionen kan være stolte af.

Temaet for årbogen 2014 var: "*Dansk-norske skæbner før og efter 1814*", og vores ansvarshavende redaktør var på denne årbog Thit Birk Petersen. Der skal fra den samlede bestyrelse lyde en stor tak til Thit og hendes redaktion.

Ikke mindst Katharina Zander fortjener en særlig tak, fordi hun sammen med vores trykkeri – Gullanders Bogtrykkeri – og redaktionen fik skabt den helt nye, fornemme udformning, der i alt væsentligt vil blive videreført i vor næste årbog, som udkommer her i efteråret.

Det har været en tidskrævende arbejdsproces, at skabe såvel det lødige indhold som den nye udformning og Thit har af hensyn til familie og lønarbejde efterfølgende måttet frasige sig redaktøropgaven. Det er vi naturligvis kede af, men har været i den heldige situation, at en af rigsarkivets mange dygtige medarbejdere ved årsskiftet er tiltrådt som vores nye redaktør. Det er vi både glade og stolte over, så jeg skal allerede nu bebude, at bestyrelsen vil anmode dirigenten om tilladelse til, at vor nye redaktør om at få ordet efter afslutningen af bestyrelsens beretning.

Vores nye redaktør er cand.mag. Ronja Hougner Vejdegren, og hun vil bag sig have et stærkt team bestående af vores anmelderredaktør Henriette Kragh Jacobsen og den øvrige redaktion, der i 2015 består af Cecilie Damgaard Carlsen, Birgitte Pantmann, Nina Etting Pentz og Christine Sonne-Jensen. Uden dem havde det set sort ud for vor årbog.

Digitalisering af de ældre hæfter af *Personalhistorisk Tidsskrift*

Som bebudet ved sidste generalforsamling, har bestyrelsen besluttet, at de ældste årgange af *Personalhistorisk Tidsskrift* skal være frit tilgængelige på internettet, og vi må konstatere, at det amerikanske universitetsbibliotek i staten Michigan allerede har tilladt Google at lægge deres eksemplarer af ældre numre ud på nettet i forbindelse med projekt Internet Archive.

Ved nærmere eftersyn har det dog vist sig, der kun er lagt ganske få hæfter ud på Nettet, og vi er efterfølgende fra Det kgl. Bibliotek blevet tilbudt en fuldstændig indscanning af de ældre årgange, der efterfølgende vil blive gjort tilgængelige på web-adressen: www.tidsskrift.dk Her findes allerede digitaliserede udgaver af bl.a. *Historisk Tidsskrift*, *Historie*, *Fund og Forskning* samt *Fortid og Nutid*, så her vil *Personalhistorisk Tidsskrift* være i godt selskab.

Vi har fået samlet og leveret et komplet sæt af *Personalhistorisk Tidsskrift* fra John Bison med supplerer af enkelte hæfter takket være bistand fra

Rigsarkivet. Det dækker i første omgang perioden 1880-1965. Der skal bestemt også lyde en stor tak til vores arbejdsgruppe, der har foretaget en opmærkning af alle de plancher og slægtstavler der finde i enkelte ældre årgange og ikke kan klare den såkaldte destruktive indscanning, hvor ryggen skæres af hæfterne, og siderne indscannes som løbblade.

Som nævnt ved sidste års generalforsamling hører vi meget gerne vore medlemmers mening om denne digitalisering, og har her i 2015 valgt, at kundegøre i vores årbog, på Samfundets hjemmeside og i *Statstidende*, at eventuelle rettighedshavere, som ikke ønsker deres bidrag gjort tilgængeligt digitalt på denne vis kan henvende sig til Samfundets formand, og vi vil da sørge for, at disse bidrag fjernes fra den elektroniske version.

Vor nye hjemmeside

Vores hjemmeside blev i 2012 overtaget af vor næstformand Poul Wachmann, der i maj 2014 søsatte en helt ny hjemmeside. Den bliver løbende opdateret og udvidet, ligesom den bliver tilpasset den stigende anvendelse af mobiltelefoner, når interesserede besøger vores hjemmeside.

Der skal derfor rettes en særlig tak til Poul, der har trukket det store læs i denne arbejdskrævende proces. Siden kan ses på sin sædvanlige adresse: <http://www.genealogi.dk/>

Mere samarbejde, mindre sammensmeltning?

På den forrige generalforsamling nævnte vi, at der er indledt et samarbejde med såvel DIS-Danmark som SSF – Sammenslutningen af Slægtshistoriske Foreninger – for at finde frem til en mulig sammenslutning af de tre landsdækkende organisationer.

Efterfølgende har der været afholdt flere møder, og vi er kommet så godt rundt om mange forskellige samarbejdsmuligheder, at vi fra Samfundets side følte os klar til at indgå i et sådant forpligtende samarbejde med SSF og DIS-Danmark.

Indledningsvis har vi prøvet at lade bestillinger på vore nye årbog og ældre hæfter fakturere via det økonomisystem, som DIS-Danmark benytter. Desværre har der været nogle indkøringsproblemer, hvor fakturaernes design og udseende skabte tvivl hos mange af vore medlemmer, hvorvidt de betalte til Samfundet for Dansk Genealogi og Personalthistorie eller til

DiS-Danmark. Da denne usikkerhed også indbefattede Samfundets kontingent-opkrævning og medlemsregistrering, er vi blevet nødt til at tage en tænkepause.

Alt tyder nemlig på, at der nok kunne være en økonomisk fordel for Samfundet ved betalingsordningen, men vi kan på den anden side ikke leve med ukendskab til, hvem – og hvor mange – af vore medlemmer der har betalt deres kontingent for 2015, ligesom vores kasserer Lena Sørensen fik/får mange henvendelser fra medlemmer, der savnede tidsskriftet/den nye årbog. Derfor også en særlig stor tak til vor kasserer, der har lagt mange timer på at få mere konkret viden om vor medlemssituation.

Vi var forberedt på lidt indkøringsproblemer, og må konstatere, at muligheden for Dankort-betalinger giver os nye medlemmer, men vi må fortsætte med egen medlemsopkrævning og -håndtering, hvis ikke vi hurtigt og nemt kan få ret præcise oplysninger om, hvem der har betalt deres kontingent til Samfundet.

På lidt længere sigt er det dog fortsat tanken, at der kan ske en sammensmeltning af SSF, DIS-Danmark og Samfundet, men senest har formandskifte, først i SSF, og dernæst i DiS-Danmark samt den betydelige usikkerhed omkring vores kontingentopkrævning ved et sammensmeltningsprojekt foreløbigt sat processen i stå. Vi kan ikke forsvare over for vore medlemmer, at kontingentsystemet sættes over styr i forbindelse med en sammensmeltning, da vi derved mister det økonomiske fundament for den fortsatte årbogsudgivelse.

Til gengæld kører samarbejdet mellem de tre landsdækkende foreninger og mellem repræsentanter fra de tre foreningers bestyrelser godt, og det er fortsat bestyrelsens holdning, at vi skal arbejde for den synergieffekt en fælles landsorganisation kan gives os og vor årbog.

Senest har samarbejdet vist sin store styrke i forbindelse med afholdelsen af "*Historiske Dage*" i Øksnehallen i weekenden d. 14.-15. marts 2015, hvor de tre landsdækkende foreninger sammen med Slægtshistorisk Forening for Storkøbenhavn havde en yderst velbesøgt stand.

96 % af de adspurgte messe-gæster synes, at "*Historiske Dage*" var penge, tiden og umagen værd, og 83 % af de besøgende tilbragte over tre timer i Øksnehallen, og omkring halvdelen var på "*Historiske Dage*" i over fem timer!

Standbestyrer på standen "*Slægtshistorie*" var vort bestyrelsesmedlem Anton Blaabjerg, der havde gjort en formidabel indsats ved såvel den forudgående fundraising som ved selve afviklingen i Øksnehallen. Der skal lyde en oprigtig og varm tak for den kæmpeindsats han og de øvrige standdeltagere gjorde i det gode samarbejdes ånd.

Hvor de mange, lange møder vedrørende sammensmeltningen trak hårdt på kræfterne i Samfundets bestyrelse, hvor vi var tre repræsentanter fra bestyrelsen (Anton, Lena og undertegnede), har samarbejdsplanerne nu fået del i kræfterne i stedet. Helt konkret havde vi planlagt et nyt stort fællesarrangement på Rigsarkivet i København og formodentlig med lignende arrangementer på landets øvrige "rigsarkiver" – som landsarkiverne i Odense, Viborg og Aabenraa nu skal benævnes.

Arbejdet med en fælles publikation for to af de landsdækkende foreninger, SSF og Dis-Danmark med arbejdstitlen: "*Slægtshistorie*", der var planlagt til Rundetårn-arrangementet er også stadig i støbeskeen, og forventes at være klar til 2016. Tovholder i dette projekt er atter vort bestyrelsesmedlem Anton Blaabjerg, der også har deltaget i møderne med rigsarkivaren.

Bestyrelsen

Vi er nu ved at have styr på hvor lange valgperioder hver enkelt af de 8 valgte bestyrelsesmedlemmer skal have, men der kommer let uorden, når nogle vælger at gå af i utide.

Formanden er det mindste problem, da han pr. tradition er på valg hvert år, men ved nyvalg af de bestyrelsesmedlemmer der er på valg, – eller ved nyvalg af friske kræfter her fra salen – er det vigtigt i forbindelse med valget at klargøre valgperiodens længde i hvert enkelt tilfælde. Men allerede nu kan vi afsløre, at bestyrelsen meget gerne ser vor nye redaktør Ronja H. Vejdegren indvalgt i bestyrelsen.

I den forløbne periode har vi dels fortsat med at begrænse antallet af bestyrelsesmøder, dels sat fast start- og sluttid på bestyrelsesmøderne, så de holdes indenfor tidsrummet 17-21 og i gennemsnit afholdes hver anden måned. Såvel DiS-Danmark som Rigsarkivet skylder vi stor tak for husly, og ikke mindst de fine rammer til vor generalforsamling er vi Rigsarkivet yderst taknemmelige for.

Inden jeg på bestyrelsens vegne overgiver vor beretning til generalforsamlingen, for spørgsmål, debat og forhåbentlig vedtagelse – vil jeg gerne bede

om dirigentens tilladelse til at overgive ordet til vores nye redaktør, cand.mag. Ronja Hougner Vejdegren, så hun kan fortælle lidt om vores kommende årbog 2015.

Tak for ordet – og tak til jer alle, fordi I er mødt op til dette vigtige møde.

Generalforsamlingen godkendte bestyrelsens beretning.

Den nye redaktør og næste årbog

Herefter gav formanden ordet til ansvarshavende redaktør Ronja H. Vejdegren, der fortalte om sig selv, at hun er uddannet historiker fra Københavns Universitet og ansat som arkivar i Rigsarkivet, og at hendes første artikel netop blev udgivet i *Personalhistorisk Tidsskrift*.

Den nye årbog, der udkommer i november 2015, har som tema historisk biografi. Ved siden af årets tema bringes desuden artikler af mere varierende emner med mere traditionelt indhold.

Forelæggelse af det reviderede regnskab v. kassereren

Kasserer Lena Sørensen fremlagde regnskabet for 2014. På trods af medlemsnedgangen, giver årsregnskabet et overskud på 33.000 kr. Trykomkostninger og porto ligner de tidligere år, selv om man i 2014 har udgivet et samlet hæfte.

Poul Steen spurgte til regnskabsposten "Øvrige omkostninger". Kassereren uddybede, at det drejer sig om udgifter til trykning af folder, samt udgifter til årbogens nye layout.

Generalforsamlingen godkendte regnskabet.

Herefter berettede kassereren om problemer og fordele ved opkrævningsarbejdet med DIS-Danmark. Det skabte en del forvirring, at det ikke fremgik tydeligt af kontingentopkrævningen, at opkrævningen i bund og grund kom fra Samfundet, ikke DIS-Danmark, så medlemmerne troede, de indbetalte penge til DIS-Danmark. Nogle medlemmer har heller ikke modtaget en opkrævning. Kassereren har store forhåbninger til, at alt kører på skinner næste år. Hendes indtryk er, at muligheden for at betale med Dankort har givet

Samfundet flere medlemmer. Herefter demonstrerede hun, hvordan man bestiller på hjemmesiden.

Fastsættelse af kontingent for 2016

Kontingentet blev foreslået uændret, hvilket blev godkendt af generalforsamlingen.

Valg til bestyrelsen (formanden vælges særskilt)

Tommy P. Christensen blev genvalgt til formand.

På valg til bestyrelsen var kasserer Lena Sørensen, sekretær Michael Dupont og Katharina Zander. Michael Dupont ønskede at fortsætte og blev genvalgt til bestyrelsen, mens Lena Sørensen og Katharina Zander ikke ønskede genvalg. Redaktør Ronja H. Vejdegren og Henriette Høeg blev valgt ind i bestyrelsen, hver for 3 år.

Bestyrelsesmedlem Thit Birk Petersen ønskede at udtræde af bestyrelsen, og i stedet blev Karin Berg valgt for resten af Thit Birk Petersens bestyrelsesperiode (1 år)

Valg af revisorer

På valg til revisorposterne var Jens Worsøe og Jørgen Mikkelsen, der blev genvalgt.

Valg af revisorsuppleant

På valg til revisorsuppleantposten var Jette Selbach, der blev genvalgt.

Indkomne forslag, herunder forslag fra bestyrelsen

Ingen indkomne forslag.

Eventuelt

Formanden takkede de afgåede bestyrelsesmedlemmer Lena Sørensen og Katharina Zander (sidstnævnte var ikke til stede) og uddelte vin.

Henriette Kragh Jacobsen gjorde opmærksom på, at årbogen 2016 bliver et temahæfte om ud- og indvandring og opfordrede forsamlingen til at indsende artikler eller bringe opfordringen videre.

Formanden sluttede af med at oplyse tid og sted for næste års generalforsamling: 2. juni 2016 i Harsdorffsalen, Rigsarkivet.

Referent Michael Dupont, sekretær

Kundgørelse

Samfundet for Dansk Genealogi og Personalthistories bestyrelse skal hermed kundgøre, at vi har overladt til Det kongelige Bibliotek at forestå en digitalisering af Personalthistorisk Tidsskrift, foreløbig for årgangene 1880-1965, med henblik på en digital publicering på www.tidsskrift.dk og www.genealogi.dk

Eventuelle rettighedshavere, som ikke ønsker deres bidrag gjort tilgængeligt digitalt på denne vis kan rette skriftlig henvendelse til:

Samfundet for Dansk Genealogi og Personalthistorie v. formanden,
Tommy P. Christensen, c/o ECM-Media, Ørestads Boulevard 78, 2300
København S. På mail: formanden@genealogi.dk

Vi vil da sørge for, at disse bidrag fjernes fra den elektroniske version.

Medlemstilbud på Kraks Blå Bog

Efter aftale med Gads Forlag A/S kan Samfundet give medlemmerne følgende meget favorable tilbud på blot 190,- kr. plus evt. forsendelse/pakkepost for hver af de syv årgange fra 2007-08 til og med 2013-14.

Kraks Blå Bog er udkommet siden 1910 med kortfattede biografier "for mænd og kvinder, hvis levnedsløb kan tænkes at have interesse for en større kreds". Udgivelsen heraf overgik 2007 fra Kraks Forlag til Gads Forlag.

Fra starten 1910 omfattede bogen ca. 3.000 personer, men antallet voksede hvert år og var ved hundredårsjubilæet oppe på godt 8.000 personer, og antallet vokser år for år – på trods dødsfaldene blandt de beskrevne personer.

Specielt jubilæumsårgangen 2009-10 på ikke færre end lige knap 1.550 sider er værdifuld, fordi den indeholder det komplette index til samtlige tidligere årgange, altså navnene på de afdøde (knap 20.000 personer), der siden

1910 har været omtalt med angivelse af fødsels- og dødsdato samt henvisning til i hvilken årgang den pågældende sidst ses omtalt.

I nærværende årbog har den nuværende redaktør, Hanne Dal, skrevet nærmere om levnedsløbene/biografierne i Blå Bog!

Hermed tilbydes følgende syv årgange til den favorable pris på 190,- kr.:

2007-08, 2008-09, jubilæumsårbogen 2009-10, 2010-11, 2011-12, 2012-13 og 2013-14.

De nævnte årgange kan bestilles hos Anton Blaabjerg,
Fredensgade 38,
8800 Viborg,
tlf. 8661 0436
E-mail: blaab@webspeed.dk

NB: På andre end jubilæumsårgangen kan der være en vis leveringstid.

Årsregnskab 2014

Indtægter	2014	2013
Kontigenter	131.340	146.105
Salg af bøger m.v.	6.040	11.505
Porto	1.146	3.315
Renter og gebyr	570	2.664
Tilskud Fonde	54.836	30.777
I alt	193.932	194.366
Årets resultat overskud	-33.572	-62.332
	160.360	132.034

Udgifter	2014	2013
Personalhistorisk Tidsskrift Tryk	76.250	73.363
Forsendelse	30.127	28.255
Øvrige omkostninger	17.256	6.324
PR	8.022	1.226
Bogkøb samt opbevaring	2.500	2.000
Møder og rejser	12.315	12.071
Administration	12.114	7.004
Gebyrer	1.775	1.392
Kontigenter	0	400
I alt	160.360	132.034

Aktiver	
Likvid beholdning	220.369
Tilgodehavender Medlemmer	0
Forudbetalte Fonde	0
	220.369

Medlemstal pr. 31.12.2013: **555**

Medlemstal pr. 31.12.2014: **532**

Passiver	
Egenkapital pr. 01.01.2013	188.136
Årets overskud	33.572
Egenkapital pr. 31.12.2014	221.708
Forudbetalt kontigent	580
Skyldige omkostninger	0
Offentlige myndigheder Moms	-1.919
Hensættelser	0
	220.369

Regnskabet er revidret og afstemt med de foreliggende bilag.

Ølstykke den 17.02.2015
Lena Sørensen, Kasserer (sign)

Den 23.04.2015
Jørgen Mikkelsen, revisor

Kalundborg den 14.02.2015
Jens Worsøe, revisor

Indkaldelse til Samfundets ordinære generalforsamling 2016

Sted: Harsdorffsalen, Rigsarkivet, Tøjhusgade 1, 1218 København

Torsdag den 2. juni 2016, kl. 19:00

Dagsorden

1. Valg af dirigent
2. Valg af referent
3. Bestyrelsens beretning v. formanden
4. Forelæggelse af det reviderede regnskab ved kassereren
5. Fastsættelse af kontingent for 2016
6. Valg (formanden vælges særskilt)
7. Valg af revisorer.
8. Valg af revisorsuppleant.
9. Indkomne forslag, herunder forslag fra bestyrelsen.
10. Eventuelt

Efter generalforsamlingen vil der være et foredrag, hvis' emne annonceres senere.

På foreningens hjemmeside www.genealogi.dk.

Aftenens arrangement forventes afsluttet inden kl. 22.00.
Alle medlemmer, der endnu ikke har meddelt Samfundet deres mailadresse, bedes gøre det snarest på formandens mailadresse: christensen@genealogi.dk.

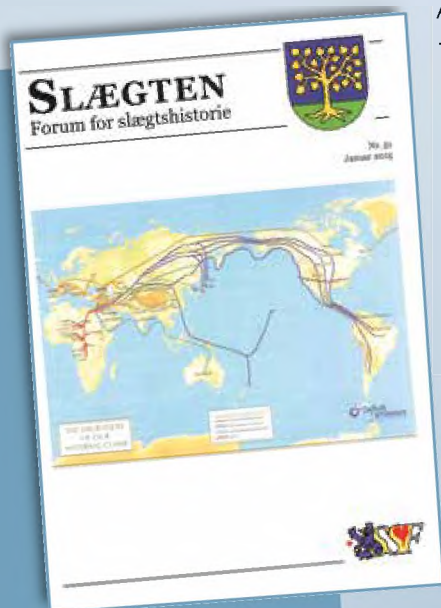
Sammenslutningen af Slægtshistoriske Foreninger

Sammenslutningen, SSF, blev stiftet 1981 som paraplyorganisation for en kreds af slægtshistoriske foreninger. Foreningerne ligger spredt over hele landet og har en samlet medlemskare på omkring de 4.000 fordelt på 35 foreninger.

Landsorganisationen støtter medlemsforeningernes arbejde og varetager slægtsforskernes interesser over for offentlig myndigheder. Driver egen hjemmeside og udgiver medlemsbladet Slægten to gange årligt.

Blandt andre aktiviteter kan nævnes et årligt Slægtshistorisk Weekend og uddeler årligt en slægtsforskerpris, begge dele i samarbejde med DIS-Danmark Slægt & Data. – I det hele står SSF for positivt samarbejde med både de statslige og kommunale arkiver samt andre slægtshistoriske organisationer og foreninger.

SSF's Slægtens Forlag forsøger at hjælpe til med at udgive slægts- og personhistoriske arbejder, som måske ellers ikke ville se dagens lys. Litteraturformidlingens publikationsliste kan ses på SSF's hjemmeside eller rekvireres hos

Anton Blaabjerg, Fredensgade 38, 8800 Viborg,
tlf. 8661 0436, E: blaab@webspeed.dk

Det nyeste skud på denne stamme af publikationer blev udgivet i sommeren 2015 i et samarbejde mellem Slægtens Forlag og Heraldisk Selskab og indeholder 550 bomærker (fortrinsvis fra 15- og 1600tallet) fra Himmerland, egnen mellem Aalborg ved Limfjorden og Mariager Fjord. – Bomærker var de ejermærker, høj og lav, borgere og bønder anvendte i deres segl ved underskrifter.

Bogens titel er: Himmerlands bomærker, af Ole Færch. Bogen er på 160 sider, koster 120 kr. og kan bestilles hos Anton Blaabjerg, jfr. adressen ovenfor.

The background of the page features a faded, sepia-toned reproduction of a classical painting. On the left, a man in 18th-century attire stands behind a seated woman. The woman is holding a young child in her lap, and another child is visible behind her. The scene is set against a dark, indistinct background.

Register

Register

til Personalhistorisk Tidsskrift 2015

Af Stud.mag. Yusuf Cakin

Personerne anføres som hovedregel på deres slægtsnavn, således som det er anført i teksten. S sammensatte navne, f.eks. Blicher-Clausen, sættes på første dels begyndelsesbogstav, altså i det nævnte tilfælde på B. Partikler som von, de, des, de la, zum o.s.v. ses der bort fra; f.eks. sættes de Coninck under C. Som hovedregel kan det ikke påregnes at finde navne, der alene optræder i noter og litteraturlister.

- Abildgaard, Søren** – Dansk-norsk tegner (1700-tallet) s. 67-69, 81, 82, 90
- Ahnfeldt-Møllerup, C.C.** – Dansk officer/kaptajn s. 24-25
- Andersen, H.C.** – Dansk forfatter s. 224
- Andersen, H.N.** – ØK's grundlægger etatsråd s. 104
- Andersen, Jens** – Litteraturforsker og forfatter s. 236-237
- Andersen, Jesper Munk** – Cand. Mag i historie. Museumsinspektør på Museum Lolland-Falster med ansvar for Reventlow-Museet Pederstrup s. 37, 63
- Andersen, Lars** – Historiker fra Aalborg Universitet s. 200
- Andersen, Mads** – Fader til Biskoppen hr. Ejler s. 70
- Ancher, Anna** – Dansk maler s. 236-237
- Agertoft, Rasmus** – Cand.mag. i litteraturvidenskab fra Københavns Universitet s. 65, 76, 79, 85, 88, 93
- Albrecht, Mamsell** – Hovmester for C.D. Reventlow s. 52
- Alexander III af Rusland** – Zar af Rusland (1861-1894). Gift med Prinsesse Dagmar s. 197
- Alexandrovna, Olga** – Russisk storfyrstinde (1882-1960) datter af prinsesse Dagmar og zar Alexander III s. 196-197
- Appel, Charlotte** – Skolehistoriker og Forfatter s. 40, 231
- Balle, Sophilius Johannes** – Landmåler s. 28
- Basedow, Johann Bernhard** – Tysk Pædagog (1724-1790) s. 40
- Basse, Margrete** – (1552-1611) Hustru til adelsmanden Hans Steensen s. 78
- Berg, Claus**, tysk billedhugger s. 76
- Berg, Jørgen** – Dansk politiker s. 18, 33
- Bernstorff, Andreas Peter** – Greve og familieven for Reventlow-familien (1735-1797) s. ??, 59-61
- Bernstorff, Fritz (Frederik)** – Greve (1773-1838) – Son af A. P. Bernstorff. Ven af C.D. Reventlow s. 58-59
- Bisgaard, Lars** – PhD., lektor i dansk og europæisk historie s. 226
- Birkelund, Peter** – Arkivar og Seniorforsker s. 220
- Blanchard, Jean-Pierre** – Fransk luftskipper (1753-1809) s. 56
- Blicher-Clausen, Jenny** – Præstefrue i Søllerød og forfatter. 21, 24-25, 28
- Brixtofte, Peter** – Politiker s. 105
- Brodersen, Abraham (Tjrhoved)** – Godsamler fra Halland s. 134-135, 137
- Brostrup, Jens** – Ærkebiskop (1400-tallet), s. 71
- Brogger, Suzanne** – Dansk forfatter s. 195-196
- Buk-Swienty, Tom** – Historiker og journalist s. 214-216
- Bøgh, Anders** – Historiker og forfatter s. 203
- Bølle, Ejler Madsen** – Biskop over Århus Domkirke år (1400-tallet) – s. 70-71, 75, 84, 90
- Calvin, Jean** – Fransk teolog og reformator s. 183
- Classen, Johann Frederik** – Generalmajor og ejer af kanonstøberi i ved Frederiksværk s. 38, 41, 57
- Clausen, Erik** - Gøgler s. 104
- Clausen, Frederik** – Sognerådsformand s. 17-18
- Christensen, Tommy P.** – Cand.mag. Forfatter og foredragsholder. Formand for Samfundet for dansk Genealogi og Personalhistorie s. 7, 111, 140, 199, 218, 228
- Christoffer I** – Konge af Danmark (1252-1259) s. 230
- Christoffer II** – Konge af Danmark (1320-1326 & 1329-1332) s. 131
- Christian I** – Konge af Danmark, Norge og Sverige (1448-1481) s. 122
- Christian II** – Konge af Danmark, Norge og Sverige (1513-1523) s. 112, 228

- Christian III** – Konge af Danmark-Norge (1534-1559) s. 80
- Christian IV** – Konge af Danmark-Norge (1588-1648) s. 154
- Christian V** – Konge af Danmark-Norge (1670-1699) s. 118, 228
- Christian VI** – Konge af Danmark-Norge (1730-1746) s. 229
- Christine af Sachsen** – Dronning af Danmark (1461-1521) s. 76
- Christoffer af Bayern** – Konge af Danmark, Norge og Sverige (1440-1448) s. 120, 134
- Chyträus, David** – Tysk teolog og historiker (1530-1600) s. 85-86
- de Coninck, Marie** – Stormandsfrue fra Søllerød, s. 22, 32
- de Coninck-Schmidt, Ning** – Skolehistoriker og forfatter s. 40, 231
- Dagmar af Danmark** – Dansk prinsesse og senere zarina af Rusland s. 196-197
- Dal, Hanne** – Redaktionschef for Gads Forlag, EA (engelsk og fransk) s. 95, 107
- Dalsgaard, Kristian** – Geolog og forfatter s. 203
- Dalsgaard, Niels** – Litterat s. 31
- Denina, Carlo Giovanni Maria** – Italiensk historiker (1731-1813) s. 49
- van Deurs, Jean Christopher** – Konsul (1725-1781)
- Dinesen, Wilhelm** – Officer, politiker og forfatter s. 215-216
- Dürrfeld, Peter** – Dansk forfatter s. 224
- Egeland, Marianne** – Professor i almen litteraturvidenskab og forfatter s. 14, 29-30, 34
- Emborg, Erik** – Købmand s. 104
- Erasmus af Rotterdam** – Nederlandske forfatter (1466-1536) s. 52
- Erik V Klippinge** – Konge af Danmark (1259-1286) s. 129
- Erik Magnusson** – Konge af Norge (1280-1299) s. 129-131
- Erik VI Menved** – Konge af Danmark. Son af Erik V Klippinge s. 130, 203, 228
- Erik IV Plovpenning** – Konge af Danmark (1241-1250) s. 116
- Erik af Pommern** – Konge af Danmark, Norge og Sverige s. 112, 114-115, 117, 124, 133-134
- Erik IV af Sachsen-Lauenburg** – Hertug af (1368-1412) s. 131
- Eriksson, Gustav (Vasa)** – Konge af Sverige (1523-1560) s. 113, 115, 139, 149-150
- Eutropius** – Romersk historiker (omkring 300-tallet) s. 53
- Falster, Peder** – Inspektør i Frederiksværk s. 41
- Fledelius, Karsten** – Dansk historiker og forfatter s. 196
- Folkessons, Ingeborg Jon** – Mor til Jens Henriksen s. 152-153, 157
- Frans af Danmark** – Dansk prins (1497-1511) s. 76
- Frederichsen, Kim** – Forfatter s. 196-197
- Frederik I** – Konge af Danmark Norge (1523 – 1533) s. 71-72, 74, 115, 118, 126, 136
- Frederik III** – Konge af Danmark-Norge (1648-1670) s. 228
- Frederik IV** – Konge af Danmark-Norge (1699-1730) s. 201
- Frederik IX** – Konge af Danmark (1947-1972) s. 228
- Frederiksen, Kurt L.** – mag.art. i nordisk litteratur og cand.mag. i dansk og filmvidenskab s. 222-224
- Friis, Johan** – Dansk kansler (1536-1570) s. 119
- Gjerløff, Anne Kathrine** – Forskningsformidler, Phd. og forfatter s. 231
- Glistrup, Anne-Marie** – Forfatter. Cand.mag. historie og dansk. Datter af Mogens Glistrup. s. 205, 207
- Glistrup, Mogens** – Jurist og politiker (1926-2008) s. 104, 205, 207
- Goldschmidt, Ernst** – Lokalhistoriker s. 17, 24
- Gorm den Gamle** – Dansk konge (936-958) s. 228, 230
- Guillou, Jan** – Svensk forfatter s. 157
- Gunnarsen, Birger** – Ærkebiskop i Lund (1400-tallet) s. 78
- Gyldenløve, Ulrik Frederik** – Greve af grevskabet Larvik i Danmark-Norge. Halvbror til Christian V s. 117
- Hans af Danmark** – Konge af Danmark, Norge og Sverige (1483-1513) s. 76
- Hansen, Hans** – Maler (1769-1828) s. 48
- Hansen, Willy Bent** – Bankdirektør s. 104
- Hansson, Martin** – Svensk middelaldergenealog s. 124, 140
- Harald Blåtand** – Dansk konge (958 - ca. 986-87) s. 229
- Harder, Thomas** – Cand.mag. og forfatter s. 212-213
- Hauge, Harry** – Professor, dr.phil., SDU s. 235
- Heiberg, Peter Andreas** – Digter s. 22
- Helweg-Møller, Jørgen** – Søllerød Tidendes Redaktør s. 30
- Henningsen, Helle** – Middelalderarkæolog s. 203
- Hensler, Christian Gotthilf** – Hovmester for C.D. Reventlow fra 1760-1812 s. ??, 52
- Henriksen, Jens og Johan** – Væbner-brødre s. 146-147, 149-155
- Hesmidt, C.** – Modelbygger. Underviste C.D. Reventlow s. 55, 58
- Hesseldahl, Jørgen** – Forfatter s. 219
- Holberg, Ludvig** – Dansk-norsk forfatter (1684-1754) s. 49, 52, 210-212
- Huitfeldt, Arild** – Adelig Historiker (1546-1609) s. 77-78
- Håkon V Magnusson** – Konge af Norge (1299-1319) s. 116, 130
- Håkon VI Magnusson** – Konge af Norge og Sverige (1355-1380) s. 117

- Hårfager, Harald** – Konge af Norge (ca. 870 til ca. 930) s. 115
- Ingeborg af Danmark** – Datter af Erik IV
Plovpenning af Danmark og gift med Kong Magnus
Lagabote af Norge s. 116
- Jakob af Halland** – Greve s. 129-130
- Jacobsen, Andreas Kragh** – Stud.mag. Dansk – 196
- Jacobsen, Anne Faye** – Historiker. PhD. og forfatter
s. 231-233
- Jensen, Christian Axel** – Historiker s. 89, 92
- Jacobsen, Henriette Kragh** – Cand.mag. Historie
s. 197, 205
- Jensen, Mogens Kragsgig** – Redaktør, Cand.mag.
s. 226-227
- Jensen, Knud (Jude)** – Landsdommer s. 147-148,
150
- Kargaard, Maria Hvid** – Cand.mag. s. 216
- Karl V** – Tysk-Romersk Kejser (1519-1556)
s. 209-210
- Karl den Store** – Konge af Frankerriget. Senere
kejser over det Hellige Romerske Rige (800-814)
s. 183
- Klevenfeldt, Terkel** – Genealog (1710-1777) s. 72
- Knud den Store** – Konge af England, Danmark og
Norge (ca. 995-1035) s. 49-50, 128
- Koslofsky, Craig** – Amerikansk historiker s. 87
- Krabbe, Niels** – Lensmand s. 128, 140
- Krag, Anne Hedeager** – Seniorfosker mag.art. og
forfatter s. 196-197
- Krak, Ove** – Dansk læge og vejviserudgiver
s. 95-96, 98, 106
- Krummedige, Henrik** – Rigsrådsmedlem (o.
1464-130) s. 78, 136
- Kryger, Karin** – Forsker og forfatter s. 39, 228, 230
- Kryssing, C.P.** – Første leder af Frikorps Danmark
s. 212-214
- Ladelås, Magnus** – Konge af Sverige (1275-1290)
s. 112
- de Lange, Philip** – Bygmester s. 201-203
- Lagabote, Magnus**, Konge af Norge (1263-1280)
s. 116
- Laxmand, Poul** – Rig adelsmand s. 121, 137, 146,
156
- Lindgren, Astrid** – Svensk forfatter s. 235-236
- Lindhardt, Charlotte** – Cand.mag. s. 207, 210, 231
- Livius, Titus** – (59 f.kr. -17) s. 53
- Luther, Martin** – Tysk teolog og Reformator s. 84,
183, 208-210
- Løffler, J.B.** – Oldebarn af Søren Abildgaard s. 69-70
- Maaneskiold, Peder Knudsen** – Adelsmand fra
Halland s. 143-145, 148, 150, 157
- Maaneskjold, Dion C.E.** – Museumsbetjent og
genealog s. 143
- Magnus Eriksson** – Konge af Norge og Sverige
(1319-1364) s. 130
- Mallings, Ove** – Forfatter (1748-1829) s. 39, 49, 52
- Margrethe 2.** – Dronning af Danmark (1972-i dag)
s. 229
- Margrete I Valdemarsdatter** – Regent af Danmark,
Norge og Sverige (1387-1412) s. 117
- Markdanner, Casper** – Lensmand (1533-1618) og
uægte søn af Christian III s. 80-81, 83
- Mikkelsen, Ejnar** – Dansk polarforsker s. 222-224
- Mikkelsen, Jørgen** – Arkivar og seniorforsker i
Rigsarkivet s. 161, 170, 173, 179, 203, 212, 224
- Mikkelsen, Stella Borne** – Stadsarkivar, Slagelse
Arkiverne s. 201, 226
- Mortensen, Birthe** – Datter af Sognerådsformand
Frederik Clausen s. 18
- Moth, Matthias** – Embedsmand, Heksesdommer,
Leksikograf og Landligger. Bror til Sophie
Amalie Moth som var Christian 5.'s elskerinde.
Mothgårdsen (Rudersdal Museer) er opkaldt efter
ham. s. 26
- Moth, Sophie Amalie** – Søster til embedsmanden
Matthias Moth og Christian 5.s elskerinde s. 26
- Munk, Kaj** – Digterpræst s. 104
- von Muller, Frederik Gotthold – Generalmajor s. 25
- Møller, Morten** – Historiker på Det Kongelige
Bibliotek og forfatter s. 220-222
- Napoleon I** – Kejser over det Franske Rige s. 183
- Nielsen, Carl** – Dansk komponist s. 224-226
- Nielsen, Flemming Borg** – Adjunkt cand.mag.
Allerød Gymnasium s. 222
- Nielsen, Hanne** – Bondekone s. 20-21
- Ninn-Hansen, Erik** – Justitsminister s. 104
- Noldus, Badeloch Vera** – Forfatter s. 201-202
- Nordström, Jan** – Svensk genealog s. 143-144,
148-149
- Nørgaard, Ellen** – dr.pæd. og forfatter s. 231-232,
234
- Oexle, Gerhard** – Tysk historiker s. 89, 93
- Olden-Jørgensen, Sebastian** – Historiker og lektor
Københavns Universitet s. 210
- Oluf II (Håkonsson)** Konge af Danmark og Norge
(1376-1387) s. 117, 131
- Ottesen, Erik** – Rigshofmester s. 121
- Palladius, Peder** – Luthersk biskop (1503-60)
s. 84, 86
- Pedersen, Klaus Riskjær** – Finansmand s. 104
- Petersen, Thit Birk** – Mag.art. i forhistorisk
arkæologi s. 236-237
- Pihl, Torbjørn** – Cand.meg. Universitet i Oslo.
Specialist i indremedicin og hjertesygdomme
s. 183, 192
- Plutarch** (ca. 45-120) – Græsk filosof s. 8
- Podebusk, Hans** – Adel s. 121
- Podebusk, Mourids** – Adelsmand s. 72
- Podebusk, Predbjørn** – Rigsråd (ca. 1460-1541)
s. 123
- Pontoppidan, Erik** – Dansk teolog og topografisk
forfatter (1698-1764) s. 69-70

- Porse, Knud** – Dansk adelsmand og hallandsk ridder s. 131
- Possing, Birgitte** – Professor, dr.phil, Rigsarkivet og forfatter s. 14, 16, 20, 30, 34, 216-218
- Prange, Knud** – Historiker s. 114, 140
- Raben, Otto Ludvig** – Greve (1730-91) s. 46-47, 49, 53
- Rantzau, Henrik** – Statholder i Hertugdømmerne s. 83
- Rantzau, Johan** – Feltherre (1492-1565) s. 50-51,
- Rasmussen, Peter Hertel** – Projekt seniorforsker, cand.phil., MA. Forsvarsakademiet s.214
- Reventlow, Christian Detlev** – Greve (1775-1851) s. 37-62
- Reventlow, Christian Ditlev Frederik** – Greve (1748-1827). Far til C.D. Reventlow s. 40-41, 43-44, 46, 48, 50-51, 55-56
- Reventlow, Conrad Detlef Cay** – Greve. Lillebror til C.D. Reventlow (1785-1840) s. 44-45
- Reventlow, Ludvig Detlev** – Greve (1780-1857). Lillebror til C.D. Reventlow. 45-46, 55
- Reventlow, (f. von Beulwitz) Sophie Frederikke Louise Charlotte** – Hustru til C.D.F. Reventlow og mor til C.D. Reventlow (1747-1822) 41-44, 46, 51, 54
- Rousseau, Jean-Jacques** – Schweizisk filosof fra oplysningstiden (1712-78) s. 40, 42-43, 46
- Röhl, Johan Ulrich** – Sandflugtsbekæmper (1675-1754) s. 38
- Rumpfstadt, Hugo** – Fiktiv forfatter i bladet Under Maanens Overskæg s. 31
- Samuelsson, Jan** – Svensk historiker s. 124, 140
- Sander, Levin Christian** – Huslærer og Hovmester (1756-1819) til Christian Detlev greve Reventlow s. 37, 40-41, 43, 45-47, 49, 51-55, 59
- Seneca** – Romersk tragedieforfatter s. 80
- Sejersted, Jørgen Magnus** – Norsk lektor i sprog og litteratur s. 210-211
- Simons, Menno** – Nederlansk anabaptist præst s. 185
- Scavenius, Jacob Frederik** – Kultusminister (1880-1891) s. 200-201
- Schmidt, Lolly Rotwitt** – Billedhuggerinde s. 21, 27-28
- Schilling, Heinz** – Historie professor s. 208-209
- Schimmelmann, Ernst** – Greve og Reventlow-familien ven s. 59
- Schorn, Conrad** – Adelsmand. Slægten Schorn (ca. 1722-1794) s. 183, 188-190
- Schorn Slægten** – se navneliste s. 186-191
- Schulin, Sigismund Ludvig** – Greve (1777-1836) Søn af S.F.L.C. Reventlows kusine. Legekammerat til C.D. Reventlow s. 59
- Schröckh, Johann Matthias** – Tysk forfatter (1733-1808) s. 51
- Schröder, Arnold** – Gæstgiver i Hirschholm s. 37
- Schwarz, Berthold** – Tysk alkymist s. 50
- Shakespeare, William** – Engelsk forfatter (1564-1616) s. 90
- Sperling, Caster Otto** – Militær- og embedsmand s. 128, 140
- Stabell, Kjeld** – Forfatter s. 197-198
- Steensen, Hans** – Adelsmand (1559-94) s. 65-66-67, 74, 76, 78, 90
- von Stolberg, Louise** – C.D. Reventlows søster. Fæster til C.D.F. Reventlow og svigerinde til S.F.L.C. Reventlow (1746-1824) s. 42, 47, 54, 56
- Svanholm, Lise** – Mag.art. i kunsthistorie og forfatter s. 236
- Syv, Peder** – Sprogforsker (1631-1702) s. 72
- Tacitus, Gaius Cornelius** – Romersk historiker s. 51, 53
- Thaarup, Thomas** – Lærer fra Sokadetakademiet. Underviste C.D. Reventlow I Dansk.
- Thiset, Anders** – Adelshistoriker s. 71
- Thott, Axel Pedersen** – Lensmand og væbner s. 132-134
- Ulfstand, Holger Gregersen** – Rigsråd og højadel s. 123
- Ulfstand, Jens Holgersen** – Bygherre og søn af H.G. Ulfstand s. 123
- Ulsig, Erik** – Historie professor s. 114, 140
- Valdemar Atterdag** – Konge af Danmark (1340-1375) s. 117, 131
- Valdemar Sejr** – Konge af Danmark (1202-1241) s. 129, 140
- Vilhelm III af Oranje** – Konge af England, Skotland og Irland (1689-1702) s. 124
- Vejdegren, Ronja Hougner** – Historiker og Redaktør s. 7, 9
- Walton, Stephen J.** – Professor i nynorsk skiftkultur og forfatter s. 14, 27, 30, 32, 34
- Wandall, Peder Topp** – Kongelig Håndbibliotekar (1737-94) s. 39, 52
- White, Hayden** – Professor Emeritus i USA og forfatters. 14, 23, 27, 34
- Wichmann, Rasmus** – Cand. Mag. I Historie. Dansklærer på efterskolen Epos s. 13, 33-34
- Wolff, Nicolai** – Maler (1763-1813) s. 38, 41
- Ydesen, Christian** – Historiker. Ph.D. Lektor i Aalborg Universitet s. 231-232
- Zeuthen, Louise** – Forfatter s. 195-196
- Zwingli, Ulrich** – Schweizisk teolog og reformator s. 185
- Øjgaard, Erik** – Borgmester s. 16

Personalthistorie vil altid have et biografisk islæt og på den måde har Personalthistorisk Tidsskrift altid været dedikeret til den historiske biografi som genre – en populær genre, der indenfor historievidenskaben er metodisk omdiskuteret.

Personalthistorisk Tidsskrift sætter i 2015 fokus på forskellige måder, at skrive historiske biografier på – både i teori og praksis. Derudover byder årbogen, som sædvanligt, på en bred vifte af inspirerende artikler. Årbogens ganske fyldige anmeldersection har også et særligt fokus på historiske biografier.

ISSN 0300-3655